

Soňa Gabzdilová – Attila Simon

Prístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu

**PRÍSTUPY K RIEŠENIU
NÁRODNOSTNEJ OTÁZKY
V MEDZIVOJNOVOM
ČESKOSLOVENSKU**

Soňa Gabzdilová – Attila Simon (eds.)

Univerzita J. Selyeho
Komárno
2014

PRÍSTUPY K RIEŠENIU NÁRODNOSTNEJ OTÁZKY V MEDZIVOJNOVOM
ČESKOSLOVENKU

Soňa Gabzdilová – Attila Simon (eds.)

Recenzenti: Doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.
Mgr. Barnabás Vajda, PhD.

© Univerzita J. Selyeho

Komárno 2014

Práca vznikla v rámci riešenia projektu VEGA MŠVVaŠ SR a SAV č. 2/0023/12
Československá republika a maďarská menšina na Slovensku (1930-1938)

ISBN 978-80-8122-109-5

OBSAH

Na úvod	5
S z a r k a L á s z l ó Autonomista együttműködési kísérlet. Az Egyesült Magyar Párt és a kisebbségi blokkpolitika kudarca az 1938. évi csehszlovák válság idején	6
M i l a n O l e j n í k Maďarské politické strany na Slovensku v predvečer volieb do Národného zhromaždenia v roku 1929.....	15
S o ň a G a b z d i l o v á Vzdelávanie v jazyku maďarskom v Košiciach v medzivojnovom Československu (1918 – 1938)	25
M á r i a Ď u r k o v s k á Maďari v Košiciach v kontexte sčítaní obyvateľstva v rokoch 1921 a 1930	36
A n n a J u r o v á Cigánska otázka v 1. Československej republike	53
S t a n i s l a v K o n e č n ý Rusínska menšina v Československu a otázka autonómie	63
P e t e r Š v o r c Židia na východnom Slovensku po prevrate 1918 – židovská, maďarská či československá identita?	76
E v a I r m a n o v á Masarykova koncepcie osvobozenického programu a boj československej vlády o Slovensko.....	85
A t t i l a S i m o n Idea národného štátu a menšinový aktivizmus	99
M a r t i n F u r m a n í k Postoj prouhorsky orientovaného obyvateľstva na Spiši k vzniku Československej republiky	107
M i r o s l a v L a c k o Repatriácia Čechov a Slovákov do Československa prostredníctvom československých inštitúcií a jej dôsledky v rámci národnostnej otázky	115
G a y e r V e r o n i k a Az eperjesi Városi Polgári Párt és Flórián Károly az 1920-as években	124
R o b e r t A r p á š Ludácka autonómia – krok k totalite	137
J a n e k I s t v á n František Jehlička tevékenysége a magyar revízió érdekében 1919-1938 között	143

Bajcsi Ildikó	
A csehszlovákiai magyar értelmiségi csoportok önmeghatározási kísérletei az első Csehszlovák Köztársaságban	154
Martin Zückert	
Mezi národní ideou a multietnickou realitou. Úvahy o meziválečném Československu	164
Bencsik Péter	
Magyar kisebbségi érdekvégyényesítés a prágai nemzetgyűlésben a húszas években	169
Popély Árpád	
Az 1938. decemberi szlovák országgyűlési választások és a szlovákiai nemzetiségek	187

Úvod

Prvá Československá republika vstúpila do povedomia širokej verejnosti ako najdemokratickejší štát stredoeurópskeho priestoru. Problémy a nedostatky, s ktorými štát na jeseň roku 1918 i v nasledujúcom období zápasil, odôvodnená gloriola masarykovskej demokracie ako by pred historickou vedou „maskovala“. Ich najdiskutabilnejšiu časť tvorí práve vysporiadanie sa s národnostnou otázkou. Uvedená tematika nie je pre historiografiu v žiadnom prípade nová. Aktuálne bádateľské výsledky posledných rokov vo viacerých aspektoch pozmenili, resp. cizelovali doterajšie poznatky. Jednou z vyhranených tém slovenskej historiografie posledných dvoch dekád bola práve analýza zápasu medzi slovenským autonomizmom a pražským centralizmom. Namiesto emocionálneho prístupu k nemeckej a maďarskej menšine sa do popredia dostalo najmä faktografické spracovanie parciálnych problémov. Výskum slovenskej, maďarskej, nemeckej, poľskej, rusínskej či práve židovskej otázky sa do značnej miery realizoval vo vzájomnej odlúčenosti, primárne cez prizmu danej komunity. Komparatívne metódy boli implementované len v rámci jednotlivých výskumov, bez výraznejšieho vzájomného prepojenia.

24. a 25. apríla 2014 sa v Komárne na pôde Univerzity J. Selyeho konala konferencia s názvom *Prístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu*, ktorá si za cieľ vytýčila práve analýzu situácie tej-ktorej národnosti a jej vzťahu k Československej republike nie izolovane, ale vo vzájomných súvislostiach, prihliadajúc na etnickú pestrosť republiky. Na konferencii sa zúčastnili výskumníci z štyroch krajín (Slovensko, Česko, Maďarsko, Nemecko), ktorí prostredníctvom prednášok ozrejmili mnohoraké aspekty tematiky podujatia – od všeobecnejších až k lokálnym problémom.

Zborník s názvom *Prístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu* obsahuje rozšírené prednášky uvedené na konferencii v ich pôvodnom jazyku (vo väčšine sú to slovenské či české texty, v niekoľkých prípadoch maďarské). Dúfame, že zborník bude impulzom k hlbšej previazanosti spolupráce odborníkov, ktorí sa venujú národnostnej otázke. Veríme, že predložené výsledky prinášajú nové aspekty do skúmanej problematiky a stanú sa podkladom pre vytýčenie nových prístupov vo výskume etnických vzťahov v sledovanom období.

Za gramatickú stránku príspevkov zodpovedajú ich autori.

Editori

Szarka László

Autonomista együttműködési kísérlet. Az Egyesült Magyar Párt és a kisebbségi blokkpolitika kudarca az 1938. évi csehszlovák válság idején*

A nemzeti-területi alapozású szudétanémet, szlovák, rutén és magyar autonómiatörekvések 1938. évi konfliktusos történetének sajátos kettőségét mutatattak. A Sudetendeutsche Partei (SzdP) esetében az 1930-as évek második felében már egyértelműen a Csehszlovákia integritását támadó Berlin destruktív szándékainak rendelődött alá az autonómiapolitika. A szlovák és a kárpátaljai rutén követelések úgy, ahogy 1918 után végig, a Csehszlovákián belüli három szláv nemzet államjogi viszonyának rendezését célozták. Az Egyesült Magyar Párt részéről az autonómia-követelések az úgynevezett öslakos koncepció jegyében 1938-ig – egész Szlovákia és egész Kárpátalja önkormányzatának biztosításával – a Prágával szembeni szlovák és ruszin különfejlődést, önállóságot, végsősoron az autonómia megszerzését célozták, amivel a két országrész Magyarországhoz való visszatérését akarták előkészíteni.¹

Kétségtelen tény, hogy a csehszlovákiai német, magyar és kárpátaljai ruszin kisebbségi pártok az 1920-a években a külpolitikai konstellációk megváltozása mellett elsődlegesen saját kollektív jogaik és etnikai területük garanciáját remélték az autonómia lehetőségétől. A két világháború közötti Csehszlovák Köztársaságban a Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSZNP), illetve a ruszin párteltek és a kisebbségi magyar pártok vezetői között folyamatos, de – Vojtech Tuka magyar ügynöki vagy a ruszin Andrij Bródy magyarbarát közreműködése ellenére – többnyire sikertelen volt az egyeztetés a közös autonómiatörekvések tárgyában.² Ennek legfőbb oka pedig azt volt, hogy a szlovákiai és kárpátaljai autonómia kérdése kezdettől fogva szerves részét, sőt elengedhetetlen kiindulópontját alkotta a Budapest által szorgalmazott integrális – történeti, területi alapokon megvalósuló, az 1918 előtt Magyarországhoz tartozó

* Publikáčný výstup je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0023/12 Československá republika a maďarská menšina na Slovensku 1930–1938.

¹ Az 1938. évi csehszlovák válságról, s annak német, szlovák, magyar, ruszin vonatkozásairól ld. Deák, Ladislav: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938–1939. Bratislava, Veda, 1990; Uő.: Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933–1939; Bratislava, Veda, 1991; Bystrický, Valerián: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu, Bratislava, Prodama, 2008. 301 p; Vašš, Martin: Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938) Martin, Matica slovenská, 2011; A cseh történetírás újabb összefoglaló kisebbség-, illetve diplomáciatörténeti munkái közül ld. például: Tóth Andrej – Novotný Lukáš – Stehlík, Michal: Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? Universita Karlova, Filosofická fakulta–Vydavatelství TOGGA, Praha 2012; Kuklík, Jan – Němeček, Jan: Od národního státu ke státu národnostního. Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938. Praha, Karolinum, 2013. A nemzetközi historiográfia máig jól használható alapkérdése a vizsgált korszak szlovák kérdéséről Jörg K. Hoensch: Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik: Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939. Graz–Köln, Böhlau, 1965. Simon Attila: Egy rövid esztendő krónikája, A csehszlovákiai magyarok 1938- ban, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2010. 10-148; 169-174, 202-218; Uő.: A várakozás hetei. A szlovákiai magyarok az első bécsi döntés előtt. Limes (20), 2007.2. 7-20.

² Veres, Tímea: The „Slovak Question” after the Founding of Czechoslovakia. The Role of Béla Tuka in the Slovak Autonomy Movement, In: Szarka, László (ed.): A Multiethnic Region and Nation-State in East-Central Europe. Studies in the History of Upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present. Atlantic Research and Publications–Balassi Institute, Highland Lakes–Budapest 2011. 197-225.

összes északi területre kiterjedő – revíziós elképzeléseknek. A magyar kormány és a vele kezdetől fogva szorosán együttműködő csehszlovákiai magyar pártpolitika megpróbálta befolyásolni a szlovák autonómatörékvések tartalmát és alakulását. Ennek ellenére vagy inkább éppen ezért az 1920-as évek elejétől kezdve jól láthatóan folyamatosan nőtt a távolság a szlovák néppárti politika autonomista centruma és a magyarországi és a csehszlovákiai kisebbségi magyar politikai tényezők között.

Mindez jórészt azzal függött össze, hogy a szlovák autonómia magyar alternatívája az 1918-as szlovák különválás kudarcának beismerését jelentette volna. Másrészt az is egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar külpolitikai elképzelésekben – a korabeli európai realitásoknak megfelelően – egyre jobban előtérbe került az etnikai revízió alternatívája. Ez azonban az autonómiája megszerzésére törekvő szlovák és rutén politikusokat azért töltötte el félelemmel, hogy a szlovák és ruszin autonómiák területi integritását, politikai stabilitását a magyar etnikai alapozású revíziós törekvések közvetlenül veszélyeztették.

A két világháború közötti szlovák és a kisebbségi magyar autonómiapolitika kapcsolatainak ambivalens jellege a kérdéstről megjelent cseh, szlovák és magyar munkában is tükröződik. A szlovák kérdés megoldása a müncheni szerződést követő hetekben, hónapokban három opció formájában jelent meg. Szlovákia egész területének Magyarországhoz való visszakerülése az 1938-as csehszlovák válság idején már csak a legelvakultabb magyar politikusok szemében tűnt lehetségesnek. Jóllehet 1938 tavaszán még Berlinben és Varsóban is ezt a megoldást tartották a legvalószínűbbnek. A HSZNP-n belül azonban egy-két háttérbe szorult személy kivételével már nem támogatták ezt a magyar változatot. A párt egyik vezető embere, Karol Sidor például, aki Esterházy Jánossal, az EMP ügyvezető elnökével is több ízben egyeztetett, sokkal inkább a Lengyelországhoz való csatlakozást tartotta elképzelhető megoldásnak, amennyiben Csehszlovákia Münchenben elkezdődött dezintegrációja tovább folytatódik. Erről láthatóan magát a párt elnökét, Andrej Hlinkát is sikerült meggyőznie. S végül az Anschlusst követően megjelent a németek által szorgalmazott önálló szlovák állam alternatívája is. A Hitler által Budapestnek több ízben is felkínált Szlovákia megszerzéséért a Führer által az 1938. augusztusi kiel-i német-magyar tárgyalásokon Horthynak és Kányának felvázolt forgatókönyve szerint a magyar kormányra kívánta kiosztani a Csehszlovákia elleni háborút kezdeményező fél szerepét. Miután a magyar kormány ezt egyértelműen elutasította, 1938 őszén már egészen konkrétan körvonalazódnak kezdett az a harmadik lehetőség, amely 1939 márciusában Cseh-Szlovákia felszámolásával együtt megvalósult: a német *Neuordnung* keretei közt Szlovákia a hitleri Németország támogatásával kikiáltotta állami önállóságát.³

Az Anschlusst követően a szlovák autonómiapolitika szakított a korábbi visszafogott stílusával. A Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSLS) a Köztársaság, illetve a pittsburghi egyezmény 1938-as „jubileumi évét” kihasználva az autonómiakövetelések radikalizálására törekedtek. Félretéve a korábbi óvatoskodást, az érintettek újra elővették a német–magyar–szlovák „kisebbségi” együttműködési koncepcióját. Szlovák részről persze folyamatosan tudatosították a „kisebbségi blokkból” adódó külpolitikai kockázatokat.⁴ Jól látták a magyar és a német ki-

³1938-1939 szlovák alternatíváiról ld. Arpáš, Róbert: *Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSLS o autonómiu Slovenska*, Bratislava, Veda, 2011; Bystrický, Valerián–Michela, Miroslav–Schwarz, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad. Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Veda, Bratislava 2010.

⁴Arpáš, Róbert: *Autonómia*, c. d. 106-127.

sebbségi pártok támogatása mögött meghúzódó anyaországi érdekeket, ugyanakkor nem kívánták elhalasztani az első Köztársaság egyre súlyosabb nemzetközi diplomáciai válságából adódó lehetőségeket saját autonómiájuk kiharcolására.

A szlovákiai autonómiával kapcsolatos budapesti és csehszlovákiai kisebbségi magyar álláspontok alakulását, kölcsönhatását, egymáshoz való viszonyát elemezve, érdemes külön megvizsgálni, hogy a szlovák autonómia-kérdésben erős budapesti kormányzati felhatalmazással rendelkező Jaross Andor és Esterházy János, Szüllő Géza az Egyesült Magyar Párt (EMP) elnöke, ügyvezető elnöke és frakcióvezetője milyen elképzeléseket dolgozott ki, s milyen dilemmákkal szembesült. Az elmúlt két évtized kutatásai alapján mára már egyértelműen kijelenthető, hogy az 1920-as években a nagyobb kérdésekben a végső döntések minden esetben Budapesten születtek. Igaz, a lényegi kérdések esetében legtöbbször az EMP vezetőit is bevonták a döntés-előkészítésbe, amivel nem ritkán képesek voltak bizonyos mértékben saját álláspontjukat is érvényesíteni.⁵

Paradox módon a magyar revíziós külpolitika szempontjából elvben kulcsfontosságú szlovák kérdésben – Szlovákiai autonómiájának, a magyar-szlovák viszony alakulásának a kérdésében – volt talán a legnagyobb a kisebbségi magyar politikai vezetők cselekvési szabadsága, kezdeményezési lehetősége. Ennek oka főleg abban keresendő, hogy magyar külpolitika budapesti irányítóit mindvégig nagyfokú tanácsstalanság jellemezte a dinamikus csehszlovák pártpolitikai mozgások, s azon belül a kormánypárti és ellenzéki szlovák pártok megítélését illetően.

A magyar revíziós doktrína mindvégig alternatívákban gondolkodott. A szlovák kérdésben Budapest inkább a cseh-szlovák viszony önmozgásának, illetve a csehszlovák-német ellentétek kiéleződésének magyar szempontból kedvező végkifejletével számolt. A lengyel diplomáciától eltérően nem tartotta meghatározónak a közvetlen és kormányzati szintre emelt magyar-szlovák kapcsolatokat, ezért mindvégig előnyben részesítette a nem hivatalos, sőt szigorúan titkos kapcsolatokat módszerét. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a kisantant-fenyegetés szorításában feltétlenül el kellett kerülnie a Csehszlovákiával szembeni fegyveres konfliktus lehetőségét.

A Köztársaság megalapításának 20. évfordulójának jubileumi évében, már az Anschluss előtt is felerősödtek a HSZNP autonómia-törekvései. Ezekre reagálva Esterházy egy a magyar külügyminisztériumnak címzett terjedelmesebb feljegyzésében vázolta a szlovák autonomisták álláspontját és az azzal kapcsolatosan célszerűnek tartott magyar magatartást. A feljegyzés kiindulópontjaként az EMP ügyvezető elnöke azt hangsúlyozta, hogy a jubileumi évben is nagy súlyt kell helyezni arra, hogy a csehszlovák egységet cáfolni, s ezzel a Köztársaságot destruálni lehessen, s ezzel a Beneš köztársasági elnök és Milan Hodža miniszterelnök által

⁵ Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002; Simon Attila: *The Hungarians in Slovakia 1938*. Highland Lakes, N.J.: Atlantic Research and Publications, 2013; Uő.: *národnostný štatút z roku 1938 a maďarská menšina*, Forum–Spoločensko vedná revue, 2010. 5. 89–115. http://www.niton.sk/documents/2-129-9424-szemle_2010_5_attila-simon.pdf; Tóth, Andrej: *Zemská kresťansko-socialistická strana v Československu pod vedením hrabète Jánose Esterházyho v letech 1933–1935*. *Moderní dějiny*, (19) 2011. 1. 67–103; Uő.: *Nástup hrabète Jánosa Esterházyho dočela Zemské kresťansko-socialistické strany v Československu na sklonku roku 1932*. *Moderní dějiny*, (18) 2010. 1. 77–101; Uő.: *Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935*. I-II. díl. *Moderné dějiny*, 2012. 1. 157–202, 2012. 2. 83–137.

képviselt prágai centralista vonalvezetéssel szemben a kisebbségi pártok és a szlovákok egységes blokkját lehessen felsorakoztatni.⁶

Az EMP ügyvezető elnöke több pontos ma is helytállónak tűnő elemzésében egyértelművé tette, hogy a HSZNP vezetése egyáltalán nem volt egységes az autonómia kérdésében. A napi politizálástól egyre jobban visszahúzódó Hlinka mellett JozefTisót tartotta a legbefolyásosabb néppárti politikusnak, aki viszont volt csehszlovák minisztereként valójában a Prágával való megegyezést tartotta szlovák szempontból a legjobb megoldásnak. Éppen ezért Esterházy nagy súlyt helyezett arra, hogy a szlovák néppárti vezetést a német és magyar kisebbségi pártok által is követett autonómiapolitika részeként szembeállítsák Prágával és ezzel a kisebbségi blokkpolitizálással megakadályozzák a csehek és szlovákok közti megegyezés lehetőségét.

A szlovák és magyar autonómiatörekvések összehangolása

1938. március 29-én a prágai parlamentben Jozef Tiso nyilatkozatot olvasott fel, amelyben Szlovákia autonómiájának mielőbbi megvalósítására szólította fel a kormányt. A nyilatkozat, akárcsak a HSLS 1938. évi autonómiával kapcsolatos többi hivatalos állásfoglalása, deklarációja a csehszlovák állam keretei közt, a köztársaság belső stabilitásának megerősítése érdekében szorgalmazta az autonómia megvalósítását. Tiso – aki felszólalását előzetesen Esterházyval és a többi kisebbség politikusával is egyeztetette, külön fejezetet szentelt a szlovákiai nemzetiségi csoportoknak. Esterházy azonban igyekezett jelentőségének megfelelően kezelni Tiso fogadókészségét. Jól látta, hogy Hlinkák számára csak átmenetileg volt szükség „kisebbségi együttműködés” felmutatására, hogy ezzel is növeljék Hodža és Beneš szemében a szlovák kérdés súlyát.⁷

A HSLS deklarációját magyar részről Szüllő Géza, az EMP tiszteletbeli elnöke, Leon Wolf a Hlinkák által kezdeményezett Autonómia Blokk listáján megválasztott lengyel képviselő és Ernst Kundt, a Sudetendeutsche Partei (SdP) képviselője és szóvivője is megtámogatta a képviselőházi vitában.⁸ Szüllő Géza a prágai parlamentnek ebben a felfokozott hangulatú parlamenti vitájában 1939. március 29-én teljes mértékben támogatta a szlovák és a kárpátaljai autonómiát. Szüllő szerint a Köztársaság gyengeségének éppen az a legfőbb oka, hogy sem a pittsburghi egyezményben szavatolt szlovák autonómiát, sem pedig a saintgermain-i csehszlovák kisebbségi szerződésben előírt kárpátaljai autonómiát nem valósította meg. „Meg kell, hogy értse a kormány, hogy másként itt boldogulást nem tud elérni, mint hogy a teljes jogegyenlőség alapján állva megadja minden itt élő nemzetnek, ami őt isteni és emberi tör-

⁶ Esterházy János 1938. március 11-i jelentésének szövegét közli Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián (eds.): *Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských dokumentoch v rokoch 1938–1939*. Bratislava, Spoločnosť Pro Historia, 2012. 91–94.

⁷ Esterházy a következőképpen rögzítette Tisóval kapcsolatos benyomásait: „...most pillanatnyilag teljes becsületességgel állja a harcot és nem riad vissza a kormány részéről jövő fenyegetésektől sem. Hogy ez az állapot nála meddig fog tartani, és mikor fog akarni esetleg más politikai vizekre evezni, természetesen nem tudom és ezért garanciát nem vállalhatok. Ezért nézetem szerint egyedüli dolog, amit csinálhatunk, hogy biztosítsunk magunkat, hogy nem fognak kiugrani, az, hogy lehetőleg minél erősebben kompromittáljuk őket Prága szemében.” *Magyar Nemzeti Levéltár_Országos Levéltár (MNL-OL) K-64, 79. csomó, 1938. 65. tétel*

⁸ A prágai parlament képviselőházi naplójának szövegéből jól kivehető a négy nemzetiség külön érdekeinek az előtérbe kerülése, illetve a Tiso által felolvasott deklarációban a nemzetiségekkel való együttműködés frázis szintű megfogalmazása. Poslanecká sněmovna, - tšnopisecké záznamy, 29. března 1938. *Společná československá parlamentní digitální knihovna*. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/143schuz/s143003.htm>

vény alapján megillet. (...) Mi magyarok azt követeljük, együtt szlovák testvéreinkkel, hogy a köztársaságban minden nemzet a maga területén maga intézhesse sorsát.”⁹

Az 1938. májusi-júliusi periódusban, az egyre feszültebbé vált csehszlovák–német államközi és a csehszlovák–szudétanémet viszony mellett Beneš elnök és a csehszlovák kormány részben az aktív ellenállás alternatívája és a nyugati szövetségesei által tanácsolt megegyezés taktikai lépései közt lavírozott. Hodža a nemzetiségi státutum-tervezet átdolgozásával, a szudétanémet, majd a magyar párttal egyeztetve próbálta áthidalni a nyugati szövetségesek appeasement politikája és bizalomvesztése nyomán támadt politikai űrt.

Hodža és Beneš rövid ideig tartó szoros együttműködésének korszaka volt ez, amikor a szlovák autonómatörékvések kezelése a német kérdés mögött részben háttérbe szorult, részben pedig a kisebbségektől eltérő, külön pályán futott, de augusztustól kezdődően egyre inkább felerősödött a válság nemzetközi, nagyhatalmi dimenziója. Ennek következtében a Hodža által preventív jellegűnek tartott nemzetiség politikai reform jellege radikálisan megváltozott és a köztársaság önvédelmét szolgáló, a kormányzati kezdeményezést is megkérdőjelező magatartássá alakult. A csehszlovák válság 1938. augusztus–szeptemberi, forró periódusában egyértelművé vált, hogy többé már nem létezett belső megoldás.

Ennek a rendkívül összetett féléves periódusnak a végére a csehszlovákiai magyar kisebbség előtt szintén leegyszerűsödtek a politikai alternatívák, a választási és döntéshelyzetek. Münchenben a nagyhatalmak a cseh–német viszony mellett a lengyel és magyar kérdésre is kiterjesztették az etnikai alapú változtatás szükségességét. A csehszlovákiai magyarság többsége ebből adódóan – nem az autonóm Szlovákia részeként, hanem az etnikai revíziós megoldás révén – került vissza Magyarországhoz. A müncheni szerződés kiegészítő jegyzőkönyvében rögzített magyar és lengyel rendezés lehetősége, illetve Szlovákiának október 6-án kikiáltott autonómiája rövid egy héten belül kiélezte a magyar etnikai revízió és a szlovák autonómia súlyos ellentmondásait, amivel természetesen az EMP vezetésének és Esterházy Jánosnak is szembesülnie kellett.¹⁰

Esterházy János szlovák autonómiakoncepciójának kudarc

Esterházy varsói megbeszéléseiről fennmaradt lengyel diplomáciai források alapján a szlovák autonómia ügyében elszenvedett magyar kudarc okát részben az agresszívan területeket követelő magyar magatartásban, részben pedig a bécsi határvonal megállapításának módjában jelölte meg.¹¹

⁹Uo.

¹⁰Erről részletesebben Szarka, László: Hungarian National Minority Organizations and the Role of Elites between the Two World Wars Addenda to the History of Minority Nationalism in Central and Eastern Europe, *Hungarian Historical Review*, 2013. 3. 413-448; Uő: Kisebbségvédelem, autonómia és revízió. Esterházy János szerepe a csehszlovákiai magyar politikai alakításában 1932–1938. *Történelmi Szemle*, 2013. 3. 425–450.

¹¹Esterházy már Jan Szembek lengyel külügyminisztériumi államtitkárral folytatott 1938. június 17-i varsói megbeszélésén kifejtette, hogy „nincsenek illúziói abban a tekintetben, hogy Szlovákiában magyarbarát közhangulat uralkodna. Túl sok a régi emlék és nagyon nagyok voltak a csehszlovák állam létrejöttéhez fűződő elvárások is. Egyedül Prága felelőtlen, centralista politikája –fogalmazott a lengyel feljegyzés – okozta azt, hogy Szlovákiában csehellenes hangulat alakult ki, ami az utóbbi időben bizonyos lehetőségeket teremtett arra, megteremtsek a magyarbarát hangulat alapjait. Ez azonban még nem tekinthető változatlan és megállapodott hangulatnak, és ezért a magyar tényezőknek át kell törniük annak a bizalmatlanságnak a falát, amely Szlovákiában Magyarországgal szemben létezik.” Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián (eds.): *Slovensko a slovenská otázka, id. m.* 233–236.

Valójában azonban ő is pontosan látta, hogy a magyar kormány mind a szlovák autonómia, mind pedig a kisebbségi jogkiterjesztés ügyében szinte kizárólag Németország által lehetővé tett megoldásokat tartotta járhatónak. Budapesten emiatt többé-kevésbé tétlenül szemlélték a szlovák kérdésnek az önállósulás irányába mutató cseh-szlovák orientálódását. Esterháznak ugyanakkor azzal is szembesülnie kellett, hogy a magyar-szlovák kapcsolatokban húsz év alatt nem történt érdemi közeledés, s nem került sor a szlovák autonómia Magyarországon belüli alternatíváinak a kidolgozására. Ennek persze mindkét oldalon a konkrét bel- és pártpolitikai okokon túl történeti és lélektani feltételei is hiányoztak. Az 1938-ban kialakult helyzetet magyar részről egyaránt úgy élték meg, mintha az 1918. évi különválás során kialakult helyzetet kellett volna kezelni. A szlovák elit viszont csehszlovák válság hónapjaiban a csehekkel való emancipációt tekintette elsődleges céljának.

A magyar közvélemény a minél teljesebb történeti revíziót remélő csodaváró hangulatban élt, szlovák részről viszont minden más alternatíva vonzóbbnak bizonyult, mint a „Szent István-i” magyar államkeretek közé való „visszatérés”.¹² Húsz év alatt a szlovákság a csehszlovák államkeretek közt megtapasztalta saját nemzeti politikai, kulturális, társadalmi erejét, tudatosította a csehekkel közös állam előnyeit és hátrányait. A szlovák politikai közéletben és közvéleményben igen széles konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy az 1918 előtti állapotokhoz képest Csehszlovákia igen nagy előrelépést jelentett.

Ezzel szemben a magyarországi társadalom nagyobb részére Trianonban megállt az idő. Hiába próbált a kisebbségi magyar értelmiség közvetíteni a szomszédok és Magyarország között, a régi és új világok között alig nyílt átjárás. Ezért is fontos, hogy a budapesti kormány felismerte saját korlátait és az EMP ügyvezető elnökeként Esterházy János esetében is érvényesnek tekintette azt a még Bethlen István kormányzati periódusának végén kialakult munkamegosztást, amely szerint a közvetlen, személyes szlovák tárgyalások a felvidéki kisebbségi magyar pártok vezetőire tartoztak.¹³ Jellemző az 1938. tavaszi helyzetre, hogy a lengyel diplomácia, Beck lengyel külügyminiszterrel az élen kénytelen volt folyamatosan Budapestet arra ösztönözni, hogy próbálja felvenni a közvetlen kapcsolatokat az ellenzéki, autonomista szlovák politikai elitel, s tegye világossá a szlovákok és nemzetközi diplomácia számára, mi mindenben különbözhetett volna Szlovákia autonóm státusa a cseh-szlovák, illetve a magyar-szlovák viszony keretei közt.¹⁴

E tekintetben különösen 1938 tavaszától kezdve, Kazimierz Papée prágai lengyel követen és Hory András varsói magyar követen keresztül éppen Varsó kezdeményezése volt az, amire a Kánya Kálmán vezette magyar külügyminisztériumnak reagálnia és válaszolnia kellett. A szlovák kérdés szlovák szempontból megnyugtató kezelésében érdekelt Varsó a diplomáciai csatornákon keresztül próbálta színvallásra készíteni Budapestet, miként is képzei a magyar kormányzat csehszlovák válság két kulcskérdésének, Szlovákia és Kárpátalja autonómiájának a rendezését.

A Magyar Külügyminisztérium 1938. május 3-ai levéltervezetében, a lengyel kérdésekre válaszolva három pontban foglalta össze a Magyarország szlovák tárgyalási pozícióit. A korábbi hasonló tájékoztatást megerősítve jelezték, hogy a magyar-szlovák kapcsolatokért magyar

¹² Erre ld. pl. Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i.m. 87-89.

¹³ Szarka László: *Kisebbségvédelem, autonómia és revízió*, i.m. 431-432.

¹⁴ Segeš, Dušan-Hertel, Maroš-Bystrický, Valerián (eds.): *Slovensko a slovenská otázka*, i.m.152-158.

résről az EMP vezetői a felelősek. A tárgyalások Budapest szerint jó irányban haladtak, de 1938 májusában még nem lehet érdemi elmozdulásról beszámolni. S végül a magyar külügyi tájékoztató jelezte, hogy „az ilyen természetű megbeszélések kényes voltára” való tekintettel a magyar kormány semmilyen közvetlen szlovák tárgyalást 1938 májusáig nem folytatott, de rövid időn belül erre is sort kívánnak keríteni.¹⁵

Esterházy János – egyebek közt éppen lengyel kapcsolatai és a német élettér-elképzelésekkel szemben a közép-európai összefogást előtérbe helyező állásfoglalásai miatt – alkalmasnak látszott ennek a sajátos magyar-szlovák párbeszédnek a felgyorsítására.¹⁶ Ő fogta össze magyar részről azokat az egyeztetéseket, amelyek az EMP és a HSZNP vezetői között a prágai parlamentben, a szlovákiai „öslakos népek”, a csehszlovákiai kisebbségek és az autonómia-támogató pártok között folytak, s neki volt az a feladata, megpróbálja a szlovákvezetőket autonómiapolitikájuk magyar orientációjának előnyeiről meggyőzni. Erről a prágai, varsói követi jelentésekben és utasításokban többször is szó esik. A magyar pártelnök számára az autonomistákkal való kapcsolatteremtés fontos második szándékként merült fel annak lehetősége, hogy a szlovák törekvések hathatós támogatásával bizonyítani lehetett volna, hogy „csehszlovák egység nincs”.¹⁷

A HSLS politikájában a szlovák autonómia magyar revíziós alternatívája csak a Csehszlovákia megszűnésével számoló politikai tervezésben maradt meg – egészen 1938 szeptemberéig – a legvalószínűbb forgatókönyvnek és alternatívának.¹⁸ Mindeközben az EMP vezetői igyekeztek megfelelő határozottsággal és egyértelműséggel reagálni a Hodža-féle státútumtervezet körül 1938 tavaszán-nyarán felgyorsult tárgyalásokra. Új követeléslistát dolgoztak ki, és többször is tárgyaltak a csehszlovák miniszterelnökkel, valamint a csehszlovák válságban érintett felek közötti brit közvetítés céljából Prágába érkezett lord Runcimannel.¹⁹

Ezzel párhuzamosan nagy volt a nyomás az EMP vezetésére, hogy lépéseiket hangolják össze a Konrad Henlein vezette Sdp-vel. Az 1938. februári budapesti EMP–SdP egyeztetéseket követően az ott született megállapodás ellenére a csehszlovák válság idején csak felületes együttműködés volt a két párt között. Nem vezetett eredményre a szudétanémetek által kezdeményezett 1938. szeptember 15-i prágai német–szlovák–magyar egyeztetés sem, ahol Henleinék a három népcsoport szoros együttműködéséről szóló megállapodást szerettek volna

¹⁵Uo.

¹⁶Esterházy lengyel kapcsolatainak megítélésében igen nagyok az eltérések a magyar és a szlovák, illetve a cseh történeti értékelésben. Míg Molnár Imre szerint Esterházyt azt követően vállalkozott magánemberként a lengyel közvetítő szerepre, miután „a közép-európai politika egén már felmerült egy, a Hitler bábállamként létrejövő önálló Szlovákia fenyegető rémképe”. Ezzel szemben szlovák részről általában éppen Esterházy aktív lengyel közvetítői szerepvállalását tekintik a Csehszlovákia-ellenes magatartás egyik bizonyítékának. Vö. Molnár Imre: *Esterházy János élete és mártírhalála*, Budapest, Méry Ratio, 2012. 91–97; Deák, Ladislav: *Hra o Slovensko*, i. m. 100–101; Arpáš, Róbert: *Autonómia*, i. m. 102–103.

¹⁷Petravich Gyula pozsonyi konzul levele, s benne „Tamás” (Esterházy) jelentése a HSLS képviselőivel folytatott tárgyalásokról. MNL-OL, KÜM, K-64, 79. csomó, 1938. 65. tétel

¹⁸Hitler szlovák kérdéssel kapcsolatos álláspontját, a magyar–szlovák ellentéték német felismerése nyomán kialakult új német koncepciót elemzi Hermann, Angela: *Inštrumentalizácia myšlienky slovenskej autonómie nacionálno-socialistickým režimom*. In: Bystrický, Valerián–Michela, Miroslav–Schwarz, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad*, i. m. 192–209.

¹⁹A státútum- és a Runciman-misszió tárgyalásainak magyar vonatkozásairól részletesen ld. Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 129–150.; Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 99–107.

kötni. Esterházy az EMP nevében az akkor még folyamatban lévő Hodža-tárgyalásokra hivatkozva tért ki a megállapodás elől.²⁰

A Csehszlovákiával, vagy akár a szlovákokkal való háborús konfliktust Budapest minden áron megpróbálta elkerülni. Az EMP Hitlernek a csehszlovákiai magyarok revíziós fellépését sürgető nyomatékos felszólítását, illetve Prága nyugati szövetségeseinek a szudétanémet kérdés területi megoldása érdekében való fellépését követően jelentette be szeptember 17-én a magyarok által lakott területeken a népszavazás iránti igényét. A népszavazás alternatívájával a párt azt kívánta jelezni, hogy nem a szudétanémet fegyveres provokációk útját kívánja járni, hanem törvényes, demokratikus eszközöket keres saját helyzetének megoldására.²¹ Ez az álláspont tükröződött a müncheni szerződést követő feszült hetekben is, amikor az EMP vezetésével 1938. október 7-én létrejött szlovákiai Magyar Nemzeti Tanácsnak a magyar többségű területeken az első bécsi döntésig sikerült megőriznie a közrendet.²²

A szlovák autonómia ügye a müncheni négyhatalmi döntést követően Cseh-Szlovákián belüli megoldást eredményezett, amelyet a magyar kormány, s vele együtt az EMP is kényszerűen tudomásul vett. A HSLS-n belül – Tiso 1938. májusi budapesti tárgyalásai és felemás ígéretei ellenére – teljes győzelmet aratott a magyarellenes irányvonal, ami nem került el a csehszlovákiai magyar kérdéstről a magyar kormány képviselőivel tárgyaló Hitler figyelmét sem. A szlovák autonómia további történetét ezt követően már nem a magyar revízió befolyásolta, hanem a Csehszlovákia teljes felszámolásában érdekelt hitleri politika.²³

Összegzésül elmondhatjuk: Budapest számára a két világháború közötti szlovák kérdés kezelésében mindvégig dominált a revíziós nézőpont. A magyar kormány ennek megfelelően tudatosan elhanyagolta a szlovák nemzeti, területi autonómia kérdésének tisztázását, a szlovákok számára is vonzó alternatíva kialakítását. Ehelyett – miután 1938 augusztusában a kielői német-magyar csúcstalálkozón szembesültek az egész Szlovákiát Magyarországnak felkínáló hitleri ajánlat háborús kockázataival, kényszeredetten bár, de berendezkedtek az etnikai revízióra, amit a müncheni egyezmény záradéka is egyedüli lehetőségként kínált fel.

Az EMP vezetése egészen 1938 szeptemberéig nem kötelezte el magát nyíltan, a nyilvánosság előtt a revíziós megoldás támogatása mellett. Ezzel együtt természetesen sem Beneš, sem Hodža számára nem volt titok, hogy az EMP magyar kormánnyal való együttműködése az 1930-as évek végén már egyértelműen a revízió céljának rendelődött alá. Budapest, s ennek megfelelően Esterházy számára egész Szlovákia és egész Kárpátalja Magyarországgal való

²⁰ A két kisebbségi párt közötti kapcsolatok 1937-ben egy budapesti megbeszélést követően váltak szervezettebbé, s haladtak meg a korábbi ad hoc jelleget. Ez azonban jórészt csak a nemzetiségi státútum tervezeteinek elutasításában mutatkozott meg. A két párt közötti, kárpáti és magyarországi németekkel kapcsolatos ellentétek mindvégig megoldatlanok maradtak. Az EMP vezetői pedig – egy-két kivételtől eltekintve – elfogadhatatlannak tartották a szudétanémetek által nyíltan képviselt náci ideológiát. MNL-OL, 1937–7–299. res. pol.

²¹ Az EMP parlamenti és tartományi képviselőinek szeptember 17-i pozsonyi állásfoglalását szlovák levéltári források alapján idézi Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 173. Vö. Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 109.

²² MNT nyilatkozata, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, *Szüllő-fond*, 1938. október 7. X-1. A nyilatkozatot részletesen elemzi Molnár Imre: *Esterházy János*, i. m. 110–111. Az EMP revíziós „fordulatáról” részletesen ld. Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája*, i. m. 169–174.

²³ A csehszlovákiai magyar kérdés, illetve a szlovák autonómia ügyének német megítéléséről ld. Hoensch, K. Jörg: *Slovesko a Hitlerovavýchodná politika*, i. m. 245–261. Szarka László: Németország szerepe az első bécsi döntés előkészítésében. In: Simon Attila (szerk.): *Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez*. Nógrád Megyei Levéltár–Selye János Egyetem, Balassagyarmat 2010. 21–41.

egyesülése jelentette volna az ideális megoldást, ennek lehetetlenségét azonban legkésőbb 1938 nyarán, őszén maga is belátta.

A kialakult nemzetközi erőviszonyok közt kezdettől fogva meddő kísérlet volt Esterházy közvetítő szerepvállalása annak érdekében, hogy Szlovákia Magyarországon belüli autonómiája legyen a győztes alternatíva. Valószínűleg ebben, 1938 augusztusában már ő maga sem reménykedett. Számára a továbbiakban már csak a nagyhatalmi döntések nyomán kialakult helyzet kezelése maradt. A teljes Szlovákia „visszatérésével” számoló alternatíva kudarca után személyesen is megpróbált bekapcsolódni a magyar szempontból minél kedvezőbb határrevízió nemzetközi előkészítésébe. Ezzel együtt tudta és hamarosan meg is tapasztalta, hogy ez a megoldás nem hozhat megnyugvást és megbékélést a magyar-szlovák viszonyban.

A Csehszlovákián belüli szlovák és magyar autonómiák ügye így vált 1938-ban a magyar revíziós külpolitika és hitleri Ostpolitik felemás eszközévé. A 19. századi magyarországi szlovák autonómiatörekvések magyar elutasítása után a 20. századi szlovák és magyar autonómia-elképzelések, mint a nemzetiségi önkormányzatiság és a demokratikus hatalommegosztás, kölcsönösen nagy felelősséggel járó megoldási alternatívái a magyar-szlovák kapcsolatokban egyszerre estek áldozatául a szűkkeblű csehszlovák államnationalizmusoknak, az agresszív hitleri külpolitika és a magyar revíziós politika egymással is szembekerült kalkulációinak, illetve a nyugati hatalmak appeasment politikáját szolgáló nagyhatalmi nyomásgyakorlásnak.

SUMMARY

Failed attempt at autonomist cooperation. The failure of the United Hungarian Party and the minority block policy during the Czechoslovak crisis of 1938

Changing the legal structure of the Czechoslovak Republic during the interwar period was a highly centralised matter, especially the question of the autonomy of Slovakia, which gained top priority. The leaders of the state were unable to find a proper solution for the problems of the Subcarpathian Region and the minorities. Such intentions of autonomy were great danger for the unity of the Republic, not to mention the pressure from the foreign policy on this issue. This study describes the Slovak autonomist policy, what is gradually moving away from the Hungarian revisionist foreign policy. Moreover it deals with the Hungarian minority party which failed to mediate between the sides. At last it points out why was the option of joining Hungary firmly rejected by the Slovak autonomist policy led by Josef Tiso after the Munich Pact in a Republic threatened by the German aggression.

Milan Olejník

Maďarské politické strany na Slovensku v predvečer volieb do Národného zhromaždenia v roku 1929*

Spoločenskovedný ústav Košice, SAV

Pred voľbami v roku 1929 v prostredí maďarských politických strán pretrvávali dve základné línie – odmietavý postoj voči vládnej koalícii a na druhej strane pokusy o tzv. aktivistickú politiku, t. j. hľadanie určitej formy spolupráce s vládou. Dochádzalo k náznakom, že okrem politických subjektov, ktoré zaujímali kritické stanovisko k menšinovej politike vládnych zoskupení, sa v predvečer volieb do Národného zhromaždenia sformuje aj aktivistická alternatíva. O návrat k politike založenej na platforme aktivizmu usiloval Jenő Lelley, pôvodne predseda Krajinskej kresťansko-socialistickej strany (KKSS), v ktorej v polovici dvadsiatych rokov stratil vplyv a bol odvolaný z postu predsedu. Po neúspechu Západoslovenskej kresťansko-sociálnej strany, ktorú založil v predvečer volieb v roku 1925,¹ prestal byť politicky aktívny. O návrat do politiky sa pokúsil v roku 1929, keď publikoval memorandum, v ktorom navrhol spoluprácu s vládnymi stranami. Plánoval založenie nového politického subjektu, ktorý by podporoval politiku vlády.²

Iniciatívu J. Lelleya hodnotil pozitívne provládny denník *Slovenský východ*. Lelleyovo vystúpenie bolo podľa vyjadrenia redakcie, reakciou na bezperspektívnosť postupu opozičných maďarských minoritných strán.³ Mizivé výsledky negativistickej politiky viedli J. Lelleya pravdepodobne k záveru, že jeho návrat do politického diania na Slovensku bude úspešný. V konkrétnej forme sa jeho zámer realizoval založením *Krajinskej maďarskej hospodárskej jednoty* s podporou vtedajšieho ministra vnútra Juraja Slávika. Minimálny záujem maďarského obyvateľstva o uvedenú organizáciu (ustanovujúcej schôdze sa zúčastnilo len niekoľko stovák osôb), však zmaril Lelleyov pokus o revitalizáciu aktivistickej politiky na širšom základe.⁴

Správnosť príklonu k aktivizmu zastával aj príslušník maďarskej šľachty, Karoly Zay, podľa ktorého chabé výsledky negativistickej politiky maďarských strán škodili postavenie maďarského obyvateľstva na Slovensku. *Slovenský východ* vyzdvihoval „odvahu s akou hlása svoj

* Publikáčny výstup je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0023/12 Československá republika a maďarská menšina na Slovensku 1930 – 1938.

¹ Strana obdržala vo voľbách do poslaneckej snemovne 17 285 a do senátu 17 521 hlasov, čo nestačilo pre získanie mandátu v ani jednej z komôr. Československá statistika – svazek 31 Řada I. (Volby, sešit 2.) Praha 1926, s. 9

² SIMON, Attila. Zabudnutí aktivisti. Príspevok k dejinám maďarských politických strán v medzivojnovom období. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 3, s. 524.

³ „Diskusiu zahájil bývalý predseda maďarskej kresťansko-sociálnej strany a bývalý poslanec dr. Lelley. V svojom pojednaní, uverejnenom v „A Nape“, ostro kritizuje doterajšiu činnosť strany a menovite otvorene sa stavia proti jej dnešnému vodcovi, poslancovi dru G. Szüllóvi. Vytýka mu, že on vedie stranu v ideii negácie tohto štátu a že on svojou metódou, ktorá sa snaží všetky otázky a ponosy našich Maďarov zatahnuť na fórum medzinárodné, iba maďarstvu v republike škodí. Dojdúc k názoru, že terajší stav maďarskej politiky na Slovensku je neudržateľný, otvorene sa priznáva k politike aktivistickej...a my sa neubránime domienke, že Lelley rozhodol sa zahájiť opäť politickú činnosť, ktorej bol niekoľko rokov vzdialený.“ *Slovenský východ*, 7. II. 1929. *Maďarská politika na Slovensku v slepej uličke*.

⁴ SIMON, ref. 2, s. 525.

program“.⁵ Úsilie K. Zaya o akomodáciu s vládnymi stranami našlo odozvu aj v Čechách. Oficiálny tlačový orgán agrárnej strany *Venkov*, kritizoval odmietavé stanovisko denníka *Prágai Magyar Hírlap* voči iniciatíve K. Zaya a kládol do kontrastu politiku nemeckých aktivistických strán.⁶ Pokusy o etablovanie aktivistických strán v prostredí maďarskej komunity viedli periodikum *Slovenská krajina* k záveru, že „*Maďarský tábor na Slovensku ide do volieb za okolností, ktoré dokazujú, že vidiecke obyvateľstvo maďarskej národnosti je presýtené opozičnou politikou, ktorá nemôže nič poskytnúť k postaveniu vidieckeho ľudu maďarského, ale naopak, pracuje proti jeho záujmom.*“⁷

Avšak ani stúpenci spolupráce s vládou nedosiahli výraznejší úspech v otázke postavenia maďarského obyvateľstva. Sklamanie zavládlo aj v Maďarskej národnej strane (MNS), ktorá bola za určitých okolností ochotná spolupracovať s vládou. Prakticky nulová ochota vládných strán reflektovať požiadavky maďarských predstaviteľov v hospodárskej a školskej sfére, ktoré boli podmienkou podpory vládnej politiky, viedla v Maďarskej národnej strane k nárastu opozičných nálad a následne k snahe o zblíženie s KKSS, ktorá aktivistickú politiku odmieta la a priori. Tento trend registrovalo Policajné riaditeľstvo (PR) v Košiciach. Podľa správy policajného riaditeľa Dolejša, došlo na prelome rokov 1928/1929 medzi čelnými predstaviteľmi uvedených maďarských strán k viacerým rozhovorom s cieľom zosúladiť politické programy oboch subjektov. Závery rozhovorov boli prerokované na konferencii MNS v Starom Smokovci 8. januára,⁸ na ktorej účastníci prijali rozhodnutie „*zmeniť doterajší postup strany, t. j. mierne opozičné stanovisko zmeniť na ostrý opozičný postup, nadviazať priateľstvo a spoluprácu s kresťanskými socialistami a oživiť bývalý zväz opozičných strán na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.*“⁹ Zmenu politickej línie Maďarskej národnej strany vítali predstavitelia Krajinskej kresťansko-socialistickej strany. Redakcia *Slovenského východu* síce pripustila, že KKSS vyvíjala veľkú aktivitu zacielenú na zblíženie s MNS,¹⁰ avšak hodnotila tieto snahy skepticky, s odôvodnením, že „*Malá čiastka mestskej, iredentisticky naladenej inteligencie sama nie je schopná postaviť sa proti prúdu širokej verejnosti a menovite maďarského vidieka.*“¹¹

⁵ „*V maďarskom tábore na Slovensku vzbudzuje pozornosť prevolanie, ktoré vydala aktivistická skupina dra Karola Zaya v svojom bratislavskom časopise „A Náp“. Maďarské politické strany – čítame v ňom – za celý čas pôsobenia v nových pomeroch nevykonali pre maďarské obyvateľstvo na Slovensku nič nielen politicky, ale tiež nič v ohľade kultúrnom a hospodárskom...Jedinou pomocou a záchranou môže byť naprostý obrat smerom k aktivistickej politike.*“ *Slovenský východ*, 6.X.1929. *Maďarské politické strany nevykonali dosiaľ pre maďarské obyvateľstvo na Slovensku nič.*

⁶ „*Spoločný orgán maďarské občanské opozície »Prágai Magyar Hírlap« nazýva akciu či úmysl dra Zaya odbojem proti zájmom maďarské menšiny v našej republike. Nám pripadá toto príkré protiaktivistické stanovisko »P.M.H.« poněkud podivným, povážime-li, že práve v týchto dňoch uznal tak povolaný mluví naši německé menšiny, jako je min. Dr. Mayer-Harting, že aktivistická politika našich Němců prospěla jak německé menšině, tak naší republice.*“ *Venkov*, 5. I.1929. *Nové období Slovenska.*

⁷ *Slovenská krajina*, 25. X. 1929. *Čo nového?*

⁸ Konferencie sa údajne zúčastnili viacerí čelní predstavitelia MNS, medzi inými poslanec József Szent-Ivány, József Törköly a predseda Spišskonemeckej strany Andor Nitsch.

⁹ Národní archiv České republiky (NA ČR), fond (ďalej f.) Prezidium Ministerstva vnitra (PMR), kartón (ďalej k.) 575, číslo (ďalej č.) 2613, *Maďarská národní strana a její činnost*. 20. II. 1929.

¹⁰ „*Výjednávači maďarských kresťanských sociálov obchádzajú jednotlivé strediská maďarskej politiky na Slovensku a sondujú pôdu pre prípadné nadviazanie nových jednaní o spoluprácu maďarskej národnej a kresťansko-sociálnej strany.*“ *Slovenský východ*, 27. II. 1929. *Bezvýsledné akcie maďarských negativistov na Slovensku.*

¹¹ *Slovenský východ*, ref. 10.

Ako spiritus agens maďarskej iredenty na Slovensku bola štátnymi orgánmi hodnotená predovšetkým Krajinská kresťansko-socialistická strana. V tejto súvislosti Prezídium krajinského úradu v Bratislave (PKÚ) žiadalo bezpečnostné orgány, aby v obciach s maďarským obyvateľstvom venovali pozornosť zakladaniu tzv. hospodárskych rád aktivistami KKSS. Úlohou hospodárskych rád bolo údajne poskytnúť podporu prípadnej vojenskej agresii zo strany Maďarska. PKÚ v Bratislave žiadalo subordinované úrady, „aby tejto akcii bola v tamojšom správnom obvode venovaná bedlivá pozornosť a o výsledku pozorovania a prípadných tamojších opatreniach bola sem s urýchlením podaná správa.“¹² V obežníku z 11. novembra 1929 PKÚ B síce upustilo od charakteristiky hospodárskych rád ako protištátnych organizácii ich primárnym cieľom bolo podľa krajinského úradu predovšetkým zjednotenie maďarského obyvateľstva pod vedením Krajinskej kresťansko-socialistickej strany, opätovne však žiadalo, aby štátne orgány venovali pokusom o utváranie hospodárskych rád patričnú pozornosť.¹³ Prezídium krajinského úradu s podozrením hodnotilo aj prednášky hospodárskeho rázu, ktoré organizovala KKSS na vidieku.¹⁴

Negatívne stanovisko zaujalo bratislavské policajné riaditeľstvo aj voči iniciatíve Maďarskej národnej strany organizovať inštruktáže maďarských roľníkov a udeľovať diplomy za najlepšie výsledky dosiahnuté v pestovaní obilia, krmív a dobytky, pretože ju pokladalo „zo stanoviska štátnej bezpečnosti a národnostného za nebezpečnú“.¹⁵

Napriek prehláseniam predsedu G. Szülöho, že politika KKSS nie je protištátna, strana bola vnímaná ako exponent Budapešti na Slovensku. Výhrady voči deklarovanej lojalite KKSS a jej predsedu voči Československej republike (ČSR) rezonovali aj v provládnych periodikách.¹⁶

Zo správ Policajného riaditeľstva v Košiciach, odoslaných Predsedníctvu ministerskej rady v Prahe a Prezídiu ministerstva vnútra v Prahe v prvej polovici roka 1929 vyplýva, že vzťahy KKSS a MNS boli poznačené zložitou situáciou v Maďarskej národnej strane. Podľa hlásenia z 26. marca 1929, vedenie MNS sa jednoznačne nerozhodlo opustiť líniu aktivistickej politiky a predseda strany J. Szent-Iványi dokonca udržiaval styky s K. Zayom, kritikom opozičnej politiky KKSS a menovite jej predsedu Gézu Szülöho. Predstavitelia MNS údajne začali vyjednávať aj s predstaviteľmi Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu (Agrárnej strany). Podľa PR v Košiciach mala Maďarská národná strana podporu Spiškone-

¹² Štátny archív Košice (ŠA)Košice, pobočka (p.) Rožňava, fond Okresný úrad (OÚ) Rožňava 1923 - 1938, k. 14, č. 834 prez. Predmet: *Kresťansko-sociálna strana – hospodárske rady*. 11. VII. 1929. (v názve KKSS sa používalo adjektívum socialistickej i sociálna – M. O.)

¹³ ŠA Košice, p. Rožňava, f. OÚ Rožňava, k. 14, č. 834 prez. *Kresťansko-sociálna strana – hospodárske rady*.

¹⁴ V obežníku odoslanom 13. mája 1929, upozornilo okresné úrady, „že *Krajinská kresť. sociálna strana v poslednej dobe poriada na vidieku prednášky jednak rázu hospodárskeho a jednak so svetelnými obrazmi bez vstupného. Nakoľko sa pravdepodobne jedná o nový spôsob politickej agitácie kresť. sociálnej strany, prezídium krajinského úradu upozorňuje podriadené úrady, aby v konkrétnom prípade bolo prísne dbané jednak na striktné dodržiavanie zhromažďovacích predpisov a jednak toho, aby obyčajné členské schôdze neboli zneužívané pre zhromaždenie verejné.*“ ŠA Nitra, p. Bojnice, f. Okresný úrad (OÚ) Prievidza, k. 24, č. 408. *Krajinská kresť. sociálna strana – poriadanie prednášok*.

¹⁵ NA ČR, f. PMR, k. 575, č. 10.563. Predmet: *Maďarská národná strana, agitace mezi zemedělci*. 10. VII. 1929.

¹⁶ Ako uviedol *Slovenský východ*, „*Vodca maďarských kresťanských sociálov, Dr. Szüllö, uznal za vhodné, aby na schôdke výkonného výboru svojej strany v Bratislave zdôraznil, že jeho politika a politika maďarských kresťanských sociálov na Slovensku nie je protištátna ... K tomu, aby sa verilo aktivistickej cene politiky pána Szüllöho ... Maďarská kresťansko-sociálna strana na Slovensku musela by prerušiť svoje styky s iredentistickou spoločnosťou v Maďarsku.*“ *Slovenský východ*, 20. VI. 1929. *Nemôžeme veriť*.

meckej strany. Napriek protikladným postojom oboch politických subjektov k otázke aktivizmu, na porade predsedníctva KKSS 20. marca 1929, G. Szülö deklaroval rozhodnutie dosiahnuť spojenie oboch strán.¹⁷

PR v Košiciach získalo informácie, že v úsilí o uzavretie dohody s Maďarskou národnou stranou, predseda KKSS dosiahol úspech, i keď vedenie MNS bolo predbežne proti zlúčeniu oboch strán do jednotného politického subjektu. Došlo údajne k dohode, že v prípade konania predčasných volieb do Národného zhromaždenia, oba politické subjekty sformujú spoločnú kandidátku. Príklon MNS k radikálnej opozícii mal mať za následok oslabenie postavenia J. Szent-Iványho, čelného exponenta aktivistického smeru v strane a posilnenie pozície Josefa Törkölyho, tradične vyhraneného kritika umiernennej politiky MNS.¹⁸ Podľa informácie PR v Košiciach, za KKSS inicioval rokovania s MNS senátor Grossmied, ktorý chcel „za každú cenu vyriešiť i sporné otázky osobného rázu medzi jednotlivými vedúcimi strán.“¹⁹ V hlásení z 25. júla 1929 PR v Košiciach uviedlo, že – „*Snahy křesťansko sociální strany získati pro své politické směrnice Maďarskou národní stranu, po tolika konferencích a pokusech byly prý v posledních dnech korunovány úspěchem. Na poradách mezi drem Törkölym a drem Groschmiedem v Karlových varech byla prý docílená a podepsaná dohoda, podle níž obě maďarské strany půjdou do příštích voleb se společnou kandidátkou. O spojení sa zatím nemluví, jedině o společném volebním fondu, podporovaném Maďarskem. Bude-li míti společný postup ve volbách úspěch, bude se jednati o sloučení obou stran.*“²⁰

S výzvami nevoliť maďarskú opozíciu vystúpila i vládnymi stranami subvencovaná tlač. *Slovenský východ* vyzýval – „*všetky agitačné schôdzky u nás na Slovensku nech končia výstražnou pripomienkou bývalej našej smutnej minulosti, rekapituláciou českej práce na Slovensku za jedenásť rokov republiky a výzvou d'aleko počutelnou a jasnou: Vol'te tak, aby bola čo najviac v svojich nádejach a plánoch Budapešť sklamaná!*“²¹ Slovenská liga, periodikum rovnomennej organizácie, ktorej predstavitelia nezriedka skĺzali do nacionalistickej rétoriky, varovala, že „*Kto za Maďara, na maďarskú stranu hlasuje, nie je Slovákom. Alebo je zapredancom. Za judášsky groš, za kúsok chleba, za priazeň veľmoža, ktorý nenávidí 'žobrác slovenskú', pripravuje záhubu svojmu rodu.*“²²

Podľa *Slovenskej krajiny* sa k aktivistickej orientácii prikláňala aj značná časť židovského obyvateľstva, tradične voliči Maďarskej národnej strany. Príčinou malo byť antisemitské zahrotenie KKSS s ktorou MNS pripravovala predvolebnú koalíciu a vyhranene negatívny postoj voči stranám vládnej koalície. Redakcia vyjadrila presvedčenie, že väčšina židovského

¹⁷ NA ČR, f. PMR, k. 575, č. 1805/1468/S. Predmet: *Křesťansko-sociální strana – činnost*. 4. IV. 1929.

¹⁸ NA ČR, f. PMR, k. 575, č. 1805/29. Predmet: *Maďarská národní strana a její činnost*. 15. IV 1929.

¹⁹ NA ČR, f. PMR, k. 575, č. 6473. Predmet: *Maďarská národní strana, jednání s maďarskou křest. stranou*. 30. IV 1929.

²⁰ NA ČR, f. PMR, k. 575, č. 11402. Predmet: *Maďarská národní strana a maďarská křesťansko-sociální strana – činnost*.

²¹ *Slovenský východ*, 18. X. 1929. *Vol'te tak, aby v svojich plánoch a nádejach bola Budapešť sklamaná*.

²² *Slovenská liga*, Ročník VI. Číslo 10. október 1929. *Sestry, bratia, spamätajte sa!* Periodikum *Slovenská krajina* uverejnilo proklamáciu Slovenskej ligy, v ktorej vyzývala – „*V povedomí vážnosti chvíle odovzdajme svoj volebný lístok len na také strany, ktoré si našu prácu, prácu našich otcov a krvou našich legionárov vybojovanú slobodu vážia ... Nie je Slovákom, kto odovzdá svoj hlas stranám, ktoré nenávidia tento štát ...*“ *Slovenská krajina*, 25. X. 1929. *Slováci, Slovenky! Volit' „československé“ strany urgoval svojich voličov tiež Slovenský východ – „Bud'te si vedomí toho, že každý hlas rozhoduje a zabezpečení mieru a vnútornej konsolidácie. Slováci a Česi, odovzdajte svoje hlasy iba československým štátotvorným stranám!*“ *Slovenský východ*, 27.X.1929. *Voliči!*

obyvateľstva „vykoná iste svoju povinnosť a odovzdá svoj hlas niektorej štátotvornej strane slovenskej.“²³

Terčom predvolebnej kampane vládou subvencovanej tlače bola najmä Krajinská kresťansko-socialistická strana a jej predseda G. Szüllő. *Slovenský východ* obvinil KKSS a jej predsedu G. Szüllőho z protištátnej činnosti a iredenty – „Netreba mnoho premýšľať o cieľoch a metódach maďarskej kresťansko-sociálnej strany, menovite o cieľoch jej vodcu dra Szüllőho. Každý na Slovensku vie, že táto maďarská politická skupina nielen že nechce lojálne pracovať politicky na pôde štátu, ale niekedy otvorene, niekedy zastrene pracuje celkom iredentisticky.“²⁴

Krajinský úrad v Bratislave v súvislosti s predvolebnou kampaňou a samotným priebehom volieb vydal viacero nariadení s cieľom získať prehľad o volebnom procese a zabrániť udalostiam považovaným za nežiaduce. V pokynoch z 1. októbra 1929 KÚ v Bratislave uložil „štátne-policajným úradom I. stolice na Slovensku“, aby vypracovali „stručne správy o volebnom ruchu, celkovej situácii a pozoruhodných zjavoch s volebným ruchom súvisiacich“.²⁵ Hlásenia mali obsahovať prehľad politických strán participujúcich na voľbách, registráciu volebných schôdzi, sumár predvolebnej agitácie v tlači, prípadne iné udalosti súvisiace s voľbami. V závere pokynov krajinský úrad upozornil, že správy majú byť odosielané ako dôverné.²⁶ 3. októbra 1929 KÚ v Bratislave rozoslal okresným úradom, policajným komisariátom a policajným riaditeľstvám podrobné pokyny týkajúce sa regulácie tlače v predvolebnom období. Okrem náležitostí technického charakteru (miesto tlače, meno majiteľa tlačiarne, v prípade periodík meno zodpovedného redaktora) bolo povinnosťou uvedených úradov zabrániť rozširovaniu tlačových produktov „1./ ktoré porušujú, alebo ohrozujú verejný poriadok, 2./ ktoré porušujú, alebo ohrozujú verejnú mravnosť, v oboch prípadoch najmä keď sú v stave vzbudiť nenávisť oproti niektorej národnosti, spoločenskej triede, alebo náboženskému vyznaniu, 3./ ktoré pojednávajú o rodinných veciach, bez toho, aby to verejný záujem vyžadoval.“²⁷ V súvislosti s politickými pomermi, „Vecná kritika terajšej vlády, vládnych nariadení, triednych pomerov, činnosti jednotlivých politických strán atp.“, nemala byť dôvodom zákazu rozširovania predvolebných plagátov a iných tlačovín.²⁸ Okresné úrady boli povinné viesť presnú evidenciu o vydaných povoleniach a zákazoch, obsahujúcu meno žiadateľa a politickej strany, popisu tlačiva a dátumu výnosu, na základe ktorého bolo rozširovanie povolené, alebo zamietnuté.²⁹ KÚ v Bratislave upozornil, „že eventuálna zhovievavosť proti rozširovateľom poburujúcich, štvavých letákov, plagátov, brožúrok ktorejkoľvek strany, alebo proti stranám, ktoré už programovo vystupujú nepriateľsky proti čl. štátu, jeho jednote a proti československej vzájomnosti, je rozhodne neprípustná.“³⁰

Ku kontrole priebehu verejných zhromaždení vydal KÚ B inštrukcie 10. októbra 1929. Teoreticky boli okresné úrady povinné na každé verejné zhromaždenie vyslať úradného zástupcu,

²³ *Slovenská krajina*, 15. X. 1929. Čo nového?

²⁴ *Slovenský východ*, 6. X. 1929. Chytá hlasy na iredentu. Dr. Szüllő sa predstavil. – Zneužívanie demokracie.

²⁵ ŠA Košice, p. Rožňava, f. OÚ Rožňava, k. 14, b. č. Štatistika verejných zhromaždení v dobe volieb. 1. X. 1929.

²⁶ ŠA Košice, p. Rožňava, ref. 25.

²⁷ ŠA Košice, p. Rožňava, f. OÚ Rožňava, k. 14, č. 750 prez. Predpisy tlačové, týkajúce sa volieb – úprava. (Podčiarknuté v texte.)

²⁸ ŠA Košice, p. Rožňava, ref. 27.

²⁹ ŠA Košice, p. Rožňava, ref. 27.

³⁰ ŠA Košice, p. Rožňava, ref. 27, str. 11. (Podčiarknuté v texte.)

ktorý mal vyhotoviť záznam o jeho priebehu. V inštrukciách je vzaté do úvahy, že „*Stáva sa však pravidelne v dobe volebnej, že politické strany ohlásia na jeden deň a rôzne miesta tak značný počet verejných schôdzí, že je technicky nemožné na každú vyslať úradného zástupcu.*“³¹ Z tohto dôvodu KÚ B ponechal na zváženie prednostom jednotlivých úradov, na ktoré zhromaždenie majú vyslať zástupcu. Štátne orgány však mali pri rozhodovaní na ktoré zhromaždenie vyslať úradného zástupcu zvážiť nasledujúce okolnosti: „*a./ kde možno mať za to, že by behom schôdze mohlo dôjsť k porušeniu klúdu; b./ (kde bol) význačný rečník vyslaný na zhromaždenie; c./ s ohľadom na miestne pomery, kde sa zhromaždenie koná, ráz strany a očakávaná väčšia účasť obyvateľstva; d./ program politickej strany zhromaždenie poriadajúcej.*“³²

11. októbra 1929 KÚ B upozornil okresné a policajné úrady na Slovensku, že „*akákoľvek účasť školskej mládeže na zhromaždeniach, sprievodoch, schôdzach, výletoch, besiedkach, slávnostiach a pod. rázu politického alebo demonštratívneho, ako aj použitie školskej mládeže k rozširovaniu politickej tlače je zakázané.*“ Porušenie zákazu mohlo byť potrestané pokutou do výšky 5 000 Kč, alebo väzením do 14 dní.³³

Podľa Policajného riaditeľstva v Košiciach niektoré predvolebné aktivity KKSS mali protištátny charakter. PR v Košiciach upozornilo Ministerstvo vnútra v Prahe, že podľa informácií získaných z „dôverného prameňa“ KKSS „*prevádza v súčasnej dobe celý rad ríšsko-maďarských pokynov*“, medzi iným zakladanie „Spolkov katolíckych tovaryšov“ a zakladanie „Národných gárd“ v pohraničných obciach. MV v Prahe požiadalo o vyjadrenie Krajinský úrad v Bratislave, ktorý však správu dementoval.³⁴

V súvislosti s opozičnou politikou KKSS, periodikum *Slovenská krajina* hodnotilo rozhodnutie MNS ísť do volieb v koalícii s kresťanskými socialistami, ako prejav slabosti

J. Szent-Iványho, ktorý dal Maďarskú národnú stranu „*pod diktát kresťanských sociálov a prispôobil sa ich planému radikalizmu*“.³⁵

Do volieb v roku 1929 vstupovali maďarské politické strany – Maďarská národná strana a Krajinská kresťansko-socialitická strana v koalícii, ktorej súčasťou bola aj Spišskonemecká strana (ZDP), subjekt s dominantným politickým vplyvom v prostredí nemeckej komunity na Spiši.

Výsledky volieb do Národného zhromaždenia, ktoré ukončili obdobie vlády občianskych strán, síce vyústili do zmien v politickej konštelácii na celoštátnej úrovni, avšak postavenie maďarskej komunity zostalo prakticky nezmenené. Nádeje aktivisticky orientovaných maďarských politikov, že získajú určitý podiel na politickom dianí v štáte neboli splnené. Posilnil sa vplyvu tzv. Hradu,³⁶ ktorého mocenská pozícia v čase vlády občianskych strán bola ohrozená.³⁷ V koalícii, ktorá sa sformovala po voľbách v roku 1929, neboli maďarské strany zastú-

³¹ ŠA Košice, p. Rožňava, f. OÚ Rožňava, k. 14, č. 755 prez. Voľby do Národného zhromaždenia, vysielanie úradných zástupcov k verejným zhromaždeniam.

³² ŠA Košice, ref. 31.

³³ ŠA Košice, p. Rožňava, f. OÚ Rožňava, k. 14, č. 763 prez. Účasť školskej mládeže na verejných zhromaždeniach.

³⁴ NA ČR, f. PMR, k. 575, č. 15.594. Křesťansko-sociální strana, katolícké tovaryšské spolky, činnost.

³⁵ *Slovenská krajina*, 11. X. 1929. *Čo nového?*

³⁶ Na čele „Hradu“, neformálneho politického zoskupenia, symbolicky nazvaného podľa sídla prezidenta republiky, stáli Tomáš Garrigue Masaryk a Edward Beneš.

³⁷ Podľa historika Dušana Uhlířa „dokonce přímo ve své existenci“. UHLÍŘ, Dušan. Konec vlády Panské koalice a Republikánska strana v roce 1929. In *Československý časopis historický*, 1970, roč. XVIII, s. 551.

pené.³⁸ V tomto kontexte boli úvahy redakcie *Slovenskej politiky* o potrebe „vernosti“ štátu, ktorú mali príslušníci mladej maďarskej generácie dokázať ako podmienku politickej emancipácie, málo presvedčivé.³⁹

Odklon od aktivistickej politiky MNS po voľbách však PR v Košiciach prisudzovalo výlučne internému vývoju v strane. V situačnej správe PR v Košiciach za mesiac marec 1930 je zmena politickej línie vysvetľovaná nezáujmom J. Szent-Iványho o dianie v strane a rastúcim vplyvom Józsefa Törkölyho a Andora Jarossa, blízkych spolupracovníkov Gézu Süllöho.⁴⁰ Dôsledkom zmeny politickej orientácie MNS bolo tiež naštartenie vzťahu MNS a Spišskonemeckej strany. Vedenie ZDP na čele s predsedom strany Andorom Nitschom, ktoré podporovalo aktivistickú politiku, zvažovalo údajne alianciu s nemeckými agrárnikmi Bund der Lanwirte (BdL).⁴¹

Informácie o odštiepení ZDP sa však nepotvrdili. Ako uviedli *Robotnícke noviny*, „*Opoziční Maďari a Nemci zo Slovenska a síce kresťanskí socialisti, Szent-Iványho strana národná a nemecká spišská strana, mali v pondelok v Bratislave poradu o možnostiach spoločného postupu v parlamente. Podľa správ maďarských novín bola v tomto smere docielená dohoda a bolo uznesené obnoviť spoločný klub týchto strán, aký mali v roku 1925.*“⁴²

Súčasťou stratégie KKSS po voľbách malo byť zjednotenie opozičných politických strán (s výnimkou komunistov) a vytvorenie tzv. autonomistického bloku. PR v Košiciach informovalo Krajský úrad v Bratislave o snahe KKSS získať pre spoluprácu okrem MNS aj Hlinkovú slovenskú ľudovú stranu.⁴³ O pokračujúcich rokovaniach za účelom etablovania autonomistického bloku informovalo Policajné riaditeľstvo v Bratislave krajský úrad

27. júla 1930 s tým, že „*Vyjednávania je už tak ďaleko, že môže byť na jedinej schôdzke ukončené.*“⁴⁴ K iniciatíve G. Süllöa utvoriť autonomistický blok, ktorú deklaroval počas zasadnutia spoločného klubu poslancov a senátorov KKSS a MNS 18. septembra 1930, zaujal pozitívne stanovisko tlačový orgán HŠLS Slováč – „*my nesmieme spoliehať sa len na svoje sily, ale máme si ich zveľadiť tými, ktorí to s touto republikou a Slovenskom čestne a dobre myslia. Prejav posl. dr. Süllöho či je už úprimný alebo nie, či je zásadným alebo stranícko-taktickým,*

³⁸ HARNA Josef. Straníckopolitický systém v Československu v letech 1918-1938. In MALÍŘ, J. – MAREK, P. (eds.) Politické strany. Politický vývoj stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004. 1. díl 1861 – 1938. XXXXXXXXXXXX ISBN 80-7239-178-X.

³⁹ „*Môžu si byť istí naši mladí maďarskí spoluobčania, že len od nich závisí, aké stanovisko zaujme k nim naša budúca generácia. Ovšem, že i tu platí v prvom rade heslo „vernost' za vernost'“. Ak sa totiž naša maďarská mládež vymaní zpod vplyvu nášmu štátu nepriateľských živlov a vyrastú z nej pre štát spolaľhiví občania, nebude vôbec dôvodu, aby v budúcnosti niekto na nich krivým okom pozeral.*“ Slovenská politika, 4. I. 1930. Mladí Maďari.

⁴⁰ „*V maď. národnej strane poslednou dobou je pozorovať silný odklon od reálnej politiky, okolností ktorú z veľkej časti možno pripisovať tomu, že posl. Szent-Ivány sa veľmi málo politicky uplatňuje a celú svoju energiu venuje hospodárskym záležitostiam...Ostrý opozičný smer maď. národnej strany je dielom posl. Dr. Törkölyho, ktorý je presumpitvým predsedom stran .. Víťaziaci smer posl. Dr. Törkölyho je veľmi blízky mentalite kresť. sociálov Dr. Szüllöho. Najlepším pomocníkom posl. Dr. Törkölyho je Dr. Ondrej Jaross, veľkostatkár z Kolty, okres Nové Zámky, ktorý je dôverníkom posl. Dr. Szüllöho a obvyklým jeho sprievodcom na zahraničných jeho cestách pri kongresoch menšinových líg.*“ Slovenský národný archív Bratislava (SNA B), f. PR B, k. 252, č. 252/279. Predmet: *Maďarské opozičné strany v ČSR – situačná správa. 2. III. 1930.*

⁴¹ Tamže.

⁴² *Robotnícke noviny*, 19. III. 1930. *Politické grupovanie Maďarov na Slovensku.*

⁴³ NA ČR, f. PMR, k. 575, č. 5335. Maďarská strana kresťansko sociálna – informace. 30. IV. 1930.

⁴⁴ SNA Bratislava, f. PR Bratislava, k. 226, č. 226/812. Slovenská strana ľudová – spolupráca so stranami maďarskými. 27. VII. 1930.

je, myslíme, vhodný na uváženie a za podklad k ďalšiemu rokovaniu o vybudovaní spoločného autonomistického bloku na Slovensku.“⁴⁵

Pre HSLS nepriniesol vstup do koalície občianskych strán v rokoch 1926 – 1929 želané výsledky, naopak strana stratila značný počet stúpcov. Po voľbách,⁴⁶ ktoré boli podľa Ivana Déreera „víťazstvom československej myšlienky“,⁴⁷ sa HSLS vrátila do opozície. Dôvodom bolo aj obvinenie Vojtecha Tuku zo špionáže v prospech Maďarska a jeho odsúdenie na 15 rokov straty slobody. V tejto situácii vedenie HSLS zvažovalo spoluprácu s maďarskými opozičnými stranami. Ako uvádza Martin Holák – „možné riešenie prekonania izolácie sa spočiatku ukazovalo aj spojenie síl s menšinovými stranami na Slovensku, od ktorých sa dala očakávať podpora pri presadzovaní viacerých ľudáckych požiadaviek.“⁴⁸ Predseda HSLS Andrej Hlinka údajne zastával názor, že pre spoluprácu s maďarskou opozíciou existuje viacero dôvodov, okrem iného boj za dosiahnutie autonómie Slovenska a snaha zabrániť konfiškácii cirkevných majetkov.⁴⁹

I keď rokovania o prípadnej aliancii maďarských opozičných strán a HSLS pretrvávali i v nasledujúcom období,⁵⁰ k vytvoreniu autonomistického bloku nedošlo. Hrozba, že spoluprácou s maďarskými opozičnými stranami by HSLS získala ódium strany spojenej s iredentistami, prevážila možné výhody spojenectva.

Po voľbách sa predstavitelia KKSS a MNS rozhodli pokračovať v spolupráci⁵¹ a obe strany sa dohodli na rozdelení mandátov.⁵²

⁴⁵ Slováč, 20. IX. 1930. *Slovenskí Maďari za autonomistický blok*.

⁴⁶ 7. decembra 1929 bola utvorená vláda tzv. „veľkej koalície“, zložená s deviatich strán. S výnimkou nemeckého Pracovného a hospodárskeho súručenstva (DAWG), koalíciu tvorili len československé politické subjekty. KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Paseka – Praha – Litomyšl : 2002. Svazek XIV. 1929 – 1938, s. 33.*

⁴⁷ DÉRER, Ivan. *Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Fakta, vzpomínky a úvahy. Praha : 1946, s. 252.* V rovnakom zmysle interpretovalo výsledky volieb periodikum *Slovenská krajina* – „Volby do Národného zhromaždenia priniesli na Slovensku doklad toho, že tábor stojaci verne za československou myšlienkou na Slovensku neobyčajne vzrástol.“ *Slovenska krajina*, 1.XI.1929. *Čo nového?*

⁴⁸ HOLÁK, Martin. *Hlinková Slovenská ľudová strana a vytvorenie katolíckeho bloku v prvej polovici 30. rokov 20. storočia.* In *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 1, s. 76.

⁴⁹ HOLÁK, ref. 47, s. 76.

⁵⁰ Podľa informácie PR K, odoslanej Prezídiu Krajinského úradu v Bratislave 20. novembra 1932, „maďarské strany v otázke autonómie Slovenska skutočne s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou jednájú a predsedníctvo ľudovej strany poverilo týmto jednaním dra. Tisu a dalo mu aj smernice.“ SNA B, f. PR B, k. 226, č. 226/843. Predmet: *Hlinková slovenská strana ľudová, boj za autonómiu Slovenska*. Ministerstvo vnútra, na základe správy PR K, informovalo Predsedníctvo ministerskej rady v Prahe o konferencii MNS, KKSS, ZDP a HSLS konanej v Žiline 15. októbra 1931 na ktorej sa pertraktovali popri opatreniach zameraných na zlepšenie hospodárskej situácie na Slovensku aj stratégia dosiahnutia autonómie Slovenska. Predstavitelia HSLS údajne vzniesli požiadavku eliminovať akéhokoľvek zasahovanie zo strany Maďarska. Po prisľube delegátov HSLS, že príslušníci maďarskej minority budú v autonómnom Slovensku rovnoprávni politicky i ekonomicky, zástupcovia maďarských strán požiadavku akceptovali. Ministerstvo vnútra ďalej uviedlo, že „vláde a p. prezidentovi má byť predostreté memorandum s požiadavkou uskutočnenia sľubu daného Pittsburgskou dohodou.“ V prípade odmietnutia sa požiadavka autonómie mala dosiahnuť „ľudovým hlasovaním“. NA ČR, f. PMR 1918 – 1945, k. 138, č. 14.482. Predmet: *Porady slovenské strany ľudové, maďarské národné strany, krajinské kresťansko-sociálne strany a spišské nemecké strany v Žiline dne 15. září 1931. 28. X. 1931*

⁵¹ *Robotnícké noviny* informovali o dohode s odvolaním sa na maďarské periodiká na Slovensku – „*Opoziční Maďari a Nemci zo Slovenska a síce kresťanskí socialisti, Szent-Iványiho strana národná a nemecká spišská strana mali v pondelok (17. III.) v Bratislave poradu o možnostiach spoločného postupu v parlamente. Podľa správ maďarských novín bola v tomto smere docialená dohoda a bolo uznesené obnoviť spoločný klub týchto strán, aký mali v roku 1925...teraz je otázka, či v novom súručenstve preváži iredentistický vplyv Szüllöho,*

Vzhľadom na politický význam cenzu pre menšiny, bolo sčítanie ľudu v roku 1930 predmetom pozornosti politikov vládnej koalície ako aj predstaviteľov maďarských strán.

KÚ v Bratislave upozornil úrady na Slovensku na uvedenú skutočnosť v obežníku datovanom 22. novembra 1930⁵³ a žiadal, aby uvedenej akcii bola venovaná „čo najväčšia pozornosť a každý pozitívny výsledok bezodkladne oznámený.“ KÚ zároveň žiadal, aby „Každá akcia, ktorá by porušila zákon, alebo ohrozila správnosť a nestrannosť prevádzaného sčítania, bola v zárodku potlačená a podľa zákona stíhaná.“⁵⁴ Výsledky sčítania potvrdili trend poklesu počtu osôb hlásiacich sa k maďarskej národnosti. Oproti cenzu z roku 1921 (744621 príslušníkov maďarskej minority) sa v roku 1930 k maďarskej národnosti prihlásilo 691 923 osôb.⁵⁵ Podľa názoru štátnych orgánov, ktoré podrobne monitorovali politický vývoj v KKSS a MNS a ich vzájomný vzťah, v povolebnom období pretrvávali rozpory medzi uvedenými stranami tak v postoji k vládnej koalícii, ako aj napätie podmienené antipatiou medzi hlavnými protagonistami oboch strán - G. Süllöm (KKSS) a J. Szent-Iványm (MNS).⁵⁶

kedže aj v jeho strane ozývajú sa už hlasy po línii pozitívnejšej.“ *Robotnícke noviny*, 19. III. 1930. *Politické grupovanie na Slovensku*.

⁵² V zmysle dohody kresťanským socialistom pripadli štyri kreslá v poslaneckej snemovni a tri v senáte. MNS obsadila štyri kreslá v poslaneckej snemovni a tri v senáte. Kreslo v poslaneckej snemovni obdržal aj predseda ZDP, A. Nitsch. PÖSS Ondrej. 35. *Politické strany karpatských Nemcov*, s. 917. MAREK, Pavel. 36. *Politické strany maďarské menšiny*, s. 931, 936. In MALÍŘ, J. – MAREK, P. (eds.) *Politické strany. Politický vývoj stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861 – 2004*. 1. díl 1861 – 1938.

⁵³ V obežníku sa uvádza - „Maďarské opozičné strany na Slovensku veľmi usilovne konajú prípravu k sčítaniu ľudu ... parlamentný klub maďarských opozičných strán ustanovil zvláštny výbor, vedený Dr. Jozefom Törkölym, ktorý vedie sčítaciu akciu spolu si žurnalistom Dr. Zoltánom Vecseom.“ Úlohou výboru bolo zabezpečiť pomernú účasť predstaviteľov maďarskej národnosti v okresoch a v obciach, kde mala maďarská minorita 20% zastúpenie. ŠA Košice, f. p. Rožňava, f. OÚ Rožňava, k. 16, č. 851 prez. Sčítanie ľudu v roku 1930 – akcia kresťansko-sociálnej stany na Slovensku.

⁵⁴ Sčítanie ľudu, ref. 53.

⁵⁵ Správy Štátneho úradu štatistického republiky Československej. Ročník XIV. (1933) Číslo 195. Tab. 1.

⁵⁶ Policajné riaditeľstvo v Prahe v hlásení Predsedníctvu ministerskej rady v Prahe uviedlo – „Maďarské opoziční strany v Čsl. republice – Maďarská křesť. soc. strana a Maďarská národní strana, které jsou sdruženy pod jednotným vedením v tzv. „bloku opozičních maďarských stran za předsednicví Dra Gézy Szüllöho, nejsou vnitřně jednotny; rozpory v nazírání na politické poslání maďarského živlu v ČSR, jsou ještě posilovány otázkami osobního rázu; vůdce početně silnější Maďarské národní strany nese těžce, že blok je ovládnán stranou slabší, totiž Křest. soc. stranou a jejím vůdcem Dr Szüllöm. V maďarských politických a žurnalistických kruzích krystalisují se dva tábory; stoupenci Dr Szüllöho chtějí setrvati na dosavadní politické línii, kdežto přívrženci posl. Szentivániho zamítají negativistickou maďarskou politiku tvrdíce, že jen poškozují zájmy Maďarstva v Čsl. republice.“ NA ČR, f. PMR, k. 575, č. 6841. Predmet: Blok opozičních stran, rozpory. 4. V 1931.

SUMMARY

Hungarian political parties in Slovakia in the eve of elections into National Assembly in year 1929

The paper is monitoring activities of two main Hungarian political parties – Land Christian-socialist Party (LCHSP) and Hungarian National Party HNP before and during the elections to National Assembly of Czechoslovakian Republic in year 1929. There were two main approaches in political agenda which distinguished these political associations – HNP traditionally endeavored to establish some kind of modus operandi with the ruling coalition unlike LCHSP, which professed strictly oppositional stand. Both parties differentiated also by their electorate. Unlike HNP which attracted votes of protestant orientation, LCHSP was predominantly Catholic. These differences played a role in strategy applied in canvassing for votes. Despite the fact that both parties attracted a majority of Hungarian community voters, they remained in opposition, mainly due to lack of accommodative policies of government coalition.

Soňa Gabzdilová

Vzdelávanie v jazyku maďarskom v Košiciach v medzivojnovom Československu (1918 – 1938)*

V roku 1918 bola otázka, komu Košice pripadnú, či Československej republike (ČSR), či Maďarsku otvorená. Československé vojsko obsadilo Košice až 29. decembra 1918 a od 1. januára 1919 sa stali súčasťou československého štátu. Mesto bolo v tom období veľkou časťou obyvateľstva vnímané ako maďarské, čo bolo determinované jeho národnostnou štruktúrou. Na základe výsledkov cenzu z roku 1910 žilo v Košiciach 75% obyvateľov maďarskej národnosti, 15% slovenskej, 7% nemeckej, vrátane silného zastúpenia židovskej, tá sa však pri sčítaní obyvateľstva neevidovala. Aj keď bol cenzus ovplyvnený politickou situáciou, podobne, ako aj iné sčítania, prevaha obyvateľov identifikujúcich sa s maďarskou národnosťou bola zrejmä. Tí vnímali Košice ako maďarské mesto, zmenenú geopolitickú situáciu považovali za prechodný jav, za nanútený český režim, ktorý sa časom transformuje v prospech Maďarska.

Maďari v Košiciach, ako všetci príslušníci maďarského národa usadení v južných regiónoch Slovenska, sa ocitli v situácii, keď sa z pozície dominantného postavenia dostali na základe rozhodnutia veľmocí po 1. svetovej vojne do pozície menšiny. Košickí Maďariaž do začiatku roka 1919 ovládali správu mesta a kontrolovali mestské úrady. Očakávať preto z ich strany pozitívne reakcie na vznik nového štátu bolo nelogické.

V košických školách sa v nezmenených pomeroch a s pôvodnými učiteľskými zborními, vyučovalo aj v máji 1919, čo znamená, že koncom školského roka 1918/1919 bola v Košiciach vyučovacím jazykom maďarčina na všetkých ľudových školách, meštiankach a stredných i odborných vzdelávacích inštitúciách. V správe školského inšpektora v Košiciach Jána Šimečka, zaslanej na Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v decembri 1919, sú uvedené údaje o ľudových školách v meste. Na konci školského roka 1918/1919 sa vyučovanie v maďarskom jazyku realizovalo na 5 štátnych ľudových školách, 2 katolíckych a 1 izraelskej.¹ Sumárne na pôde štátnych škôl vzdelávanie získavalo 3 776 žiakov (3 354 Maďarov, 272 Slovákov, 117 Nemcov a 33 inej národnosti). Na cirkevných katolíckych školách sa učilo 389 žiakov (385 národnosti maďarskej, 3 slovenskej, 1 nemeckej) a na izraelskej 233 žiakov, všetci maďarskej národnosti.²

V rámci stredných a odborných škôl v Košiciach na konci školského roka 1918/1919 fungovali:

- 1 Hlavné gymnázium premonštrátov
- 2 Uhorská štátna vyššia reálka
- 3 Uhorská štátna vyššia dievčenská škola

* Publikáčny výstup je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0023/12 Československá republika a maďarská menšina na Slovensku 1930 – 1938.

¹ V Košiciach pôsobila aj 1 ľudová škola pri štátnom ústave pre zanedbanú mládež.

² Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Vavro Šrobár, krabica (k.) 11, inventárne (inv.) číslo (č.) 659.

- 4 Rímskokatolícky ženský učiteľský ústav
- 5 Rímskokatolícky mužský učiteľský ústav
- 6 Štátna vyššia obchodná škola
- 7 Hospodárska akadémia
- 8 Maďarská kráľovská štátna vyššia priemyselná škola.

Uvedené stredné a odborné školy dosahovali vysokú úroveň vzdelávania, svojou kvalitou sa radili medzi najuznávanejšie v Uhorsku.

Školské úrady Československej republiky začali košické školy preberať do svojej správy v máji 1919. Proces bol prerušený postupom vojsk Maďarskej republiky rád na východné Slovensko. Maďarská armáda obsadila Košice 6. júna 1919 a opustila ich po podpísaní prímeria medzi Maďarskom a Československom 4. júla 1919.

Najvyšší školský úrad Československej republiky na Slovensku, Školský referát Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska pod vedením Antona Štefánka, obnovil v auguste 1919, po dvojmesačnej nútenej „prestávke“ preberanie košických škôl pod správu československého štátu.³ A. Štefánek poveril touto úlohou školského inšpektora Jána Šimečka, bývalého profesora Štátnej vyššej obchodnej školy v Košiciach, ktorý volil razantný prístup. Boli prípady, keď použil brachiálnu moc, keďže vedenia škôl a maďarskí pedagógovia sa nechceli dobrovoľne vzdať svojich pozícií. V Jubilejnom almanachu mesta Košíc, vydanom pri príležitosti desiateho výročia existencie Československej republiky je uvedené, že J. Šimeček „*prejímaj školy košické s príkladne neústupnou energiou, bez ktorej by nebolo možné bývalo pomysleť si, zasahovať do takých osích hniezd, akými boli vtedy školy košické. Vieme prípady, keď prejímal alebo musel prejímať školu za asistencie brachiálnej moci, lebo na výzvu, odovzdať školu, dostalo sa mu skoro voskrze stereotypnej odpovedi, že „sa ustúpi len násilu“.*⁴

Na uvedený postup v košických školách upozornili aj *Maďarské sťažnosti na československú štátnu správu na Slovensku*, odovzdané v roku 1921 Spoločnosti národov. Aj československá strana v reakcii na dokument pripustila, že pri poslednom zápise detí do škôl v Košiciach v niekoľkých prípadoch zasahovala polícia, ale preto, aby zabránila, „*násilnému zapisovaniu slovenských detí do maďarských škôl.*“⁵

Od septembra 1919 vzdelávanie na košických školách všetkých stupňov prebiehalo už pod kontrolou československých školských úradov. Niektoré zo stredných a odborných škôl zanikli, ďalšie boli prevzaté do československej správy. Len jedna z nich od školského roku 1927/1928 fungovala ako škola s vyučovacím jazykom maďarským. V súlade s postupnými legislatívnymi opatreniami československého štátu premeny nastali aj v ich štruktúre.

Všetky zmeny, ktoré sa zavádzali vo vzdelávacom systéme Československej republiky, sa kompletne týkali aj maďarských škôl v Košiciach. Bola to v prvom rade zmena vyučovacieho jazyka. Pomery na slovenskom území mala riešiť tzv. skalická dočasná vláda, ktorú 4. novembra menoval a vyslal na Slovensko Národný výbor v Prahe. Jedno z jej prvých nariadení

³Školský referát začal Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe priamo podliehať po vydaní výnosu 8. februára 1922, keď bol vyňatý z právomoci Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a pretvorený na Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave.

⁴BENIAC, Ján. *Stredné školy v Košiciach a ich rozvoj v prvom desaťročí našej samostatnosti*. In ŠTANCL, J. G. (ed.). Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918-1928. Košice: Výbor pre oslavu 10. výročia Československej republiky, 1928, s.146-147.

⁵Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (A MZV ČR), sekcia MZV 1918-1938, f. II/4. Mierová konferencia v Paríži a reparácie 1918-1937, k. 55.

zo 6. novembra 1918 zrušilo vyučovanie v jazyku maďarskom v slovenských obciach. V praxi sa však slovenčina ako vyučovací jazyk zavádzala aj v etnicky zmiešaných oblastiach a to aj v lokalitách s prevahou maďarského obyvateľstva. Slovenčina sa presadzovala do vyučovacieho procesu aj na košických školách všetkých stupňov.

Pri zavádzaní slovenčiny ako vyučovacieho jazyka do škôl v meste sa negatívny postoj maďarského obyvateľstva Košíc prejavil v plnej miere. Situácia bola zložitá nielen preto, že, *„tu boli všetky školy maďarské počnúc od materskej školy (opatrovne) až po najvyššiu školu (právnická akadémia), ale že sa ich pôsobením vytvorilo v Košiciach a v ich okolí naskrz i v najslovenskejších obciach také ovzdušie a následkom utvrdzovania maďarskej všenárodnej ideológie taká mentalita, že ani len pomyslieť by nebolo možné bývalo na prípadnú možnosť inojazyčného vyučovania, než maďarského, na prípadné uplatnenie prirodzeného práva menšiny (ačkoľvek väčšiny, dľa maďarskej ideológie: národnosti)“*.⁶

V niektorých stredných školách, ktoré prevzala československá štátna správa a zaviedla v nich slovenský vyučovací jazyk existovali triedy, nazývané aj pobočky, s vyučovacím jazykom maďarským, v ktorých sa všetky predmety učili po maďarsky. Ich pôsobenie muselo povoliť Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO).

Nemenil sa len vyučovací jazyk, ale upravovala sa aj obsahová stránka vzdelávania. Podľa A. Štefánka bolo nevyhnutné, aby sa nová učebná látka na maďarských školách prispôsobila novým pomerom, pretože, *„maďarské učebnice a spôsoby tradovania bol dosiaľ čisto maďarsko-šťátny. Pozmena sa hlavne týka výučby dejepisu, ďalej maďarského jazyka a literatúry, výučby československej vlastivedy, histórie československej, literatúry, správy atď....aby sa vyučovalo v duchu nového štátu.“*⁷

Československé štátne orgány na Slovensku vnímali Košice na začiatku 20. rokov ako mesto s početnou maďarskou komunitou. V materiáloch školského referátu sú charakterizované ako mesto len z polovice slovenské. V menšej miere takto bola chápaná aj Bratislava. Dve najväčšie mestá na Slovensku boli označené ako *„bašty, ktoré ležia viac-menej v jazykovej pohraničnej oblasti. Tieto dve mestá sú spojené ešte s celým radom iných miest, ako sú Rožňava, Rim. Sobota, Šahy, Levice, Nové Zámky, Lučenec, atď...Odkiaľživa posielali Slováci do týchto miest svojich synkov na stredné a odborné školy maďarské.“*⁸ Už bolo uvedené, že v Košiciach, i v ďalších mestách na etnicky zmiešanom území, školský referát rušil vyučovanie v maďarskom jazyku. Svoj postup zdôvodňoval aj tým, že keby zodpovední pracovníci boli *„nechali len maďarské školy a držali sa zásady, že v maďarských mestách môžu byť len maďarské školy, tak by podporovali maďarizáciu Slovákov i naďalej. Tieto mestá už nie sú len akýmsi kultúrnym majetkom Maďarov, ale i majetkom slovenským.“*⁹ Ako uvádza A. Štefánek, predovšetkým o slovenské stredné školy v Košiciach a v Bratislave musel viesť referát školstva *„celú vojnu po dlhé mesiace, pretože Maďari sa bránili poslovenčeniu aj len jednej školy. Stále posielali memorandá, protestné noty, na ministerstvo v Bratislave aj do Prahy aj na pána prezidenta. Posielali jednu deputáciu za druhou, zbierali podpisy rodičov, nadávali,*

⁶BENIAČ, ref. 4, s.145.

⁷SNA, f. A. Štefánek, k. 12.

⁸SNA, f. A. Štefánek, k. 13, inv. č. 667.

⁹SNA, f. A. Štefánek, k. 13, inv. č. 667

*prosili, hrozili, len aby zostali školy po starom a aby žiadny z ich profesorov nebol prepustený alebo zamenený iným.*¹⁰

Aj keď nové školské úrady neočakávali od košického obyvateľstva pozitívnu reakciu k zavedeniu slovenčiny ako vyučovacieho jazyka na školách v meste, tak silnú negatívnu reakciu nepredpokladali. Ako dokladujú dobové dokumenty, keď sa v Košiciach otvorili „*stredné a odborné školy slovenské Košičania ich sabotovali... Nedat' ani jedného syna a dcéru do českej školy, ozývali sa hlasy po zhromaždeniach v meste. Zapisovali ich do maďarského gymnázia - slovenské stredné a odborné školy zostávali takmer prázdne... Riaditelia museli chodiť agitovať po školách okolitých obcí, aby si zohnali a zozbierali dostatočný počet žiactva- alebo prijímali žiakov zo západného Slovenska.*“¹¹ O žiakov sa „bojovalo“ aj na stránkach miestnych periodík. Slovenské vyzývali rodičov k zápisu detí do slovenských škôl a maďarské ich žiadali, aby uvedené výzvy ignorovali. Školstvu sa venovali najmä maďarské denníky *Kassai Hirlap* a *Kassai Napló*, na druhej strane *Slovenský východ*, prvý slovenský regionálny denník, priekopník slovenskej tlače na východnom Slovensku po roku 1918.

Zavádzaním slovenčiny ako vyučovacieho jazyka v košických školách narastala nespokojnosť maďarských obyvateľov mesta. Sťažovali sa na diskrimináciu a násilné odnárodňovanie svojich detí a súčasne požadovali otvorenie škôl s vyučovacím jazykom maďarským. V Košiciach kolovali obežníky vyzývajúce „*maďarské obyvateľstvo mesta Košíc a okolia*“ k prejavom nespokojnosti s existujúcim stavom maďarských škôl. Zdôrazňovali, že „*budúcnosť národov zakladá sa na školách*“ a poukazovali na zmluvy a zákony zaisťujúce práva menšín na vzdelávanie vo svojom materinskom jazyku. Kritizovali školskú politiku, ktorá údajne ohrozovala budúcnosť Maďarov stupňujúcim odnárodňovaním. „*Niet dostatočných maďarských škôl pre naše deti.*“ Preto proti „*tomuto nášmu položeniu každý zákonitý prostriedok musíme použiť a ešte ďalekozvučne prejaviť to naše sväté odhodlanie, že tých čias dosiahneme, dokiaľ neotvorí sa brány maďarského vyučovania pred každým maďarským dieťaťom.*“¹²

Maďarskí obyvatelia mesta v existujúcej situácii hľadali rôzne možnosti, ako pokračovať vo vzdelávaní svojich detí v materinskom jazyku. Policajné riaditeľstvo v Košiciach získalo v polovici dvadsiatych rokov informácie o pôsobení „tajného“ gymnázia v meste. Učili na ňom bývalí maďarskí profesori a štúdium sa končilo maturitnou skúškou. Žiaci získali vysvedčenie „*jakoby byli konali zkoušky na maď. gymnasiu v Miškolci.*“¹³ Na škole učilo údajne 12-14 profesorov a polícia u niektorých vykonala domové prehliadky, pri ktorých našla učebnice určené pre posledný ročník stredných škôl v Maďarsku, zoznamy študentov a záznamy dokazujúce existenciu ústavu i v predchádzajúcich rokoch. Niektorí učitelia pri vypočúvaní potvrdili svoje pôsobenie na škole i na maturitných skúškach. Podľa výpovede profesora Eugena Fraenkla gymnázium vzniklo už v roku 1918, kedy vo funkcii školského inšpektora v Košiciach pôsobil Englebert Mazy. Keď sa na košických stredných školách vyučovacím jazykom stala slovenčina, mnohí žiaci začali študovať súkromne u bývalých učiteľov maďarských vzdelávacích inštitúcií. E. Mazy pred svojim odchodom z Košíc poveril organizáciou bývalého riaditeľa Sandora, po ňom bol sprostredkovaním stykov medzi Košicami

¹⁰SNA, f. A. Štefánek, k. 12.

¹¹BENIAC, ref. 4, s. 149.

¹²Slovenský východ. Ročník 4, 1921, č. 169, s. 1. Za maďarské školy v Košiciach.

¹³A MZV ČR, II. sekcia MZV politická, f. I./2, š. 234.

a Miškolcom poverený Dr. Fekete. E. Fraenkl vo výpovedi ďalej uviedol, že potom, ako bol Dr. Mazy penzionovaný, vykonávať maturitné skúšky už nebude reálne. Prezídium policajného riaditeľstva v Košiciach v správe zaslanej vo februári 1925 ministerstvu vnútra uviedlo, že sa síce nepodarilo dokázať zriadenie školy s vedomím resp. na rozkaz maďarského ministerstva školstva. Na základe vyšetrovania však podľa vyjadrenia policajného úradu bolo zrejmé, že škola „*byla vedena s vedomím zahraničných činiteľů a že se tu jednalo o dobře organizovanou činnost iredentistickou.*“¹⁴ Všetci zúčastnení pedagógovia a žiaci sa stali podozrivými zo spáchania trestného činu proti §17 zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. (zákon na ochranu republiky). Podľa uvedeného §, každý, kto založil tajnú organizáciu, účelom ktorej bolo rozvracať samostatnosť, ústavnú jednotnosť, alebo demokraticko-republikánsku formu štátu, ako aj ten, kto sa na jej činnosti podieľal, trestal sa vezením od jedného mesiaca do dvoch rokov.¹⁵

Aj po vzniku Československej republiky fungovalo v Košiciach Hlavné gymnázium premoštrátov, kde premonštráti vyučovali v maďarskom jazyku do mája 1919. Keď budovu školy prevzali do správy orgány ČSR, bolo v jej priestoroch zriadené Československé štátne reálne gymnázium, ktoré sa vyprofilovalo na najznámejšiu strednú školu v meste v období medzivojrovej ČSR. Na škole existovali triedy s vyučovacím jazykom slovenským a pobočky, kde sa vyučovanie realizovalo v jazyku maďarskom.

Vyučovanie v školskom roku 1919/1920 začalo na škole neskôr, až 1. októbra. Dôvodom bol nízky počet študentov zapísaných do slovenskej triedy. V Košiciach v tom období kolovali správy o vytvorení maďarského gymnázia, mnoho rodičov preto vyčkávalo. Keď sa na škole otvorila prvá trieda s vyučovacím jazykom slovenským, bolo v nej 27 žiakov, oproti 75 v maďarskej. Podobný scenár sa opakoval v lete 1920, keď počas letných prázdnin prebiehala v Košiciach intenzívna agitácia proti gymnáziu. Maďarská Katolícka obec, reprezentovaná prepustenými maďarskými profesorami bývalého premonštrátskeho gymnázia, ohlasovala založenie samostatného gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským, uverejnila zoznam profesorov i termín zápisu. Nerozhodnuté košické obyvateľstvo začalo zapisovať svoje deti do ohlasovanej školy a niektorí rodičia vyberali aj deti už zapísané na slovenské gymnázium. Ministerstvo školstva a národnej osvety však zriadenie ústavu nepovolilo, čo malo dohru aj na pôde Národného zhromaždenia, kde sa poslanci v mene obyvateľov Košíc sťažovali na školské pomery v meste a žiadali otvorenie maďarského gymnázia povoliť.

Už v lete 1919 premonštráti spísali memorandum, ktoré zaslali i ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobárovi. Odpoveď nedostali a obrátili sa tak aj na prezidenta T. G. Masaryka. V memorande zdôraznili, že konfiškáciou ústavu, o ktorej prelát jasovský nebol informovaný, veľkú krivdu utrpel nielen rád, ale aj Košice. Za hlavného vinníka označili školského referenta A. Štefánka, ktorý si počínal, akoby „*by byl pánem povoláným souditive veškerých záležitostech, také v záležitosti minulosti....jako protestant nemůže činiti nároku na rozhodování ve školských věcech katolických*“¹⁶ Poukázali, že bývalé uhorské vlády sa pridržiavali zásady, na základe ktorej katolícke školské záležitosti upravovali výlučne štátni činitelia katolíckeho vierovyznania. V závere memoranda žiadali, aby maďarské školské záležitosti katolícke boli „*předloženi anketě, které by se zúčastnili vynikající mužové ovzduší katolického*

¹⁴A MZV ČR, II. sekcia MZV politická, f. I./2, š. 234.

¹⁵Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1923. Čiastka 23, vydaná 31. marca 1923, s. 211.

¹⁶Archiv Ústavu T. G. Masaryka (A ÚTGM) Praha, f. TGM- republika, 1918-1937, Slovensko, k. 399.

*a co nejméně zaujati*¹⁷ aj za účasti vydržovateľov maďarských katolíckych škôl, rovnako ako zástupcov rôznych typov katolíckych vzdelávacích ústavov. Do tej doby malo byť zastavené zaberanie akýchkoľvek škôl.

A. Štefánek v stanovisku informoval hlavu štátu o svojej návšteve gymnázia premonštrátov v Košiciach a vyjadril jednoznačné stanovisko. Rád rozhodne nemôže realizovať výuku na území Československej republiky, pretože, „*svým složením, výchovou i tradíciami je čistě maďarský a neostýchal se ani nyní v poslední době, ač mu bylo umožněno ukončit školský rok a osvědčit svou loyálnost vůči státu, neustále agitovat mezi žáky proti slovenčině a proti státu.*“¹⁸ K otázke prepustených maďarských pedagógov uviedol, že maďarských učiteľov na Slovensku je nadbytok, ale na druhej strane je neobsadených 1 700 miest na slovenských školách. V nasledujúcom období sa školská správa musí preto nevyhnutne orientovať na vzdelávanie pedagógov pre potreby škôl s vyučovacím jazykom slovenským. Štúdium učiteľov pre maďarské školy nebolo podľa názoru A. Štefánka v najbližšom období potrebné.¹⁹

O vyhrotenej situácii svedčí aj delegácia Košičanov na čele s biskupom u prezidenta republiky v októbri 1919, ktorá mu odovzdala petíciu podpísanú viac ako 10 000 obyvateľmi mesta. Sťažovali sa na školské pomery v Košiciach a žiadali, aby sa v nasledujúcich 2 – 3 rokoch na gymnáziu ešte vyučovalo maďarsky. T. G. Masaryk o situácii informoval Vavra Šrobára. Prezident vyjadril pochybnosť, že či sa „*prováděním překotné reformy obyvatelstvo zbytečně popuzuje*“ a upozornil na politickú nevyhnutnosť, „*aby právě Košice pro republiku byli získány, alespoň aby byli uklidněni.*“²⁰

Po otvorení gymnázia v roku 1919 na maďarských pobočkách vyučovali Samuel Bancík, Vojtech Czvengoš, Ján Gillinger, Aladár Komlós, Michal Ondruš, Jozef Solčáni, Ján Thomay, Štefan Homola, Pál Rokitsky, Emanuel Enten, Samuel Horváth. Rozdelenie profesorov vo vzťahu k vyučovaniu v slovenských triedach a maďarských pobočkách nebolo striktné stanovené a niektorí pedagógovia učili v oboch častiach. Vo funkcii riaditeľa školy pracoval Karol Murgaš, ktorý pôsobil na maďarskom premonštrátskom gymnáziu, kde vyučoval matematiku a fyziku. Ako jediný z tamojšieho profesorského zboru zotrval na škole aj po jej prevzatí československou správou.

Rád premonštrátov sa viackrát usiloval o uznanie vlastníckych práv na budovu školy, nakoľko väčšiu časť finančných prostriedkov vynaložených na výstavbu maďarského gymnázia začiatkom 20. storočia hradili premonštráti.²¹ Spor sa preniesol i na pôdu parlamentu, kde poslanec Lajos Körmendy-Ékes v máji 1922 konštatoval, že gymnázium premonštrátov v Košiciach je majetkom rádu, ktorý budovu školy vystaval z vlastných prostriedkov, zariadil a tiež udržoval. Gymnázium odňali rádu 11. septembra 1919 brachiálnou mocou a zabavili ho pre účely štátneho reálneho gymnázia. Rád premonštrátov sa viackrát usiloval o navrátenie budovy gymnázia, avšak neúspešne. Ich majetkom sa stala až v roku 1939.

¹⁷ A ÚTGM, f. TGM- republika, 1918-1937, Slovensko, k. 399.

¹⁸ A ÚTGM, f. TGM-republika, 1918-1937, Slovensko, k. 399.

¹⁹ A ÚTGM, f. TGM-republika, 1918-1937, Slovensko, k. 399.

²⁰ Archiv Kanceláre prezidenta republiky (A KPR) Praha, f. Kancelária prezidenta republiky (KPR) 1919-1947, k. 39, inv. č. 515 (G).

²¹ Vyučovanie v nových priestoroch školy sa začalo vo februári 1905. Budova bola na tú dobu moderná, disponovala novým zariadením, vodovodom, elektrický osvetlením, telocvičňou, špecializovanými učebňami a kabinetmi pre pedagógov.

Na Československom štátnom reálnom gymnáziu sa stav slovenských a maďarských tried i študentov postupne menil, zvyšoval sa počet slovenských a v menšej miere i maďarských.

Tabuľka

Počet tried a žiakov na Československo štátnom reálnom gymnáziu v rokoch 1919-1927.²²

školský rok	Slovenské triedy		Maďarské pobočky	
	počet tried	počet žiakov	počet tried	počet žiakov
1919/1920	8	64	10	271
1920/1921	8	164	9	371
1921/1922	10	307	11	544
1922/1923	11	454	14	587
1923/1924	14	630	13	642
1924/1925	15	753	12	614
1925/1926	18	837	12	560
1926/1927	19	846	13	545

Priestory pre výuku na gymnáziu nepostačovali a tak prebiehala v striedavom režime, keď sa v dopoludňajších hodinách učilo v slovenských triedach a v popoludňajších v maďarských pobočkách. V školskom roku 1926/1927 sa na gymnáziu už v 32 triedach učilo celkovo 1 391 žiakov. Čoraz častejšie sa preto ozývali hlasy na odčlenenie maďarských tried a vytvorenie samostatného gymnázia s maďarským vyučovacím jazykom. Stalo sa tak 1. septembra 1927, keď bolo utvorené Československé štátne reálne gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským. Návrh na vznik školy predkladalo na rokovanie vládneho kabinetu ministerstvo školstva a národnej osvety. Uviedlo v ňom, že tak veľký ústav v daných podmienkach je ťažké riadiť jedinou správou a pedagogické vedenie maďarských pobočiek pracuje už defakto samostatne. Oddelenie maďarských pobočiek a zriadenie gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským si „*nevyžadá zvýšených nákladů. Silná návšteva maďarských pobočiek zajišťuje podle názoru ministerstva školství a národní osvěty existenci a prosperitu navrhovaného maďarského vyučovacího ústavu.*“²³ Pre fungovanie maďarského gymnázia vyhovoval aj počet pedagogických pracovníkov s definitívou. Na konci školského roka 1926/1927 boli v maďarských pobočkách systematizované definitívne miesta 1 riaditeľa, 12 profesorov a 1 zriadenca.²⁴ Ministerstvo podložilo svoj návrh aj vysokým počtom žiakov v pobočkách, čím bola zaistená ďalšia existencia a prosperita školy s vyučovacím jazykom maďarským. Keď po vzniku Československej republiky bolo pôvodne úlohou spoločnej správy slovenských tried a maďarských pobočiek štátneho reálneho gymnázia, aby riaditeľ kontroloval vzdelávanie a výchovu v oboch častiach školy, v roku 1926 sa tento zámer stal iluzorným, pretože jedna osoba pri veľkom počte tried a predovšetkým žiakov nemohla úlohu splniť. Maďarské pobočky už v tej dobe boli v oblasti pedagogickej činnosti spravované samostatne. Návrh prekladateľa končil konštatovaním, že maďarská a slovenská časť ústavu „*žije pedagogicky*

²²A MZV ČR, II. sekcia MZV politická, f. I./2, k. 235.

²³A MZV ČR, II. sekcia MZV politická, f. I./2, k. 235.

²⁴V slovenských triedach bol stav pracovných síl s definitívou nasledovný: 1 miest riaditeľské, 13 miest profesorských, 1 miesto zriadenecké.

*a z největší části i hospodářsky sama pro sebe. Jest proto přirozeným důsledkem, aby tomuto nynějším skutečnému stavu byl dán také právní podklad tím, že na základě usnesení vlády budou maďarské pobočky tohoto ústavu prohlášeny za samostatný ústav, zvláště když z tohto opatření nevzejde žádný nový náklad ani po stránce osobní, ani po stránce věcné.*²⁵

Vyučovanie v maďarskom jazyku prebiehalo aj na Československej štátnej vyššej reálke, pričom maďarské triedy postupne zanikali, a to tak, že v školskom roku 1920/1921 sa už maďarská trieda neotvorila, čo znamenalo, že sa vyučovalo v jednej slovenskej triede a 2. – 7. trieda boli maďarské s celkovým počtom 269 študentov. Uvedeným postupom sa na Československej štátnej vyššej reálke v školskom roku 1925/1926 vyučovalo iba v slovenskom jazyku.

Odbornou školou v Košiciach, na ktorej sa vyučovalo aj po maďarsky bola Československá štátna priemyselná škola, jedna z najstarších priemyselných škôl na Slovensku a prvá v Uhorsku, založená v roku 1872. Vyučovanie sa začalo 15. augusta 1919 iba v jednej slovenskej triede s počtom 49 žiakov. Vzdelávanie v maďarskom jazyku na škole povolilo ministerstvo školstva a národnej osvety v januári 1920. Maďarské pobočky, triedy riadil Ján Balassa. Sústavu obchodných škôl v Košiciach po vzniku Československej republiky tvorili Československá štátna obchodná akadémia, ktorej počiatky siahajú do polovice 19. storočia, Dievčenská dvojtriedna obchodná škola a Kupecká pokračovacie škola. Len v poslednej uvedenej, teda na Kupeckej pokračovacej škole výuka prebiehala aj v jazyku maďarskom.

Maďarská košická verejnosť očakávala, že v maďarskom jazyku sa bude vyučovať v pobočkách aj na Československom štátnom dievčenskom reformovanom reálnom gymnáziu. MŠaNO ich otvorenie na škole nepovolilo a svoje rozhodnutie odôvodňovalo fungovaním maďarských pobočiek na Československom štátnom reálnom gymnáziu. Prístup ministerstva školstva mal nepriaznivý dopad na dievčenské gymnázium. Na začiatku školského roka bolo do školy zapísaných 261 žiačok. Po verdikte MŠaNO ich mnoho vystúpilo a v auguste 1920 gymnázium navštevovalo okolo 80 študentiek.²⁶ Postupne sa však ich počet zvyšoval.

Postupným zavádzaním slovenčiny ako vyučovacieho jazyka do košických škôl sa stále častejšie objavovali sťažnosti maďarských občanov mesta na diskrimináciu a násilné odnárodňovanie maďarských žiakov a zároveň požiadavky na otvorenie škôl s vyučovacím jazykom maďarským. O problémoch vzdelávania v jazyku maďarskom na košických školách sa diskutovalo aj na pôde Národného zhromaždenia. V početných interpeláciách maďarských poslancov rezonovalo najmä meno košického školského inšpektora Jána Šimečka, ktorého obviňovali z násilného poslovenčovania maďarských detí, z diskriminácie maďarských žiakov a učiteľov. Na rokovaní poslaneckej snemovni 16. júna 1920 odznela interpelácia maďarských poslancov na ministra školstva a národnej osvety „v záležitosti nepřístojnosti košického školního inspektora.“ Upozornili v nej, že v Košiciach, prevažne maďarskom meste, školský inšpektor J. Šimeček údajne používa premyslené, dômyselné metódy, aby donútil deti maďarskej národnosti sa vzdelávať v slovenských školách. V Košiciach existovalo v tej dobe päť budov štátnych obecných škôl, z ktorých sa v jednej učilo po maďarsky. Stará budova bola v nevyhovujúcom stave najmä po stránke hygienickej, v 18 triedach sa učilo 2 400 žiakov.

²⁵A MZV ČR, II. sekcia MZV politická, f. I./2, k. 235.

²⁶KOPČÁNYIOVÁ, Milada. *Košické stredné a odborné školstvo dva roky po prevrate (1918-1920)*. In OLOŠTIAK, Martin – CHOVANEC, Marek (eds.) 8. študentská vedecká konferencia. Zborník plných príspevkov. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 396. ISBN 978-80-555-0770-5.

Vyučovanie v jazyku slovenskom navštevovalo 800 detí, ktoré boli „*sehnání částečně pomocí darovaného oděvu a obuvi, částečně prostředky teroru*“.²⁷ Mali k dispozícii tri nové budovy. Ďalším závažným problémom maďarských škôl bola otázka učiteľov. Nové školské úrady reprezentované MŠaNO a jeho referátom v Bratislave si v plnej miere uvedomovali ideový vplyv pedagógov na žiakov a študentov pri formovaní ideologických názorov, vrátane vzťahu k ČSR a v žiadnom prípade túto skutočnosť nepodceňovali. Spochybňovanie suverenity jednotnej a nedeliteľnej Československej republiky nebolo tolerované. Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska opakovane deklaroval, že v rukách učiteľov všetkých stupňov a typov škôl spočíva výchova budúcej generácie, eoipso i budúcnosť štátu a školská správa preto pri opätovnom prijímaní učiteľov musí postupovať veľmi obozretne. Podľa zákona č. 64/1918 Zb. z. a n. z 10. decembra 1918 boli štátni, samosprávní a cirkevní hodnostári, úradníci a zamestnanci bývalého kráľovstva uhorského dočasne ponechaní vo svojich úradoch, ale len za predpokladu, že zložia sľub vernosti ČSR nasledovného znenia - „*Prísahám a sľubuji na svoučest a svědomí, že Československé republice budu vždy věren a její vládě poslušen, že budu veškery státní zákony zachovávatí, své úřední povinnosti dle platných zákonů a nařízení vykonávatí pilně, svědomite a nestranně, úředního tajemství neprozradím a ve všem svém jednání jen prospěchu státu a záujmu služby budu dbáti.*“²⁸ O sľube sa podľa nariadenia vlády z augusta 1919 vyhotovoval *Protokol o služobnej přísahě*. Musel byť opatrený vlastnoručným podpisom učiteľa. Väčšina maďarských pedagógov na košických školách odmietla takto formulovaný sľub zložiť a v takom prípade nemohla zotrvať v svojom zamestnaní. Štátne úrady chápali totiž sľub ako potvrdenie lojálnosti učiteľov k ČSR.

Niektorí predstavitelia československej štátnej správy, napr. Samuel Zoch a Ján Ruman presadzovali, aby učitelia boli ponechaní na školách pod podmienkou, že sa do dvoch, resp. troch rokov naučila po slovensky tak, aby boli schopní viesť v tomto jazyku vzdelávací proces. Čelní politickí reprezentanti štátnej moci na Slovensku, V. Šrobár a A. Štefánek, nesúhlasili s návrhmi S. Zocha a J. Rumana a tvrdili, že maďarským a pomadžarčeným pedagógom nie je možné a priori dôverovať. Argumentovali ich maďarským nacionalizmom. Pri personálnom výbere uprednostňovali „československé a slovanské“ zmýšľanie pred znalosťou jazyka.

Školská správa prepustila zo zamestnania mnoho maďarských pedagógov pôsobiacich na všetkých stupňoch vzdelávacích inštitúcií, ako aj inšpektorov a ďalších pracovníkov vo sfére školstva. Československá štátna správa prípady uvoľnenia pedagógov maďarskej národnosti zdôvodňovala troma základnými argumentmi: neznalosťou slovenského jazyka, odopretím sľubu vernosti Československej republike a nepriateľským postojom voči štátu. Mnohí učitelia nečakali na oficiálne úradné oznámenie, ale odišli z miesta svojho pôsobenia „dobrovoľne“.

Od konca roka 1918 do 20. septembra 1921 bolo celkove prepustených 2 397 pedagógov, vrátane učiteľov pôsobiacich v Košiciach. Pedagóg, ktorý musel zanechať svoje zamestnanie dostal od ministra s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobára tzv. *Priepustný list*. Oznamoval, že v súlade s §2 zákona č. 64/1918 Zb. z. a n. z 10. decembra 1918 a na základe prípisu ministerstva školstva a národnej osvety z 27. júna 1919 „*prepúšťame Vás zo školskej*

²⁷Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé. Svazek I. Praha: Státní tiskárna, s. neuvedená. Zasadanie Národného zhromaždenia československého zo 16. júna 1920. Interpelácia poslancov Körmendy Ékes Lajosa, Toblera Jánosa a súdruhov na ministra školstva a národnej osvety v záležitosti neprístoynosti košického školského inšpektora.

²⁸*Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Roč. 1919. Čiastka 101, vydaná 2. septembra 1919, s. 699.

služby na území republiky československej, jako učiteľa maďarskou vládou ustanoveného, alebo potvrdeného a vládou československou dosiaľ neprevzatého. S platovými, po prípade s penzijnými nárokmi odkazujeme Vás na vládu maďarskú v Budapešti, ktorej prepustenie Vaše súčasne oznamujeme.“²⁹ A. Štefánek osobne navštívil Košice, aby získal informácie o situácii v radoch učiteľov. Odhadoval, že na košických stredných školách pôsobili len dvaja učitelia schopní viesť výuku v slovenskom jazyku. Predpokladal, že v celoslovenských reláciách sa ich počet pohybuje okolo 300.

Profesorské zbory na všetkých košických maďarských stredných školách boli rozpustené a školská spáva situáciu riešila príchodom českých stredoškolských profesor. Na košických stredných a odborných školách tvorili väčšinu profesorských zborov. Už v prvých dňoch po začatí školského roka v septembri 1919 obsadzovali prvé učiteľské a riaditeľské miesta. Ich príchod na košické stredné školy sa stretol s rozpačitosťou, často i negatívnymi reakciami obyvateľov mesta, hlavne medzi príslušníkmi maďarskej národnosti. Českých učiteľov vnímali ako samozvancov, ktorí prišli do Košíc obráť tunajších pedagógov o zamestnanie. Prepustení maďarskí pedagógovia nazerali na obsadenie ich pôvodných miest českými učiteľmi ako na diskrimináciu. Maďarskí poslanci na zasadnutí Národného zhromaždenia ČSR 16. júna 1920 v interpelácii tlmočili ich sťažnosti a uviedli, že na miesto „*hromadne propuštěných kvalifikovaných maďarských učitelů přicházejí československé síly, v 8 týdenním kursu „vzdělané“, které dostávají měsíčního platu 1200-1600 K.*“³⁰ Uvedená interpelácia obsahovala aj negatívne stanovisko maďarských učiteľov ku školskému inšpektorátu v Košiciach, predovšetkým k osobe hlavného školského inšpektora Jána Šimečka.³¹ Stav maďarských učiteľov v Košiciach, „*již pro hmotné starosti zoufalý, stal se nesnesitelným pro nepřátelské a hrubé jednání košického školního inspektora Jana Šimečka-Gary a jeho libovůle neznající mezí, která jde tak daleko, že odpírá i přijímaní a předkládání jejich žádostí a stížností, že zavazuje je k protizákonným podmínkám při poukazování jejich zákonných požitků, jednotlivé síly, bez vyšetřování, z vlastní moci vykazuje a požitky zastavuje.*“³²

MŠaNO sťažnosť nevyriešilo k spokojnosti košických maďarských učiteľov, podobne ako ani iné. Minister školstva v odpovedi uviedol, že pokladá akékoľvek rozhorčenie maďarského učiteľstva a obyvateľstva za neodôvodnené a nepovažuje za potrebné uskutočniť zvláštne opatrenia. Sťažnosti a interpelácie maďarských učiteľov však neboli vo všetkých prípadoch opodstatnené, akékoľvek prejavy lojality voči československému štátu zo strany predstaviteľov košického školstva považovali za diskriminačné.

V Košiciach koncom 20. rokov a v nasledujúcom desaťročí vzdelávanie v jazyku maďarskom prebiehalo na ľudovej škole, chlapčenskej meštianskej škole, ľudovej a meštianskej škole sestier Uršuliniek, evanjelickej a. v. meštianskej škole dievčenskej, Československom štátnom

²⁹A ÚTGM Praha, f. TGM-republika, 1918-1937, školstvo, k. 448.

³⁰Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé. Svazek I. Praha: Státní tiskárna, s. neuvedená. Zasadanie Národného zhromaždenia československého zo 16. júna 1920. Interpelácia poslancov Körmendy Ékes Lajosa, Toblera Jánosa a súdruhov na ministra školstva a národnej osvety v záležitosti neprístojnosti košického školského inšpektora.

³¹Ján Šimečka a Karol Murgáš patrili k popredným osobnostiam budovania slovenského školstva a kultúry v Košiciach.

³²Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé. Svazek I. Praha: Státní tiskárna, s. neuvedená. Zasadanie Národného zhromaždenia československého zo 16. júna 1920. Interpelácia poslancov Körmendy Ékes Lajosa, Toblera Jánosa a súdruhov na ministra školstva a národnej osvety v záležitosti neprístojnosti košického školského inšpektora.

reálnom gymnáziu s vyučovacím jazykom maďarským a na pobočkách strednej priemyselnej školy.

Obyvatelia Košíc maďarskej národnosti sa museli po roku 1918 prispôsobiť novej situácii v Československej republike aj v oblasti vzdelávania, kde radikálnou zmenou bolo predovšetkým zavedenie slovenčiny ako vyučovacieho jazyka do vzdelávacieho procesu. Československé úrady, v súlade s medzinárodnými záväzkami, boli povinné zabezpečiť vzdelávanie etnických menšín v ich materinskom jazyku. Príslušníci maďarskej minority, vrátane početnej komunity v Košiciach, nepovažovali počet vzdelávacích inštitúcií za postačujúci. Kritizovali vysoký počet žiakov v triedach, nevyhovujúce hygienické podmienky v niektorých maďarských školách, domáhali sa utvorenie najmä ústavu pre vzdelávanie maďarských pedagógov. Absentovali predovšetkým roľnícke školy, vzhľadom na agrárny charakter južného Slovenska, a priemyselné školy. Jednou z možností bolo osamostatnenie maďarských pobočiek na priemyselnej škole v Košiciach, ktoré však nebolo realizované.

SUMMARY

Education in the Hungarian language in Košice during existence of First Czechoslovak Republic (1918 – 1938)

Košice became part of Czechoslovak Republic since January 1 1919. The majority of inhabitants were of Hungarian nationality. These people perceived Košice as a Hungarian city and changed geopolitical situation judged as a temporary, imposed by Czech regime, which in time revert back to status quo ante. Košice schools operated till the end of school year 1918/1919 with the Hungarian teachers and educated in Hungarian language. However, since September 1919 the education was realized already under control of Czechoslovak authorities. The residents of Košice must adapt themselves to the new situation, when a radical change, beside others changes, was implementation of Slovak language as a teaching language. Some of the medium high schools and professional schools went out of existence, other were absorbed by Czechoslovak management. Only one of these schools started from year 1927/1928 renewed use Hungarian as a teaching language. Hungarian inhabitants of Košice considered the number of schools teaching in Hungarian language to be insufficient and existing state of education in Hungarian language severely criticized in media, during public gatherings and in the National Assembly of Czechoslovak Republic.

Mgr. Mária Ďurková, PhD.

Maďari v Košiciach v kontexte sčítaní obyvateľstva v rokoch 1921 a 1930

Československá republika (ČSR) vznikla ako multietnický štát, najpočetnejšiu národnostnú menšinu na Slovensku tvorili príslušníci maďarskej národnosti.

Situácia na Slovensku koncom roka 1918 nebola z pohľadu československej politickej reprezentácie príliš uspokojivá. Slovensko v tom období ešte nebolo integrované do politického a administratívneho systému republiky. Vytvárali sa provizórne a dočasné riadiace orgány, miestne národné rady¹, ktoré sa snažili prebrať moc v jednotlivých mestách a obciach, činnosť vyvíjali aj okresné, či župné výbory. Na východnom Slovensku sa pod vedením prešovského archívára Viktora Dvorcsáka vytvorila Východoslovenská národná rada, ktorá 11. novembra 1918 vyhlásila Slovenskú ľudovú republiku. Táto však po obsadení východného Slovenska československým vojskom zanikla.²

Cieľ začleniť Slovensko do Československa sa stal jednou z kľúčových úloh československej mierovej delegácie v Paríži. Zdôvodnenie inklúzie Slovenska do Československa malo byť podporené základnými údajmi o etnickom charaktere obyvateľstva v dotyčnom geografickom priestore. Zároveň sa očakávali korekcie výsledkov posledného uhorského sčítania z roku 1910.³ Je možné konštatovať, že zistenie národnostnej štruktúry obyvateľov Slovenska pre mierovú konferenciu v Paríži bolo základnou ideou mimoriadneho sčítania obyvateľstva na Slovensku v roku 1919. Druhým dôvodom cenzu bolo jeho využitie pre organizáciu správy a správnej oblasti, ktorá sa na Slovensku v tom čase ešte len tvorila.

Mimoriadne sčítanie obyvateľstva v roku 1919

Mimoriadne sčítanie obyvateľstva Slovenska z roku 1919, označované aj ako Šrobárovo sčítanie, či Šrobárov popis ľudu, možno charakterizovať ako prvé slovenské sčítanie obyvateľstva po vzniku Československej republiky. Bolo realizované 20. augusta 1919, teda ešte pred uzavretím Trianonskej zmluvy, na území podriadenom Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska na čele s Vavrom Šrobárom. Výsledky cenzu boli publikované v osobitnom

Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA MŠVVaU a SAV 2/0023/12 Československá republika a maďarská menšina na Slovensku 1930 – 1938.

¹ Napr. Hornouhorská národná rada, Ruská národná rada. TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Bratislava : SNP, 1972, s. 91-103.

² 4. novembra 1918 vyhlásil prešovský archívár a redaktor Eperjesi Ujság Viktor Dvorcsák Východoslovenskú národnú radu. Bez ohľadu na existenciu česko-slovenských orgánov i martinskej SNR, mala táto promaďarská inštitúcia predstavovať vrcholný orgán Slovákov z územia východnej časti krajiny, orientovaný na Budapešť. Dvorcsák viedol širokú agitáciu a organizoval rôzne zhromaždenia. 11. decembra 1918 vyhlásil v Košiciach od ČSR nezávislú Slovenskú ľudovú republiku, podriadenú maďarskej vláde. Až obsadenie Košíc československým vojskom 29. decembra 1918 ukončilo túto krátku epizódu dejín vzniku ČSR na východnom Slovensku. Štátny archív Košice (ŠA K), f. Košická župa KŽ) 1923-1928, š. 15, č. 2426/1921. Materiál proti Dvorcsákovi.

³ Podľa Ladislava Deáka sa slovenská historiografia kriticky stavala k výsledkom štatistických údajov o národnostnom zložení uhorského štátu. Osobitnú pozornosť si zaslúži najmä štatistika z roku 1910, pretože v našich dejinách sa s ňou spája obdobie najväčšej maďarizácie a jej akceptovanie by, podľa Deáka, znamenalo tolerovanie násilnej asimilácie Slovákov v Uhorsku a schvaľovanie manipulácií, deformácií a umelých zásahov, ktorými je táto štatistika poznačená. DEÁK, Ladislav. *Slováci v maďarskej politike v rokoch 1918-1939*. Bratislava : Slovakia Plus, 1996, s. 13-17.

lexikóne obcí – *Soznam miest na Slovensku dl'a popisu ľudu z roku 1919*. Napriek tomu, že nešlo o sčítanie realizované v celoštátnom meradle, ale len o väčší lokálny census, predstavovalo jednu z najväčších akcií verejnej správy na vtedajšom území Slovenska.

Najväčšie nóvum v Šrobárovom cenzu, oproti sčítaniu v roku 1910, tvorilo zisťovanie národnosti obyvateľstva.⁴ Kým v predchádzajúcich uhorských cenzoch bola etnicita určovaná materinskou rečou ako základným znakom etnickej príslušnosti, v roku 1919 sa stala východiskom prejavovaná slobodná vôľa opýtanej osoby.⁵ Dôvodom, prečo sa zisťovala národnosť namiesto materinskej reči, bola z pohľadu československého štátu neprijateľná situácia, ku ktorej dochádzalo pri posledných uhorských sčítaniach. V roku 1910 totiž inštrukcia pre sčítacích komisárov charakterizovala materinskú reč jednak ako reč, ku ktorej sa osoba prizná ako ku svojej, resp. ktorou najradšej hovorí, a jednak ako reč odlišujúcu sa od matkinej, ak si ju dieťa osvojilo napríklad v škole. Uvedený aspekt sa považoval pre pripravovaný census v Československej republike za neprijateľný. Úrady konštatovali, že spomínaný spôsob zisťovania príslušnosti sa stal základom štatistického zvýšenia počtu príslušníkov maďarského etnika na území Slovenska, pretože maďarčina bola nielen úradným, ale aj vyučujúcim jazykom v školách.⁶

Sčítanie ľudu v roku 1921

Prvý československý census ľudu a bytov sa uskutočnil k 15. februáru 1921 na základe zákona o sčítaní ľudu číslo 256/222 Zb. z a n. z 8. apríla 1920.⁷ Výsledky uverejnil Štátny štatistický úrad v šiestich zväzkoch diela *Československá štatistika* a v štyroch zväzkoch *Štatistického lexikóna obcí*. Tomuto cenzu predchádzalo už spomínané tzv. Šrobárovo sčítanie uskutočnené v roku 1919, ktorého prípravné práce, priebeh a výsledky boli do istej miery inšpirujúce aj pre sčítanie ľudu z roku 1921. Sčítanie ľudu v roku 1921, ako aj nasledujúce v roku 1930, nadviazali na rakúske cenzy, prinášali však nové poznatky i niektoré nové metódy. Inštrukcie pri cenzu ľudu z roku 1921 formulovali pojem národnosť v niektorých aspektoch odlišne ako tzv. Šrobárovo sčítanie, a stanovili, že „*národnosť jest rozuměti k menovou příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk*“, ale národnosť ponímali v podstate rovnakým spôsobom, pretože kladie dôraz na to, že „*u každé aspoň 14 leté*

⁴Prvé sčítanie ľudu, pri ktorom sa sledovala národnostná príslušnosť obyvateľstva Uhorska, sa uskutočnilo v roku 1850, ale uvádzané údaje poskytovali len obraz celouhorských pomerov a nie jednotlivých žúp. DANI-LÁK, Michal. Národnostné a náboženské pomery na severovýchodnom Slovensku v 2. polovici 19. storočia. In ŠVORC, Peter (Ed.). *Spiš v kontinuite času*. Prešov : Universum, 1995, s. 96.

⁵Podrobné poučenie pre popisujúcich povereníkov definovalo v paragrafe 31 národnosť nasledovne: „*Národnosťou rozumie sa u osob dospelých (starších 14 rokov) a duševne zdravých, národno-politické presvedčenie jednotlivcov podľa kmeňovej príslušnosti k určitému národnému celku alebo národu. Národnosť môže byť len jedna. Pritom rozhodujúcou je jedine vlastná vôľa popísaného a jeho údaj treba považovať bezpodmienečne za správny, leda že by sa dokázalo, že bol učinенý len na nátlak iných, už kohokoľvek. Podozrenie nátlaku je tu zvlášť tenkrát pravdepodobné, ak sa prihlasuje niekto k národnosti, ktorej reč vôbec nezná, a treba prípady tieto presne vyšetriť a presvedčiť sa o naprosto voľnom rozhodnutí popísaného. V príčine osob nedospelých (do 14 rokov), má sa zapísať národnosť, ku ktorej sa hlásia jejich rodičia, po prípade, ku ktorej by sa pravdepodobne hlásili, keby boli ešte na žive. Osoby choromyselné a slabomyselné nech sú pričítané k tej národnosti, ktorej rečou snád rozprávajú.*“ *Československá štatistika – svazek 9. Sčítaní ľudu v Republice československé ze dne 15. února 1921, I. díl.* Praha : Státní úřad štatistický, 1924, s. 77.

⁶TIŠLIAR, Pavol. Šrobárov popis ľudu z roku 1919 a jeho výsledky z pohľadu administratívnych žúp. In *Demografie*, 2008, roč. 50, č. 2, s. 109-119.

⁷Štatistický úrad Slovenskej republiky – História sčítania obyvateľov, domov a bytov. Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=5843>.

*a příčetné osoby dlužno zapsati onu národnost, k níž se osoba ta sama svobodně přihlásí“.*⁸ Priznanie národnosti podľa „kmeňovej príslušnosti“ umožnilo, aby sa ku svojej národnosti prihlásili i Židia a Cigáni, i v prípade, keď by nekomunikovali hebrejsky, resp. rómsky. Za dôležitú charakteristiku sa považovalo zistenie povolania obyvateľstva, i keď je potrebné poznamenať, že bola sledovaná ekonomická aktivita podľa hospodárskych odvetví a nie klasické povolania (profesie).

Cenzus v roku 1921 bol zo strany štátnych úradov považovaný za úspešný. Podľa výsledkov cenzu v roku 1921 sa na Slovensku hlásilo k maďarskej národnosti 650 597 osôb (21,7%).⁹ Jeho realizácia však nebola jednoduchá a neprebíhala bez problémov. Museli byť prekonané územno-administratívne rozdiely českých zemí na jednej a Slovenska i Podkarpatskej Rusi na druhej strane. Komplikácie vznikli pri úplnosti a správnosti zistení (nízky podiel neúplných odpovedí). Zložité bolo spracovanie výsledkov (kombinačné tabuľky) a ich analýza.

Sčítanie ľudu v roku 1930

Sčítanie ľudu v roku 1930 (1. decembra 1930) bolo v poradí druhým československým sčítaním ľudu, ktoré v plnom rozsahu vychádzalo zo skúseností nadobudnutých zo sčítania v roku 1921. Na rozdiel od sčítania ľudu v roku 1921 bol za deň uskutočnenia cenzu stanovený 1. december 1930¹⁰, to znamená, že sčítanie prebehlo v zimnom období, kedy je minimálna fluktuácia obyvateľstva. K maďarskej národnosti na Slovensku prihlásilo 592 337 osôb, ktoré tvorili 17,8% obyvateľstva na Slovensku.¹¹ Oproti roku 1921 bol vecný rozsah nového sčítania rozšírený o niekoľko znakov. Prvýkrát bolo súčasťou sčítania aj podrobné zisťovanie údajov o plodnosti žien, ktoré malo podstatný význam pri skúmaní reprodukcie obyvateľstva v Československu. Medzi novinky tohto sčítania môžeme zaradiť zisťovanie predchádzajúceho bydliska sčítaných, alebo miesto, odkiaľ sa sčítaná osoba prisťahovala. Národnosť obyvateľov sa určovala podľa materinského jazyka. *„Národnost se zapisuje u každé sčítané osoby (československé i cizí státní příslušnosti) zpravidla podle mateřského jazyka. Jinou národnost, než pro kterou svědčí mateřský jazyk, lze zapsati jen tehdy, jestliže sčítaná osoba nemluví mateřským jazykem ani ve své rodině ani v domácnosti a úplně ovládá řeč oné národnosti. Židé mohou však vždy přiznati národnost židovskou. Není přípustno zapsati více než jednu národnost. Přizná-li někdo národnosti dvě nebo žádnou, zapíše se jeho národnost podle mateřského*

⁸Československá statistika – svazek 9, ref. 5, s. 77. Pre obyvateľstvo do 14 rokov bola národnostná príslušnosť určená podľa národnosti rodičov. REGINÁČOVÁ, Nikola. Obyvateľstvo Košíc v číslach (podľa štatistických sčítaní a vybraných štatistických dokumentov v priebehu 19. storočia do roku 1938). In *Hľadanie spoločného jazyka o spoločnej minulosti - dialóg mladej generácie slovenských a maďarských historikov (Keresésünk közös nyelvet a közös múlthoz – szlovák és magyar történelmszék fiatal nemzedékének)*. Eds. Otčenášová, S. – Záhorán, C., Košice : Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2012, s. 59-60. ISBN 9788070979440, s. 60.

⁹V tomto údaji sú započítaní aj cudzinci, ktorí udávali maďarskú národnosť. Konkrétne tak bolo československých štátnych príslušníkov národnosti maďarskej 637 183 a cudzincov udávajúcich maďarskú národnosť 13 414. Československá statistika – svazek 9, ref. 5, s. 41, 79-81.

¹⁰Druhý československý cenzus sa mal (podľa ustanovenia z 8. 4. 1920) uskutočniť v roku 1925, vplyvom zhoršenej finančnej situácie štátu však nastala obmena prijatého zákona. Finálnou verziou tak bolo prijatie desaťročných sčítacích intervalov ako v druhej polovici 19. storočia. REGINÁČOVÁ, Nikola. Čo prezrádzajú čísla – Slovensko a Košice z hľadiska sčítaní ľudu. In *Historická revue*, 2013, s. 36. ISSN 1335-6550.

¹¹V tomto údaji sú započítaní aj cudzinci, ktorí udávali maďarskú národnosť. Československých štátnych príslušníkov národnosti maďarskej bolo 571 988 a cudzincov udávajúcich maďarskú národnosť 20 349. Československá statistika – svazek 98. Sčítaní ľudu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. DílII. Praha : Státní úřad statistický, 1934, s. 35, 68.

jazyka.“¹² To neskôr viedlo ku kritike a preto sa postupne presadzovalo zisťovanie tak národnosti, ako aj materinského jazyka (1970, 1991 a 2001). Pri tomto sčítaní sa opäť zisťovala gramotnosť obyvateľstva, objavili sa tu tiež otázky na telesné chyby, čo bolo odrazom krátkej doby od uplynutia prvej svetovej vojny, prehľbili sa informácie o povolani obyvateľov, ale do popredia sa dostali aj informácie o domácnosti, rodine či manželstve.¹³

Problematika administratívneho členenia Slovenska v období cenzov v rokoch 1921 a 1930 a jej vplyv na štatistické údaje

Pri cenzoch v rokoch 1921 a 1930 je nutné konštatovať, že administratívne členenie Slovenska sa v období týchto sčítaní menilo, a to malo vplyv na výsledné štatistické údaje. Z tohto dôvodu je dôležité upozorniť na premeny, ku ktorým počas existencie Československej republiky v rokoch 1918 – 1938 na Slovensku došlo. Až do roku 1923 prebiehali zmeny štátnych hraníc, ktoré sa tiež podpísali pod vykazované údaje. Územné transformácie sledovali praktické ciele. Boli súčasťou jednotlivých etáp reformy štátnej správy. Jej základným cieľom bolo zjednotiť systém správy v celom Československu, keďže bol rozdielny v dôsledku ne-jednotného vývoja správy Rakúsko-Uhorskej monarchie. Celkovo možno z pohľadu územnej správy vyčleniť v medzivojnovom období tri základné fázy administratívno-správnej reformy, ktoré sa odrazili na územnosprávnych zmenách:

- prechodné obdobie (1918 – 1922)
- župné zriadenie (1923 – 1928)
- krajinské zriadenie (1928 – 1939)¹⁴

Prechodné obdobie (1918 – 1922)

Slovensko v čase existencie Rakúsko-Uhorska netvorilo osobitný územný a správny celok, čo sa odrazilo tesne po vyhlásení Československa najmä v snahe vymedziť čo najvýhodnejšie hranice vo východnej časti republiky. Demarkačná čiara, ktorá bola stanovená v roku 1918 a konečná definitívna hranica potvrdená sústavou mierových zmlúv, v podstate „zaokrúhlili“ existujúci správny systém na južnom Slovensku podľa nových hraníc. Všetky samosprávne, štátne a župné úrady boli podriadené Národnému výboru Československému, vrátane zemských, župných, okresných a obecných ústavov. Po vzniku Československa bolo vrcholným politikom štátu jasné, že bude potrebné výraznejšie reformovať správny systém. Čiastkové zásahy do správy, ku ktorým došlo v rokoch 1918 – 1922 tak iba operatívne upravovali existujúcu štruktúru. Tieto inštitúcie vykonávali svoju činnosť podľa dovtedy platných zákonov a nariadení. Po vzniku Československa bol prevzatý aj systém okresnej správy na Slovensku. Tvorili ho slúžnovské okresy na čele s Hlavno slúžnovskými úradmi. Tie boli v roku 1920 poštátnené.¹⁵

¹²Československá statistika – svazek 98,ref. 11, s. 17.

¹³KOPRLA, Miroslav. Historická reflexia vývoja zisťovaných údajov v právnej úprave sčítania obyvateľov, domov a bytov. In: *COFOLA 2010: the Conference Proceedings*, 1. edition. Brno : Masaryk University, 2010. ISBN 978-80-210-5151-5. Dostupné na internete:

http://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2010/files/nastroje/Koprla_Miroslav__1584_.pdf

¹⁴ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Údaje o prirodzenej mene obyvateľstva Slovenska publikované v Pohyboch obyvateľstva Československa v rokoch 1919 – 1937* (analyticko-metodická príručka). Bratislava : Infostat, 2009, s. 17.

¹⁵ŠPROCHA – TIŠLIAR ref. 14, s. 18-20.

Župné zriadenie (1923 – 1928)

V súvislosti s prijatím nového tzv. župného zákona v roku 1920 došlo od 1. januára 1923 k viacerým zmenám na úrovni žúp a okresov, ale i miest s osobitným postavením, ktoré sa prejavili aj v publikovaných štatistických údajoch.

Zákon o župnom zriadení vytvoril pre územie Slovenska šesť tzv. veľžúp, ktoré nenadväzovali územne na predchádzajúce uhorské územné členenie. Novovytvorené administratívne župy boli označované číslicami XV. – XX. a ich sídlami boli Bratislava (č. XV.), Nitra (č. XVI.), Martin (župa označovaná aj ako Považská č. XVII), Zvolen (č. XVIII), Liptovský Mikuláš (župa označovaná aj ako Podtatranská č. XIX) a Košice (č. XX). Tieto nadokresné územné celky boli napokon zriadené len pre územie Slovenska a dodatočne aj v Podkarpatskej Rusi napriek tomu, že zákon o župnom zriadení bol prijatý ako celorepubliková právna norma. Zmysel aplikovania jednotného správneho systému v celej ČSR tak sledoval už spomenuté zjednotenie správy, ku ktorému však v celoštátnom meradle nedošlo. V českých krajinách župné zriadenie nevošlo do platnosti.

Krajinské zriadenie 1928 – 1937

Vzhľadom k tomu, že sa župné zriadenie nezaviedlo v západnej časti Československej republiky, hľadal sa iný spôsob ako zjednotiť správu a vyhnúť sa tak komplikáciám, ktoré z dvojkoľajnosti systému neustále vznikali. Zákon o politickej správe, prijatý v roku 1927, zaviedol nové krajinské zriadenie (po česky zemské zřízení). Boli zriadené Zem Česká so sídlom zemského úradu v Prahe, Zem Moravsko sliezská so sídlom zemského úradu v Brne, Krajina Slovenská so sídlom krajinského úradu v Bratislave, Zem Podkarpatoruská so sídlom zemského úradu v Užhorode. Slovensko počas neho tvorilo jednu Slovenskú krajinu, členenú priamo na okresy.¹⁶ Okresné úrady, ktoré na Slovensku ostali ako riadiaci orgán regiónov, komunikovali priamo s Krajinským úradom v Bratislave, ktorému boli vo svojej činnosti podriadené.

Tabuľka 1: Administratívne rozdelenie Slovenska v roku 1921 a 1930¹⁷

Rok	Počet kon- skripčných osád	Počet miestnych obcí	Počet politic- kých okresov	Počet samo- správnych miest	Počet súdnych okresov
1921	3510	3510	94	34	76
1930	3524	3479	77	2	78

Konskripčné osady – skupiny domov, ktoré majú samostatné číslovanie a spravidla tvoria i samostatný geografický celok. Na Slovensku ich predstavovali bývalé obce po ich administratívnom zlúčení so susednými obcami.

Maďarské obyvateľstvo v Košiciach v obraze sčítaní obyvateľstva

Národnostné zloženie obyvateľstva mesta prešlo historickými zmenami a menilo sa podľa politických okolností, kedy záviselo od toho, koľko občanov sa prihlásilo ku slovenskej a koľko ku maďarskej národnosti.

Podľa posledného predvojnového sčítania v roku **1910**, ktoré slovenské historiografia považovala, pokiaľ ide o národnostnú príslušnosť, za zmanipulované, sa z populácie 44 211 až

¹⁶ VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav. *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2007, s. 40-41.

¹⁷ *Štatistický lexikón obcí v Krajine Slovenskej*. Úradný soznam miest podľa zákona zo dňa 14. apríla 1920, čís. 266 Sb. zák. a nar. Vydaný Ministerstvom vnútra a Štátnym úradom štatistickým na základe výsledkov sčítania ľudu z 1. 12. 1930. Praha : Ministerstvo vnútra a Štátny úrad štatistický, 1936, s. 27.

33 350 obyvateľov (75,4%) deklarovalo Maďarmi, 6547 (14,8%) Slovákmi a 3189 (7,2%) Nemcami.¹⁸ Židovská národnosť v tomto sčítaní obyvateľstva chýbala, pretože v Uhorsku sa nesledovala, ale počet Židov v Košiciach sa dá vydedukovať podľa náboženského vierovyznania a ich počet sa odhadoval na 6723 (15, 20%).

Podľa mimoriadneho sčítania obyvateľstva z roku **1919** žilo v Košiciach 46 826 obyvateľov, z ktorých sa v auguste 1919 prihlásilo k maďarskej národnosti 17 991 (38,42%), k slovenskej 22 858 (48,81%), k nemeckej 2477 (5,29%), rusínskej 86 (0,18%), inej 3414 (7,29%) Košičanov. Sčítanie prebiehalo od 19. augusta do 21. septembra 1919, teda už za zmenených štátoprávných a mocenských podmienok, po páde Slovenskej republiky rád a odchode maďarského vojska. To však neznamenalo, že časť košického obyvateľstva rezignovala a prijala zmeny, ktoré si neželala. Viera, že Košice nezostanú dlho súčasťou ČSR na jednej strane posilňovala odhodlanie Maďarov i pomadžarčeného elementu hlásiť sa k maďarskej národnosti, ale na strane druhej, štátotvorné zmeny a začlenenie Košíc do ČSR dvíhali sebavedomie košickým Slovákom, a to aj tým, ktorí sa v predchádzajúcom režime z rôznych dôvodov k slovenskej národnosti nepriznávali.¹⁹

Etnické zloženie obyvateľov mesta prezrádza, že značná časť Košičanov si želala zotrvať v Maďarsku. Maďarské obyvateľstvo, ako aj pomadžarčení Nemci, Židia, ale i Slováci mali v mestskej komunite jednoznačnú prevahu, lebo zastávali rôzne úradné miesta nielen vo vedení mesta, ale i mnohých ďalších inštitúcií. Naopak Slováci považovali Košice za mesto slovenské so slovensko-maďarským obyvateľstvom. V prostredí, ktoré bolo slovensko-maďarské, trvalo prijatie nového štátu veľmi dlho.²⁰ Na základe sčítania obyvateľstva z roku 1910 v zlomovom roku 1918 nielen Budapešť, ale aj Košičania predpokladali, že mesto zostane súčasťou Maďarska a v tomto predpoklade žili až do príchodu československých vojsk 29. decembra 1918. Od 1. januára 1919 sa Košice de facto stali súčasťou ČSR.

Po roku 1918 v prvej Československej republike sa národnostná štruktúra menila výrazne v prospech slovenskej národnosti aj kvôli tomu, že pribudlo Čechov, ktorí pôsobili v štátnych inštitúciách.

Skúmajúc komunitu Maďarov, ktorí sa v prevratových rokoch 1918 – 1920 dostali do Československa, sa vynára zásadný problém, ktorým je ich počet. Viaceré ukazovatele naznačujú, že sčítania ľudu v prvej republike, podobne ako sčítania počas uhorského štátu nevedeli presne určiť etnické pomery. To môžeme pripísať aj na konto metodiky sčítania ľudu. Zavedenie kategórie národnosti namiesto materinského jazyka síce v mnohých ohľadoch napravilo chyby predchádzajúcej metódy, ale ani tento spôsob nebol dokonalý. Jednotlivec totiž svojím rozhodnutím sa pre národnosť mohol vyjadriť svoju lojalitu smerom k štátu, čo samozrejme znamenalo nevyhnutný nárast štátotvorného národa. Tak, ako sa vynorili oprávnené námietky

¹⁸K materinskej reči rumunskej sa hlásilo 91 obyvateľov, k rusínskej 210 obyvateľov, ku chorvátskej 28 obyvateľov, k srbskej 18 a k inej 778 obyvateľov Košíc. MAJO, Juraj. *Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880 – 1910. Štruktúra obyvateľstva podľa materinského jazyka a náboženskej príslušnosti*. Bratislava : Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2012, s. 761. ISBN 978-80-8121-222-2.

¹⁹ŠVORC, Peter. Košice a začleňovanie Slovenska do nového štátu 1918 – 1919. In: ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Košice a dejiny – Dejiny Košíc*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2011, s. 92.

²⁰ŠVORC, ref. 19, s. 97.

spochybňujúce vierohodnosť výsledkov po cenzе v roku 1910, aj československé sčítania ľudu generovali tisíce sťažností zo strany menšín.²¹

Tabuľka 2: Počet obyvateľov maďarskej národnosti v meste Košice v roku 1921 a v roku (v porovnaní s národnosťou „československou“ a nemeckou)²²

Rok	Počet obyvateľov	Národnosť slovenská (československá)		Národnosť maďarská		Národnosť nemecká	
		%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.
1921	52 898	59,68	31 572	21,18	11 206	4,05	2145
1930	70 117	60,24	42 245	16,4	11 504	4,78	3354

Tabuľka 3: Počet obyvateľov maďarskej národnosti na košickom vidieku v roku 1921 a v roku (v porovnaní s národnosťou „československou“ a nemeckou)²³

Rok	Počet obyvateľov	Národnosť slovenská (československá)		Národnosť maďarská		Národnosť nemecká	
		%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.
1921	52 006	79,36	41 274	15,74	8185	0,43	226
1930	57 833	86,78	50 188	6,13	3546	0,25	147

Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1921 žilo v okrese Košice – mesto 52 898 obyvateľov. Z nich sa 31 572 (59,68%) hlásilo k československej národnosti. K maďarskej národnosti sa hlásilo 11 206 (21,18%) obyvateľov a k nemeckej 2145 (4,05%) osôb. V okrese Košice – vidiek bola situácia takáto: z 52 006 osôb sa k československej národnosti prihlásilo 41 274 (79,37%) obyvateľov, k maďarskej 8185 (15,74%) a k nemeckej 226 (0,43%) osôb.

Pri cenzе v roku 1930 žilo v okrese Košice – mesto 70 117 obyvateľov. Z nich sa 42 245 (60,24%) hlásilo k československej národnosti. K maďarskej národnosti sa hlásilo 11 504 (16,4%) obyvateľov a k nemeckej 3354 (4,78%) osôb. V okrese Košice – vidiek sa z 57 833 osôb k československej národnosti prihlásilo 50 188 (86,78%) obyvateľov, k maďarskej 3546 (6,13%) a k nemeckej 147 (0,25%) osôb.

Po desiatich rokoch existencie Československej republiky vyzerala situácia v meste Košice nasledovne. Pokiaľ ide o počet obyvateľstva, ten celkovo vzrástol. Z 52 898 obyvateľov mesta Košice v roku 1921 na 70 117 obyvateľov mesta v roku 1930. Čo sa týka košického vidieka, tam bol v roku 1921 celkový počet obyvateľov 52 006 a v roku 1930 už 57 833. Z hľadiska národnosti je v meste Košice vidieť výraznú zmenu najmä v neprospech národnosti maďarskej, ktorá síce v absolútnych číslach mierne vzrástla, ale percentuálne poklesla z 21,18% roku 1921 na 16,4% roku 1930, t.j. o 4,78%.

²¹SIMON, Attila. Desaťročie hľadania cesty a budovania komunity. In GABZDILOVÁ, Soňa a kol. *Vybrané aspekty postavenia maďarskej minority na Slovensku v rokoch 1918 – 1929*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 2011, s. 14.

²²*Statistický lexikón obcí na Slovensku*. Úradný soznam miest podľa zákona zo dňa 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nar. Vydaný Ministerstvom vnútra a Štátnym úradom štatistickým na základe výsledkov sčítania ľudu z 15. 2. 1921. Praha : Ministerstvo vnútra a Štátny úrad štatistický, 1927, s. 131., *Statistický lexikón obcí v Krajine Slovenskej*, ref. 17, s. 35.

²³*Statistický lexikón obcí na Slovensku*, ref. 22, s. 160., *Statistický lexikón obcí v Krajine Slovenskej*, ref. 17, s. 35-38.

Ešte lepším príkladom úbytku maďarskej národnosti je oblasť Košice – vidiek, kde pokles obyvateľov maďarskej národnosti predstavoval 4639 osôb. Percentuálne vyjadrené, z 15,74% roku 1921 sa počet osôb maďarskej národnosti znížil na 6,13% roku 1930, t.j. o 9,61%.

Maďarská menšina, a najmä tá jej časť, ktorá bola ovplyvňovaná maďarskými nacionálnymi stranami, tento úbytok pokladala za jav násilnej asimilácie.²⁴ Príčiny tohto poklesu je však potrebné hľadať vo viacerých faktoroch, a nielen v asimilácii, ktorú taktiež nemôžeme vylúčiť (najmä vo väčších mestách). Za rozhodujúcu treba pokladať príčinu vyplývajúcu z existencie Československej republiky, ktorej vznikom došlo k prudkému obratu v národnom cítení mnohých, predtým maďarizovaných Slovákov. Skutočnosť, že existencia Československej republiky sa ukázala trvalejšia ako predpovede jej odporcov, prihlásenie sa k slovenskej národnosti ich rozhodovanie len uľahčovalo. V tomto smere nebola bezvýznamná činnosť napríklad aj Slovenskej ligy, ako aj budovanie slovenského školstva v Košiciach. Na poklese participoval aj odchod časti maďarského obyvateľstva z Československa – šlo najmä o úradníkov, notárov, učiteľov, sudcov a podobne. Vystáhovalectvo do zámoria, ale aj do Čiech fakticky znižovalo početnosť maďarskej národnosti.

Je potrebné poukázať i na skutočnosť, že kým pri sčítaní ľudu z roku 1921 sa ešte značná časť Židov a Rómov hlásila za Maďarov, roku 1930, keď sa osobitne sledovala i národnosť „židovská a cigánska“, hlásili buď k týmto národnostiam, alebo k národnosti českej, prípadne slovenskej. A v neposlednom prípade, po roku 1926, t.j. po prijatí zákona o československom štátnom občianstve, dotýkajúceho sa hlavne Slovenska, sa kritériá pre prijatie štátneho občianstva neobyčajne sprísnilo. V ich dôsledku došlo k zníženiu počtu československých štátnych občanov maďarskej národnosti, a teda aj k štatistickému poklesu maďarskej národnosti.

²⁴PURGAT, Juraj. *Od Trianonu po Košice. K maďarskej otázke v Československu*. Bratislava : Epoque, 1970, s. 29-30.

Tabuľka 4: Obyvateľstvo maďarskej národnosti žijúce na košickom vidieku pri sčítaniach v rokoch 1921 a 1930 podľa notariátov²⁵

Politický okres, notárstvo	Spolu oby- vateľov 1921	Spolu obyvateľov 1930	% 1921	% 1930	Počet obyvateľov maďarskej národnosti 1921	Počet obyvateľov maďarskej národnosti 1930
Belá, Košická	1261		3,89		49	
Bidovce	3168	3531	16,79	8,38	532	296
Bohdanovce	2591	2982	11,50	3,09	298	92
Čaňa	4261	4955	5,44	2,91	232	144
Haniska	2022	2415	8,75	4,60	177	111
Herľany	1670	1729	1,26	0,35	21	6
Ida, Malá	4616	4942	2,90	0,73	134	36
Ida, Veľká	3818	3877	64,88	30,31	2477	1175
Kostoľany nad Horná- dom	3242	4252	2,56	0,52	83	22
Krásna nad Hornádom	2966	3320	32,23	3,86	956	128
Kysak	1561	3028	0,64	0,79	10	24
Myšľa, Nižná	2249	2526	1,60	0,20	36	5
Pekľany, Kecerovské	2380	2496	1,43	0,12	34	3
Rozhanovce	3500	3090	6,54	1,36	229	42
Seňa	2808	2741	71,79	35,43	2016	971
Slanec	2877	3400	22,07	12,03	635	409
Ves, Košická Nová	3705	4504	3,18	0,11	118	5
Všechsvätých	3356	4045	4,41	1,90	148	77

²⁵Statistický lexikón obcí na Slovensku, ref. 22, s. 134.
Statistický lexikón obcí v Krajine Slovenskej, ref. 17, s. 133-134.

Tabuľka 5: Počet obyvateľov maďarskej národnosti v košickej župe v roku 1921 (v porovnaní s národnosťou „československou“ a nemeckou)²⁶

Správny okres	Počet obyvateľov	Národnosť československých štátnych príslušníkov					
		slovenská (česko-slovenská)		maďarská		nemecká	
		%	abs.	%	abs.	%	abs.
Bardejov	36 253	67,02	24 298	0,78	282	0,49	177
Gelnica	29 581	53,08	15 703	6,37	1 884	32,97	9 753
Giraltovce	16 886	78,84	13 313	0,88	149	0,72	121
Humenné	20 991	81,64	17 137	1,87	392	0,27	57
Košice - mesto	52 898	59,68	31 572	21,18	11 206	4,05	2 145
Košice - okolie	52 006	79,37	41 274	15,74	8 185	0,43	226
Kráľovský Chlmec	31 903	4,29	1 369	86,95	27 739	0,18	57
Medzilaborce	17 185	8,74	1 502	0,64	110	0,28	49
Michalovce	46 608	72,00	33 557	8,00	3 727	0,55	259
Moldava nad Bodvou	29 877	14,14	4 225	69,18	20 669	11,19	3 345
Prešov	56 075	84,91	47 611	4,21	2 361	1,85	1 039
Sabinov	36 544	81,47	29 773	1,29	472	0,82	301
Sečovce	46 664	67,99	31 728	19,03	8 880	0,41	191
Snina	28 097	28,31	7 953	0,71	200	0,23	64
Sobrance	25 897	69,81	18 078	3,78	980	0,24	62
Stropkov	26 678	41,42	11 050	0,39	104	0,28	76
Veľké Kapušany	19 385	35,53	6 888	57,76	11 197	0,04	8
Vranov nad Topľou	26 051	73,94	19 261	2,92	761	1,27	332
Spolu	599 579	59,42	356 292	16,56	99 298	3,05	18 301

V župe XX. – Košice žilo v 18 okresoch celkove 599 579 obyvateľov. V košickej župe sa k maďarskej národnosti prihlásilo 99 298 obyvateľov, čo predstavovalo 16,56% (pre porovnanie: „československú“ národnosť uviedlo 356 292 obyvateľov, t.j. 59,42% a nemeckú 18 301, t.j. 3,05%). V župe boli tri okresy, kde obyvatelia maďarskej národnosti tvorili viac ako 50%, pričom najvyšší podiel dosahovali v okrese Kráľovský Chlmec – 86,95%. Nasledovali okresy Moldava nad Bodvou – 69,18% a Veľké Kapušany – 57,76%. V zastúpení Maďarov v ďalších okresoch košickej župy bol zaznamenaný výrazný rozdiel, keď štvrtý v poradí, okres Košice – mesto, vykazoval 21,18% a Sečovce 19,03%. Najnižšie zastúpenie mali príslušníci maďarskej národnosti v okresoch severovýchodného Slovenska, v stropkovskom 0,39% a medzilaboreckom – 0,64%.

²⁶Statistický lexikón obcí na Slovensku, ref. 22,s. 155, 159, 160.

Tabuľka 6: Počet obyvateľov maďarskej národnosti vo vybraných mestách východného Slovenska v roku 1930 (v porovnaní s národnosťou „československou“ a nemeckou)²⁷

Politický okres	Počet obyvateľov	Národnosť československých štátnych príslušníkov					
		slovenská (československá)		maďarská		nemecká	
		%	abs.	%	abs.	%	abs.
Bardejov	39593	55,16	21841	0,39	156	0,65	259
Gelnica	28663	59,97	17189	1,38	395	29,81	8545
Giraltovce	18817	80,38	15125	0,39	73	0,28	52
Humenné	23903	81,79	19551	0,46	109	0,53	127
Košice - mesto	70117	60,25	42245	16,41	11504	4,78	3354
Košice - okolie	57833	86,78	50188	6,13	3546	0,25	147
Kráľovský Chlmec	40161	9,88	3969	74,28	29832	0,22	89
Medzilaborce	20472	13,97	2860	0,11	23	0,15	30
Michalovce	50238	83,05	41722	5,70	2865	0,69	346
Moldava nad Bodvou	31368	25,30	7937	53,36	16737	11,39	3574
Prešov	64262	87,28	56086	1,76	1130	1,61	1036
Sabinov	40159	76,19	30599	0,57	230	0,61	246
Snina	32814	34,70	11388	0,11	35	0,12	40
Sobrance	26632	84,75	22570	1,21	323	0,10	27
Stropkov	30099	31,01	9335	0,19	58	0,15	44
Trebišov	47417	81,94	38853	7,45	3533	0,19	91
Veľké Kapušany	20557	36,27	7457	55,04	11314	0,02	5
Vranov nad Topľou	29425	83,58	24594	0,36	105	0,66	194
Spolu	672530	62,97	423509	12,19	81968	2,71	18206

V porovnaní s rokom 1921 sa počet obyvateľov maďarskej národnosti znížil v každom jednom okrese východného Slovenska. Celkovo sa jednalo o úbytok z 16,56% na 12,19%. Najvýraznejší pokles, až o 87,67%, bol zaznamenaný v okrese Vranov nad Topľou, nasledoval okres Snina 84,51% a Medzilaborce, kde pokles predstavoval 82,81%. Veľký pokles zaznamenali i okresy Gelnica (78,34%) a Humenné (75,40%). Treba však povedať, že úbytok bol veľký len v relatívnych číslach. V absolútnych číslach išlo v mnohých okresoch len o niekoľko sto osôb. Najmenší úbytok obyvateľov maďarskej národnosti vykazoval okres Veľké Kapušany, šlo len o 4,71%.

V tom, že v porovnaní s cenzom z roku 1910, alebo s mimoriadnym súpisom obyvateľstva z leta 1919, podľa sčítania ľudu z roku 1921 počet Maďarov prudko klesol, svoju úlohu zohral sčasti násilný, sčasti dobrovoľný odchod približne 100 – 120 tisíc osôb do Maďarska. Druhým významným faktorom bolo, že desaťtisíce osôb izraelitského vierovyznania, ktoré sa počas Uhorska hlásili k obyvateľstvu s materinským jazykom maďarským, po vzniku ČSR –

²⁷Je potrebné uviesť, že obce patriace v roku 1921 pod správny okres Sečovce, boli pri cenzu v roku 1930 zaradené pod politický okres Trebišov. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl III. Ostatní data demografická*. Praha : Státní úřad statistický, 1937, s. 35-36. *Statistický lexikón obcí v Krajine Slovenskej*, ref. 17, s. 17.

aj keď svoj vzťah k maďarskej kultúre udržali – sa už hlásili k židovskej (alebo „československej“) národnosti.

Hoci Maďari žijúci na Slovensku mali nižší prirodzený prírastok ako česko-slovenská populácia, v tom, že ich počet sa postupne znižoval i v dvadsiatych rokoch, zohrala svoju úlohu aj asimilácia. V medzivojnovom Československu štát síce nepodporoval prostriedky násilnej asimilácie, ale národná politika štátu a negatívne dôsledky, ktoré z nej nepochybne pre menšinové obyvateľstvo vyplývali, objektívne napomáhali tomuto javu. V dvadsiatych rokoch vplyv asimilácie bol najviac citelný v regiónoch nad maďarsko-slovenskou jazykovou hranicou, kde sa pre nedostatok maďarských škôl a kultúrneho inštitucionálneho zázemia maďarské obyvateľstvo rýchlo rozplynulo vo väčšinovom národe. Územia južného Slovenska – najmä dediny – sa asimilačná vlna vtedy ešte nedotkla, a naďalej si uchovalo maďarský charakter, ktorý ani v rámci pozemkovej reformy uskutočňovaná kolonizácia nevedela zmeniť vo väčšom rozsahu.²⁸

Sociálno-ekonomické postavenie maďarskej menšiny v Košiciach:

Problémy súvisiace s ekonomickým a sociálnym postavením maďarského obyvateľstva na Slovensku patrili medzi najpálčivejšie. Aké bolo sociálne postavenie maďarského obyvateľstva, sa pokúsime demonštrovať na niektorých štatistických údajoch zo sčítania ľudu v roku 1921 a 1930.

Československá štatistika rozoznávala v roku 1921 päť skupín povolania: 1. roľníctvo, lesníctvo, rybárstvo; 2. priemysel a živnosti; 3. obchod, peňažníctvo a doprava; 4. štátna a iná verejná služba, voľné povolania a vojsko; 5. samostatne vykonávané domáce služby, nádenné práce striedavého druhu, iné povolania, osoby bez povolania a neoznačeného povolania.²⁹

V roku 1930 bolo už rozlíšených šesť skupín povolania, konkrétne: 1. roľníctvo, lesníctvo, rybárstvo; 2. priemysel a výrobné živnosti; 3. obchod, peňažníctvo a doprava; 4. verejná služba a slobodné povolania; 5. domáce a osobné služby; 6. iné povolania a osoby bez udania povolania.³⁰

V rámci všetkých obyvateľov Slovenska sa väčšina občanov maďarskej národnosti venovala roľníctvu (62,47% v roku 1921 a 65,35% v roku 1930). V oblasti priemyslu a živností bolo na Slovensku zamestnaných podstatne menej maďarskej populácie (16,12% v roku 1921 a 16,92% v roku 1930), viď tabuľky 7 a 8.

²⁸Pozri SIMON, ref. 21, s. 15.

²⁹Československá štatistika, sväzok 22 – Sčítanie ľudu v Republike československej zo dňa 15.2.1921, II. diel (povolanie obyvateľstva), 3. časť (Slovensko a Podkarpatská Rus). Praha : Štátny úrad štatistický, 1925, s. 190-192.

³⁰Československá štatistika, sväzok 116 – Sčítanie ľudu v Republike československej zo dňa 1.12.1930, II. diel (povolanie obyvateľstva), 3. časť (Povolanie a sociálne rozvrstvenie obyvateľstva podľa národnosti a náboženského vyznania). Praha : Štátny úrad štatistický, 1935, s. 17.

Tabuľka 7: Sociálne rozvrstvenie obyvateľstva maďarskej národnosti podľa povolania na Slovensku v roku 1921³¹

Triedy povolania	Slovensko: Národnosť podľa tried povolania					
	slovenská (československá)		maďarská		nemecká	
	%	abs.	%	abs.	%	abs.
Roľníctvo, lesníctvo, rybárstvo	63,31	1275003	62,47	398028	33,70	47154
Priemysel a živnosti	17,06	343486	16,12	102717	33,48	46846
Obchod a peňažníctvo	2,59	52098	3,75	23888	7,17	10033
Doprava	4,02	80892	2,65	16900	3,16	4417
Štátna a iná verejná služba	3,02	60869	4,44	28312	4,44	6209
Vojsko	1,58	31791	0,09	574	6,15	8610
Samostatne vykonávané domáce služby	1,65	33204	1,51	9596	1,47	2050
Iné povolania, osoby bez povolania	6,78	136449	8,97	57168	10,43	14587
Spolu		2013792		637183		139906

Tabuľka 8: Sociálne rozvrstvenie obyvateľstva maďarskej národnosti podľa povolania na Slovensku v roku 1930³²

Triedy povolania	Slovensko: Národnosť podľa tried povolania					
	slovenská (československá)		maďarská		nemecká	
	%	abs.	%	abs.	%	abs.
Roľníctvo, lesníctvo, rybárstvo	57,62	1351609	65,35	373783	29,22	43095
Priemysel a výrobné živnosti	18,80	440977	16,92	96786	34,34	50659
Obchod a peňažníctvo	4,91	115258	4,02	22984	9,58	14131
Doprava	5,04	118350	2,31	13198	3,29	4848
Verejná služba, slobodné povolania	4,67	109510	3,78	21627	5,01	7384
Vojsko	1,71	40182	0,07	408	8,13	11988
Domáce a osobné služby	0,73	17084	0,81	4610	1,37	2023
Iné povolania, osoby bez povolania	6,52	152939	6,75	38592	9,07	13373
Spolu		2345909		571988		147501

Pokiaľ však ide o jednotlivé skupiny povolania v meste Košice, môžeme jednoznačne konštatovať, že prevažná časť maďarského obyvateľstva sa v Košiciach venovala priemyslu a živnostiam. V roku 1921 to bolo 33,21 % občanov maďarskej národnosti a 34,57% v roku 1930. Rozdiel nastal v štátnej a verejnej službe, ktorej sa v roku 1921 venovalo 19,52%, ale v roku 1930 už len 12,78% obyvateľov maďarskej národnosti. Najmenej občanov maďarskej národnosti pracovalo vo vojsku. V roku 1921 to bolo 0,62% a v roku 1930 0,46%.

Čo sa týka obyvateľov československej národnosti, môžeme konštatovať, že ako hlavný zdroj obživy u nich dominoval priemysel a živnosti (v roku 1921 u 33,09% obyvateľov a v roku 1930 u 25,55 občanov). Na rozdiel od príslušníkov maďarskej národnosti sa počet občanov pracujúcich v štátnej a verejnej službe zvýšil (viď tabuľka 9 a 10).

³¹ Československá štatistika, sväzok 22, ref. 29, s. 180-193.

³² Československá štatistika, sväzok 116, ref. 30, s. 30-41.

Tabuľka 9: Sociálne rozvrstvenie obyvateľstva maďarskej národnosti podľa povolania v meste Košice v roku 1921³³

Triedy povolania	Mesto Košice: Národnosť podľa tried povolania					
	slovenská (československá)		maďarská		nemecká	
	%	abs.	%	abs.	%	abs.
Roľníctvo, lesníctvo, rybárstvo	2,88	908	2,56	287	0,84	18
Priemysel a živnosti	33,09	10 447	33,21	3 721	19,81	425
Obchod a peňažníctvo	9,75	3 079	14,71	1 649	10,16	218
Doprava	15,11	4 772	8,83	990	5,64	121
Štátna a iná verejná služba	10,03	3 168	19,52	2 187	5,87	126
Vojsko	11,76	3 713	0,62	70	44,01	944
Samostatne vykonávané domáce služby	4,2	1 327	2,77	310	0,79	17
Iné povolania, osoby bez povolania	13,17	4 158	17,78	1 992	12,87	276
Spolu		31 572		11 206		2 145

Tabuľka 10: Sociálne rozvrstvenie obyvateľstva maďarskej národnosti podľa povolania v meste Košice v roku 1930³⁴

Triedy povolania	Mesto Košice: Národnosť podľa tried povolania					
	slovenská (československá)		maďarská		nemecká	
	%	abs.	%	abs.	%	abs.
Roľníctvo, lesníctvo, rybárstvo	2,49	1088	2,36	329	0,51	18
Priemysel a výrobné živnosti	25,55	11182	34,57	4811	15,51	552
Obchod a peňažníctvo	14,65	6412	18,50	2575	11,52	410
Doprava	13,04	5710	5,75	800	4,04	144
Verejná služba, slobodné povolania	13,95	6107	12,78	1778	6,91	246
Vojsko	11,65	5100	0,46	64	49,92	1777
Domáce a osobné služby	3,37	1476	4,55	633	1,77	63
Iné povolania, osoby bez povolania	15,30	6697	21,03	2927	9,83	350
Spolu		43772		13917		3560

Je potrebné zdôrazniť, že československý štát pri obsadzovaní úradov štátnej a verejnej správy preferoval tzv. štátotvorné elementy, následkom čoho dochádzalo k výraznej zmene v štruktúre povolania obyvateľov v tzv. kategórii nevýrobných povolanií, medzi ktoré rátame štátne a verejné služby, obchod, peňažníctvo, dopravu, slobodné povolania a pod. Napríklad v rokoch 1921 – 1930 u slovenského obyvateľstva vzrástol počet osôb príslušných k nevýrobným povolaniam z 9,63% na 14,62% z celkového počtu obyvateľstva, zatiaľ čo obyvateľov maďarskej národnosti dochádzalo k poklesu, a to z 10,84% na 10,11% (viď tabuľka 7 a 8). Jedným z dôvodov úbytku zamestnancov v nevýrobnom povolaní bolo prepúšťanie maďarských zamestnancov jednak z dôvodu nezloženia sľubu vernosti Československej republike, ako aj pre postoje a aktivity, klasifikované štátnymi orgánmi ako „nelojálne činy“ voči republike. Svoju úlohu zohrávala aj neznalosť úradnej reči. Môžeme konštatovať, že prijímanie občanov maďarskej národnosti do štátnych a verejných služieb bolo pre nich o to nepriaznivejšie, že pri vtedajšej stagnácii slovenského priemyslu a ekonomického života vôbec,

³³Československá štatistika, sväzok 22, ref. 29, s. 326-327.

³⁴Československá štatistika, sväzok 116, ref. 30, s. 190-194 .

bolo na Slovensku veľmi málo možností a príležitostí pre ich umiestnenie v oblasti výrobnjej a distribučnej činnosti.

Výrazne sa však zmenili viaceré mestá, nielen Košice alebo Bratislava, ale aj také okresné mestá, ako Nové Zámky, Komárno, Rimavská Sobota alebo Rožňava, keďže podľa oficiálnych výsledkov sčítania ľudu tieto mestá (okrem Komárna) do konca dvadsiatych rokov stratili svoju absolútnu maďarskú majoritu. V štatistickej premene uvedených miest zohrala významnú úlohu migrácia.³⁵

³⁵V dvadsaťjeden tisícovom Komárne na konci diskutovaného obdobia žilo 2 734 osôb, ktoré sa prisťahovali z Čiech alebo Moravy, a viac, ako 5 000, ktoré prišli z iných okresov Slovenska. SIMON, ref. 21, s. 16. Pozri aj: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl III. Ostatní data demografická*, ref. 27, s. 211.

Tabuľka 11: Obyvateľstvo maďarskej národnosti podľa tried povolania v meste Košice pri sčítaniach v rokoch 1921 a 1930

Triedy povolania	Rok			
	1921		1930	
	%	abs.	%	abs.
Roľníctvo, záhradníctvo a chov zvierat	2,14	240	1,95	271
Lesníctvo, poľovníctvo, rybárstvo	0,42	47	0,42	58
Baníctvo, hutníctvo a spracovanie kovov	2,86	321	3,64	506
Priemysel strojov, nástrojov a prístrojov	3,03	339	3,31	460
Priemysel kameňa a zemín	0,30	34	0,47	66
Sklársky priemysel	0,00	-	0,07	10
Chemický priemysel	0,56	63	0,24	33
Plynárne, vodárne, elektrárne	0,60	67	0,85	118
Drevársky priemysel	3,28	368	3,15	438
Papiernický priemysel	0,23	26	0,40	56
Polygrafický a umelecký priemysel	1,46	164	1,78	248
Textilný priemysel	0,53	59	0,79	110
Kožiarsky priemysel	0,31	35	0,20	28
Odevný priemysel	8,37	938	5,29	736
Úpravnicke živnosti / obuvnícky priemysel ³⁶	1,58	177	5,57	775
Priemysel potravín a požívatín	5,11	573	5,94	826
Stavebné živnosti	4,63	519	5,00	696
Priemysel bez bližšieho označenia	0,34	38	0,14	20
Obchod s tovarom	8,91	998	10,97	1526
Hostinská a výčapnícka živnosť	2,05	230	2,11	294
Pomocné obchodné živnosti	1,08	121	2,49	346
Peňažníctvo	2,68	300	2,61	363
Pošta, telegraf a telefón	1,17	131	0,33	46
Železnice a iné dráhy	6,51	729	3,08	428
Ostatná doprava a pomocné dopravné živnosti	1,16	130	2,67	372
Štátna a iná verejná správa ³⁷	8,87	994	3,95	550
Školstvo a výchova	2,66	298	1,17	163
Ostatná verejná služba a voľné povolania ³⁸	7,99	895	7,65	1065
Vojsko	0,62	70	0,46	64
Samostatne vykonávané domáce služby a nádeňné práce	2,77	310	2,28	318
Osoby žijúce z rent a podpôr	13,44	1506	14,95	2080
Chovanci ústavov a žiaci pripravujúci sa k povolaniu	1,83	205	2,80	389
Ostatné povolania a osoby neoznačeného povolania	2,51	281	3,29	458
Spolu		11 206		13 917

³⁶ V roku 1921 ešte nebol špeciálne vyčlenený obuvnícky priemysel.³⁷ V roku 1930 v tom bolo zahrnuté súdníctvo a verejná správa 435 osôb a iná verejná služba 115 osôb.³⁸ V roku 1930 v tom bolo zahrnuté zdravotnícka služba 324 osôb a slobodné povolania 741 osôb.

Záver

Skutočnosť, že väčšina maďarského obyvateľstva sa po porážke Rakúsko-Uhorska stala súčasťou Československej republiky proti svojej vôli, mala nevyhnutne dopad na postavenie maďarskej minority ako celku v politickej, hospodárskej i sociálnej oblasti. V roku 1921 sa pri sčítaní ľudu na Slovensku k maďarskej národnosti prihlásilo 650 597 obyvateľov a tvorili 21,7% obyvateľstva. V tomto sčítaní sa ešte prejavili dôsledky maďarizačnej politiky z obdobia Uhorska i povojnovej nestability. Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1930 sa k maďarskej národnosti na Slovensku prihlásilo 592 377 osôb, ktoré tvorili 17,8% obyvateľstva. Počet obyvateľov maďarskej národnosti sa tak oproti sčítaniu z roku 1921 znížil. Dialo sa tak nielen pod vplyvom prirodzeného návratu časti pomad'arčeného obyvateľstva k pôvodnej slovenskej národnosti, ale aj v dôsledku asimilačnej politiky štátu.

Presné hodnotenie reálnych etnických pomerov s'azuje najmä to, že na územiach, ktoré sa stali v roku 1918 súčasťou Československa, predovšetkým v mestách, žilo mnoho osôb, ktoré mali dvojitú identitu a za štátom ponúkané zdanlivé, alebo skutočné výhody, sa pred rokom 1918 rovnako prirodzene hlásili za Maďarov, ako medzi rokmi 1918 – 1938 za „Čechoslovákov“. Iba týmto sa dá vysvetliť rozdiel, ktorý je preukázateľný v etnickej štatistike miest v blízkosti jazykovej hranice medzi rokmi 1880 – 1938. Napríklad v Košiciach, kde žilo v roku 1880 približne toľko Maďarov ako Slovákov (40%), sa do roku 1910 pomer zmenil na 75% a 15%, ale v roku 1930 sa tendencia obrátila, lebo vtedy pri 20%-nej maďarskej populácii žilo 62% obyvateľstva „československej“ národnosti.³⁹

Po roku 1918 sledujeme vo všetkých československých cenzoch postupný pokles zastúpenia osôb maďarskej národnosti, ktoré sa dostali do pozície národnostnej menšiny. Odchod maďarských verejných činiteľov a ich nahradenie poväčšine českými úradníkmi spolu s možnosťou slobodného priznania národnosti a zvyšujúcim sa národným povedomím mali za následok postupný nárast zastúpenia osôb československej národnosti.

SUMMARY**Maďari v Košiciach v kontexte sčítaní obyvateľstva v rokoch 1921 a 1930**

Information about the number, composition and detailed structure of the population of each city or country are fundamental for monitoring and estimating of potential population development of the population in certain area. The article deals with the basic demographic characteristics of the Hungarian minority in Kosice in censuses from 1921 and 1930's. The article offers a brief review of history of population censuses and as well as main individual legal regulations related to censuses. We are pointing out that the ethnic composition of the population of Kosice has undergone historical changes and changed according to political circumstances, which depended on how many people have signed up to Slovakia and how many to Hungarian nationality.

³⁹SIMON, ref. 21, s. 15.

Anna Jurová

Cigánska otázka v 1. Československej republike

Československá republika bola demokratickým štátnym útvarom, na rozdiel od autoritatívnych režimov vo svojom susedstve, napriek tomu aj v jeho právnom systéme koncom 20. rokov došlo k posunu ku konzervativizmu a posilneniu byrokratických policajných opatrení, keď bola prijatá singulárna protirómska úprava, a to zákon č.117/1927 Zb.o potulných cigánov. Od začiatku samostatného štátneho vývoja sa ozývali početné požiadavky po energických protirómskych opatreniach voči potulujúcim sa Rómom, kočovníkom páchajúcim krádeže, dopúšťajúcich sa pytliactva, prepadov. Volalo sa po zefektívnení postupov voči kočovníkom. Situácia v postavení Rómov sa odlišovala v Čechách, na Morave a v Sliezsku a na Slovensku a Podkarpatskej Rusi svojou početnosťou, subetnickou diferenciáciou, spôsobom života s výraznou prevahou usadlej rómskej populácie na Slovensku.¹

V snahe zjednotiť postup sa do nového štátneho útvaru preniesol a niekoľko rokov zostal v platnosti výnos rakúskeho ministerstva vnútra č. 14015 z roku 1888, ktorý v 14 bodoch upravoval postup voči kočovným Cigánom, pričom vychádzal predovšetkým z postrkového zákona a úplného zamedzenia prístupu kočovníkov do niektorých krajov, nevyklúčovalo sa však ani jeho uplatnenie na usadlú rómsku populáciu. Išlo predovšetkým o elimináciu rómskych skupín z územia štátu, zdravotných kontrol a veterinárnych prehliadok zvierat, obmedzovanie vydávania cestovných pasov a povolení na vykonávanie kočovných povolání a živností. V jeho intenciách sa mali kočovní Rómovia zbavovať už na hraniciach “znepríjemňovaním ich života, aby sami odišli“ a vyskytovali sa zákazy prijímať ich do obecných zväzkov umožniť nadobudnúť domovské právo a možnosť usadiť sa. Domovské právo sa Rómom nepriznávalo, bežnou praxou boli aj spory a konflikty medzi obcami, na hraniciach ktorých sa vytvárali cigánske osady.²

V novej ČSR zostal v platnosti aj uhorský výnos č.15000 z roku 1916 o kočovných cigánov, podľa neho sa okrem obmedzenia kočovania mali zaviesť evidencie a cigánske legitimácie, mohli ich zadržať a zhabať osobný majetok vrátane koní a dobytky. V podstate išlo o podchytenie potenciálnych brancov a koní pre vojnové účely. Keďže bol prijatý v čase vojny, jeho dopad na rómsku populáciu nie je známy. Ešte pred koncom vojny Ministerstvo vnútra opakovane vydalo výnos na vyhotovenie presnej evidencie Rómov pre potreby vojrovej mašinerie.³

¹ NEČAS, Ctibor. Štatistické výsledky o cigánskej populácii na východnom Slovensku. In *Historica Carpatica*, roč. 20, 1989, s. 213-224. NEČAS, Ctibor. Českoslovenští Romové v letech 1938-1945. Brno: Masarykova univerzita, 1994. NEČAS, Ctibor. Materiál o Romech na Slovensku z roku 1924. In *Historická demografie*, roč. 22, 1998, s. 169-199. PETRÁŠ, René. Menšiny v komunistickém Československu. Praha, VIP Books, 2007, s. 72-83. Venované špecifikám rómskej menšiny v 1. ČSR.

² NEČAS, Ctibor. Českoslovenští Romové v letech 1938-1945. Brno: Masarykova univerzita, 1994.

³ HORVÁTHOVÁ, Emília. Cigáni na Slovensku. Bratislava: SAV, 1964. KOLLÁROVÁ – ŠVORCOVÁ, Zuzana. K problematike cigánskej otázky na Spiši (1918-1938). In *Slovenský národopis*, roč. 36, 1988, č. 1, s. 137-146. KOLLÁROVÁ, Zuzana. K vývoju rómskej society na Spiši do roku 1945. In Mann, B. Arne (ed.). *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister Science Press, 1992, s. 61-72. CEGELOVSKÝ, Vladimír. Právnomytýkajúca Rómov a ich aplikácia na Gemeri (1918-1938). In Mann, B. Arne (ed.). *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister Science Press, 1992, s. 61-72.

Stručne možno pripomenúť, že po vzniku ČSR mali domovské právo či domovská príslušnosť rozhodujúci význam pri získaní štátneho občianstva. Boli s nim spojené práva a povinnosti riadneho obyvateľa Československej republiky, vrátane práva voliť a byť volený, práva vykonávať zárobkovú činnosť, nároku na sociálne zabezpečenie, pomoc v nezamestnanosti atď. Pri tom domovské právo resp. domovská príslušnosť pred vznikom ČSR boli v habsburskej monarchii upravené dvomi rôznymi zákonnými úpravami. V rakúskej časti išlo o zákon č. 105/1863 v znení novely č. 222/1896 a v uhorskej časti ríše zákonným článkom XXII/1886. Obidve boli prenesené do legislatívy ČSR, ktorá sa s týmto nesúlalom musela vyrovnávať vrátane záväzkov vyplývajúcich z medzinárodných zmlúv.⁴

Podľa rakúskeho zákona podmienkou získania domovského práva bol 10 ročný nepretržitý pobyt na území obce a výslovné prijatie žiadateľa do zväzku obcou, predstavenstvom obce. Táto okolnosť bola výhodným nástrojom obce pri odmietaní neželaných uchádzačov o domovské právo, medzi ktorých patrili najmä Rómovia a iní tuláci žijúci potulným spôsobom života. Na rozdiel od Uhorska sa domovská príslušnosť v rakúskej časti monarchie evidovala, čo prinieslo obrovské problémy po vzniku ČSR na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi vôbec, so vznikom nároku na štátne občianstvo voči Rómom.⁵

V uhorskej časti monarchie bolo nadobudnutie domovského práva jednoduchšie, väčšina obyvateľov ho získala automaticky bez nutného uchádzania sa oň. Podmienkou bol aspoň štvorročný pobyt na území obce, bez zaťažovania obecného rozpočtu a splnenia si daňových povinností. Nadobúdanie domovského práva vznikalo pôvodom (narodením, po rodičoch), sobášom, usadením, prijatím do zväzku obce, núteným zápisom v prípade, že domovské právo nebolo možné získať ani jedným z uvedených spôsobov. Pri platení daní stačilo jednorázové prispievanie na obecné výdavky aj pri štvorročnom pobyte. Väčšina obyvateľov Uhorska sa výslovné nikdy neuchádzala o prijatie do domovskej obce.

Po vzniku ČSR sa v právnej praxi predpokladalo, že na území patriacom novovytvorenému štátu automaticky nastúpilo česko-slovenské štátne občianstvo. Prijatím recepčnej normy /zák. č. 11/1918/ sa na všetky jeho súčasti preniesla zásada rakúskeho právneho poriadku, že nikto, kto nie je štátnym príslušníkom nemôže mať domovské právo na území štátu, a súčasne zásada, že každý štátny občan musí mať domovské právo v niektorej obci na území štátu. Základnú zákonnú úpravu štátneho občianstva v ČSR predstavoval *Ústavní zákon ze dne 9. dubna 1920 Zb. č. 236, kterým se mění dosavadní ustanovení o nabývání a pozbyvání státního občianství a práva domovského v republice Československé*.⁶ Na jeho základe sa československými štátnymi občanmi stali tie osoby, ktoré najneskôr 1. januára 1910 získali a od tej doby mali nepretržité domovské právo na tom území Rakúsko – Uhorska, ktoré bolo pričlenené k Československej republike. Preniesla sa však v ňom podmienka z rakúskeho zákona č. 222/1896 o výslovnom prijatí žiadateľa do zväzku obce. Pre obyvateľov Slovenska, bez ohľadu na národnosť, sa tak vyžadovalo dokladovanie ich domovskej príslušnosti, a tým aj nároku na československé štátne občianstvo, ktoré sa stalo obrovským problémom. Keďže na území

⁴ PEŠKA, Zdeněk. Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. Praha: Československý kompas, 1935. NEČAS, Ctibor. Českoslovenští Romové v letech 1938–1945. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Doteraz sa otázkami vzťahu domovského práva a štátneho občianstva u Rómov niktone zaoberal.

⁵ PEŠKA, Zdeněk. Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. Bratislava 1935. NEČAS, Ctibor. Českoslovenští Romové v letech 1938–1945. Brno 1994. Doteraz sa otázkami vzťahu domovského práva a štátneho občianstva u Rómov nikto nezaoberal.

⁶ Sbírka zákonů a nařízení státu československého, část XLVI, vyd. 21. dubna 1920.

Uhorska sa nevedela dovedty evidencia domovskej príslušnosti obyvateľov a v tomto zmysle tu platilo vlastne automaticky zvykové právo, väčšina z nich nikdy nebola explicitne prijatá do domovského zväzku tej ktorej obce a tak sa stali „bezdomovcami“. Doklady o domovskom práve výslovne vyžadovalo vykonávacie nariadenie vlády z 30. 10. 1920 č. 601 k zákonu č. 236/1920 Zb. z. a n. Aj v dobovom kontexte veľmi negatívny ohlas a kontroverzné diskusie a kritiky v odbornej sfére vyvolala realita absencie štátneho občianstva u tisícov obyvateľov Československej republiky.⁷

V súvislosti so sledovanou témou nevieme odpovedať na otázku, v akej situácii sa vo vzťahu ku štátnemu občianstvu ocitli Rómovia, keď predchádzajúcimi opatreniami im bolo umožnené sa usadzovať na danom teritóriu a nakoniec ešte počas vojnového obdobia bol na nich vyvíjaný nátlak na sedentarizáciu, zároveň mohli byť do obcí prikazovaní.

Ústavný zákon zo dňa 1. júla 1926 č. 152/1926 Zb. o udelení československého občianstva niektorým osobám, nazývaný tiež „Lex Dérer“, umožňoval získať československé štátne občianstvo aj osobám žijúcim na Slovensku, ktoré nemohli dokázať svoje domovské právo v krajine od 1. januára 1910 podľa rakúskej zásady. Ak mali na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi pobyt aspoň 4 roky nepretržite pred 1. januárom 1910 a obec proti nim nevzniesla námietky podľa zákonného článku XXII/1886, mali nárok na československé štátne občianstvo a do 5 rokov mohli podať žiadosť o jeho udelenie /od prijatia zmieneneho Lex Dérer/.⁸ Aj v tomto prípade je nejasné, ako boli Rómovia schopní reagovať a uplatňovať svoje nároky v intenciách zákona a či sa vôbec o týchto podmienkach dozvedeli.

V roku 1921 začalo ministerstvo vnútra pod tlakom množiacich sa sťažností pripravovať osnovu zákona o obmedzení tuláctva a zahálčivého života. Prípravná verzia bola v podstate spojením ustanovení zákona o postrkovom konaní z roku 1871, zákonov o treste za potulku a o dodávaní do donucovacích č. 89 a 90 z roku 1885, nelíšila sa ani od výnosu z roku 1888. Navrhovaná osnova tak nijako neprekročila líniu obmedzení, postihov a policajného charakteru a zákon zostal len v prípravnej fáze.

Pokus o legislatívnu úpravu cigánskej otázky v rokoch 1918 – 1926 stroskotal. Osnova zákona o obmedzení tuláctva a zahálčivého života zostala len na papieri a zákonodárnym zborom nebola vôbec predložená na prejednanie a schválenie. Počas medzirezortných pripomienkových konaniach sa výrazné nezhody prejavili v otázke šírky a záberu preventívnych opatrení proti Cigánom, ktoré by v prípade internácie dospelých či odoberania detí značne zaťažili štátny rozpočet. Navrhované postupy voči nim by boli v rozpore s ústavou, podľa ktorej všetci štátni občania sú si rovní bez ohľadu na to, akej boli rasy. Nebola priaznivá ani hospodárska a politická situácia pre novú úpravu cigánskej otázky. Snaha po tejto úprave neprekročila preto rámec predbežného jednania, počas ktorého sa podarilo zhromaždiť rozsiahly podkladový materiál domácej aj cudzej proveniencie.

Jediným pozitívnym výsledkom ďalekosiahlych prípravných prác toho obdobia bola registrácia cigánskeho obyvateľstva v ČSR.

Možno tu uviesť, že o Rómoch si policajné orgány v rakúskej časti bývalej monarchie viedli

⁷ Napr. R. W. Seton – Watson, obhajca národnostných práv v bývalom Uhorsku, či významný odborník na ústavné právo na Univerzite Komenského prof. Z. Peška.

⁸ Pozri podrobne: ŠUCHOVÁ, Xénia. Česko-slovenské štátne občianstvo a „LexDérer“ z roku 1926. In NIŽŇANSKÝ, Eduard – PETRUF, Pavol (eds.). V premenách stáročí. Zvolen: Klemo, 2001, s. 159-182.

evidencie už od roku 1910, ktoré sa po vzniku ČSR rozšírili na územie celého nového štátu. Na základe predchádzajúcich skúseností sa odhadoval počet Rómov na 70 tisíc osôb v roku 1918 a v predvečer rozpadu približne na 110 tisíc. V medzivojnovom období sa realizovali sčítania obyvateľstva v roku 1921 a v roku 1930. Obidva priniesli hlboko podhodnotenú údaje o príslušníkoch cigánskej národnosti. V roku 1921 celkovo 8028 Rómov, z toho na Slovensku a Podkarpatskej Rusi 7967 osôb. V roku 1930 celkovo 31 415 Rómov, z toho na Slovensku a Podkarpatskej Rusi 31 148 osôb.⁹ Kým staršie interpretácie uvádzali slobodné deklarovanie svojej národnostnej príslušnosti, možno doplniť, že Rómovia často ani nevyplňali sčítacie hárky kvôli negramotnosti, sledovalo sa predovšetkým posilnenie početnosti československého národa na úkor veľkých menších, a preto metodika spracovania obidvoch cenzov ani nevykázala desaťtisíce doplňujúcich údajov o Rómoch.

Spôľahlivejšie sú preto opakované a doplňované policajné súpisy podľa domovskej príslušnosti i podľa policajných pochôdzok v obciach a osadách. Bolo podchytených 51 866 Rómov, pričom najpočetnejšia bola rómska populácia znovu na slovenskom území, ktorú tvorili 48 854 Rómovia. Rómska diaspora bola rozptýlená veľmi nerovnomerne. Z celkovo 1908 obcí s Rómami sa 1709 nachádzalo na Slovensku, navyše 34,7% z nich v župe košickej a rómske tábory a osady stále početne rástli.¹⁰

Registrácia kočovných Cigánov bola zavedená najskôr na Morave, kde sa jej z vlastnej iniciatívy ujal veliteľ četníckej stanice v Kuřimi F. Muzikář. Okrem kočovných Cigánov sa do registrácie podchytili aj „brusiči, deštníkáři, eskamotéri, příslušníci kolotočů, houpaček, loutkových divadel, pak škodlivé potulné osoby, specializované na jistý druh trestných činů, jako potulní zloději, podvodníci, podvodnice lákající závdavky, peníze, zboží, okradající své službodárce, obírající malé děti atd.“ Na základe pozitívnych skúseností sa vypracoval jednotný evidenčný systém v celom štáte a určili sa zodpovedné stanice za realizáciu evidencie v jednotlivých zemiach ČSR.

Četnícke oddelenie poznávacieho úradu policajného riaditeľstva v Prahe hodlalo zverejniť abecedný zoznam všetkých kočovných i usadlých Cigánov, ktorí mali domovskú príslušnosť v ČSR. Predpokladalo sa, že sa tým uľahčí dozor nad Cigánmi a hlavne urýchli práca ústrednej pátracej služby po trestnej činnosti. Vychádzalo sa z daktyloskopickkej zbierky policajného riaditeľstva v Prahe, ktorá bola založená už v roku 1910 a postupne obsahovala niekoľko tisíc odtlačkov Cigánov. Četnícke oddelenie navrhovalo vykonať súpis všetkých československých Cigánov.¹¹

Súpis sa vykonal osobitným pochôdzkovým spôsobom v septembri 1925 podľa určených kritérií, ktoré sa mali o Cigánoch zisťovať. Bolo podchytených celkom 64 938 Cigánov, z nich na Čechy pripadlo 579 osôb, na Moravu 1 994 osôb, na Sliezsko 79 osôb, na Slovensko 62 192 osôb (z toho 1 877 kočovných a 60 315 usadlých) a na Podkarpatskú Rus 94 osôb (Nečas) Pri realizácii registrácie a jej spracovávaní sa v úradnej agende otvorene počítalo s tým, že bude dobrou pomôckou „při potírání cikánské trýzně.“¹²

⁹ NEČAS, Ctibor. ref. 1.

¹⁰ NEČAS, Ctibor. ref. 1.

¹¹ Prešla do pôsobnosti „Všeobecné kriminální ústředny“ v Prahe zriadené výnosom Ministerstva vnútra z 13. apríla 1929 č. 62 901/1928-5. In Věstník MV Republiky Československé, roč. XI, 1929.

¹² Ústřední četnícke pátrací oddělení. Věstník MV Republiky Československé, roč. IX, 1927.

Vzťahy medzi Cigánmi a majoritnou spoločnosťou sa podstatne zhoršili na prelome rokov 1926 – 1927 po nástupe vlády tzv. panskej koalície, zostrením byrokraticko- policajného režimu, prijatím protidemokratických opatrení súčasťou ktorých bol aj zákon o potulných cigánoch. Prispelo k tomu aj odhalenie mladistvých cigánskych zločincov v Moldave nad Bodvou a lúpeže cigánskych tlup v južných Čechách, čo sa využilo na podnecovanie verejnej mienky proti cigánskemu obyvateľstvu ako celku.

Vyšetrovanie bolo veľmi zdĺhavé, keďže četníci sa nevedeli s obžalovanými dohodovať, nedeli po maďarsky ani po rómsky a prebiehalo v rozpútanej masmediálnej hystérii. V Košiciach bol v roku 1929 inscenovaný veľký súdny proces s 19 člennou skupinou, ktorý vzbudil veľmi negatívne ohlasy aj v zahraničí. V apríli 1927 boli v južných Čechách zorganizované razie proti skupine J. Vrba a z celkového počtu 158 podozrivých osôb bolo len 10 Cigánov a 12 Cigániek. Otvorene tendenčne o týchto záležitostiach zverejšňoval články agrárny denník Venkov, ktorému sa podarilo rozvíriť nenávistnú kampaň proti Cigánom. Tlač tak vytvárala všeobecnú proticigánsku hystériu, ku ktorej prispievali aj interpelácie v poslaneckej snemovni národného zhromaždenia o nutnosti riešiť cigánsku otázku.¹³

V prvom polroku 1927 bola urýchlene pripravovaná osnova zákona, ktorá vychádzala z praxe uplatňovanej voči Cigánom doma i v zahraničí. Išlo o súhrn policajných opatrení vychádzajúcich ešte z rakúskeho výnosu z roku 1888 a materiály z pokusov o zákonnú úpravu z rokov 1918–1926. Rezort vnútra v tejto etape prípravy sústredil informácie prostredníctvom zastupiteľských orgánov o postupoch proti kočovníkom vo viacerých štátoch Európy. V podstate sa využívali staré zákony o zákazoch a trestoch za potulku, žobranie, ktorými boli väzenie, vypovedanie, dodanie do donucovacej pracovne. Vo Švajčiarsku boli všetci Rómovia pokladaní za cudzincov a platili pre ne zákazy pri cestovaní. Veľmi prísne sa postupovalo v Nemecku, kde sa odoberali deti.¹⁴

Proti osnove zákona sa veľmi kriticky vyjadrilo ministerstvo pre zjednotenie zákonodarstva a organizáciu verejnej správy. Odmietavo sa postavilo voči definícii pojmu cigán, ktorý bol stotožnený s vnímaním celej rasy obyvateľov ako asociálov a ľudí spôsobujúcich konflikty a problémy. Argumentovalo s porušením ústavy, podľa ktorej sú si všetci občania úplne rovní a majú rovnaké občianske a politické práva. Porušovanie základných práv a slobôd sa týkalo tiež zámeru zakázať cigánom vykonávať kočovné živnosti vôbec. V čase hospodárskej krízy a veľkej nezamestnanosti by to bolo kontraproduktívne, ak kočovná živnosť bola jediným zdrojom obživy. Okrem toho neexistovali podmienky na usadenie všetkých Rómov a celoplošný zákaz kočovania. Kritika sa týkala aj vážneho finančného problému, ktorý by museli znášať obce. Podobne sa argumentovalo s nákladmi pri trestaní tulákov, ich výsluchov a podobne, keď drobné krádeže, pytliactvo nepredstavovalo také škody, aké by si vyžadovali následné odsúdenia.

¹³ KISEL, Rastislav. K diskriminačným prejavom v rámci procesu s moldavskými Cigánmi. Stredoškolská odborná činnosť, 2008. ŠALAMON, Pavol. Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu obyvateľov k cigánom. In Slovenský národopis, roč. 36, 1988, č. 1, s. 147-154. NEČAS, Ctibor. K diskriminácii Cikánů v buržoazním Československu. In Sborník prací Pedagogické fakulty UJEP v Brně. Svazek 76, 1981, č. 10, s. 53. SOMMER, Karel. Konflikt rozumu a střetozdílních vzorů. In Milý Bore... Profesoru Nečasovi k jeho sedemdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci. Brno: Historický ústav AV ČR, 2003, s. 245-257.

¹⁴ NEČAS, Ctibor. Ref 13. ZUPKOVÁ, Eva. Rómovia v Košiciach v medzivojnovom období. Rukopis DP.

Pri príprave zákona o potulných cigánoch možno zo zahraničných vzorov sledovať vplyv francúzskej zákonnej úpravy o prevádzkovaní potulných zamestnaní a o úprave cestovania kočovníkov zo 16. júla 1912 a najmä bavorského zákona o potláčaní (obmedzovaní) Cigánov, tulákov a povaľáčov zo 16. júla 1926.¹⁵

Francúzsky zákon nebol namierený explicitne proti Cigánom ale proti kočovníkom vôbec, t.j. osobám, ktoré sa potulovali, nemali stále bydlisko ani príbytok a nespadali do kategórií kočovních remeselníkov, trhovcov. Aj keď neboli vymenovaní, do týchto kategórií spadali predovšetkým Cigáni. Zaviedla sa evidencia pomocou antropometrických knížiek a množstvo údajov o osobách, predpisy o táborení, daktyloskopovanie a fotografovanie kočovníkov. Prevzatie niektorých postupov v antropometrických knižkách sa premietlo do návrhu na cigánske legitimácie v československom zákone.

Na rozdiel od legislatívnych úprav cigánskej otázky, ktoré sa dovtedy praktizovali v jednotlivých európskych štátoch, mal bavorský zákon povahu výnimočného policajného opatrenia proti Cigánom. Bol to čisto policajný a veľmi prísny predpis o boji proti „cigánskej trýzni“. Kočovanie bolo viazané na špeciálne povolenia a vplyv tohto zákona sa prejavil na návrh o zavádzaní kočovních listov, o táborení v tlupách a na vykázaných miestach.

Ministerstvo vnútra vypracovalo a predložilo návrh zákona o potulných cigánoch. Po pripomienkových konaniach bol schválený v poslaneckej snemovni 14. júla 1927 a vyhlásený národným zhromaždením ako zákon č. 117/1927 Zb. o potulných cigánoch. Vydané boli vykonávacie nariadenia a výnosy ministerstiev a tým legislatívna úprava cigánskej otázky v ČSR nadobudla definitívnu podobu.

Nedostatkami boli už v úvodnom ustanovení bližšie neurčené alebo chýbajúce právnické definície základných pojmov. Pojmy tulák a cigánsky spôsob života boli v praxi vnímané veľmi široko a všeobecne, čo umožňovalo veľmi svojvoľné zásahy aj proti cigánom polousadlým či usadlým, ktorí mali stále povolanie a nevyhýbali sa práci. Materiály četníckych staníc dokumentujú, že cigánske legitimácie boli vydávané všetkým cigánom, žijúcim v cigánskych táboroch i osadách.

Predpokladom úspešného boja proti kočovním Cigánom sa podľa zákona mala stať ich riadna evidencia. Ministerstvo vnútra poverilo zvláštnym obežníkom ústredné četnícke pátracie oddelenie v Prahe ako ústredie pre evidenciu potulných cigánov s pôsobnosťou na celom štátnom území. Toto poverenie nadväzovalo na predchádzajúce súpisy a evidencie, s ktorými mala táto inštitúcia už svoje skúsenosti. Súpis kočovních Cigánov bol nariadený na dobu od 1. júna 1928 do 15. augusta 1929 na celom území ČSR V ňom bolo podchytených asi 36 000 osôb, novšie výskumy registrujú vyššie čísla cigánskych legitimácií.

Ustanovenia zákona o súpise kočovních Cigánov patrili k mimoriadnym policajným opatreniam, ktorými sa prehlbovala ďalej spoločenská izolácia Cigánov od ostatného obyvateľstva. Totožnosť kočovních Cigánov sa mohla podľa zákona zisťovať nielen na základe ich informácií, ale aj zisťovaním antropometrickým, daktyloskopickým ai. Počas tohto zisťovania mohli mať prikázané, aby sa nevzdŕaľovali z určitého miesta, boli povinní sa denne hlásiť u bezpečnostných úradov a orgánov, alebo im boli odňaté preukazy či časť movitého majetku. Osobná sloboda sa tak stávala ilúznou a ustanovenia zákona sa dostávali do rozporu s ústavou.

¹⁵ NEČAS, Ctibor, ref.13. PETRÁŠ, René. ref. 1.

Cigánske legitimácie sa stali dôležitou pomôckou na zisťovanie totožnosti Cigánov. Boli povinní nosiť tento osobitný preukaz neustále so sebou a na požiadanie ho predložiť štátnym úradom politickým a policajným, četníkom, obecným úradom prísažnej poľnej, lesnej, rybárskej strážii apod.

Cigánske legitimácie boli vydávané nielen kočovným Cigánom, ale aj ostatnému cigánskemu obyvateľstvu a boli konkrétnym prejavom diskriminácie ako celku.

Kočovný list predstavoval v podstate povolenie na kočovanie. Museli ho mať všetci, ktorí kočovali v rodinách ale aj jednotlivci, ale s vozidlami resp so zvieratami určenými k poťahom alebo na nosenie nákladov. Kočovanie bez vozidiel a zvierat nevyžadovalo osobitné povolenie, lebo celoplošný zákaz pohybu nebol v praxi možný (množstvo živnosti sa vykonávalo priebežným pohybom a usadenie všetkých sa nedalo realizovať). V kočovnom liste mohol byť predpísaný aj smer a druh pohybu, mohlo byť určené územie, kde sa kočovanie povoľovalo alebo, kde platili obmedzenia a vstup bol zakázaný. Pokiaľ také obmedzenia neboli stanovené, platilo povolenie pre celé územie štátu. Na jeho vydanie však nikto nemal nárok a vydávalo sa na jeden rok, potom bolo treba žiadať nové.

Kočovný list sa musel takisto predkladať bezpečnostným orgánom a počas táborenia rodiny (tlupy) bol uložený na príslušnom úrade, ktorý držiteľovi potvrdil jeho uloženie. Kočovné listy predstavovali výnimočné opatrenie, ktoré znemožňovalo voľnosť sťahovania a voľby bydliska. Malo uľahčiť dozor bezpečnostných orgánov nad kočovnými Cigánmi, táboriacimi na určitom vykázanom mieste.

K ďalším represívnym opatreniam v zmysle zákona patril jednoznačný zákaz akýchkoľvek zbraní, streliva a výbušných látok. Zákaz sa vzťahoval aj na zbrane v technickom zmysle slova ako nože, dýky, boxery vezené vo vozidle.

Kočovným Cigánom sa mohol zakázať pobyt v určitých obvodoch, ako v pohraničí, v zalesnených územiach, vo veľkých mestách, v kúpeľných strediskách.

Veľmi problematické bolo ustanovenie o odoberaní detí mladších 18 rokov cigánskym rodičom a odovzdávanie na výchovu do riadnych rodín, do výchovných ústavov, ktorých vydržovateľom bol štát, zemské komisie pre starostlivosť o mládež.

Zákon dával priestor aj na potrebné zdravotné a veterinárne opatrenia proti kočovným Cigánom.¹⁶

Ako uvádza R. Petráš zhodnotenie prijatia zákona o potulných cigánoch je veľmi rozporuplné, v českej historiografii i právnej vede sa tomuto zákonu venovala pozornosť mnohých autorov, ich názory prezentuje v zmienenej publikácii. Väčšina sa zhoduje na jeho diskriminačnom charaktere a porušovaní základných práv príslušníkov celej menšiny ich označením za potenciálnych zločincov a asociálov. Objavujú sa však aj názory o údajne benevolentnej politike¹⁷, respektíve o oprávnenosti jeho prijatia s odvolaním sa na vysokú kriminalitu kočovných Rómov a vrodené kriminálne gény tejto rasy.¹⁸ Samotní četníci sa sťažovali na množstvo byrokratických úkonov pri neustálej kontrole a odosielaní povinných tlačív a hlásení nielen o prechádzajúcich skupinách ale aj o usadlej populácii v osadách. Četníci v mnohých obciach

¹⁶ NEČAS, Ctibor. ref. 1, 13, PETRÁŠ, René. ref. 1. Zbierka zákonov a nariadení 1927.

¹⁷ MACHÁČOVÁ, Jana. ref. 4.

¹⁸ SOMMER, Karel. ref. 4.

poznali a mali spracované prehľady o celých rodinách, archívne pramene tejto proveniencie ešte čakajú na svoje štúdium.¹⁹

Podľa detailných výskumov C. Nečasa už pred desaťročiami z celosvetového hľadiska nesmerovali od polovice 20. rokov 20. storočia žiadne legislatívne opatrenia výlučne proti Cigánom, ale len proti tuláctvu, žobrote alebo kočovnému spôsobu života, využívajúc staršie výnosy a nariadenia v tomto zmysle. Prvé singulárne zákony o Cigánoch boli vydané len v Bavorsku a Československu. Bavorský zákon svojim obsahom i formou bol čisto policajný, ťažkopádny predpis.²⁰

Ustanovenia československého zákona boli omnoho prepracovanejšie, stali sa vzorom pre proticigánsky postup aj v niektorých iných európskych štátoch. Zahraničné úrady, obzvlášť policajné, oslovovali československé zastupiteľstva v ich krajinách so žiadosťou o podrobné informácie, správy o úspešnosti zavedenia zákona do praxe. Podrobnosti zákona č. 117/1927 Zb. z. a n. sa rozoberali na zasadaní Medzinárodnej kriminálno-policajnej komisie pojednávajúcej o „cigánskej otázke“. Komisia sa zaoberala cigánskou problematikou na stretnutiach v Paríži a v Ríme v rokoch 1931 a 1932. Vo všeobecnosti sa oceňovali prísne postupy československých orgánov voči Cigánom a kočovníkom, predovšetkým široká evidencia za pomoci daktyloskopie a zavedenie špeciálnych dokladov totožnosti. Viaceré krajiny uvažovali o podobných opatreniach. Na zasadaní medzinárodnej komisie sa intenzívne rokovalo o „zriadení medzinárodnej centrály – kancelárie na boj proti Cigánom“, ktorá mala sídliť vo Viedni a mala tvoriť súčasť spolkového policajného riaditeľstva. Spolupráca policajných orgánov sa tak prehlbovala aj v medzinárodnom kontexte.²¹

Aplikácia opatrení obsiahnutých v zákone č. 117/1927 pokračovala až do rozpadu spoločného štátu a množstvo dobových „štúdií“ prinášalo aj kriminalistické periodikum Bezpečnostní služba, v rezorte vnútra sa v 30. rokoch vyhodnocovali aj témy ako biologie Cikánů v Československu a kriminalita Rómov sa politicky neúmerne zneužívala. J. Horváthová – Holomková upozornila na skutočnosť, že v zákone išlo o to, ako brániť spoločnosť pred „cigánskymi živlami“ a nie riešiť situáciu Rómov samotných.²²

Z hľadiska vnútorného vývoja bol zákon o potulných cigánoch prvým výnimočným zákonom v Československu a mnohé ustanovenia boli v rozpore s ústavne zaručenou rovnoprávnosťou, osobnými právami a slobodami, prevahu mali kárne opatrenia. Tie stigmatizovali Cigánov ako asociálnu skupinu, proti ktorej bolo možné používať len administratívne postupy a prostriedky. Nepomáhal riešiť cigánsku otázku, ale prehĺbil ešte viac izolovanosť Cigánov od ostatnej spoločnosti.

Keďže 1. ČSR bola občianskou a demokratickou spoločnosťou, aj v rómskej komunite prebiehali vnútorné diferenciacne procesy a vznikala úzka vrstva sociálne lepšie situovaných

¹⁹ Fondy četníckych staníc, četníckych veliteľstiev.

²⁰ NEČAS, Ctibor.ref. 13.

²¹ ZUPKOVÁ, Eva. rks DP, ref. 14

²² ŠÍPEK, Zdeněk. Cikánske legitimity v Čechách v meziválečnom období. In: Český lid, roč. 76. 1989, s. 133-137. HORVÁTHOVÁ – HOLOMKOVÁ, Jana. Dílčí Příspěvek k zamyšlení nad povahou a působením zákona č. 117/1927 Zb. Z. a n. o potulných cikánech ze zorného úhlu současných znalostí v oblasti romistiky a sociální práce. In: Milý Bore... s. 312. LHOTKA, Petr. Pojem „Cikána“ v Orávních normách od začátku 20. Století do roku 1945. In: Historie/História, 2009, č. 16, s. 229-245. NEČAS, Ctibor. Romové ve 20. Letech minulého století. In: Historie/História, 2009, č. 16, s. 175-180. HORVÁTHOVÁ, Jana. Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích (aneb tušení souvislostí). In: Romano džaniben řilaj, 2005, s. 63-84.

podnikateľov, kultúrne vyspelejších hudobníkov, ktorí sa snažili integrovať do majoritnej spoločnosti, dbali o vzdelanie svojich detí a zapájali sa do kultúrneho diania, spolkových aktivít a zúčastňovali sa na verejných podujatiach. Z podnetu miestnych orgánov, za aktívnej účasti rómskych rodičov pri výrobe tehál, bola postavená rómska škola v Užhorode, ktorá začala svoju činnosť v roku 1926 a stala sa vzorom pre otváranie ďalších rómskych tried a škôl v Košiciach, Giraltovciach, Lubici pri Kežmarku, Medzilaborciach, v osade Podskalka Humenné a i. Akceptovanie odlišností rómskych detí i schopnosť učiteľov dohovoriť sa s nimi aj v rómčine, spolu s pestovaním rómskeho hudobného talentu, viedli pri výučbe k úspechom, ktoré znamenali absolvovanie meštianskej školy u mnohých z nich, čo bol v tom čase vyšší stupeň vzdelania ako ľudová škola. Rómske hudobné kapely v období 1. ČSR patrili ku koloritu slovenských miest a mestečiek, pravidelne účinkovali nielen v kaviarňach, ale aj na akciách pri výročiach vzniku štátu, na produkciách vtedy ešte nemého filmu, na športových podujatiach robotníckych spolkov a pod. Už v roku 1924 sa rómski hudobníci v Košiciach pokúšali o založenie vlastnej odborovej organizácie na obranu pred obviňovaním zo šírenia maďarizácie svojou hudobnou činnosťou (Ministerstvo vnútra tento pokus zamietlo). Z iniciatívy českých lekárov vznikla v Košiciach v roku 1929 Liga na kultúrne povznesenie Cigánov, ktorá po rozšírení záberu svojej činnosti sa o rok na to premenovala na Spoločnosť pre štúdium a riešenie cigánskej otázky. V jej náplni okrem sociálno-zdravotnej oblasti, kultúrno-osvetovej, výskumnej a publikačnej sa objavovali aj športové aktivity, založením a podporou rómskeho futbalového klubu, ktorý, okrem iniciovania vzniku ďalších ŠK Roma na východnom Slovensku, prispel k propagácii na zahraničnom športovo-hudobnom turné v pobaltských štátoch (okrem športových zápasov úspešne vystupoval a nahrával v rozhlase). Rómovia vtedy účinkovali v divadlách, pripravovali celovečerné dramatické kultúrne pásma a angažovali sa vo veciach svojho etnika. V roku 1936 založili vlastný hudobný spolok Lavutarisz (hudobník) s celoslovenskou pôsobnosťou, ktorý rovnako usiloval o pozdvihnutie úroveň Rómov, vzdelávaním detí zo sociálne slabších rodín a materiálnou pomocou týmto deťom, zriadením školského orchestra v Košiciach. Po Viedenskej arbitráži zanikla činnosť zmienenej Spoločnosti a pokus o prenesenie sídla spolku Lavutarisz do Prešova bol v nových politicko-spoločenských pomeroch vojnového štátu rezolútne a bez vysvetlenia zamietnutý.²³

²³ JUROVÁ, Anna – ZUPKOVÁ, Eva. Rómovia v Košiciach v 1. ČSR. In Bulletin Múzea romské kultury, roč. 16, 2007, č. 17, s. 105-111. JUROVÁ, Anna. Anglický názov bez zmeny. In Človek a spoločnosť. Dostupne na internete: adresa bez zmeny, ale písmo v kurzíve. NEČAS, Ctibor. Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945). Brno: Matica moravská, 2005.

SUMMARY

The Gypsy Qestion in the first Czechoslovak Republic

In the first CSR, persecution approaches prevailed against Roma. Several police inventories and records were made. Taken regulations about home right from Austria - Hungary caused problems for new state by different diction of texts in both parts of A-H. The effort was put also to eliminate Gypsies from the territory of state, by denying home rights and nationality. Everyday reality for procedures of gendarmes was pushing Gypsies to their home villages from village to village, outside of their district and possibly beyond the borders.

Czechoslovakia was together with Bavaria State, who have adopted special singular legislative amendment against Roma. In Czechoslovakia it was statute n. 117/1927 about wandering Gypsies, which greatly limited the possibilities of movement and residence, forced them Gypsy and Traveller standing leaves.

Stanislav Konečný

Rusínska menšina v Československu a otázka autonómie

Skutočnosť, že v historiografii rôznej proveniencie, ktorá sa priamo alebo nepriamo týka Podkarpatskej Rusi ako súčasť medzivojnového Československa, najfrekventovanejším politologickým pojmom je autonómia, má svoje objektívne príčiny. Sprewádzal celý proces pričleňovania územia juhokarpatských Rusínov k formujúcej sa Československej republike, figuroval v jej medzinárodných záväzkoch i v mierových zmluvách a bol stabilným prvkom programov, požiadaviek, výziev a hesiel všetkých politických strán, ktoré v tomto regióne vznikli alebo pôsobili. Je preto celkom prirodzené, že autonómia tak začala vystupovať ako kľúčový politický problém celej jeho existencie a života všetkého rusínskeho obyvateľstva v krajine. V takejto situácii sa vytvorila živná pôda k tomu, aby sa autonómia hypostazovala ako relatívne samostatný fenomén bez priamych korelácií so sociálno-ekonomickou bázou a jej politickou reflexiou na konkrétnom území a v tam žijúcej komunite. To vytvára vhodnú príležitosť na vznik rôznych dobových i dodnes pretrvávajúcich mýtov, ktoré sa objavili a aj doteraz kolujú nielen v širšej verejnosti, ale neraz aj v odborných kruhoch. Sú však v každom prípade falošným, prinajmenej neúplným odrazom reality.

Ak aj pojem autonómia vyjadruje špecifické štátoprávne postavenie určitej územnej časti štátu s vlastnými správnymi orgánmi, ktoré majú právo vykonávať štátnu moc v presne definovanom rámci, umožňuje to vytváranie rôznych predstáv o šírke a hĺbke jej nezávislosti od ústrednej zákonodarnej a výkonnej moci.¹ Navyše, do roku 1918 s moderným konceptom územnej autonómie neboli v politickej praxi takmer žiadne skúsenosti, aj keď aj v našom priestore strednej Európy sa určité prvky autonómneho postavenia pri uplatňovaní modelu korunných krajín v habsburskej monarchii vyskytovali. Dokonca aj v značne konzervatívnom Uhorsku mali v rokoch 1868-1918 Chorvátsko a Slavonsko istý stupeň autonómie. Je ale paradoxne, že inštitút autonómie sa najviac rozšíril v sovietskom Rusku, išlo ale len o formálnu autonómiu, pretože všetky rozhodnutia ústredia aj autonómnych útvarov vychádzali z jedného politického centra – *Ústredného výboru Ruskej komunistickéj strany (bolševikov)*, od roku 1925 oficiálne *Všezväzovej komunistickéj strany (bolševikov)*.

Je veľmi pravdepodobné, že keď na sklonku vojny začali prebiehať rozhovory medzi tajomníkom *Americkéj národnej rady Uhro-Rusínov* Dr. G. I. Žatkovičom a vtedy predsedom Československej národnej rady v zahraničí prof. T. G. Masarykom o možnom pripojení územia uhorských Rusínov k budúcemu československému štátu s podmienkou jeho autonómie, predstavovali si ju úplne odlišným spôsobom. T. G. Masaryk autonómiu chápal ako istú regionálnu samosprávu celkom prirodzenú pre demokratické štáty, možno s väčším inštitucionálnym zvýraznením než v iných oblastiach, preto v tejto požiadavke nevidel žiadny problém a bez váhania s ňou súhlasil. G. Žatkovič však zrejme autonómiu vnímal v kontexte politického systému USA a pomer rusínskeho územia k Československu tak videl ako vzťah členského štátu Únie k federálnym orgánom, ktorým odovzdával iba tie naozaj najdôležitejšie kome-

¹ KIEZKO, Ladislav et al. *Slovník společenských věd*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelství, 1997, s. 25. ISBN 80-08-02592-1.

tencie. To bol zárodok nielen konfliktu oboch politikov, ale aj rozporov medzi Prahou a Užhorodom v nasledujúcich rokoch, ba desaťročiach.

Dôležitým argumentom v prospech bezodkladnej realizácie autonómie Podkarpatskej Rusi bolo a je tvrdenie, že politický vývoj v radoch rusínskej menšiny sa už desaťročia vyvíjal týmto smerom. Je síce pravda, že v dejinách karpatských Rusínov majú politické koncepcie spojené s autonómiou určitú tradíciu, avšak existovali bez vecnej kontinuity. Autonomizmus v štátoprávnych návrhoch A. I. Dobrjanského v 19. storočí sa spájal s istou reštrukturalizáciou korunných krajín, resp. s federalizáciou politického systému stavovského Uhorska, preto ich za daných podmienok vôbec nebolo možné realizovať. Istý samosprávny štatút pre teritórium juhokarpatských Rusínov, teda autonómiu ad hoc, požadovali ruské národné rady v období od novembra 1918 do januára 1919 hlavne v súvislosti s plánmi jeho začlenenia do rámca iných štátov: Československa, Maďarska či Ukrajiny. Systematicky pripravovanou a na krátky čas realizovanou bola však len autonómia Podkarpatskej Rusi v Československu, pretože variant samosprávy prisľúbený po okupácii Maďarskom sa neuskutočnil a špecifický útvar s názvom *Zakarpatská Ukrajina* pred koncom druhej svetovej vojny bol v podstate bábkovým štátom pod kuratelou ZSSR.²

Realite nie celkom zodpovedá veľmi časté tvrdenie, že dožadovanie sa bezodkladnej autonómie vehementne podporovali všetky relevantné politické sily v regióne a malo v tomto zmysle masový charakter. Analýza politického vývoja uskutočnená na základe politických aktov reprezentácie jeho obyvateľstva a ich reflektovania v tlači jednoznačne ukazuje, že do roku 1936 tomu tak nebolo a v druhej polovici tridsiatych rokov sa tak stalo hlavne preto, že, s výnimkou komunistov, bola autonómia z pohľadu ostatných strán interpretovaná ako jediné účinné riešenie všetkých problémov, ktoré na Podkarpatskej Rusi jestvovali, a ktoré ústredná vláda, ale ani regionálna správa, dovedy nedokázali meritórne vyriešiť.

Ďalším z mýtov, ktorý sa cielene rozširoval hlavne zo strany sovietskej historiografie, avšak objavuje sa aj v prácach niektorých súčasných ukrajinských historikov, je teória o tom, že československé úrady od začiatku odmietali poskytnúť autonómiu Podkarpatskej Rusi, že jej politickú reprezentáciu vierolomne oklamali a ochotu a ústretovosť v tomto smere vlastne predstierali. Naznačené tézy však vyvracia fakt, že konkrétny návrh autonómneho postavenia Podkarpatskej Rusi československej vláde nebol dohodovými štátmi naoktrojovaný, vznikol v podstate z jej iniciatívy a bola skutočne odhodlaná realizovať ho v praxi. Hlavné kontúry jej obsahu v československej komisii na versailleskej konferencii predložil v memorande zo 17. mája 1919 Dr. E. Beneš, fakticky v nezmenenej forme ich akceptovali jednotlivé orgány mierovej konferencie a v tomto zmysle boli inkorporované do tzv. menšinovej zmluvy medzi Československom a Dohodou, ktorá bola sprievodnou dohodou mierovej zmluvy s Rakúskom uzavretej v Saint Germain en Laye 10. septembra 1919.³ Právnu záruku zavedeniu autonómie dávala aj Ústava Československej republiky z 29. februára 1920.

² МАГОЧІЙ, Павел Роберт. Традиція автономії на Карпатській Русі (враховано сучасного Закарпаття). In КОРОВОВА, Kvetoslava (Ed.). *Studium Carpatho-Ruthenorum 2010 : Штудії з карпаторусиністики*. Пряшів: Пряшівська універзіта, Інститут русинського языка і культури, 2010, s. 19-38. ISBN 978-80-555-0298-1.

³ KOLÁŘ, František. Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci. In GONĚC, Vladimír (ed.). *Československá historická ročenka 1997*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně, 1997, s. 62. ISBN 80-210-1701-5.

V týchto súvislostiach pri dôslednejšej kritike neobstoja ani výroky, podľa ktorých sa autonómie dožadovali všetky podkarpatskoruské politické strany. Bolo tomu tak len v druhej polovici tridsiatych rokov, keď došlo k značnému oslabeniu medzinárodného postavenia ČSR a radikalizovala sa tiež vnútropolitická situácia v republike. Tamojšie politické strany si silne konkurovali a boju o svoj vplyv medzi obyvateľstvom, ale niekedy aj o priazeň vlády, často prispôbovali aj svoj politický či volebný program. Tak napríklad v polovici dvadsiatych rokov ukrajinské strany autonómii vehementne nepropagovali, pretože mali menší elektorát a v prípade zriadenia autonómie by rozhodujúce miesta zrejme obsadili predstavitelia ruských a rusínskych strán. V tridsiatych rokoch sa táto situácia čiastočne obrátila, hoci opozičné strany *Autonómny poľnohospodársky zväz* a *Ruská nacionálna autonómna strana* zostali na čele autonomistického hnutia v regióne.⁴ Prirodzene, v žiadnom prípade to však neznamená, že zavedenie skutočnej autonómie pre československú vládu nepredstavovalo nijaký vážny problém, skôr naopak.

Československí politici si od samého začiatku uvedomovali najmä celú skupinu štátno-bezpečnostných rizík, ktoré by so sebou priniesla autonomizáciu určitého regiónu v novom, mnohonárodnostnom štáte. V prvom rade, predstavovala istý precedens, ktorý sa mohol stať medzinárodnoprávnym základom domáhania sa obdobného riešenia samosprávy ďalších oblastí, v ktorých viac-menej kompaktné žili nemecká, maďarská aj poľská menšina. Práve z tohto dôvodu E. Beneš už počas parížskej konferencie intervenoval u dohodových politikov a diplomatov, aby konkrétne ustanovenia o autonómii územia juhokarpatských Rusínov sa nedostali do mierovej zmluvy Dohody s Rakúskom, ale aby boli zahrnuté iba do tzv. menšinovej zmluvy, ktorú uzavrela s Československom. Tým sa do istej miery zamedzilo tomu, aby oficiálne požiadavky na riešenie postavenia týchto menšín analogickým spôsobom vzniesli vtedajšie vlády Nemecka, Rakúska, Maďarska alebo Poľska.

Ďalšie obavy na vládných miestach vyvolávala politická situácia na Podkarpatskej Rusi, ktorú, okrem iného, charakterizovala silná podpora pre komunistickú stranu. Tá sa totiž, na základe záväznosti uznesení orgánov Komunistickej internacionály, v rokoch 1919-1920 nevyznačovala takými štátotvornými postojmi, ako tomu bolo v rokoch 1937-1938. Nebolo totiž náhodné, že KSC na Podkarpatskej Rusi vyhrala všetky parlamentné voľby, okrem roku 1929. V tejto súvislosti sa vláda obávala, že väčšinu autonómneho snemu Podkarpatskej Rusi by tak mohli obsadiť komunisti, čím by s veľkou pravdepodobnosťou vznikali isté politické konflikty s poslaneckou snemovňou i senátom Národného zhromaždenia a región by sa tak stal určitým ohniskom destabilizácie krajiny.

Úplne bezdôvodné nebolo ani znepokojenie politických lídrov republiky vyplývajúce z vtedajšej spoločenskej situácie na Podkarpatskej Rusi. Rozhodujúca časť obyvateľstva bola sociálne veľmi slabá a politicky apatická.⁵ Relatívne nepočetná vrstva aktívnej inteligencie bola v tom čase uhorského zmysľania, hoci väčšinou bola rusínskeho pôvodu. To by v prípade okamžitej autonomizácie regiónu znamenalo výkonnú moc fakticky odovzdať tejto skupine obyvateľstva, pretože československy orientovaných rusínskych úradníkov bolo vtedy ešte veľmi málo a, navyše, v spoločnosti nemali ani takú veľkú autoritu ako politickí exponenti

⁴ ТОКАР, Маріан Юрійович. *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939)*. Ужгород: Видавництво ПП Басараб М.М. „Наш рідний край“, 2006, 380 s. ISBN 966-332-086-9.

⁵ POP, Ivan. *Podkarpatská Rus*. Praha: Nakladatelství Libri, 2005, s. 117. ISBN 80-7277-261-9.

z čias bývalého Uhorska. Veľmi podobný národnostný a politický profil mala tiež hierarchia Mukačevskej gréckokatolíckej eparchie, čo vzhľadom na významné postavenie a vplyv cirkvi a náboženstva v tomto regióne vôbec nebolo zanedbateľné. Dokonca, a to podľa príkladu mukačevského biskupa A. Pappa, ktorý odmietol zložiť sľub vernosti republike, tiež mnohí duchovní z radov gréckokatolíckej cirkvi sympatizujúci s ideou zachovania Veľkého Uhorska zaujali pozíciu pasívnej rezistencie a situácia v tejto oblasti sa pomaly konsolidovala až po nástupe nového biskupa P. Gebeja v roku 1924.⁶

Pravda, vytvoreniu autonómnych orgánov na Podkarpatskej Rusi v prvých rokoch prekážali aj niektoré objektívne politické okolnosti. Vzhľadom na bolševický prevrat, ktorý sa uskutočnil v Maďarsku v marci 1919, a následné vojenské operácie Maďarskej červenej armády aj československého vojska, ako aj na priebeh poľsko-sovietskej vojny bola na území východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi vyhlásená vojenská diktatúra, ktorá tam trvala de iure až do januára roku 1922. Východnú časť regiónu, Maramarošskú župu, okupovala rumunská armáda až do leta roku 1920. Etablovanie civilnej správy Podkarpatskej Rusi, ktoré organizoval vo funkcii administrátora Dr. J. Brejcha, a to v súčinnosti s vojenskými veliteľmi oblasti gen. E. Hennocqueom a gen. Parisom, sa uskutočňovalo len postupne a so značnými personálnymi problémami.

Prekážkou bezodkladnej autonomizácie boli aj niektoré praktické otázky vyžadujúce pomerne komplikované riešenia. Ich významnú časť tvorila zložitá hospodárska a sociálna situácia na Podkarpatskej Rusi. Zásobovanie obyvateľstva, budovanie železničnej a cestnej siete, boj s epidémiami a negramotnosťou si vyžadovali relatívne rýchle, často operatívne riešenia zo strany centrálnych úradov, preto odovzdanie dôležitých kompetencií úplne novým samosprávnym orgánom bez príslušného aparátu a skúsenosti by za takýchto podmienok asi nebolo príliš logickým postupom. Je však potrebné poznamenať, že napriek centralistickému riadeniu bolo postupne do realizácie jednotlivých úloh na tomto úseku zapájané tiež miestne obyvateľstvo a začali sa uplatňovať aj vznikajúce regionálne organizácie a inštitúcie.

Do tejto skupiny problémov jednoznačne patrilo aj veľmi pestré národnostné, ale aj konfesijné zloženie obyvateľstva Podkarpatskej Rusi. Musíme mať totiž na zreteli, že medzinárodnú a ústavnú garanciu mala a politickými subjektmi bola presadzovaná územná autonómia, nie kultúrna autonómia na etnickom základe a v tomto zmysle by aj samosprávne orgány nevyhnutne odrážali faktickú štruktúru tamojšej spoločnosti. Podľa štatistiky z roku 1928 z celkového počtu 604 593 obyvateľov Podkarpatskej Rusi síce väčšinu tvorili Rusíni (372 500, t. j. 61,6%), ale významné zastúpenie mali Maďari (103 690, t. j. 17,1%) a Židia (79 715, t. j. 13,1%). K slovenskej a k českej národnosti sa spolu hlásilo 19 775 osôb, teda 3,2% z celkového počtu tamojšieho obyvateľstva.⁷ Pokiaľ ide o náboženské vyznanie, ku gréckokatolíckej cirkvi sa hlásilo 54,6%, k judaizmu 15,4%, ku kalvinizmu 10,7%, ku pravoslávii 10,0% a k rímskokatolíckej cirkvi 9,1% obyvateľov.⁸

⁶ ПЕКАР, Атанасій. *Нариси історії церкви Закарпаття*. Рим: О.О. Василяни, 1967, s.130.

⁷ ŠVORC, Peter. *Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi II. (1918 – 1946)*. Prešov: Metodické centrum Prešov, 1996, s. 32. ISBN 80-8045-021-8.

⁸ KLÍMA, Stanislav. *Zeměpisný obraz Podkarpatské Rusi*. In CHMELÁŘ, J. - KLÍMA, S. - NEČAS, J. (eds). *Podkarpatská Rus: Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových s 53 ilustracemi a 2 mapami*. Praha: Orbis, 1923, s. 22.

Nezanedbateľným faktorom na začiatku dvadsiatych rokov bola relatívne nízka úroveň vzdelania a kultúrneho života obyvateľstva, ktorá bola v rozhodujúcej miere poznačená zvlášť vysokou negramotnosťou. Mala predovšetkým historické príčiny a súvisela s demografickou situáciou a sociálnym zložením obyvateľstva v tomto regióne. V roku 1910 z celkového počtu ľudí nad 6 rokov veku vedelo čítať a písať v Berežskej župe 35%, v Užskej a Ugočskej župe 27% a v Marmarošskej župe len 13,5% z ich celkového počtu. Z etnického aspektu dokonca negramotnosť Rusínov v Uhorsku dosahovala až 85%, kým napr. u Rumunov to bolo 79% a u Slovákov 50% z počtu príslušníkov týchto komunít v krajine.⁹ Pravda, československé úrady na tomto úseku uskutočnili razantné opatrenia a otázku vysokej negramotnosti sa tak podarilo pomerne v krátkom čase eliminovať.

V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť tiež hendikep spojený s nedoriešenou otázkou spisovného jazyka obyvateľstva Podkarpatskej Rusi. Ústava ako taký definovala miestny ľudový jazyk, ktorý však tvorili viaceré nárečia, nebol kodifikovaný, a preto sa inteligencia spravidla orientovala na ruský literárny jazyk, resp. jeho podobu adaptovanú regionálnym jazykovým pomerom nazývanú karpatoruským jazykom. Keď jej časť, najmä pod vplyvom haličskej emigrácie, začala propagovať a presadzovať ukrajinský jazyk, hlavne v oblasti školstva, začali sa vleklé jazykové spory, ktoré fakticky pretrvávali až do rozpadu republiky a v istom zmysle trvajú dodnes.

Napriek uvedeným okolnostiam a možným problémom sa však ani vo všeobecnosti vo vládných kruhoch o zriadení autonómie Podkarpatskej Rusi v podstate nepochybovalo, aj keď časový horizont bol stále veľmi otázný. Možno práve preto prevládla stratégia určitých postupných krokov, ktoré aspoň formálne rozširovali kompetencie regionálnej samosprávy, ale centrálné riadenie rozhodujúcich úsekov štátnej a verejnej správy neohrozovali, ba ani nenaťahovali. Je preto len prirodzené, že verejnosť Podkarpatskej Rusi tento stav vnímala ako zásadný rozpor medzi veľmi ústretovými prehláseniami z vládných miest na jednej strane a politickou praxou na strane druhej.¹⁰

V oficiálnych dokumentoch versailleskej konferencie z roku 1919 boli rozhodujúce závery pre riešenie otázky juhokarpatských Rusínov formulované v čl. 53 mierovej zmluvy s Rakúskom, ktorá bola podpísaná dňa 10. septembra 1919 v zámku Saint-Germain-en-Laye a v článkoch 10 - 13 sprievodnej zmluvy medzi dohodovými mocnosťami a Československom. Obsahovali totiž aj záväzok zriadiť na území Rusínov južne od Karpát autonómnu jednotku a poskytnúť jej najširšiu samosprávu zlučiteľnú s jednotnosťou československého štátu. Zmluva zaväzovala novú republiku, okrem iného, vytvoriť nezávislý rusínsky snem so zákonodarnou mocou v oblasti jazyka, školstva, náboženstva a miestnej správy, resp. aj na ďalších úsekoch, pokiaľ to umožní československá legislatíva. Rusínskemu snemu mal byť zodpovedný tiež guvernér menovaný prezidentom republiky. Ďalšie riešenie otázok štátoprávného postavenia autonómneho územia však boli dané do kompetencie československého štátu, nie Spoločnosti národov, ako si to priala rusínska reprezentácia. Preto zverejnenie saintgermainskej zmluvy, a najmä riešenie otázky hraníc so Slovenskom, vyvolalo medzi rusínskymi politikmi značné

⁹ ГАПАК, Павло. Внески до історії українців Угорщини у другій половині XIX. і зачатком XX. століть. In *Дукля*, го.ч. 5, 1957, ч. 3, s. 61-62.

¹⁰ ШЕВЧЕНКО, Кирилл. *Русины и межвоенная Чехословакия : К истории этнокультурной инженерии*. Москва: Модест Колеров, 2006, s. 262. ISBN 5-91159-001-9.

pobúrenie.¹¹

Koncom júla sa vláda rozhodla zriadiť dočasný orgán zložený zo zástupcov rusínskeho obyvateľstva, ktorý sa od jesene nazýval *Dočasné direktorium autonómnej Podkarpatskej Rusi*. Za jeho predsedu bol začiatkom augusta designovaný Dr. G. I. Žatkoviča. Ten za členov tohto orgánu presadzoval A. Vološina z Užhorodu, Dr. J. Braščajka a Eugena Puzu z Chustu, ako aj Vladimíra Turkiňaka z Prešova. Úlohou direktória pritom bolo napomáhať vojenskému vedeniu pri riešení otázok rusínskeho obyvateľstva.¹² Právnym podkladom pre dočasnú správu pripojeného územia juhokarpatských Rusínov sa stal *Generálny štatút pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi pričlenenej parížskou konferenciou republiky Československej*, ktorý schválila vláda 7. novembra 1919, avšak vyhlásil ho vtedajší vojenský veliteľ Podkarpatskej Rusi generál E. Hennocque formou proklamácie z 18. novembra 1919. Dočasné rusínske autonómne direktorium bolo v ňom charakterizované len ako poradný orgán pre zákonodarstvo a správu v jazykových, školských a náboženských otázkach, ale tiež v záležitostiach miestnej správy, vrátane menovania a odvolávania úradníkov v uvedených rezortoch. Úlohou administrátora a jeho úradu bolo zabezpečenie poriadku, resp. budovanie štátnych a samosprávnych inštitúcií. Prípadné spory medzi administrátorom a direktóriom mal riešiť prezident republiky alebo ním splnomocnené osoby. Oba tieto orgány by vlastne zanikli zriadením autonómnej správy.¹³

Politické aktivity Rusínov v tomto dôležitom období však do značnej miery oslabovala nejednotnosť ich politickej reprezentácie. V októbri 1919 sa aj Centrálna ruská národná rada (CRNR) v Užhorode fakticky rozdelila na dve časti. Rusofilská frakcia vedená Dr. Antonijom Beskidom a A. Gagatkom si po rozdelení 9. októbra 1919 ponechala pôvodný názov CRNR. Zaujala opozičné stanovisko voči vtedajšej vládnej politike, ktorej vyčítala hlavne podporu ukrajínofilského hnutia. Druhá časť CRNR, ktorá bola pod vplyvom Msgr. A. Vološina a Dr. J. Braščajka, sa pomenovala *Prvá ruská (ukrajinská) centrálna národná rada*. Bola naozaj takto zameraná a podporovala direktorium, v ktorom mali väčšinu jej prívrženci. Odmietala existujúci režim na Podkarpatskej Rusi ako protiprávny a žiadala aj písomné garantovanie autonómie v oblasti zákonodarnej i výkonnej moci.

G. Žatkovič v liste Masarykovi tiež preložil návrh direktória na rýchle uskutočnenie autonómneho postavenia Podkarpatskej Rusi, ktorý vychádzal z deklarácie CRNR doplnenej o pasáž, ktorá priamo vymenovala všetky úseky verejného života, ktoré by mali byť dané do kompetencie autonómnej správy. Išlo o vnútorné záležitosti, poľnohospodárstvo, a to vrátane pozemkovej reformy, o lesníctvo, obchod a živnosti, o cirkevné a školské záležitosti, o otázky jazyka, súdnictva, zdravotníctva, ako aj o žandárstvo. Súčasťou navrhovanej československo-rusínskej zmluvy mali byť aj požiadavky vzťahujúce sa k pripravovaným voľbám, stanovenie slovensko - podkarpatskoruskej administratívnej hranice podľa jeho návrhu ešte z júla 1919 a

¹¹ ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919-1939)*. Prešov: Universum, 2003, s. 160-162. ISBN 80-89046-16-9.

¹² *Expose Dr. G.I. Žatkoviča, býveho gubernatora Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi*. Homestead, Pa: „Rusin Information Bureau“ Greek Cath, Union Building, 1921, s. 21.

¹³ Proklamace generála Hennocqua. In: LATKO, Ivan (ed.). *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. Užhorod: Klub T. G. Masaryka; Zakarpatský spolek pro ochranu památek; Užhorodská společnost české kultury J.A. Komenského; Užhorodský spolek Slováků, 2008, s. 51-54.

ukončenie rumunskej okupácie.¹⁴

Prezídium ministerskej rady 11. februára 1920 ihneď odpovedalo protinávrhom, ktorý viaceré rusínske požiadavky zohľadňoval. Všeobecne predpokladal isté rozšírenie právomoci a vyba-venosti direktória, ktorému preto priznal tak suspenzívne vótum, ako aj právo iniciatívy. Di-rektórium malo pozostávať zo štyroch referátov: cirkevného, školského, miestnej správy a z referátu pre personálne veci a štúdium jazykovej otázky. Vzťah direktória a administrátora sa mal zakladať na priateľskej súčinnosti. Vládny návrh akceptoval tiež finančné požiadavky direktória, ale na druhej strane bola odmietnutá funkcia ministra pre rusínske záležitosti a od-sunulo sa riešenie otázky západnej hranice Podkarpatskej Rusi, resp. volieb.¹⁵ Následná ko-rešpondencia G. Žatkoviča, direktória a premiéra V. Tusara výraznejšie zblíženie ich stano-vísk nepriniesla.

Dňa 29. februára 1920 bola schválená Ústava Československej republiky, ktorá však štáto-právne postavenie Podkarpatskej Rusi fakticky nezmenila. Do jej rámca boli v § 3 takmer do-slovné včlenené všetky štyri články saintgermainskej menšinovej zmluvy, ktoré autonómiu regiónu koncipovali len všeobecne. Do ústavy bol tiež zahrnutý odsek o guvernérovi. Ten mal stáť na čele autonómnej správy, menoval ho však prezident na návrh vlády a jeho nezávislosť sa stala formálnou.¹⁶ Istým kompromisom medzi maximalistickými požiadavkami rusínskej reprezentácie a pragmatickými postojmi československej vlády bolo preto *Nariadenie vlády republiky Československej č. 356 zo dňa 26. apríla 1920 o zmene generálneho štatútu Pod-karpatskej Rusi*, ktorým zanikla funkcia administrátora, ako aj direktória.

Upravený štatút pozostával zo 17 paragrafov, v ktorých boli definované jednotlivé kompeten-cie a všetky úlohy guvernéra, viceguvernéra a guberniálnej rady. Post guvernéra mal skôr re-prezentačnú úlohu a formálnu funkciu, pretože fakticky len potvrdzoval návrhy iných funk-cionárov. Jeho vplyv značne limitoval viceguvernér, ktorého menoval prezident na návrh vlády a bol fakticky šéfom civilnej správy a účastníkom všetkých právnych aktov s účasťou guvernéra. Guberniálnu radu tvorilo 15 osôb, a to guvernér ako jej predseda, desať členov zvolených starostami obcí z jednotlivých volebných obvodov a štyri osoby menované vládou na návrh guvernéra.¹⁷ Práve prijatie ústavy a zmena generálneho štatútu umožnili, aby presi-dent T. G. Masaryk dňa 5. mája 1920 vymenoval Dr. G. I. Žatkoviča za dočasného guvernéra Podkarpatskej Rusi. Týmto spôsobom sa guvernér fakticky stal len vyšším štátnym úradní-kom, ktorý mohol ovplyvniť politický vývoj len vo veľmi malej miere, čo napokon viedlo v roku 1921 aj k jeho abdikácii a k návratu do USA. Novým guvernérom sa napokon stal Dr. A. G. Beskid až v roku 1923 fakticky za rovnakých podmienok, ktorý ako skúsený politik dokázal popri prejavovanej lojalnosti, bojovať i za záujmy rusínskeho obyvateľstva.

Krokom späť v záležitosti plánovanej autonómie Podkarpatskej Rusi bolo však zavedenie kra-jinského zriadenia. Zákon o organizácii politickej správy č. 125/1927 Sb. síce formálne de-monštroval určitú decentralizáciu štátnej moci, v skutočnosti ale znamenal pravý opak. Posil-

¹⁴ Dopis H. I. Žatkoviče prezidentovi T. G. Masarykovi. In LATKO, I. (ed.). *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*, s. 27-30.

¹⁵ Návrh ministerského presidia na úpravy v Podkarpatské Rusi. In HOŘEC, Jaromír (ed.). *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. Praha: Česká expedice, 1997, s. 31-34. ISBN 80-85281-49-X.

¹⁶ Ústava Československé republiky. In GRONSKÝ, Ján – HŘEBEJK, Jiří (eds.). *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I (1918-1945)*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2004, s. 39-40. ISBN 80-246-0878-2.

¹⁷ Čís. 356. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 26. dubna 1920, o změně generálního statutu Podkarpatské Rusi. In LATKO, I. (ed.). *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*, s. 52-56.

nil najmä právomoci ministerstva vnútra, ktorému podliehali všetky správne úrady na úseku vnútornej správy. Rozdelenie Československa na štyri krajiny (země), a to Českú, Moravskosliezsku, Slovenskú a Podkarpatskoruskú, umožnilo štátnym orgánom efektívnejšie kontrolovať politické dianie v štáte, a to aj za cenu obmedzenia občianskych a politických práv. „Predĺženou rukou“ ministra vnútra sa stal krajinský (zemský) prezident, ktorý fakticky riadil krajinský úrad, zastupiteľstvo, výbor aj komisie, teda štátnu správu a samosprávu celého regiónu. Vytvorenie autonómneho snemu a ďalších orgánov na Podkarpatskej Rusi sa v tomto zmysle považovalo za komplikáciu politickej správy v republike a naďalej sa odsúvalo.¹⁸

V tomto prístupe k problematike autonómie Podkarpatskej Rusi československé úrady pokračovali aj v nasledujúcom období, hoci bolo zrejmé, že hospodárska, politická i kultúrna úroveň regiónu výrazne vzrástla a tamojšia inteligencie by sa so zvýšenou zodpovednosťou za jeho správu a rozvoj postupne mohla vyrovnávať, ako to uznal i E. Beneš počas svojej návštevy v roku 1934.¹⁹ Na druhej strane, práve v tomto období začali aktívnejšie vystupovať aj sily nepriateľské republike v zahraničí, okrem Nemecka najmä v Maďarsku a v Poľsku, a to znovu posilňovalo obavy z iredentizmu a separatizmu, ktoré by na území Podkarpatskej Rusi s istou pravdepodobnosťou mohli uspieť.

V druhej polovici tridsiatych rokov sa ale pod vplyvom nástupu fašizmu v Európe a posilnenia nacionalistických tendencií radikalizovali aj stanoviská rusínskych a ukrajinských strán a politikov, ktorí chceli využiť zložitú postavenie československej vlády a z prípadných úspechov vyťažiť politický kapitál. Situáciu pritom neupokojilo vymenovanie ani K. Hrabara za guvernéra Podkarpatskej Rusi 20. mája 1935, ani Dr. M. Hodžu za premiéra v novembri toho istého roku, hoci aj mal v programovom vyhlásení tiež rokovať s autonomistickými stranami. Rozhovory s predstaviteľmi podkarpatskoruských politických strán sa však začali až v roku 1936.

Tí však už v marci predložili prezidentovi E. Benešovi memorandum o autonómii, jej realizáciu ale prezident podmienil dohodou jednotlivých kultúrnych smerov. Dňa 1. novembra 1936 rusínski poslanci a senátori dokonca podali aj návrh zákona o kompetenciách guvernéra, ktorý mal byť súčasne i zemským prezidentom a mohol rozhodovať o školských a kultúrnych otázkach. Negatívne stanovisko vlády však viedlo k dohode oboch rusínskych národných rád a k schváleniu návrhu ústavy Podkarpatskej Rusi, a to aj s dodatkom o začlenení niektorých východoslovenských okresov do jej rámca. Istým ústupkom bolo len odvolanie A. Rozsypala z funkcie zemského prezidenta 1. januára 1937 a vymenovanie Dr. J. Mezníka.²⁰

Po rokovaniach predstaviteľov rusínskych strán s predsedom vlády Hodžom predsa bol v parlamente schválený zákon č. 172/1937 Sb. z. a n. z 26. júna 1937 o dočasnej úprave právneho postavenia guvernéra Podkarpatskej Rusi a súvisiacich organizačných opatreniach, ktorý simuloval niektoré autonomistické prvky. Guvernér mal byť na čele správy regiónu, nie krajinský prezident, ako tomu bolo v ostatných troch administratívnych celkoch štátu. Mal zároveň zákonodarnú iniciatívu vo vymedzenej oblasti, ba mohol tiež menovať a odvolávať úradní-

¹⁸ MALÝ, Karel et al. Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha: Linde, 2005, s. 393-394. ISBN 80-7201-433-1.

¹⁹ BENEŠ, Edvard. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha. Česká expedice, 1996, s. 27. ISBN 80-85281-37-6.

²⁰ SUŠKO, Ladislav. Rokovania o autonómii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do let 1938. In *Nové obzory 15*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 38 a n.

kov, avšak jeho rozhodovacia právomoc bola limitovaná jednak zemským úradom, ale tiež súhlasom viceguvernéra. Súčasne bola etablovaná Kancelária guvernéra, ktorej personál bol plne v jeho kompetencii.²¹ Postavenie a formálna úloha guberniálnej rady sa v podstate nemenili, hoci podľa zákona mala mať 24 členov.

Aj keď rozhodujúcim problémom v tejto súvislosti bola snaha o rýchle uskutočnenie autonómie Podkarpatskej Rusi, niektoré nastoľované požiadavky sa priamo týkali i Rusínov zo severovýchodného Slovenska. Už v priebehu roku 1937 začali znovu odznievať isté návrhy na posun administratívnych hraníc medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou ďalej na západ, na zriadenie školského inšpektorátu pre rusínske školy na Slovensku, ako i na určité opatrenia smerujúce k zaisteniu niektorých výhod pre gréckokatolícku cirkev a podobne.²² Na jar roku 1938 politici z prešovského regiónu, poslanci Dr. I. Pješčak a P. Židovský, vyslovovali tiež požiadavky na zaistenie kultúrnej autonómie pre Rusínov na východnom Slovensku, resp. aj na jeho priame pripojenie k Podkarpatskej Rusi. Výbor, ktorý vznikol v Prešove, predložil v máji vláde memorandum obsahujúce 25 článkov, ktoré možno v istom zmysle považovať za akýsi politický program tejto menšiny na Slovensku. V júli 1938 začali vychádzať noviny *Пряшевская Русь*, ktoré, okrem iného, pripravovali aj vznik novej, Karpatoruskej strany.²³

Otázku autonómie komplikovali ambície ukrajinských emigrantov z Haliče, ktorí mali rozvetvenú konšpiračnú sieť predovšetkým v Nemecku, ale aj v Československu a v iných krajinách. Tí sa totiž v prvom rade usilovali využiť agresívny nemecký revizionizmus k vytvoreniu samostatnej „Veľkej Ukrajiny“ z území obývaných rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom, ktoré boli v tom čase súčasťou Poľska, Československa, Rumunska a ZSSR.²⁴ V tomto zmysle im vyhovoval neúspech rokovaní M. Hodžu s predstaviteľmi strán ruského aj ukrajinoфильského zamerania o zriadení sľúbenej autonómie Podkarpatskej Rusi. Ten aj zároveň viedol k istému zblíženiu všetkých podkarpatských politických strán, a to bez ohľadu na ich národno-kultúrne zameranie. Vzrástol najmä vplyv *Autonómneho poľnohospodárskeho zväzu* vedeného Andrejom Bródym. Predseda *Ruskej nacionálnej autonómnej strany* Dr. Stepan Fencik zase navrhoval vytvoriť *Karpatoruský autonómny blok*. Malo doň vstúpiť aj rusínske krídlo agrárnej strany, ktoré viedol senátor Dr. Edmund Bačinskij. Autonómii, no i voľby do snemu, autonómnu vládu a nové hranice so Slovenskom žiadali i Centrálna ruská národná rada, ako aj stále vplyvné *Культурно-просветительное общество имени А. В. Духновича*.

Samosprávne postavenie Podkarpatska mali vo svojich programoch tiež strany aj organizácie, ktorých predstavitelia sa postupne dohodli a vytvorili ukrajinský blok. Išlo tak väčšinou o politikov kresťanskej ľudovej, sociálnodemokratickej a roľníckej strany, akými boli A. Vološin, Dr. M. Dolinaj, J. Revay, F. Revay, A. Štefan, S. Kločurak, bratia Dr. M. Braščajko i Dr. J. Braščajko a ďalší. Ich koncepciu podporovala tiež Prvá ruská (ukrajinská) centrálna národná rada, ako aj kultúrno-osvetový spolok ukrajinskej orientácie *Просвіта*, avšak predovšetkým

²¹ POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, sine dato, s. 100. ISBN 978-80-970354-4-0.

²² ŠVORC, Peter. *Zakliata krajina : Podkarpatská Rus 1918-1946*. Prešov: Universum, 1996, s.85. ISBN 80-967001-6-2.

²³ PAŽUR, Štefan. O vývoji národnostných pomerov na východnom Slovensku v jesenných mesiacoch roku 1938. In *Nové obzory 10*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 17-18.

²⁴ ГОДЬМАШ, Петр - ГОДЬМАШ, Сергей. *История республики Подкарпатская Русь*. Ужгород: Патент, 2008, s. 277. ISBN 978-8760-50-2.

aktivisti z radov haličskej emigrácie a členovia spolkov a organizácií, ktoré sami založili alebo ideovo ovplyvňovali.

Pomery sa vyhrotili v septembri 1938 v súvislosti s narastajúcim tlakom Nemecka proti Československu, ktorému sekundovalo aj Maďarsko. Prirodzene, svoju úlohu zohrala značná radikalizácia na regionálnej politickej scéne. Mladí stúpenci idey nezávislej Ukrajiny Štefan Rosocha a Ivan Roháč, osobný tajomník A. Vološina, Ivan Roman a ďalší navrhli aj vytvorenie polovojensky organizovaných oddielov. *Organizácia národnej obrany Karpatská Sič* však vznikla až 9. novembra 1938, teda po vyhlásení autonómie Podkarpatskej Rusi. Na jej čele stál síce Dmytro Klimpuš z Jasine, ktorý sa na tomto úseku angažoval už od začiatku tridsiatych rokov.²⁵ Celé vojenské velenie však tvorili utečenci z Haliče, najmä dôstojníci z bývalej Ukrajinskej haličskej armády a členovia Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN). V tejto súvislosti situáciu dokresľuje aj vyhlásenie vedenia OUN zo 16. septembra 1938, podľa ktorého práve Zakarpatsko reprezentuje a chráni myšlienku budúcej jednotnej Ukrajiny, ktorá v príhodnej chvíli zjednotí všetko ukrajinské obyvateľstvo.²⁶

V druhej polovici septembra sa výraznejšie aktivizoval Autonómny poľnohospodársky zväz. Zvlášť promaďarsky orientovaní členovia jeho predsedníctva, akými boli Michal Demkó, kanonici Július Marina a Alexander Il'nickij a senátor Július Földessy, ale aj Dr. Jozef Kaminskij a poslanec za prešovskú oblasť Dr. Ivan Pješčak vlastne podporili rezolúciu, ktorá nielen ultimatívne žiadala autonómiu, ale tiež spochybňovala i dobrovoľné pripojenie územia Rusínov k republike. Napätie zvyšovali aj ozbrojení príslušníci strany, tzv. Kurtyakova garda, tzv. čornorubašníci z Fencikovej strany, ale aj z územia Maďarska vysielaní diverzanti, tzv. „szabad csapatok“, hoci československé pohraničné orgány ich činnosť dokázali odhaľovať a relatívne účinne paralyzovať.

Rezignovanie československých úradov po mníchovskom diktáte a najmä vyhlásenie autonómie Slovenska v Žiline 6. októbra 1938 inšpirovalo podkarpatských politikov, ktorí na druhý deň vytvorili spoločnú Karpatoruskú radu a 8. októbra sa v Prahe jednotne dožadovali autonómie. Počas hektických udalostí v Užhorode bol pre nelojálny postoj odvolaný vtedajší guvernér Konštantín Hrabar. Na jeho miesto síce gen. J. Syrový vymenoval znalca tamajších pomerov Dr. Ivana Parkányiho, avšak vláda napokon súhlasila s autonómiou. Premiér, ktorý vykonával aj právomoci prezidenta, vymenoval autonómnu vládu A. Bródyho až 11. októbra 1938. Funkciu ministra vnútra prevzal E. Bačinskij, ministra dopravy J. Revay a ministra hospodárstva povereného rokovaním o administratívnej hranici so Slovenskom S. Fencik. Štátnymi tajomníkmi sa stali A. Vološin a I. Pješčak. Akceptovaním autonómie Slovenska a Podkarpatskej Rusi sa tak pôvodne unitárny štát zmenil na hybridnú a v podstate neživotnú federatívno-asymetrickú Česko-Slovenskú republiku.²⁷

Autonómna vláda s prevahou členov rusínskeho smeru však nevyhovovala zámerom Nemecka, ktoré Podkarpatskú Rus vnímalo ako ďalší prostriedok na rozbitie Československa. Podsunutím kompromitujúcich materiálov na A. Bródyho československej kontrarozviedke ale

²⁵ ВЕГЕШ. МИКОЛА - ТОКАР, Маріан. *Карпато-Українське державотворення : До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України*. Ужгород: Видавництво УжНУ "Говерла", 2009, s. 449-450. ISBN 978-966-2095-28-9.

²⁶ ФЕДАКА, Сергій. *Хроніка Карпатської України*. Ужгород: Видавництво "Гражда", 2004, s. 15. ISBN 966-7112-71-3.

²⁷ VOJÁČEK, Ladislav - KOLÁRIK, Jozef - GÁBRIŠ, Tomáš. *Československé práve dejiny (1918-1992)*. Bratislava: EUROKÓDEX, s. r. o., 2013, s. 68. ISBN 978-80-89447-99-2.

Nemecko dosiahlo jeho zatknutie už 26. októbra a súčasne tiež vymenovanie A. Vološina za predsedu autonómnej vlády. Pražská vláda vtedy viac verila ukrajinskému krídlu, pretože ho vôbec nepodozrievala zo spolupráce s Maďarskom, na druhej strane však podcenila jeho vzťahy s OUN a s nacistickým Nemeckom.

Po neúspechu československo-maďarských rokovaní v Komárne sa otázka hraníc Slovenska a Podkarpatskej Rusi s Maďarskom stala novým predmetom medzinárodnej arbitráže, ktorá sa konala vo Viedni 2. novembra 1938. Rozhodnutím ministrov zahraničných vecí Nemecka a Talianska Joachima von Ribbentropa a grófa Galeazza Ciana bola južná časť územia Podkarpatskej Rusi o rozlohe 1 500 km², na ktorom sa nachádzalo 97 obcí so 180 000 ľuďmi, pripojená k Maďarsku. Súčasťou Maďarska sa stali aj najväčšie mestá tohto regiónu: Užhorod, Mukačevo a Berehovo. Hlavným mestom autonómnej Podkarpatskej Rusi sa preto stal Chust, ktorý mal vtedy 14 000 obyvateľov.

Do provinčného mesta sa však štátni úradníci, zvlášť z radov rusínskej inteligencie, nemienili sťahovať, a preto radšej ostali v anektovaných mestách a na svojich pôvodných pracoviskách. Tým však väčší priestor tam dostávali haličskí emigranti, príslušníci Karpatskej Siče a stúpenci OUN, ktorí práve v týchto pomeroch videli príležitosť a ťažili z podpory zo strany Vološinovej vlády. Medzi nimi bolo mnoho hľadaných osôb zo susedných štátov a agentov Abwehru, gestapa a iných tajných služieb. Nová vláda, v ktorej už chýbal stúpenec rusofilského smeru E. Bačinskij, však mala podporu Nemecka, ktoré jej poskytlo tiež pôžičku stotisíc ríšskych mariek a uzavrelo s ňou niekoľko obchodných zmlúv na tradičné komodity tohto regiónu, akými boli kožušiny, koža, vlna, víno a mliečne výrobky.²⁸

Autonómia Podkarpatskej Rusi sa stala oficiálnou skutočnosťou až prijatím Ústavného zákona o autonómii Podkarpatskej Rusi č. 328/1938 Zb. z 22. novembra 1938, ktorý fakticky vychádzal z ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny č. 299/1938 Zb. prijatého v ten istý deň. Zmeny voči tejto predlohe boli taxatívne uvedené a týkali sa menovania člena, resp. náhradníka ústavného súdu, počtu členov autonómnej vlády, prvých volieb do autonómneho snemu a niektorých súdnych záležitostí. Definitívny názov územia a úradný, resp. vyučovací jazyk zostali v kompetencii autonómneho snemu. Členovia autonómnej vlády boli zároveň členmi ústrednej vlády a prijatie ústavných zákonov bolo podmienené súhlasom ústavou určenej kvalifikovanej väčšiny poslancov zvolených na území Podkarpatskej Rusi.²⁹ Presnú podobu ústavného zákona priniesla vládna vyhláška č. 329/1938 Zb. z 12. decembra 1938 o úplnom znení predpisov o autonómii Podkarpatskej Rusi.

Vološinova vláda sa najmä od začiatku roku 1939 opierala o stranu *Українське національне об'єднання* (УНО) [Ukrajinské národné zjednotenie], najmä keď 22. januára 1939 bola činnosť ostatných strán v regióne zastavená. Podporovala tiež príchod nových haličských utečencov, pre ktorých vytvárala vhodné pracovné aj sociálne podmienky. Tí však nie vždy úplne chápali podkarpatskoruskú realitu či charakter politického režimu v regióne, preto neraz vyvolávali chaos a nevôľu obyvateľstva. Vološin sa preto viac spoliehal na pomoc zo strany Nemeckej ríše. Preto súhlasil so vznikom *Nemeckej národnej rady*, akceptoval tiež funkciou štátneho tajomníka Franza Karmasina aj pre nemeckú menšinu na Podkarpatskej Rusi a tak-

²⁸ SUŠKO, L. Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. *Československý časopis historický*, roč. 21, 1973, č. 2, s. 174.

²⁹ 328. Ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938 o autonomii Podkarpatské Rusi. In *Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského*, ročník 1938, částka 109 vydána dne 16. prosince 1938, s. 1199-1200.

mer všetky svoje rozhodnutia konzultoval s nemeckým konzulom Hamilkarom Hofmannom, ktorý začal pracovať na konzuláte v Chuste od 1. februára 1939.

Ústredná vláda v Prahe sa usilovala udržať kontrolu nad vývojom a zvýšiť bezpečnosť obyvateľstva. K tomu smerovalo menovanie gen. Leva Prchalu za ministra vnútra autonómnej vlády 16. januára 1939 a posilnenie 12. divízie gen. Olega Svátka s veliteľským stanoviskom v Perečine. Tieto opatrenia však vyvolali protesty hlavne zo strany tých politických síl, ktoré sa snažili odtrhnúť Podkarpatskú Rus od Česko-Slovenskej republiky v záujme eventuálneho budúceho ukrajinského štátu s centrom vo Ľvove, o ktorom sa v týchto kruhoch uvažovalo na základe revizionistickej politiky evidentne demonštrovanej z Berlína. Propaganda akcentovala význam Podkarpatskej Rusi ako „Piemontu“, okolo ktorého vznikne Veľká Ukrajina.³⁰

12. februára 1939 v nedemokratických voľbách a s jednotnou kandidátkou YHO bolo zvolených 32 poslancov autonómneho snemu, ktorý však prezident E. Hácha zvolal až na deň 15. marca. Dňa 13. januára sa netrpezliví príslušníci Karpatskej Siče v Chuste pokúsili o puč, ktorý však bol silami 45. pešieho pluku rýchle potlačený. Dňa 14. marca 1939 pod vplyvom vyhlásenia slovenského štátu A. Vološin sa telegraficky obrátil na A. Hitlera s prosbou o ochranu, avšak nedostal žiadnu odpoveď. Nemecké politické plány boli v tom čase úplne iné, autonómna Podkarpatská Rus v očiach Ríše už svoju úlohu splnila.

Keď 15. marca autonómny snem v Chuste vyhlasoval štátnu nezávislosť Karpatskej Ukrajiny, volil A. Vološina za prezidenta a neprítomného J. Revaya za premiéra, maďarská armáda na 170 km širokom fronte prekročila hranice oblasti a začala s obsadzovaním podkarpatskoruského územia. Účinný odpor kládla len československá armáda, ktorá však 16. marca 1939, po vyhlásení Protektorátu Čechy a Morava, dostala rozkaz k evakuácii. Roztrúsené skupinky Karpatskej Siče proti pravidelnej maďarskej armáde nemali žiadne šance a smrť niektorých mladých ľudí sa v tomto zmysle javí ako zbytočná tragédia. Vláda a ďalší politickí exponenti režimu emigrovali do zahraničia. 18. marca 1939 bolo celé územie Podkarpatskej Rusi okupované maďarskou armádou a začalo sa jedno z najťažších období v novodobých dejinách podkarpatských Rusínov.³¹

Podkarpatská Rus tak napokon získala autonómiu, o ktorú sa jej reprezentácia snažila takmer dvadsať rokov. Získala ju len na krátke obdobie a v čase, keď už Rusínom príliš veľa slobody a demokracie nepriniesla, skôr naopak. Druhú republiku totiž charakterizoval ústup od demokratických princípov a rešpektovania občianskych i politických práv, dominancia exekutívy nad zákonodarnou činnosťou a mimoriadne politické a bezpečnostné opatrenia v nepriateľmi obkľúčenej krajine. V samotnej Podkarpatskej Rusi zavládol autoritatívny, na nacionalistickej ideológii založený a málo tolerantný režim, ktorý prenasledoval aj vlastných občanov a fakticky sa stal hračkou v rukách cudzích mocností.

Československé orgány zrejme s autonómiou otáľali prídlho, v prvých rokoch možno oprávnene a snád' aj častý argument „napřed hodpodářské povznesení“ mal spočiatku svoju racionalitu.³² V každom prípade výkonné aj legislatívne orgány štátu premárnili pravú chvíľu

³⁰ ПОП, Дмитрій. *Історія Подкарпатської Русі*. Ужгород: sine editore, 2005. ISBN 190-11. 80-7277-237-6.

³¹ ВАНАТ, Іван. *Нариси новітньої історії українців східної Словаччини : Книга друга (вересень 1938 р.-лютий 1948 р.)*. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, Віділ української літератури, 1985, s. 274-293. ISBN 5-87116-019-0.

³² ŽIDOVSKÝ, Ivan. *Ruská otázka v Československu : Věci Podkarpatské Rusi*. Prešov; Užhorod: Ruská Národná Strana v Českosl. Republice, 1933, s. 8.

a doplatili na to nielen obyvatelia Podkarpatskej Rusi, ale v podstate celého Československa. K zriadeniu autonómie sa odhodlali vo chvíli, keď už fakticky ani nebolo iné riešenie, keď sa Československo nachádzalo vo vážnej kríze a v nepriaznivej medzinárodnej situácii. Preto zriadenie autonómie Podkarpatskej Rusi a odovzdanie moci tamojším rozhádaným politikom a klikám za týchto okolností urobilo z tohto regiónu po Mníchove, viedenskej arbitráži a po vyhlásení autonómie Slovenska ďalší z nástrojov rozbitia republiky a posunu celej strednej Európy do sféry vplyvu nacistického Nemecka.

SUMMARY

Ruthenian minority in Czechoslovakia and the question of autonomy

Article in first part indicates differences in the understanding of autonomy between the representatives of the Ruthenian population and the Czechoslovak State, as well as the myths existing in this regard. The author characterizes some concern of Czechoslovakian politicians linked to the establishment of autonomy in Subcarpathian Rus and the reasons for the time delay. He analyzes the laws and regulations that the government considered progressive steps to create of autonomous territory, but were not at all satisfied representatives of Ruthenians in the Republic. The second part of the study is devoted to the autonomous status of the region and to its fate after the adoption of the Constitutional Act on the Autonomy of Ruthenia. S. Konechny stresses that the Czechoslovak government fulfills promise too late and in unfavorable internal and external conditions. For this reason, autonomy of Ruthenia not helped. It has become just one of the tools for breakage the Republic.

Peter Švorc

Židia na východnom Slovensku po prevrate 1918 – židovská, maďarská či československá identita?

Prvým veľkým zlomom, ktorý mal zásadný dopad na obyvateľstvo strednej Európy, bola prvá svetová vojna a dôsledky, ktoré vyplynuli z porážky Ústredných mocností. Tie sa v podstate dotkli každého jednotlivca, premietli sa do každodenného života ľudí tak v mestách ako i na vidieku, dotkli sa každého, bez ohľadu na jeho etnické, konfesijné či sociálne postavenie. Porážka Rakúsko-Uhorska neznamenal len to, že porazená krajina a jej obyvateľstvo mali znášať ekonomické ťarchy vojny, ktorú ich vláda rozpútala, no v tomto prípade znamenala zánik monarchie ako takej, ale aj rozpad jej oboch dualistických častí – Rakúska i Uhorska a vytvorenie nových štátnych útvarov, ktoré do dejín vošli ako nástupnícke štáty. Takýmto nástupníckym štátom sa stalo aj Československo.

O tom, že sa po skončení vojny pripravuje vytvorenie nového štátu, ktorého súčasťou sa mali české krajiny a Slovensko, sa už v jeseni 1918 písalo aj na stránkach rakúskych a maďarských novín¹. Pravda, autori týchto článkov nepripúšťali, že by sa takýto variant povojnových pomerov skutočne mohol aj realizovať, obzvlášť v Uhorsku, kde vládlo všeobecné presvedčenie, že proklamovaný československý štát obsiahne len územie bývalého českého kráľovstva. Publicisti vo svojich novinách informovali o českých imperiálnych aspiráciách, ktoré viacmenej aj cháпали, ale zásadne odmietali české predstavy, že by sa jeho súčasťou malo stať aj horné Uhorsko – teda Slovensko. Optimistické tóny vo vzťahu k zachovaniu Uhorska s jeho severnými oblasťami – Slovenskom a Uhorskou/Podkarpatskou Rusou vychádzali najmä z budapeštianskeho prostredia ale aj z redakcií maďarskej tlače na východnom Slovensku, hoci tu si ohrozenie uhorskej integrity uvedomovali oveľa viac, ako to chceli pripustiť budapeštianske kruhy.

Československý povojnový vývoj robil vrásky na čele tej časti obyvateľstva žijúceho na území Slovenska, ktorá sa s ním nevedela stotožniť. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že šlo o Maďarov a uhorských Nemcov, ale v plnej miere aj uhorských Židov. S rozpadom Uhorska a vznikom Československa sa nestotožňovala ani časť Slovákov a Rusínov. V tomto prípade šlo o ľudí, ktorí boli existenčne alebo citovo spätí s Uhorskom.

Čo sa týka východného Slovenska, vzťah tunajšieho obyvateľstva k Uhorsku a k vzniku československého štátu, bol rovnaký ako v iných častiach Slovenska: časť slovenského obyvateľstva nedočkavo očakávala príchod československých vojenských jednotiek, maďarské, nemecké, židovské obyvateľstvo a časť Slovákov i Rusínov Československo odmietalo. Pritom je potrebné pripomenúť, že šlo vo väčšine o mienkotvorné vrstvy, ktoré vo východoslovenských mestách ovládali správu mesta, teda jeho politický, hospodársky i kultúrno-spoločenský život. Na vidieku bola situácia jednoduchšia – slovenské i rusínske obyvateľstvo východoslovenského vidieka s nádejou očakávalo štátoprávne zmeny, ale v drvivej väčšine nemalo odva-

* Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA č. 1/0114/12 – *Od československej k slovenskej štátnosti. Židia a ich osudy vo vybraných východoslovenských mestách (1918 – 1945)*.

¹ Napr. Tschechisch-südslawische Redeerzelle im österreichischen Abgeordnetehause. In *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 3. Oktober 1918, Nr. 231, 65 Jahrgang, s. 2.

hu za ne sa aj otvorene angažovať. Vidieť to na počte slovenských a ruských národných rád, ktoré vznikli na východnom Slovensku.² Tam, kde sa slovenské obyvateľstvo angažovalo za Československo, vznikali konflikty, ktoré mali krvavé dohry.³ Na juhu východného Slovenska, kde žilo maďarské obyvateľstvo, žil vidiek v presvedčení, že ak by aj československý štát vznikol, netýkal by sa týchto dedín, zostali by aj naďalej súčasťou Uhorska.

Ak sa pozrieme na postoje východoslovenských Židov, tak vidíme, že všetci boli za integritu Uhorska. Podľa uhorskej štatistiky z roku 1910 šlo o 57 071 ľudí⁴, čo predstavovalo len 6,31% obyvateľov východného Slovenska. Ale už súčet Maďarov, Nemcov a Židov (izraelitov) pomer prouhorskeho a pročeskoslovenskeho elementu, postaveného len na etnickom základe, výrazne menil. Ten predstavoval 39,93% obyvateľstva východného Slovenska prouhorskej orientácie (z 903 403 obyvateľov).⁵ Ak by bolo možné zistiť, koľko Slovákov a Rusínov tiež bolo prouhorskej orientácie, tak by sa pomerne presne mohlo určiť aj percentuálne zastúpenie prouhorsky orientovanej východoslovenskej society. Aj keď takýto údaj je fakticky nezistiteľný, už len vyššie uvedená skutočnosť prezrádza, že s nimi šlo o viac ako 40% obyvateľov východného Slovenska. To už bola reálna sila, ktorá svojim postojom mohla ovplyvniť štátotvorný proces v československom štáte. V posledných dvoch mesiacoch roku 1918 sa to aj stalo a Židia na tom v plnej miere participovali.

Aké boli dôvody pre prouhorský postoj židovského obyvateľstva na východnom Slovensku? Dôvodov bolo viac a boli rovnaké ako u ostatných uhorských Židov: Vďaka emancipačnému zákonu XVII/1867, ktorý mal Židom garantovať občianske práva v Uhorsku, sa židovské obyvateľstvo v nasledujúcich rokoch mohlo viac kultúrne, ale aj etnicky stotožniť s dominantnou maďarskou zložkou krajiny, čo bolo aj cieľom predsedu uhorskej vlády Kálmána Tiszu, ktorý takýto zákon presadzoval.⁶ Problém bol len v tom, že uhorská nežidovská spoločnosť Židov i naďalej vnímala ako cudzí element, čo v závere 19. storočia i vďaka maďarizačnej politike uhorskej vlády viedlo mnohých Židov prihlásiť sa k maďarskej národnosti. Väčšinou tak urobili príslušníci strednej a vyššej vrstvy, ktorí sa, podľa Pétera Hanáka, chceli rýchlo identifikovať so životným štýlom a svetonázorom tradičnej maďarskej džentry,⁷ splynúť s ňou a aj takto sa vymaniť z uhorského diskriminačného prostredia. Z toho im vyplývali mnohé výhody, a tie ich spätne pripútavali nielen k Uhorsku, ale aj k Maďarstvu. Tým, že si našli v uhorskom prostredí model/spôsob svojej zväčša úspešnej existencie, nemali dôvod ho opustiť a prejsť na nový, nepoznaný a neodskúšaný model tvoriacej sa československej spoločnosti.

² HRONSKÝ, Marián. *Slovensko na rázcestí 1918*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, Príloha č. 8: Súpis doteraz zistených orgánov novej moci na Slovensku r. 1918 – 1919; HRONSKÝ, Marián. *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, s. 310-311.

³ ŠVORC, Peter. Politický život a obecná správa v Spišskej Belej (1918 – 1945). In Kollárová, Zuzana (ed.). *Spišská Belá*. Prešov : Universum, 2006, s.158-159; MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In *Dejiny Michaloviec*. Košice : TypoPress Košice, 2007, s. 191-192.

⁴ *Statistická příručka republiky Československé, II. Část druhá: Data retrospektivní*. Praha : Státní úřad statistický, 1925, s. 57. Pri uvedených počtoch obyvateľstva všetkých národností nerozlišujeme ich vekové zastúpenie.

⁵ Vypočítané na základe: *Statistická příručka republiky Československé, II. Část druhá: Data retrospektivní*. Praha : Státní úřad statistický, 1925, s. 56.

⁶ RYBÁŘOVÁ, Petra. *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava : Pro historia, s. 31.

⁷ Podľa: RYBÁŘOVÁ, Petra. *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava : Pro historia, s. 36.

Uhorský štát Židom mohol viac-menej garantovať osobnú bezpečnosť aj v hektickom období na konci vojny, o novom štáte nevedeli nič a ani to, ako sa zachová k židovským obyvateľom, ktorí mali obavy z možných protižidovských pogromov. Tie v sociálne vypätej atmosfére na konci vojny boli reálnym nebezpečenstvom. Zväčša slovenské a rusínske obyvateľstvo ožobracené vojnovými udalosťami hľadalo vinníkov za svoju zlú situáciu, a tých nachádzalo práve v židovskej societe – v krčmároch, obchodníkoch, notároch a pod.

Antisemitizmus, ktorý existoval v uhorskej spoločnosti, bol prítomný aj v jej slovenskej zložke. Tá Židov spájala nielen s vykorisťovaním slovenského ľudu, s úžerou, osobnými tragédiami zadlžených, ale aj z maďarizácie, čo v zlomovom období, akým koniec prvej svetovej vojny určite bol, znamenalo veľké riziko protižidovských vystúpení a rabovačiek. A to sa na mnohých miestach východného Slovenska aj potvrdilo.

V druhom najväčšom meste východného Slovenska – v Prešove 31. októbra 1918 vojaci miestnej posádky po správe, že skončila vojna a po návšteve hostincov Gellért a kaviarne Berger vyrabovali obchody na námestí i na vedľajších uličkách. K vojakom sa pripojili aj niekoľkí chudobní Prešovčania. Všetky obchody, ktoré rozgurážení vojaci vyrabovali, patrili prešovským Židom. V podstate ani iných majiteľov v centrálnej časti mesta ako židovských nebolo. Udalosť, pri ktorej rabujúci vojaci nikomu fyzicky neublížili, mala tragickú dohru, keď spišskonovoveská vojenská posádka na druhý deň zatkla výtržníkov, zväčša vojakov slovenskej národnosti, a po štatariálnom súde 1. novembra 1918 bez vyšetrovania 41 vojakov a dvoch civilov popravila pri múre rímskokatolíckeho Kostola sv. Mikuláša.⁸ Aj keď s odsúdením a popravou vojakov nemali miestni Židia nič spoločné, tieň tejto strašnej udalosti padol aj na nich.

Obavy z rabovania židovských obchodov a ďalších prevádzok potravinového charakteru mali ich židovskí majitelia aj na Zemplíne. Vojsko zasahovalo na mnohých miestach proti výtržníkom, ale poriadky začala robiť najmä občianska stráž, ktorú zriadili v Michalovciach miestni Maďari a pomadžarčené obyvateľstvo mesta. Občianska stráž „pod vedením samozvaného komandanta, maďarského žida... Samuela Weisbergera, michalovského miliónára“ 10. novembra 1918 zastrelila dvoch roľníkov v Žbinciach. O niečo neskôr zas palicovali roľníkov v Úbreži, ktorých podozrievali z vyrabovania michalovských obchodov, ale takéto správanie mali údajne aj v iných dedinách Michalovského okresu.⁹ Cieľom bolo zastrašiť miestne slovenské obyvateľstvo, ktoré sa začalo odvážnejšie vyslovovať za Československo.

Maďarské národné gardy, v ktorých boli aktívni miestni Židia, vznikali vo všetkých mestách na východnom Slovensku. V niektorých, kde bolo slovenské obyvateľstvo radikálnejšie a viac vzdialené od vojenských posádok, boli takéto gardy rozpustené a nahradené slovenskými. Z Giraltoviec sa zachovala správa, v ktorej miestni Slováci informovali martinskú SNR o tom, že „bola tu narodna garda, pozostavajuca zos maďaronov a zos židov, mi zme ju zruceli a postavili sme zos slovenskych chlapcov pozostavajucu gardu...“¹⁰ Tu sa ale neodohrali také krvavé udalosti ako na Zemplíne.

⁸ Az új Magyarország felé. In *Eperjesi Lapok*, Eperjes, 1918, november 3., XLIII. Évi – 44 szám, s. 1.

⁹ Ako prenasledovala maďarsko-židovská „stráž“ roľníkov v Zemplíne. In *Gazdovské noviny*, 5. 2. 1932 – citované podľa MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In *Dejiny Michaloviec*. Košice : TypoPress Košice, 2007, s. 191.

¹⁰ Citované podľa: TAJTÁK, Ladislav. Bardejov v období buržoáznej ČSR. In *Dejiny Bardejova*. Zost. Andrej Kokuľa, Andrej Lukáč, Ladislav Tajták. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 318.

Židia na Spiši podporovali miestnych Nemcov a ich snahu zotrvať v Uhorsku, keď vyhlásili nezávislú Spišskú republiku 11. decembra 1918 v Kežmarku. Roman Vaverčák, obyvateľ Spišskej Belej o tom písal v liste Slovenskej národnej rade do Martina: „*Tu v Spišskej Belej a celej stolici si páni – t. j. Nemci a Židia – to je vládna strana, vihlásili spisskú Republiku, aby pod Slovakoch neprišli...*“¹¹

Obsadenie najväčších východoslovenských miest – Prešova a Košíc v závere decembra 1918 už jasne naznačilo, že ani východné Slovensko sa nevyhne začleneniu do československého štátu. To znamenalo prehodnotiť dovtedajšie postoje k nemu. Prirodzene, že Maďari zotrvali na svojom stanovisku i naďalej, ale rovnaký postoj zachovalo i židovské obyvateľstvo. Tento postoj mu bol vlastný aj v roku 1919, ba i neskôr, čo v novinách vychádzajúcich na východnom Slovensku kritizovali ich redaktori či dopisovatelia a žiadali s takýmito individuami urobiť krátky proces – „*zatvorit' pre úžeru alebo vlastizradu*“¹².

Odpor voči ČSR židia prejavovali rôznym spôsobom, napr. židovskí redaktori novín *Eperjesi Lapok* sa vzdali svojich miest a ohrozili tak vydávanie novín. Ďalší zas odmietali a kritizovali kolkovanie peňazí, a tak i zavádzanie československej meny, alebo sa priamo podieľali na falšovaní kolkov¹³. Odmietali sa zúčastňovať podujatí, ktoré sa viazali na formujúcu sa československú štátnosť, napr. sa demonštratívne nezúčastnili osláv prvého výročia existencie štátu.¹⁴ V obchodoch síce nehovorili po maďarsky, obávajúc sa trestov, ale ani po slovensky, hoci miestne východoslovenské dialekty veľmi dobre ovládali. Jazyk, ktorým sa prihovárali zákazníkom bola nemčina. Židovskí študenti spolu s maďarskými odmietali na stredných školách slovenských a českých profesorov, štrajkovali, nechodili do školy, ba fyzicky napádali tých, ktorí do školy šli.

Protičeskoslovenských aktivít nachádzame v židovskom prostredí až do podpísania Trianonskej mierovej zmluvy v roku 1920 veľmi veľa. Pravda, nepodieľali sa na nich všetci Židia. Mnohí nevedeli, ako sa v tomto zložitom období zachovať. Najjednoduchším riešením sa javila akceptácia novej – československej reality, ale ani to nebolo celkom jednoduché. Spoza hraníc prichádzali výstrahy, ktoré upozorňovali židovské obyvateľstvo, že ak zradí Uhorsko, skôr či neskôr sa s ním Maďari vysporiadajú ako s vlastizradcami.

Československo však bolo od počiatku otvorené a aj ústretové voči všetkým svojim občanom. Vyplývalo to z jeho demokratického charakteru, ktorý neskôr potvrdil ústavný zákon z 29. februára 1920.¹⁵ Týkalo sa to všetkých, teda aj Židov. V Československu bola na rozdiel od Uhorska uznaná židovská národnosť, ktorá umožňovala všetkým izraelitom, tak či onak spoločnosťou pokladaných nielen za židov v konfesionálnom zmysle tohto pomenovania, ale aj za Židov – príslušníkov židovskej národnosti, sa k tejto národnosti aj prihlásiť.

¹¹ Citované podľa: TAJTÁK, Ladislav. Spiš a vznik Československa. In Peter Švorc (ed.). *Spiš v kontinuite času/Zips in der Kontinuität der Zeit*. Prešov-Bratislava-Wien : Universum, 1995, s. 152.

¹² R. (bez názvu). In *Slovenský východ*, 11. november 1919, roč. I., č. 216, s. 1.

¹³ KAČKOVIČOVÁ, Mária. Menová reforma v ČSR v roku 1919. In *Historický zborník 13*, č. 1 – 2/2003, Matica slovenská 2003, s. 83.

¹⁴ Oslavy 28. októbra v Prešove. In *Slovenský východ*, 30. 10. 1919, roč. 1, č. 207, s. 3-4.

¹⁵ *Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl*. Uspořádal a poznámkami opatřil JUDr. Zdeněk Peška. Praha : Československý Kompas, 1935, s. 295.

O akceptovanie židovskej národnosti sa snažili predstavitelia Židovskej národnej rady, stojacej na čele sionistického hnutia v Čechách už pred vznikom Československa.¹⁶ Toto úsilie bolo akceptované a výhrady nemala ani slovenská politická scéna. Okrem toho, že sa uznávalo prirodzené právo na vlastnú národnosť, osobitne na Slovensku dávalo prijatie židovskej národnosti nádej, že sa tým oslabí maďarská a nemecká národnosť. V roku 1919, keď sa pripravovalo prvé, tzv. Šrobárovo sčítanie obyvateľstva, ešte boli otvorené otázky definovania národnosti. Uhorský postup z roku 1910 bol neprijateľný a keďže v čase tohto sčítania ešte židovská národnosť nebola oficiálne uznaná ako samostatná národnosť, boli Židia zaradení do kolónky „iná národnosť“. Na východnom Slovensku sa k nej prihlásilo 35 187 obyvateľov.¹⁷ Koľko z nich bolo Židov, je možné zistiť len preskúmaním všetkých sčítacích hárkov. Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1921 sa k samotnej židovskej národnosti, ktorá už bola oficiálnou národnosťou medzivojnového Československa, na východnom Slovensku, prihlásilo 35 344 (4,14%) jeho obyvateľov,¹⁸ čo predstavovalo 62,14% počtu východoslovenských izraelitov a zároveň prezrádzalo, že sa už viac izraelitov odhodlalo prihlásiť k židovskej národnosti a opustiť maďarskú a nemeckú národnosť, ako v roku 1919. Pri pohľade na počty príslušníkov izraelitského vierovyznania v roku 1921 však vidíme, že ešte značná časť ostávala pri pôvodnej etnicite. K izraelitskému vierovyznaniu sa prihlásilo 56 871 (6,65%) obyvateľov východného Slovenska¹⁹, čo bolo o 21 527 (2,51%) obyvateľov viac ako tých, ktorí sa prihlásili k židovskej národnosti.

Sčítanie obyvateľstva v roku 1930 ukázalo pokles príslušníkov židovskej národnosti. V tomto roku sa na východnom Slovensku sa k nej prihlásilo 31 058 (3,55%), k izraelitskému vierovyznaniu 57 015 (6,52%) obyvateľov východného Slovenska. Rozdiel v počte príslušníkov židovskej národnosti v rokoch 1921 a 1930 predstavoval 4286 obyvateľov.²⁰ No rozdiel v počte obyvateľstva židovskej národnosti a izraelitského vierovyznania bol v roku 1930 už 25 957 (45,52%) obyvateľov v prospech izraelitského vierovyznania.

Najmenšiu vôľu prihlásiť sa k židovskej národnosti mali košickí izraeliti. Z 8792 izraelitov, ktorí tu žili v roku 1921, sa k židovskej národnosti prihlásilo len 5275. V roku 1930 to nebolo o nič lepšie. Vtedy sa z 11 195 izraelitov prihlásilo 5733 k židovskej národnosti.²¹ V podobnom pomere sa to javí aj v druhom najväčšom východoslovenskom meste – v Prešove. Tu sa z 3477 izraelitov v roku 1921 k židovskej národnosti prihlásilo 1893 a v roku 1930 z 3965

¹⁶ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938*. Praha-Litomyšl : Paseka, 2005, s. 29.

¹⁷ TIŠLIAR, Pavol. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava : Statis, 2007, s. 121-123.

¹⁸ *Statistický lexikon obcí v republice Československej. Úradný soznam miest podľa zákona zo dňa 14. dubna 1920, čís. 266 sb. Zák. a nar. III. Slovensko*. Ministerstvo vnútra a Štátny úrad statistický : Praha 1927, s. 159-160.

¹⁹ *Statistický lexikon obcí v republice Československej. Úradný soznam miest podľa zákona zo dňa 14. dubna 1920, čís. 266 sb. Zák. a nar. III. Slovensko*. Praha : Ministerstvo vnútra a Štátny úrad statistický, 1927, s. 102-155.

²⁰ *Statistický lexikon obcí v krajine Slovenskej*. Praha : Štátny úrad štatistický, 1936, s. XVII-XX.

²¹ *Statistický lexikon obcí v republice Československej. Úradný soznam miest podľa zákona zo dňa 14. dubna 1920, čís. 266 sb. Zák. a nar. III. Slovensko*. Praha : Ministerstvo vnútra a Štátny úrad statistický, 1927, s. 159-160; *Statistický lexikon obcí v krajine Slovenskej*. Praha : Štátny úrad štatistický, 1936, s. XVII-XX.

izraelitov len 1702.²² Takmer vo všetkých východoslovenských mestách a okresoch to bolo podobné.

Rozdiel bol len na severovýchode Slovenska – v okresoch Vranov, Spišská Stará Ves, Stropkov, Snina, Sabinov, Medzilaborce, Giraltovce a v južných okresoch, ako Veľké Kapušany, Revúca, kde sa v roku 1921 k židovskej národnosti prihlásil podstatne väčší počet izraelitov z ich celkového počtu v okrese, ako v ostatných východoslovenských okresoch. Napríklad v okrese Medzilaborce sa v roku 1921 prihlásilo k židovskej národnosti 1557 izraelitov z počtu 1645. Ešte výraznejší záujem o židovskú národnosť vidíme v okrese Revúca, kde sa v roku 1921 zo 635 izraelitov prihlásilo 472 k židovskej národnosti. K akej národnosti sa hlásili ostatní izraeliti je ťažké určiť, môžeme len predpokladať, že si ponechali pôvodnú – maďarskú, prípadne nemeckú národnosť.

Ak sa pozrieme na okresné mestá východného Slovenska, tak vidíme, že to, čo platilo v celom okrese, v roku 1921 neplatilo vždy aj v okresných mestách. Výnimku tvorili len Giraltovce (241 židovská národnosť, 259 izraeliti), Veľké Kapušany (332 ž. n., 354 izraeliti), Medzilaborce (614 ž. n., 665 izraeliti), Stropkov (1002 ž. n., 1030 izraeliti), Revúca (89 ž. n., 117 izraeliti), Snina (428 ž. n., 531 izraeliti), Michalovce (2472 ž. n., 2953 izraeliti). V ostatných okresných mestách boli už oveľa väčšie rozdiely medzi početnosťou Židov a izraelitov. Vari najmarkantnejší bol v Moldave nad Bodvou, kde sa k židovskej národnosti prihlásilo 7 obyvateľov mesta, no k izraelitskému náboženstvu 234. Podobný pomer bol ešte v Rožňave 77 : 473, v Gelnici 42 : 243, v Starej Ľubovni 93 : 302.

Sčítanie obyvateľstva v roku 1930 prinieslo zaujímavé údaje. V okresných mestách východného Slovenska poklesol počet obyvateľov, ktorí sa hlásili k židovskej národnosti, hoci celkový počet izraelitov mierne vzrástol. Vari najvýraznejšie to vidieť v Snine, kde sa k židovskej národnosti prihlásilo len 47 obyvateľov mesta a k izraelitskému vierovyznaniu 390. Tu zaznamenávame celkový pokles židovského obyvateľstva, no v prípade židovskej národnosti to oproti roku 1921 predstavovalo menej až o 381 obyvateľov mesta. Podobný radikálny pokles obyvateľov mesta židovskej národnosti vidíme aj v Stropkove, kde sa ich počet zredukoval na 328 (z 1002 v roku 1920), v Humennom (253 Židov oproti 693 v r. 1920), ich počet poklesol aj v Michalovciach, Bardejove, Kežmarku, Levoči, v Spišskej Starej Vsi, v Tornale.

V ostatných okresných mestách tento počet mierne kolísal, v podstate nárast či pokles počtu príslušníkov židovskej národnosti zodpovedal prirodzenému prírastku obyvateľstva za 10 rokov. Zaujímavý je však trend v dvoch najväčších mestách východného Slovenska. Kým v Košiciach počet Židov vzrástol o 458 obyvateľov (ale počet izraelitov vzrástol o 2403), tak v Prešove poklesol o 191 obyvateľov (počet izraelitov však stúpol o 488). Tretie najväčšie mesto východného Slovenska – Spišská Nová Ves štatisticky nezaznamenala žiaden pohyb. V roku 1921 sa k židovskej národnosti prihlásilo 326 obyvateľov mesta (k izraelitskému náboženstvu 762) a v roku 1930 opäť 326 (k izraelitskému náboženstvu 733).

Zmena etnicity jednotlivca a rovnako aj celej komunity predstavuje komplikovaný proces, do ktorého vstupuje celý rad faktorov tak subjektívneho, ako aj objektívneho charakteru a spravidla nemá podobu spontánneho, okamžitého rozhodnutia, ale mu predchádza istý vývo-

²² *Statistický lexikon obcí v republike Československej. Úradný soznam miest podľa zákona zo dňa 14. dubna 1920, čís. 266 sb. Zák a nar. III. Slovensko.* Praha : Ministerstvo vnútra a Štátny úrad štatistický, 1927, s. 141; *Štatistický lexikon obcí v krajine Slovenskej.* Praha : Štátny úrad štatistický, 1936, s. XVII-XX.

jový proces. „Spontánne“ rozhodnutie prichádza spravidla len vo chvíľach zásadných spoločensko-politických zmien, ktoré sa miestneho obyvateľstva môžu negatívne dotknúť, ohroziť jeho fungovanie, ba aj fyzickú existenciu ako to ukázali roky druhej svetovej vojny a v prípade židovského obyvateľstva s nimi spojený holocaust, fyzická likvidácia. Rozpad rakúsko-uhorskej monarchie a vznik československého štátu síce znamenal zásadnú spoločensko-politickú i štátotvornú zmenu, ale neprinášal také ohrozenie obyvateľstva, ktoré by ho nútilo okamžite sa rozhodnúť pre zmenu národnosti. V prípade Slovákov a Rusínov, ktorí sa z existenčných, ale aj z konjunkturalistických príčin hlásili pri posledných uhorských sčítaniach k maďarskej národnosti, prípadne tam boli sčítacími komisármi zaradení, bol vznik Československa možnosťou bez obáv sa vrátiť k svojej národnosti a pritom ešte aj spoločensko-politicky na tom profitovať. Podobne na tom boli aj uhorskí Nemci a v podstate aj Židia, ktorí v novom štáte získali možnosť slobodne sa prihlásiť k vlastnej národnosti. Spontánny návrat k svojej národnosti sa však v roku 1919 a ani neskôr na území Slovenska neudial. Týkalo sa to opäť všetkých tu žijúcich národností.

Čo ale brzdilo židovské obyvateľstvo na východnom Slovensku prihlásiť sa k židovskej národnosti? Bolo to kultúrne, či skutočne aj etnické splynutie s maďarskou kultúrou a maďarským národom v Uhorsku, a to i napriek tomu, že židia (izraeliti) neboli v Uhorsku v úplne rovnoprávnom postavení s Nežidmi? Bolo to uprednostnenie maďarčiny, prípadne aj nemčiny ako jazyka stredných meštianskych vrstiev východoslovenských miest pred slovenčinou? Bola to obava pred maďarskou pomstou za „zradu“ Uhorska, ak by sa prihlásili k svojej, prípadne aj k inej a nie k maďarskej národnosti, ako to mohli najmä na juhu Slovenska počúvať i čítať na rôznych ilegálnych letákok v prvých mesiacoch po prevrate? Bola to nechť zbaviť sa (v Uhorsku) výsadnej národnosti a postaviť sa na jednu rovínu s dlhodobo zaznávaným slovenským a rusínskym etnikom?

Prvé roky po vzniku Československa – viac-menej do podpísania Trianonského mieru v júni 1920 – boli na východnom Slovensku obdobím hľadania a formovania československého štátneho povedomia. U neslovenského obyvateľstva tento proces trval podstatne dlhšie – až do 30. rokov 20. storočia. Židovská komunita na Slovensku prijímala Československo úplne inakšie ako židovská komunita v Čechách, ktorej vynikajúcu analýzu urobila česká historička Kateřina Čapková.²³ Ak v Čechách existovalo českožidovské hnutie, ktoré vzniklo už v 70. rokoch 19. storočia, ba malo aj svoju organizáciu *Svaz Čechů židů* a počas prvej svetovej vojny agitovalo medzi židovským obyvateľstvom za českú národnú orientáciu²⁴, tak na Slovensku sa o slovenskej orientácii židovskej komunity, či jej niektorých príslušníkov vôbec nedalo hovoriť. Židia boli súčasťou uhorskej – maďarskej spoločnosti a takými chceli zostať aj po vzniku Československa. Najevidentnejšie to bolo vidieť v tých východoslovenských mestách, kde bola silná maďarská a židovská komunita – teda v Košiciach, v Prešove, ale aj v Michalovciach, Trebišove, Rožňave i v niektorých ďalších mestách. To v prvých rokoch existencie Československa vyvolávalo celý rad konfliktných situácií, o ktorých sa dozvedáme z dobovej tlače. Napriek tomu sa nevyhrocovali do etnického slovensko-, resp. československo-židovského konfliktu. Ak došlo k takému stretu, tak to bol zásadne sociálny stret nema-

²³ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938*. Praha-Litomyšl : Paseka, 2005.

²⁴ Tamtiež, s. 93.

jetných a vojnou zbedačených ľudí s majetnejším občanom (obchodníkom, krčmárom, notárom, pravotárom a pod.). Židia totiž rýchlo pochopili, že československý štát im ponúka viac možností a aj garancií ako bývalé Uhorsko a odhliadnuc od staršej generácie, ktorá mala citové, rodinné a mnohí z nej aj ekonomické a pracovné väzby na bývalé Uhorské kráľovstvo, mladšia generácia slovenských Židov sa pomerne rýchlo stotožnila s ČSR, a to aj prijatím československej národnosti. Potvrdzujú to aj spomienky niektorých židovských autorov, napr. Jána Kalinu (vlastným menom Ladislav Schwarz), opisujúceho svoje detstvo a mladosť v medzivojnovom Prešove.²⁵

V medzivojnovom Československu bola evidovaná a aj pri sčítaniach obyvateľstva uvádzaná československá národnosť, ktorá spájala dve etniká do jedného celku – Čechov a Slovákov. Slovákov, ktorí sa chceli prirodzene identifikovať ako príslušníci samostatného slovenského národa, takáto národnosť iritovala. Na druhej strane však stojí za úvahu, či takáto národnosť nebola práve pre židovské obyvateľstvo na Slovensku, najmä pre mladé generácie, pomyselným mostíkom, ktorým boli ochotní prejsť do československého a de facto slovenského etnického prostredia, ktoré staršia generácia ešte z uhorských čias vnímala s dešpektom.

Akceptácia Československa mala pre židovské obyvateľstvo od počiatku celý rad výhod. Československý štát vytváral priestor pre plnohodnotné zaradenie sa Židov do politicko-správneho, ekonomického i kultúrno-spoločenského života. Židovské obyvateľstvo našlo politické zázemie v rôznych politických stranách celoštátneho i regionálneho charakteru, no zväčša ľavicovej orientácie ako bola sociálna demokracia a komunistická strana, ale časť židovského obyvateľstva sa organizovala v Židovskej strane a ako ukazujú výsledky župných i miestnych volieb v regiónoch východného Slovenska, v prvej polovici 20. rokov práve táto strana získavala pomerne veľký počet voličských hlasov, a to či už ako samostatný politický subjekt²⁶, alebo ako koaličný člen²⁷. Problémy nastali až v závere 30. rokov, po Mníchovskom diktáte, ktorý odštartoval jednu z najsmutnejších kapitol v živote židovského obyvateľstva, a to nielen na východnom Slovensku.

²⁵ KALINA, Ján. *Zavinili to židia a bicyklisti*. Bratislava : Vydavateľstvo PT, 2000; JURÁŇOVÁ, Jana. *Mojich sedem životov. Agneša Kalinová v rozhovore s Janou Juráňovou*. Bratislava : Aspekt, 2012.

²⁶ V Zemplíne sa v 20. rokoch v župných ale aj miestnych voľbách presadzovala Židovská strana, ktorá tu získala najväčší počet hlasov, V roku 1923 tu získala vo voľbách do župného zastupiteľstva v Košiciach až 30,3% všetkých hlasov. S 12%-ným odstupom ju nasledovala Krajinská kresťansko-socialistická strana a komunistická strana. Pozri: MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In *Dejiny Michaloviec*. Košice. Mestský úrad v Michalovciach, 2007, s. 199; BELEJ, Milan. Humenné v období prvej Československej republiky. In *Dejiny Humenného*. Vasil Fedič a kol. Humenné : Redos, 2002, s. 180.

²⁷ ŠVORC, Peter. Politický život a obecná správa v Spišskej Belej. In *Spišská Belá*. Zost. Božena Malovcová. Prešov : Universum, 2006, s. 166.

SUMMARY

The Jews in Eastern Slovakia after the Revolution of 1918 – a Jewish, Magyar or Czechoslovak Identity?

Shortly after its establishment in 1918, the Czechoslovak Republic recognized the Jewish nationality as one of its nationalities and guaranteed its members all civil rights. At that time, the majority of the Israelite faithful were living in Eastern Slovakia. However, the first census of 1921 showed that only 62.14% of the total number of 56,871 Jews living here registered as Israelites. The rest (37.86%) continued to identify themselves as Magyars or Germans. This indicated that the Jews did not believe that Slovakia would remain part of Czechoslovakia and most of them did not even desire it.

According to the second census of 1930, even a smaller number of Israelites in Eastern Slovakia identified themselves as Jews than in 1921 (54.48%). As many as 45,52 % of them registered as Magyars, Germans and also Czechoslovaks. The Jewish nationality was mostly declared by the Israelites of the poor districts of Eastern Slovakia where the Slovaks and Ruthenians were living in greater numbers. The Magyar nationality, to which they had claimed allegiance prior to 1918, was no longer giving them prospects for success in the new state. In Košice – the largest city of Eastern Slovakia, only 51.2% Israelites declared themselves as Jews in 1930. In those districts of Eastern Slovakia, where the Magyars were living in greater numbers, the situation was similar.

Thus, a question can be raised: what would prevent the Israelites in Eastern Slovakia from declaring themselves as Jews? Several factors seem to have been involved in the process of change of their ethnic identity. The most important was their identification with Magyar culture, which was seen as a culture of the upper classes (not only in Hungary but also in Czechoslovakia) and they were not willing to abandon it. Another factor was their concern about the change of political situation in terms of their return to Hungary from where they had long been receiving threatening messages that in such case they would be treated as traitors. The third factor was their belief that the change of their ethnic identity would mean a betrayal of the values to which they had adhered before 1918.

Eva Irmanová

Masarykova koncepcie osvobozenického programu a boj československé vlády o Slovensko

Navzdory své neschopnosti vyřešit národnostní problémy i vnitřní spory dualistická monarchie po dlouhá desetiletí byla s to zajišťovat svoje fungování přese všechno jako kohezní stát, jehož soudržnost posilovala obava z nebezpečí pangermanismu a panslavismu. Také postavení monarchie v evropském mocenském systému se zdálo být zabezpečeno její funkcí nezbytného vyvažujícího faktoru, který bránil uplatňování jak německé, tak ruské převahy v prostoru střední a středovýchodní Evropy, a rozšiřování ruských expanzivních snah na Balkáně. V posledních desetiletích 19. století se však situace změnila. Po sjednocení Německa začala Vídeň považovat Balkán osídlený Slovany za přirozený prostor pro své geopolitické ambice; z takovéto politiky ale nutně vyplýval konflikt s Ruskem. Vznikem Dvojspolku a poté Trojspolku Rakousko-Uhersko pak definitivně rezignovalo na Metternichovu a Schwarzenbergovu vizi vůdčí síly v Německu a na Apeninském poloostrově a stále více se dostávalo pod vliv Německa. V mezinárodních vztazích i v poměru sil na Balkáně tak dozrávaly tendence, ohrožující bezpečnost monarchie. Na jižních hranicích říše se rozhořel boj za sjednocení jihoslovanských národů, a ani celní válka, ani obsazení jejich území nedosáhlo původního cíle – zastrážit balkánské země a zabránit jejich mezinárodní politické a hospodářské emancipaci. V Srbském království se začali do popředí dostávat radikálové, kteří ve své politice prosazovali linii sjednocení všech „srbských zemí“ včetně Bosny a Hercegoviny. Její anexí, ke které došlo nečekaně a prakticky bez souhlasu ostatních velmocí, monarchie vyvolala napjatou mezinárodně politickou situaci. Znepřátelila si Rusko a především Srby v Bosně a v Srbském království, kteří tak vedle Turecka začali považovat za svého úhlavního nepřítele Rakousko-Uhersko. Po balkánských válkách (1912, 1913), do nichž se Srbsko zapojilo už nejen z národních, ale i mocenských důvodů, se vztahy Srbska s Rakouskem-Uherským, dále komplikovaly. Vídeň, která zvládala rostoucí nacionální napětí se stále většími obtížemi, činila Srbsko odpovědným za posilování jihoslovanských koncepcí v monarchii. Rivalita mezi Rakouskem-Uherskem a Srbskem se už vyostřila natolik, že válku mohl způsobit jakýkoliv konflikt a Balkán se stal sudem střelného prachu. Atentát na následníka trůnu byl jen poslední kapkou, kterou přetekl pohár, vyjádřil se k motivaci vyhlášení války ve svých deníkových poznámkách ministr zahraničí Leopold Berchtold. Historickým paradoxem se však stal fakt, že lavinu první světové války spustilo rozhodnutí vedoucích politiků právě té mocnosti, jejíž moc a vůbec další existence byla nejvíce závislá právě na udržení míru.

Do vypuknutí první světové války všechny odstíny jednotlivých národních hnutí vycházely z představy zachování rakousko-uherské monarchie. Také Masaryk ve své variantě českého programu počítal s uchováním Rakouska-Uherska, ovšem v reformované podobě v duchu demokracie, sociální spravedlnosti a vstřícnosti vůči všem jeho národům. Za ideální považoval vývoj, kdy prosazující se liberální tendence k centralizaci státní moci je korigována autonomním úsilím přirozených celků hospodářských, kulturních a národnostních. Z této své ideální představy Masaryk vycházel i při posuzování národnostních problémů rakousko-uherské monarchie. Přál si její zachování a rozvoj právě jako státu, který by utvářel a zabezpečoval

prostor pro rozvoj jeho svéprávných národů.¹ Rakousko-uherský stát považoval zároveň za účinnou záštitu Čechů vůči Němcům: „Kdyby Rakousko v evropské konflagraci podleгло a rozbito se, dostali bychom se k Německu, s nímž už tisíc let jsme ve styku. Co by to znamenalo, ať si každý domyslí...“²

Válka však přivedla Masaryka k definitivnímu rozchodu s monarchií a k neotřesitelnému přesvědčení, že Rakousko-Uhersko je nutno rozbit, čímž zásadně překročil rámce dosavadní české politiky. Politické sondy ve Vídni na počátku války ho utvrdily v přesvědčení, že nadvláda Němců v Rakousku a ve střední Evropě je neodvratná. Jeho jednostranné vidění Němců a Německa se tak za války stalo ještě jednostrannějším.³ Mocenské rivality ideologizuje a stupňuje v takřka metafyzické protiklady neschopné kompromisu.⁴ Přesto jeho pojetí války nebylo úzce nacionální, snažil se válce dát hlubší demokratický smysl. Válka se mu jevila jako boj s „pangermánským imperialismem“, jako konflikt absolutistických, militaristických „teokracií“ Centrálních mocností s moderní občanskou demokracií Západu. „Proti sobě stojí v světovém boji mocnosti středověkého teokratického monarchismu, absolutismu nedemokratického a nenárodního a státy konstituční, demokratické, republikánské, uznávající právo všech národů, nejen velikých, nýbrž i malých“, napsal ve své brožuře *Nová Evropa*.⁵ A právě tato válka měla současně s demokratizací Evropy přinést „úplnou nezávislost našeho národa a obnovení státu českých zemí se Slovenskem“.⁶ Tato představa předpokládala jednak porážku Rakouska-Uherska, jednak nutnost přesvědčit dohodové mocnosti, že tento program „je nejen uskutečnitelný, praktický, pro Spojence užitečný a jedině možný, nýbrž že také je součástí nezadržitelného vývoje evropského, že jsa spravedlivý, odpovídá politickým, hospodářským, kulturním a mravním vývojovým tendencím celé Evropy a celého mravního lidstva“. „Bylo prostě nutno vsunout naši otázku a naši akci do velikého proudu světových událostí, ... vytvořit z naší otázky činitele, jenž se pak nedá přejít. Jen tak bylo možno nakonec ukázat všem, že ten činitel je tak silný, že je v zájmu Spojenců samých nepřecházet ho“, napsal Beneš po deseti letech ve své práci *Světová válka a naše revoluce*.⁷ Tedy přesvědčit mocnosti Dohody, že rozbití Rakouska-Uherska je nezbytné a že je třeba učinit je válečným cílem Dohody. To byl základní propagandistický cíl.

Ve své představě budoucího státu Masaryk kombinoval historickoprávní a přirozenoprávní princip a počítal s tím, že nový stát vznikne spojením zemí Koruny české a Slovenska. Svůj názor poprvé formuloval na podzim 1914 v Rotterdamu, kde se sešel s britským slavistou R. W. Setonem-Watsonem, který na základě Masarykových představ a instrukcí vypracoval memorandum pro francouzského, britského a ruského ministra zahraničí. V memorandu byly vyznačeny hranice nového státu skládajícího se z Čech, Moravy, Slezska a Slovenska, které více méně respektovaly etnické hranice. Nově vzniklý stát měl být královstvím s 3-4 milionovou minoritou Němců. Důležitý byl argument, že Rakousko-Uhersko se stalo vazalem Německa a nástrojem jeho zájmů směrem na východ. V memorandu byla zvýrazněna teze, že

¹ OPAT, Jaroslav. *TGM Evropan, světoobčan*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1999, s. 21.

² MASARYK, Tomáš G. *Naše nynější krize*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1936, s. 297.

³ Srov. KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství*. Praha: Karolinum, 1991, s. 391.

⁴ Srov. LOEWENSTEIN, Bedřich. *O nacionalismu a revolucích*. Praha: Lidové Noviny, 1991, s. 52.

⁵ MASARYK, Tomáš G. *Nová Evropa*. Brno: Doplněk, 1999, s. 78.

⁶ MASARYK, *Nová Evropa*, ref. 1, s. 78.

⁷ BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce*, II. Praha: Orbis, 1928, s. 111.

bez rozhodné porážky Německa a rozbití Rakouska-Uherska nemůže být nezávislých Čech.⁸ Tuto tezi Masaryk opakoval v Memorandu Independent Bohemia, které v květnu 1915 napsal pro britského ministra zahraničních věcí Edwarda Greye. Uvedl v něm, že dosažení samostatnosti je rozhodným cílem celých Čech a všech politických stran, stejně jako přáním všech českých kolonií v zahraničí /tj. českých emigrantů/. Zopakoval, že český stát by se skládal z Čech, Moravy a Slezska, k nimž by byly připojeny slovenské kraje podle národopisné hranice (od Užhorodu přes Košice, po řece Ipole k Dunaji, včetně Prešpurku a celého slovenského severu až k uherské pohraniční čáře)⁹, ale připojil už požadavek vytvoření srbsko-českého koridoru, který by podle něj zabránil Německu kolonizovat Balkán a Maďarům, aby byli poslušným předvojem Berlína.¹⁰ Projektovaný stát měl být monarchií, v případě uskutečnění srbsko-českého koridoru personální unií spojen se Srbskem. Slováci, kteří podle vyjádření memoranda rovněž usilují o samostatnost a přijímají program sjednocení s Čechami, jsou označeni jako Češi, užívající svého nářečí jako spisovného jazyka.

Druhou základní podmínku pro vytvoření samostatného státu Čechů a Slováků představovala myšlenka existence jednotného československého národa, a to ze dvou důvodů. Prezentování Čechů a Slováků jako jednoho národa bylo nutným argumentem, který měl dohodové mocnosti přesvědčit o nezbytnosti rozbít Rakousko-Uhersko jako mnohonárodnostní stát a vytvořit národní stát ve jménu principu sebeurčení. Požadavek vytvoření jakéhosi nového mnohonárodnostního státu namísto starého by se neseskal na straně Dohody s pochopením. Druhým, snad ještě podstatnějším důvodem čechoslovakismu byla německá otázka. Spojení se Slováký v jeden národ mohlo kompenzovat početně silnou – více než třímilionovou – vyspělou německou menšinu. Masaryk od samého počátku ve svých úvahách o samostatném českém státě vycházel z požadavku jeho historické hranice, a tedy historického práva, a z přesvědčení, že bez německých krajů není české sebeurčení uskutečnitelné. Právě tato kombinace historického a přirozeného práva a účelová teorie jednotného československého národa se ukázaly jako základní konstrukční vada¹¹, která v pozdějších letech jednak dodávala hojnost argumentů kritikům versailleského uspořádání, jednak se stala stabilním zdrojem vnitřních krizí v budoucím Československu.

Po příchodu Masarykova žáka Edvarda Beneše do exilu v roce 1915 byl v Londýně založen Český zahraniční komitét, který měl sdružovat všechny organizace Čechů a Slováků v cizině. Tento komitét později přesídlil do Paříže, kde s ním navázal kontakty Milan Rastislav Štefánek, který žil ve Francii už před válkou a byl důstojníkem francouzské armády. Se svými styky v politických, vojenských a společenských kruzích v Paříži i se svými rozsáhlými osobními vztahy v mnoha zemích znamenal pro Masaryka a Beneše neocenitelný přínos. Cílem komitétu bylo přesvědčit dohodové mocnosti o nutnosti rozbít Rakousko-Uhersko. Politické a propagační akce byly podporovány dodáváním špionážních zpráv z domova a především pak organizováním vojenských jednotek z řad Čechů a Slováků žijících v cizině a z českých a slovenských válečných zajatců. Od jara 1915 pak Masaryk akcentoval nutnost veřejně vystoupit a formuloval přesné instrukce, jaký by měl být obsah těchto vystoupení. Tyto body se objevi-

⁸ Srov. HÁJKOVÁ, Dagmar. *Role propagandy ve válečných aktivitách TGM od vypuknutí války do ledna 1917*. In *Historie a vojenství*, 2000, č.1, s. 17-18.

⁹ BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce*, III Praha: Orbis, 1928, s. 212.

¹⁰ BENEŠ, *Světová válka III*, ref. 1, s. 217.

¹¹ KŘEN, ref. 1, s. 395.

ly v prohlášení Českého komitétu zahraničního ze 14.11.1915: „Válka nynější protivy mezi národem českým a Rakousko-Uherskem přiostrčila. ... Národ český v nové době vždy hájil program rozhodně slovanský... Vídeň a Budapešť podporují pangermanistické orgie ... Za takové situace český národ nemůže dále mlčet. Proto utvořil zahraniční komitét české emigrace, aby cizinu informoval o pravém stavu věci a státníkům, politikům a publicistice Spojenců a neutrálních států přednášel tužby českého národa a hájil český program . . . Ztratili jsme důvěru v životnost Rakousko-Uherska, neuznáváme již jeho oprávněnost; svou neschopností a nesamostatností podalo celému světu důkaz, že slovo o nutnosti /zachování/ Rakouska je překonáno a právě touto válkou naprosto vyvráceno. ... Dualistické Rakousko-Uhersko se stalo potlačovatelem neněmeckých a nemaďarských národů, je překážkou míru v Evropě a zvrhlo se v pouhý nástroj dobytčivosti Německa na východ...“¹² Podobně určil, jaký obsah by měly mít články, které mu z domova měly být posílány pro časopis *La Nation Tchèque*, který založil společně s francouzským historikem Ernstem Denisem na jaře 1915. Chtěl „zejména článek o tom, jak Rakousko nás šidilo, slibovalo, neplnilo, utlačovalo“.¹³ Praha však nebyla tak vstřícná, jak by si Masaryk přál. Jan Herben /spisovatel a publicista, stoupenec masarykovského realismu/ se o Prohlášení Českého komitétu zahraničního v únoru 1916 vyjádřil: „Co dělá Masaryk? ... Ten nám dělá pěkné koniny ... Podepsal nějaký manifest, že je autorizován stranami Čech ... U soudu to mají přeloženo. Ždímají z toho proti Kramářovi /politik, do roku 1916 poslanec říšské rady, pak vězněn-E.I./ materiál, že Kramář je s nimi dorozuměn. Děsně nám to škodí.“¹⁴

V oběžníku představitelům spolků a organizací zahraničních krajanů z března 1915 Masaryk stanovil zjednodušené zásady propagandy – vyslovovat vážně požadavek samostatnosti, a to na zvláštních schůzích a v novinách; udržovat styky s cizími politiky a novinami; mít povzbuzující vliv na Prahu. „Nesmíme spoléhat, že spojenci sami od sebe zřídí český stát – musíme se o to přičinit, musíme to politické Evropě říkat, že ten český stát je nutný, že je také spojencům prospěšný, musíme o samostatnost českého národa sami každý usilovat, musíme přinášet oběti...“¹⁵

V létě 1915 byla Masarykovi nabídnuta možnost přednášet na Londýnské univerzitě. Jeho první přednáška *Problém malých národů v naší nynější krizi* zahajovala činnost nově zřízené Školy slovanských studií na King's College Londýnské univerzity. Masaryk v přednášce vyvodil zásadní tezi: „Má-li tato strašná válka se svými nesčetnými oběťmi nějaký smysl, možno jej nalézt v osvobození malých národů, které jsou nyní ohroženy touhou Německa po výboji a jeho žízni po panství nad Asií.“¹⁶ S osvobozením malých, hlavně středoevropských národů spojoval naději, že ohnisko evropské a ve svých důsledcích světové krize bude eliminováno. A právě tento program by měl být podle něj válečným plánem spojenců i politikou dohodových mocností vůči Německu. Stejnou myšlenku vyjádřil Masaryk při setkání s francouzským ministerským předsedou Briandem na začátku února 1916, které zprostředkoval Štefánik, stejně jako v rozhovoru pro list *Le Matin*. Masaryk na otázku redakce, jak si představuje, že v budoucí Evropě budou české požadavky sladěny s vyššími zájmy spojenců,

¹² *TGM a vztahy Čechů a Němců (1882-1937)*. Masarykova společnost 1997, dokument č. 1, s. 98-102.

¹³ HÁJKOVÁ, ref. 1, s. 19.

¹⁴ HÁJKOVÁ, ref. 2, s. 26.

¹⁵ MASARYK, T.G. *V boji za samostatnost*. Praha: Státní Nakladatelství, 1927, s. 19.

¹⁶ MASARYK, T.G. *Problém malých národů v evropské krizi*. Praha: Státní Nakladatelství, 1926, s. 27.

odpověděl: „...je nevyhnutelné, abychom si předem udělali plán, jak má vypadat Evropa po vítězství Spojenců. Tento plán nám umožní, abychom Německo po jeho porážce učinili neškodným a již v nynějším stavu válečných operací dá nám prostředky k boji proti němu. ... Zničí-li se Rakousko, zasadí se Německu rána do srdce, protože tím se zmaří německý plán střední Evropy. ... Je šílenstvím říkat, že Rakousko-Uhersko je zárukou míru. Bylo to Rakousko, jež zaslalo sémě nynější války. ... Německo, zbavené opory Rakouska a Turecka, bude příliš slabé, než aby mohlo ohrožovat západní mocnosti. Zranitelným bodem Německa je Rakousko-Uhersko. ... Vím, že někteří politikové si představují, že se Rakousko-Uhersko postaví jednoho dne proti Německu; to je osudná iluze. Pangermanistický směr úplně zvítězil jak v Budapešti, tak ve Vídni. ... Celkem vzato, velký německý plán budoucnosti, který ohrožuje existenci všech spojenců, směřuje k ovládnutí celé střední Evropy Německem. Myslím, že osvobození střední Evropy musí být konečným cílem války. ... Zničení habsburské monarchie je nejbezpečnější cestou k zmaření plánů Německa, jež by pak bylo odkázáno na své vlastní síly.“¹⁷

Soustavnému zpracování politických zásad, které tvořily „program naší zahraniční propagandy“, byla věnována propagační brožura *Nová Evropa*. Jak uvádí Masaryk v předmluvě k jejímu anglickému a francouzskému vydání ve Washingtonu v říjnu 1918, byla napsána na podzim 1917 v Petrohradě a měla objasnit našim vojákům zásadní problémy války. Masaryk v ní rozvedl a podrobně zdůvodnil základní teze svých představ o uspořádání střední Evropy: program spojenců musí být programem reorganizace Evropy; hlavním cílem války je rozčlenění Rakouska-Uherska a porážka Německa; otázka Čech a Slovenska je otázkou světovou, neboť „cílů, jež si spojenci vytkli, nemůže být dosaženo bez osvobození Čech“; zároveň s československým státem musí vzniknout samostatné sjednocené Polsko a samostatná sjednocená Jugoslávie. Závěrečná část, která dala celé publikaci jméno, osvětlovala podstatu a podmínky skutečného demokratického míru.

Situace však zdaleka nebyla tak jednoznačná, jak by se mohlo zdát a o bytí a nebytí rakousko-uherské monarchie nebylo ještě vůbec rozhodnuto. Navzdory tomu, že do válečných cílů Dohody v lednu 1917 byla začleněna formulace o „osvobození Italů, Slovanů, Rumunů a Čechoslováků (to si po velikém úsilí prosadil Beneš) z cizí nadvlády“, mezi dohodovými mocnostmi vládla hluboká skepse vůči „balkanizaci“ střední Evropy a především byla rozšířena naděje na uzavření separátního míru s Vídni. Stejně tak nejasná byla i situace doma, v Čechách a na Slovensku. Před rokem 1914 ani jeden slovenský politický proud nepočítal reálně s možností rozbití rakousko-uherské monarchie a se spojenectvím s Čechy. Až za války se situace změnila a pak i domácí politická reprezentace začala pomýšlet na rozbití Rakousko-Uherska a spojení obou národů v jeden útvar. Ještě v roce 1916 se ale na Slovensku o možnosti rozbití monarchie a vytvoření společného státu Čechů a Slováků nemluvalo. Výrazně se o změnu v nazírání na budoucí osud Slovenska zasadil dotaz prezidenta Wilsona z 12.12.1916 týkající se válečných cílů Dohody, respektive její odpověď. Avšak ani pročesky orientovaní Slováci si nebyli jisti, jaký postoj bude zaujímat ke Slovensku domácí česká politická reprezentace. Jejich váhání napomohl i odmítavý postoj českých poslanců říšské rady k válečným cílům Dohody.

¹⁷ T.G.M. a vztahy dokument č. 2, ref. 1, s. 103-105.

Prohlášení českých poslanců vyvolávalo nebezpečí, že vedení zahraniční politické reprezentace na západě bude považováno za malou extrémní skupinku radikálů, která se odloučila od nehybného a se svým údělem spokojeného národa. Masaryk se navíc nemohl vykázat ani vhodným citátem z českých novin, v nichž by byla jasně vyjádřena vůle ke svobodě¹⁸, a také Slovensko nebylo v letech 1914-1917 pro českou domácí politiku aktuálním tématem. Vzpourou proti oficiální politice a prvním veřejným přihlášením se k československé politice byl manifest českých spisovatelů z května 1917. Poprvé na oficiálním politickém fóru požadavek vytvoření společného státního útvaru se Slovenskem vyjádřilo stanovisko českého poslaneckého klubu, které u příležitosti znovuzahájení zasedání rakouského parlamentu 30.5.1917 přednesl František Staněk. Česká politická elita viděla budoucí československý stát jako součást federalizované, demokratické monarchie, což ovšem byl nesplnitelný požadavek. Koronovační přísaha zavazovala císaře Karla I., jako uherského krále Karla IV., hájit celistvost Uher, a protože v Uhrách podle ústavy král nemohl ani přechodně vládnout bez parlamentu a maďarská politika stavěla princip integrity vysoko nad zájmy dynastie a říše, bylo by připojení Slovenska možné jen za cenu války s Maďary, na což vídeňská vláda nemohla ani pomyslet. Pro německou nacionální politiku byla zase úplně nepřijatelná myšlenka českého státu, zejména pokud by byl tento stát vytvořen ve svých historických hranicích a zahrnoval by i české Němce. Květnové prohlášení Českého svazu zároveň směřovalo nový moderní požadavek přirozeného práva národů na sebeurčení s tradičním požadavkem české politiky „nezadatelného historického práva“, a tento rozpor, který přineslo začlenění Slováků do české politiky, už zůstal její stabilní konstantou a zároveň i její Achillovou patou.

Na toto dilema poukázal v článku „Abychom si dobře rozuměli“ konzervativní list Hlas národa 8.6.1917: „Zůstali Čechové věrni svému státoprávnímu přesvědčení nebo se přiznávají k národnímu principu? Je-li první eventualita pravdivá, nemůže být o pojetí Slováků do politicko-národní akce Čechů žádná řeč, neboť s českým státem nemají Slováci co činit, náležejíce již 900 let k Uhrám. Kdo stojí na stanovisku práva českého království, musí respektovat i státní právo koruny uherské! Kdo ale obětuje právo národnostnímu principu a reklamuje ve jménu jeho Slováky, musí zajisté princip národního sebeurčení přiznat též německým krajanům v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. To by ovšem vedlo k roztržení země...“¹⁹

Požadavek spojení Čechů a Slováků byl zahrnut i do tzv. Tříkrálové deklarace českých a říšských poslanců z 6. 1. 1918, ale ani tento program nežádal přímo rozbití Rakouska-Uherska. Až do vzniku samostatného československého státu zůstalo Slovensko pro většinu českých domácích politiků spíše exotikem a pro drtivou část české veřejnosti „terra incognita“.

Ani slovenský národně politický tábor nebyl začátkem roku 1918 v nazírání na sjednocovací tendence jednotný. Pro značnou část slovenských politických reprezentantů se Maďaři zdáli být ještě příliš silní a myšlenka československé státního sjednocení těžko dosažitelná. Výstižně to vyjádřil Kornel Stodola ve svém zápise do válečného deníku 12. 2. 1918: „Bože, když píšu o tom československém státě, tak mi to vždy připadá jako nějaká halucinace.“²⁰ Zákonitě vystávala i otázka důvěry v českou politiku, v upřímnost jejích snah i slabá víra ve vlastní slovenské síly utvořit s vyspělejším českým národem partnerský svazek rovnoprávných náro-

¹⁸ Srov. PEROUTKA, Ferdinand Peroutka, Budování státu I, Praha: Lidové Noviny, 1991, s. 6.

¹⁹ In HRONSKÝ, Marián. *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava: Pravda, 1987, s. 128.

²⁰ HRONSKÝ, Slovensko, ref. 1, s. 209.

dů ve společném státě. Neaktivnější síly slovenské politiky se začaly sdružovat okolo Vavro Šrobára. Sblížil se s ním i vedoucí představitel slovenských klerikálů Andrej Hlinka a přiklonil se k československé orientaci.

V lednu 1918 vypracoval Šrobár návrh deklarace o útlaku Slováků a o slovenských požadavcích, který zaslal do Prahy na odhlasování Národnímu výboru. Šlo v podstatě o jakýsi výčet křivd a žádostí Slováků, kde se však už v duchu koncepce československého národa mluví o „třímilionové větvi československého národa, rozložené v severních Uhrách a nešťastnou hrou osudu odříznutou od živého svého kmene“. Šrobár pro ni požaduje „nefalšované právo na sebeurčení“. Zároveň navrhoval uspořádat konferenci SNS (Slovenská národní strana) a v otevřeném dopise jejímu předsedovi Dulovi vyzýval její vedení k aktivitě a většímu rozhledu. Z úvodníků a politických článků Národních novin bylo zřejmé, že konzervativní centrum se nedokáže adekvátně orientovat ani ve vnitropolitickém, ani v zahraničně politickém vývoji, není schopno postihnout nové trendy vývoje a na základě jejich zhodnocení vypracovat odpovídající postup své politické činnosti. Navíc SNS jako vrcholný orgán slovenského národně politického tábora neměla vybudován žádný systém místních organizací a spoléhala pouze na svůj tisk a soukromou iniciativu svých jednotlivých členů. Ti však byli za dané situace zcela bezradní a nevěděli nic ani o základní linii své politické strany, ani o tom, jakým směrem se SNS dál hodlá ubírat. Situace se stávala o to kritičtější, že v některých slovenských městech už začala probíhat vládní podpisová kampaň proti československému sjednocení. To byl pro přívržence aktivní politiky pádný argument, aby SNS se svou politikou pasivity skoncovala.²¹ Začátkem března 1918 se Šrobár zamýšlel nad možnými alternativami programu SNS a opatrně naznačil, že pro Slovaky je přijatelný pouze takový politický program, který vyjádří právo slovenského národa na sebeurčení a bude směřovat k vytvoření samostatného československého státu. Poprvé veřejně formuloval Šrobár koncepci sebeurčení pro „uherskou větev československého kmene“ na prvomájovém shromáždění v Liptovském Mikuláši. Slovenská národní strana se pro pročeskou opci osvobození a pro úplné odtržení Slovenska od Uher rozhodla na tajném zasedání svého ústředního výboru v Martině 24. 5. 1918, kde byli přítomni i zástupci dalších slovenských politických stran. „Slovenská národní strana stojí na stanovisku bezpodmínečného a bezvýhradného samourčovacího práva slovenského národa a na tomto základě indikuje pro slovenský národ účast na utvoření samostatného státu, sestávajícího ze Slovenska, Čech, Moravy a Slezska“.²² Toto stanovisko bylo dáno na vědomí Praze. Na tomto tajném jednání zazněl i známý výrok Andreje Hlinky: „Musíme se jasně vyslovit, zda půjdem i nadále s Maďary, anebo s Čechy. Neobcházejme tuto otázku, povězme otevřeně, že jsme pro orientaci československou. Naše tisícileté manželství s Maďary se nevydařilo. Musíme se rozejít.“²³

Veřejně však za pročeskou koncepci národní představitelé na Slovensku ještě nevystupovali a nechávali si zatím všechny možnosti otevřené. Také rakouská diplomacie v důvěrných materiálech o římském kongresu utlačovaných národů Rakouska-Uherska, konaném v dubnu 1918, konstatovala, že v dohodových kruzích panují dva směry v názorech na budoucnost monarchie – jeden je pro její zachování na základě Wilsonových 14 bodů jako faktoru stability ve

²¹ HRONSKÝ, Slovensko, ref. 2, s. 217.

²² MEDVECKÝ, Anton. *Slovenský prevrat III*. Bratislava: Komenský, 1930, s. 347.

²³ MEDVECKÝ, ref. 1, s. 219-220.

střední Evropě, druhý je pro vytvoření samostatných národních států. K definitivnímu rozhodnutí o osudu Rakouska-Uherska, k rozhodnutí o jeho rozbití, a tím i o spojení Čechů a Slováků do jednoho státu, dospěly velmoci v létě 1918. To už otázka nestála tak, zůstane-li monarchie zachována či nikoli, nýbrž kde budou hranice nových států, vzniklých na místě říše.

Jak jsme výše uvedli, Slovensko mělo v českých politických představách zcela specifické postavení. Na jedné straně mělo nezastupitelnou úlohu při vytváření a další existenci samostatného československého státu, respektive při jeho uznání mocnostmi Dohody. Na druhé straně navzdory uznání Masarykovy Washingtonské deklarace z 18. 10. 1918 a formálnímu vyhlášení „samostatného státu československého“ v Praze Národním výborem 28. 10. 1918 nebylo v posledních dvou měsících roku 1918 začleňování Slovenska do nově vzniklého státu jak z mezinárodněpolitického, tak vnitropolitického hlediska prosto značných problémů. Maďarská vláda právě v otázce Slovenska a jeho vyčleňování z území historických Uher doufala ve změnu postoje Dohody a naděje v tomto smyslu skládala do mírové konference a potenciálního plebiscitu.²⁴ Jisté vyhlídky v tomto ohledu dávala po krátký čas i tzv. bělehradská konvence, uzavřená 13. 11. 1918 mezi Károlyiho vládou a zástupci Dohody, zejména pak její 17. paragraf, který ponechával maďarskou vnitřní správu i na těch územích uherského státu, která byla obsazena spojeneckými vojsky.

Třetím aktérem dramatu vyčleňování Slovenska ze svazků bývalého uherského státu se stala na krátkou dobu Slovenská národní rada. O jejím zřízení bylo definitivně rozhodnuto na poradě vedení Slovenské národní strany 12. 9. 1918 v Budapešti, k formálnímu stanovení došlo pak až 30. 10. 1918 v Turč.Sv.Martině. SNR jako reprezentativní orgán Slováků přijala Deklaraci slovenského národa, kterou shromáždění zástupci manifestovali právo uherské větve československého národa na sebeurčení, přihlásili se k myšlence vytvoření společného státu s Čechy, a podali tak dlouho požadované veřejné osvědčení politické reprezentace Slováků ve smyslu československé státní samostatnosti.²⁵ Východiskem k textu se stal návrh Emanuela Zocha, který se dovolával jen Wilsonova uznání práva Čechoslováků na sebeurčení. V době přijetí deklarace Slovenská národní rada ještě nic netušila o tom, že v Praze byl vyhlášen samostatný československý stát – dovoz novin z Čech byl už od jara 1918 zakázán a německé ani maďarské noviny o převratu v Praze neinformovaly.²⁶

Deklarace byla sice jasným vyjádřením vůle domácího, slovensky uvědomělého obyvatelstva rozejít se s Maďary, ale žádný převrat vykonán nebyl, jen bylo deklarováno právo národa na sebeurčení. V tomto smyslu poslal také Slovenské národní radě už 31. 10. pozdravný telegram Mihály Károlyi. Nabídku skrytou v telegramu, aby Slováci i za změněných poměrů zůstali nadále v rámci uherského (maďarského) státu, sice Slovenská národní rada odmítla, reálná situace na Slovensku však zdaleka nebyla tak jednoznačná. Nebylo pochyb, že Slováci se sami neosvobodí, i když jejich právo na sebeurčení bylo uznáno.²⁷ Někteří představitelé Slovenské národní rady stále ještě uvažovali o přijetí úřadů z rukou Maďarů. Složitost poměrů do-

²⁴ KRAJČOVIČ, Milan. Károlyiho vláda v Maďarsku a jej vzťah k Slovensku. In *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918-1920*, Matica slovenská 1995, s. 32; TAJTÁK, Ladislav. Maďarské snahy o řešení slovenskej otázky 1918-1919. In *Historica* 1970, s. 213.

²⁵ Srov. KOVÁČ, Dušan a kol. *Muži deklarácie*. Martin: Osveta, 1991, s. 10.

²⁶ RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století*. Bratislava: AEP, 1997, s. 57.

²⁷ KRAJČOVIČ, ref. 1, s. 32.

kládala i skutočnosť, že Slovenská národná rada si nedokázala podřídiť ani celé slovenské etnické území. Väčšina národných rad se podřízovala vládě v Budapešti – národní vědomí šikých vrstev slovenského obyvateľstva bylo zejména ve smíšených oblastech stále ještě nízké, zatímco uherské státní vědomí bylo s ohledem na tisíciletou existenci uherského státu stále velmi silné.²⁸ Slovenské orgány nebyly schopny udržet pořádek, území, která stará státní správa opustila, propadalo anarchii, lid ovládalo revoluční vření mnohem více sociálního charakteru než národního. Tak Slovenská národní rada v rozhodujících okamžicích nebyla schopna zasáhnout do konkrétní mocenské situace na Slovensku. Navíc jakékoli mocenské aspirace SNR na převzetí moci nehodlal podporovat ani pražský Národní výbor, ani centristicky orientovaná skupina politiků v čele s Vavro Šrobárem, která odešla do Prahy a vytvořila tam druhé mocenské centrum pro Slovensko. Obávala se, že Slovenská národní rada by mohla být vystavena snahám Maďarů o vyjednávání a spatřovala velké nebezpečí pro další vývoj československého státu, kdyby bylo Slovensko ponecháno pod maďarským vlivem. Zasazovala se proto o okamžité vojenské obsazování Slovenska. Jak to lapidárně vyjádřil Vavro Šrobár: „Kdo na ně první položí ruku, toho bude.“²⁹

Stejně smýšlela i zahraniční vláda. Masaryk telegrafoval z Ameriky Benešovi do Paříže, že Slovensko bude nutno obsadit. Protože předpokládal, že Maďaři se budou bránit, žádal uzavřít dohodu s Rumuny a Jihoslovany a dopravu československých legií z Itálie a Francie. 2.11. 1918 obsadil první oddíl československého vojska pohraniční město Malacky. Začalo tak faktické začleňování Slovenska do Československé republiky, shora, cestou vojenského obsazování. Vojenským obsazením Slovenska a postupným dosazováním slovenských županů a vyšších úředníků si vytvářela československá vláda výhodnější pozici vůči Budapešti pro budoucí jednání na mírové konferenci.³⁰

V polovině listopadu 1918 vydal klub slovenských poslanců v Praze zásadní prohlášení, že pravomoc Slovenské národní rady už neexistuje, protože přešla utvořením Národního shromáždění a vlády na tyto instituce. Zároveň slovenští poslanci v Praze varovali slovenské politiky na Slovensku před Károlyiho vládou. „My jsme vždy pochybovali o upřímnosti maďarských vlád, a to i tehdy, když vyrostly z revoluční komedie vytvořené tradiční politickou šikovností maďarských politiků. My Maďarům, ani těm nejdemokratičtějším, nevěříme, od nich nic nežádáme a nechceme s nimi mít nic víc už společného.“³¹ Také Beneš z Paříže se stavěl proti jakémukoli jednání s Maďary. V dopise předsedovi vlády Karlu Kramářovi 27. 11. 1918 napsal: „Prosím, omezte co možno nejvíc styk s Maďary a Němci. Formálně a oficiálně Vy byste s nimi vůbec neměli jednat. Já osobně pokládal vždy za omyl, že byl akreditován zástupce ve Vídni a v Budapešti. My jsme světem uznáni, oni nikoli. A co je zvláště důležité: nebudou uznáni. Upozorňuji, že s nimi se nebude uzavírat a jednat o mír. Jím se mír bude prostě oznamovat. Každé jednání s Károlyim jeho situaci posiluje... Vím, že nám se zde snadno takto mluví, když nejsme v tom, ale klid a sebeovládání nám zde velmi prospívá. Tedy i v té věci Slovenska klidně a důstojně a vyhrajeme to.“³² O začlenění Slovenska do československého státu neměl tedy Beneš žádných pochyb.

²⁸ LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*, Bratislava: Kalligram, 2000, s. 87.

²⁹ HRONSKÝ, ref. 3, s. 315.

³⁰ LIPTÁK, ref. 1, s. 87.

³¹ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. Praha: Lidové Noviny, 1991, s. 220.

³² BENEŠ, *Světová válka III.*, ref. 2, s. 518-519.

Z pohľadu Prahy ale vypadala situace na Slovensku podstatně jinak. Opírajíce se o 17. paragraf bělehradské konvence, začaly maďarské jednotky postupovat na Slovensko a obsazovat je. 16. 11. předseda vlády Kramář ve zprávě Benešovi požadoval, „ať hned se vypraví naše italská československá divise... Je to pro nás okamžik nejdůležitější, obsadit celé Slovensko a košicko-bohumínskou dráhu. Trpíme úžasně prestižem na Slovensku, když nás Maďaři vyhánějí a bohužel, nemáme dost moci, abychom tomu zabránili.“³³

Ozbrojený zásah maďarské vlády na Slovensku ničil nejen představy o české pomoci a důvěru v její schopnosti, ale narušoval i víru v příznivý postoj dohodových mocností k řešení slovenské otázky. Maďarská armáda obsadila Martin, uvěznila předsedu SNR Dulu (ten byl pak na Károlyiho zásah propuštěn) a de facto likvidovala na Slovensku ústřední moc československé vlády, která v daném okamžiku nebyla schopna garantovat ani přislíbit, že se tato konkrétní situace v dohledné době změní. Celá situace byla pro českou a slovenskou politickou reprezentaci o to nepříjemnější, že Károlyi v daný okamžik postupoval v intencích konvence. Za této komplikované situace došlo k jednání mezi Milanem Hodžou a ministrem pro národnosti Oszkárem Jászim. Pro Jásziho a Károlyiho zapadala jednání s Hodžou do jejich koncepce zachránit alespoň částečnou integritu maďarského (uherského) území s národnostmi, Hodžovým hlavním zájmem pak bylo, jak zdůraznil, „učinit vše, aby Maďaři Slovensko opustili. Cítil jsem zodpovědnost k vládě, ale ještě víc zodpovědnosti před svým vlastním svědomím...“³⁴

23. 11. 1918 Hodža odjel do Budapešti, kde vystřídal prvního slovenského zástupce Emila Stodolu, s pověřením od pražské vlády „jednat o ústup maďarských vojsk ze Slovenska a připravit likvidaci Maďarska s Československem“.³⁵ K jednání mu byl předložen neoficiální návrh Károlyiho vlády na přechodnou úpravu vztahu Maďarska ke Slovensku. V návrhu dohody se mluvilo i o uplatňování moci SNR na území určeném ještě podle někdejších požadavků slovenského Okolia a z Jásziho mapy na základě etnického kritéria podle sčítání lidu z roku 1910.

V Praze vyvolalo Hodžovo jednání s maďarskou vládou, respektive s Oszkárem Jászim pohoršení, které bylo ještě umocněno triumfujícími hlasy maďarského tisku. Ministerský předseda Kramář svolal poradu vlády a telegrafoval Hodžovi: „prosím a žádám Vás, abyste svého jednání zanechal.“ 1. 12. pak vláda vydala veřejné prohlášení: Vzhledem k různým zprávám v maďarských časopisech, podle kterých maďarská vláda s Národní radou slovenskou o odezdání vojenské a politické moci na Slovensku do rukou uvedené slovenské Národní rady vyjednávala, prohlašuje vláda Československé republiky toto: K vyjednávání o jakýchkoli otázkách, ať politických, hospodářských či vojenských s vládou maďarskou nebyl od vlády Československé republiky nikdo zplnomocněn. Poslanec Hodža byl vyslán do Budapešti jedi- ně za tím účelem, aby v případě potřeby projednal otázku likvidace bývalých společných záležitostí uhersko-slovenských s bývalým státem uherským.“³⁶ Veřejně protestoval také klub slovenských poslanců v Praze: „Na zprávy, které se objevily v maďarských novinách o vyjednávání maďarské vlády se Slovenskou národní radou, klub slovenských poslanců Národního shromáždění ohlašuje, že se jednomyslně ohražuje proti jakémukoli vyjednávání na Slo-

³³ BENEŠ, Světová, III., ref. 3, s.506-507.

³⁴ HODŽA, Milan. *Rozchod s Maďarmí*. Bratislava: Slovenský Denník, 1929, s. 87.

³⁵ HODŽA, ref. 1, s. 14.

³⁶ BENEŠ, Světová, II, ref.1, s. 495-496.

vensku, které by se konalo bez pověření vlády Československé republiky.“³⁷ Rovněž členové Slovenské národní rady se od jednání distancovali a její předseda Dula telegrafoval 1. prosince 1918 do Národních novin dementi, v němž se praví, že tato jednání byla jen nezávaznými rozhovory mezi ministrem Jászim a poslancem Hodžou.

Maďarská vláda však brala jednání mezi Jászim a Hodžou velmi vážně. Navzdory příkazu z Prahy, že Hodža nemá jednat o mezistátních a politických otázkách, o němž maďarská vláda už věděla, přijala na svém zasedání 1. 12. 1918 rozhodnutí, že dohodu se Slovenskou národní radou je třeba uzavřít. Jászi upozorňoval, že Čechům je zřejmě nepříjemná představa, že Slovákům je vážně nabídnuta autonomie a že jednání o případnou autonomii považují za klín vtržený mezi ně a Slováky. Jestli Češi tento návrh překazí i na mezinárodním fóru, pak „my získáme nesmírnou taktickou výhodu“.³⁸

Jásziho představy však neodpovídaly skutečnosti. Rovněž Beneš v Paříži na žádost vlády protestoval proti bělehradské konvenci a podnikl všechny kroky pro to, aby získal příznivé rozhodnutí spojenců pro územní otázky Slovenska a vynutil si zásadní řešení této otázky ještě před mírovou konferencí. Nejvyšší velitelství spojenců po této intervenci poslalo instrukce náčelníkovi vojenské dohodové mise v Budapešti podplukovníku Vixovi, který je formou nóty předal 3. 12. 1918 maďarské vládě. V nótě bylo maďarské vládě oznámeno, že „Československý stát byl od Spojenců uznán a Spojenci uznali československé vojsko za spojenecké. Československý stát jest oprávněn obsaditi slovenské území již z toho důvodu, že československý stát, jakožto spojenecká bojující strana, zúčastňuje se provádění příměří, jímž bylo stanoveno obsazení někdejší rakousko-uherské monarchie. V důsledku toho jsem byl pověřen vyzvati uherskou vládu, aby bez odkladu odvolala své vojsko ze slovenského území.“³⁹

Fochovy instrukce ve Vixově nótě nekonstatovaly žádnou linii, za kterou by se vojska maďarské armády měla stáhnout, ukládaly pouze ústup ze slovenského území, to však ani politicky, ani zeměpisně neexistovalo. Hodža, který stále zůstal v Budapešti, s maďarským ministrem války Bélou Barthou uzavřel 6. 12. 1918 dohodu o prozatímní demarkační linii, která měla být platná do doby, než přijdou instrukce nové. Demarkační linie, kterou Hodža navrhl, se držela především nesporných etnických hranic a zahrnovala pouze župy čistě slovenské. Táhl se severně od Malého Dunaje, od Ipel'u na sever po Rožňavu, poté severně od Košic přes Humenné po Dukelský průsmyk. Ve správě Maďarů ponechávala Bratislavu s Žitným ostrovem, komárenskou a ostříhomskou župu a Košice. I když Hodža zdůraznil, že jde jen o prozatímní dohodu, Praha byla s demarkační linií, kterou navrhl, velmi nespokojena a nepřijala ji. Kramář žádal Beneše, aby podnikl okamžité kroky. V polovině prosince se Benešovi v Paříži „po svízelných a rozčilujících jednáních na Quasi d'Orsay“ dostalo ujištění, že bude respektována linie, která byla na jeho návrh schválena na ministerstvu zahraničí a ve štábu maršála Foché už na konci listopadu. Vix, odvolávaje se na bělehradskou konvenci, proti uváděné demarkační linii protestoval, nicméně 23. 12. 1918 předal maďarské vládě další nótu, v níž oznamoval, že doplňuje své sdělení ze dne 3. 12. 1918 podle pokynů, které obdržel od velitele východní armády, a vyznačuje hranice československého státu podle historických hranic slovenské země. (!) Linie sledovala řeky Moravu, Dunaj, Ipel', vzdušnou linii od Rimavské So-

³⁷ BENEŠ, Světová, II, ref. 2, s. 496.

³⁸ KRAJČOVIČOVÁ, Natalia. 4. koncepcia autonomie Slovenska v maďarskej politike v rokoch 1918-1920. In *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918-1920*. Martin: Matica slovenská 1995, s. 49.

³⁹ BENEŠ, Světová, II, ref. 3, s. 488.

boty k Čopu a řeku Uh.⁴⁰ Maďarská vláda sice proti nótě protestovala s odvoláním na smlouvu o demarkační čáře, která byla 6. 12. 1918 dohodnuta mezi Hodžou a Barthou, nicméně vzala nótu na vědomí a svoje jednotky začala z území Slovenska stahovat. Na jejich místo přicházely jednotky armády československé. 20. 1. 1919 bylo obsazení Slovenska československým vojskem dokončeno. 4. 2. 1919 pak Vavro Šrobár, který byl 7. 12. 1918 jmenován ministrem s plnou mocí pro správu Slovenska, přesídlil ze Žiliny do Bratislavy, která se tak stala hlavním městem Slovenska.

O dva měsíce později, 20. 3. 1919, předal podplukovník Vix v doprovodu dalších členů mise prozatímnímu prezidentovi Károlyimu za přítomnosti premiéra Berinkeyho dopis generála de Lobita o usnesení mírové konference, který obsahoval nótu o zřízení neutrální zóny mezi maďarskými a rumunskými vojenskými silami. Maďarské jednotky by se musely stáhnout cca 50-100 km na západ, prakticky až k Tise. Počátek ultimata na vyklizení území byl stanoven na 23. březen. Zároveň dal podplukovník Vix Károlyimu na vědomí, že nová demarkační linie, vytyčená v nótě, je považována za konečnou politickou hranici Maďarska.⁴¹ Maďarská vláda ultimatum nepřijala a odstoupila. Moc převzala nová sociálně demokratická vláda, která spolu s komunisty 21. 3. 1919 vyhlásila Maďarskou republiku rad.

Vyhlášení Republiky rad mělo velký vliv na vývoj ve střední Evropě. Západní demokracie byly velmi zneklidněny představou, nebude-li dělnictvo středoevropských zemí maďarský příklad následovat. Nóta rozvířila diskusi o odpovědnosti za vyvolání bolševické revoluce v Maďarsku a o dalším postupu konference vůči ní. Třebaže se představitelé vítězných mocností neshodovali v představách o konkrétních formách a prostředcích, základním cílem bylo potlačení revoluce. Centrem tohoto snažení se stala Paříž. Nástupnické státy – Československo, Rumunsko a Jugoslávie – se snažily této situace využít a jako strážci středoevropského pořádku požadovaly splnění svých požadavků s větší energií. Beneš v dopise Clemenceauovi z 25.3.1919 předsedu mírové konference upozorňoval na nebezpečí, které se v důsledku vítězství Maďarské republiky rad jakož i pozdvižení německého, rakouského a polského revolučního hnutí pro Československo vytvořilo. Zároveň požádal o to, aby v zájmu udržení pořádku podpořil jeho požadavky proti třem výše uvedeným státům.⁴²

Pařížská konference zvažovala všechny možnosti při hledání způsobů, jak vyřešit nenadálou krizi – od úvah o bezprostřední vojenské intervenci proti Republice rad přes navázání styků s ní až po hospodářskou a politickou podporu středoevropských států. Hlavním stoupencem intervence byla Francie. 27.3. 1919 předložil maršál Foch na mírové konferenci konkrétní plán vojenského zásahu proti Maďarské republice rad, kterého se měly účastnit i armády Rumunska a Československa, ale delegace Spojených států a Velké Británie jeho plán odmítly. Potenciální invazi proti Maďarsku hodlal využít i prezident Masaryk. V „naprosto důvěrném a tajném“ dopise Benešovi napsal: „1. Zmocníme se části nutného území za Dunajem, především: a) pravého břehu naproti Bratislavě až k rakouským hranicím. Možná, že bychom zabrali celý pruh pravého dunajského břehu alespoň po Komárno; b) naproti Komárnu tolik, abychom opanovali most a Dunaj. 2. Od Ipoly počínajíc kolem Dunaje až k Vosovu (Vác) a odtud rovnou k demarkační čáře. ... 3. Dobudeme Budapešti a přinutíme Maďary k zaplacení

⁴⁰ ORMOS, Mária. *Padovától Trianonig*. Budapest: Kossuth, 1983, s. 92.

⁴¹ Vörös Könyv 1919. Lakitelek: 199.3, s. 9

⁴² SOJÁK, Vladimír – AURSPERG, Pavel (eds.). *O československé zahraniční politice*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1956, s. 48.

všech škod a výloh. Na to konto vezmeme si lokomotivy, vagony, dunajskou flotilu a válečný materiál. Toto všechno ostatně z velké části nám připadá jakožto likvidační materiál. Tyto plány dali bychom ovšem schválit Ententou; alespoň by nám nesměla překážet, neboť nežádáme nic, než k čemu budem mít právo a co jest nutné k zabezpečení budoucnosti.“⁴³ To byl dost podstatný posun v Masarykových představách o velikosti území obývaného Maďary, které by mělo být připojeno k Československu, k nimž došlo od ledna 1919, jak vyplývá z Masarykovy korespondence s Benešem, kdy si nepřál mnoho území obývaného Maďary.

16. 4. 1919 rumunská armáda, vědoma si podpory Francie a Itálie, překročila demarkační linii mezi Rumunskem a Maďarskem. Československá vláda, motivována obavou z bolševismu stejně jako zájmem získat s poraženým Maďarskem nejvýhodnější hranici (vznášela nároky např. na uhelnou pánev Salgótarján a na významná území v západním Maďarsku v zájmu vytvoření československo-jugoslávského koridoru, a považovala za nutné co nejdříve obsadit území Podkarpatské Rusi, slíbené spojeneckými mocnostmi, před příchodem rumunských jednotek), viděla po počátečním váhání v připojení se k rumunskému útoku proti Maďarsku příležitost, jak realizovat bez většího rizika svoje zájmy. 26. 4. 1919 československá armáda překročila demarkační linii, pronikla do Podkarpátí, poté postupovala ve směru na Eger a Miskolc a dostala se bezprostředně pod uhelnou pánev Salgótarján. Vojenská situace se pro Republiku rad stala velmi vážnou. Revoluční maďarská vláda zaslala 30. 4. 1919 československé a rumunské vládě nótu, že nezastává princip územní integrity a uznává jejich územní požadavky. Zároveň vlády Československa a Rumunska vyzvala, aby okamžitě přerušily vojenské akce proti Maďarsku. Současně s touto výzvou se obrátila na prezidenta Wilsona, aby učinil opatření k přerušení intervence. Spojené státy a Velká Británie intervenční akce obou států vedené bez oficiálního souhlasu dohodových mocností rozhodně odmítly a dosáhly toho, že mírová konference dopisem vyzvala Bukurešť a Prahu, aby okamžitě přerušily útok.⁴⁴

Vlivem československých a rumunských úspěchů se Maďarská republika rad dostala do vážné krize. Odborářští vůdci vyzvali vládu lidových komisařů k rezignaci, které však zabránilo rozhodné vystoupení Bély Kuna, jenž si zajistil podporu velitelů armád. Začátkem května 1919 pak zahájila maďarská armáda protiútok proti československým jednotkám v prostoru Salgótarjánu a 20. 5. je začala vytlačovat z území Maďarska. Poté přistoupila k severní ofenzivě, která od sebe oddělila československé a rumunské vojenské síly. Počátkem června maďarská Rudá armáda překročila demarkační linii, obsadila Košice a střední a východní část Slovenska. V Prešově pak byla pod jejím vlivem vyhlášena Slovenská republika rad.

Zprávy o postupu maďarské armády a o situaci na Slovensku vyvolaly v Paříži prudkou diplomatickou reakci. Předseda mírové konference Georges Clemenceau v Nejvyšší radě informoval, že Maďaři zaútočili proti Čechům a kategoricky požadoval, aby se Maďarům nařídilo okamžitě zastavit postup. Československá vláda žádala vojenskou pomoc a svou vojenskou akci proti Maďarsku ospravedlňovala poukazem na nutnost boje proto bolševismu. Konference však z neúspěšné akce a překročení demarkační linie obvinila Československo. Beneš byl předvolán před Radu čtyř a obviněn z překročení demarkační linie.

⁴³ ŠOLLE, Zdeněk. Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských jednání v roce 1919, I, II. Praha: Česká akademie Věd, 1993, s. 282

⁴⁴ NAGY, Zsuzsa L. A páriszi békekonferencia és Magyarorszá. Budapest: Kossuth, 1965, s. 79.

Spojené státy a Velká Británie i nadále odmítaly zasahovat do tohoto konfliktu a preferovaly vyřešit celou situaci diplomatickými prostředky. Obdobný postoj zastávala i Itálie. Nadále byl proto uplatňován diplomatický nátlak. 7. 6. 1919 předseda mírové konference Clemenceau adresoval nótu maďarské revoluční vládě, v níž pod hrozbou všeobecného útoku Dohody požadoval okamžité přerušeni vojenských operací proti Československu a stažení maďarské armády za demarkační linii.

13. 6. 1919 byla v Paříži definitivně stanovena demarkační linie mezi Maďarskem a Československem jakož i mezi Maďarskem a Rumunskem, která byla shodná s pozdějšími trianonskými hranicemi. Současně s tím vyhlásily spojenecké mocnosti v nótě z 15. 6. 1919 ukončení nepřátelství mezi bojujícími stranami a vyzvaly maďarskou vládu, aby svoje jednotky stáhla za předepsané hranice. Od 30. 6. začali Maďaři vyklízet území Slovenska a 4. 7. 1919 nestál už na slovenské půdě žádný maďarský voják. Podkarpatská Rus byla československým vojskem obsazena na přelomu srpna a září 1919. Boj Slovensko tak byla skončen diplomatickým zákrokem Dohody.

SUMMARY

Masaryk's idea of the liberation program and the struggle of the Czechoslovak Government for Slovakia

Up to the out break of the First World War, each orientation of the various national movements proceeded from the concept of preserving the Austro-Hungarian Empire. In his version of the Czech programme, Masaryk also considered the preservation of Austria-Hungary, but in a newly reformed shape in the spirit of democracy, social justice and understanding for the peoples of the empire. The war, however, prompted Masaryk to break with the empire for good: it became his unwavering conviction that Austria-Hungary must be crushed, and thus he moved well beyond the frame work of Czech policy thus far. In his vision of the future state, Masaryk linked the basic principles of historical rights and natural rights and calculated that the new stateformation would be established by linking the countries of Czech crown and Slovakia. The second basic condition for the establishment of the independent state of the Czechs and Slovaks was the idea of the existence of a unified Czechoslovak nation, there are two reasons for this. Presenting the Czechs and Slovaks as a single nation was an indispensable argument to convince the Entente powers that a multinational Austria-Hungary should be torn apart and that nation-states should be established based on the principle of self-determination.

Attila Simon

Idea československého národného štátu a menšinový aktivizmus*

Jedným zo závažných argumentov pri prebudovávaní stredoeurópskeho priestoru po prvej svetovej vojne bola myšlienka nahradenia mnohonárodnostných monarchií národnými štátmi. Na prvý pohľad by sa mohol zdať, že uvedený cieľ bol realizovaný, veď všetky nové útvary nášho priestoru seba samých definovali ako národné. V skutočnosti to však boli množstvom problémov zaťažené mnohoetnické štáty. Pomer národnostných menšín bol v Rumunsku 28%, v Poľsku 31%, v Československu 35%, v Juhoslávii 26%, a v posledných dvoch bola aj jednota štátneho národa len fikciou.

Idea národného štátu zohrala významnú, i keď kontroverznú úlohu aj v živote prvej Československej republiky (ČSR). Na jednej strane pomohla upevniť konštrukciu nového štátneho útvaru, čím prispela ku konsolidácii novej republiky. Na strane druhej však bola akousi psychickou hrádzou skutočnej rovnosti každého občana, ktorá bránila tomu, aby Nemci, Maďari a ostatné „neštátotvorné národy“ republiku vnímali ako svoju vlasť, domov. Konzekventne tým prispela k zániku prvej ČSR.

To, že sa základným pilierom Československa stala idea centralizovaného československého národného štátu nebolo zákonité, avšak predsa malo svoje racionálne korene. Fakt, že staré štátne ideí (idea Habsburskej monarchie, alebo idea Svätoštefanskej ríše) bude potrebné nahradíť inými, bolo samozrejmosťou. Otázkou však je, či československí štátnici mali inú možnosť, resp. cestu, než akú zvolili. Pred vznikom republiky sa síce objavili tézy o prevzatí švajčiarskeho modelu, resp. o federatívnom usporiadaní štátu, ale po konštituovaní republiky bola politická realita do takej miery iná, že k realizácii uvedených predstáv nemohlo dôjsť. Závažným argumentom v tejto diskusii bol aj ostrý nesúhlas Nemcov a Maďarov so vznikom československého štátu, predovšetkým s pripojením území, ktoré súvisle obývali v republiky. Na druhej strane však je potrebné uviesť, že nová štátna moc nevypracovala žiadnu ucelenú koncepciu svojej národnostnej politiky. K tomu nedošlo ani v období revolučnej národnej diktatúry, ani po prvých parlamentných voľbách. A tak jedinou hybnou ideou československej národnostnej politiky ostala idea československého národného štátu, pričom konkrétne kroky národnostnej politiky záviseli predovšetkým od aktuálnych mocenských pomerov.

V súčasnej historiografii sa nevedie diskusia o tom, či prvá ČSR bola, alebo nebola národným štátom, ale o tom, čo z národnoštátneho rámca vplývalo na postavenia menšín, a tiež o tom, ako česko-slovenská väčšina využila svoje možnosti, ktoré jej národný štát poskytoval. V diskusii jedna strana argumentuje hlavne ústavou z roku 1920, ktorá zaručila každému občanovi – bez rozdielu rasy, materinského jazyka a náboženstva – rovnoprávnosť pred zákonmi,¹ a tým, že práve ČSR bola štátom, ktorá najdôslednejšie dodržiavala záväzky na ochranu národnostných menšín zakotvené v medzinárodných zmluvách. Podľa druhej strany, však na-

* Publikáčny výstup je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0023/12 Československá republika a maďarská menšina na Slovensku 1930 – 1938.

¹ „Všichni státní občané republiky Československé jsou si před zákonem plně rovni a požívají stejných práv občanských a politických nehledíc k tomu, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství.“ Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. Hlava šestá. § 128. http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html

priek proklamovanej rovnosti, v praxi existoval len jeden privilegovaný národ, a to „československý“. Táto privilegovanosť, uzákonená aj v jazykovom zákone z 29. februára 1920, sa prejavila vo viacerých oblastiach každodenného života, ale zrejme najviditeľnejšie v personálnej politike štátnych úradov, armády, pôšt, železníc a ďalších podnikov.

Ešte závažnejším argumentom je, že aj subjekty československej politiky chápali nový štát, ako československý národný štát. Nemali o tom žiadne pochybnosti ani experti Najvyššieho správneho súdu,² ani predstavitelia československých politických subjektov. Na tom, že sa jedná o národný štát trvali nielen nacionalisti typu Karela Kramára, ale celá československá politická reprezentácia, od sociálnych demokratov až po pravicu. Postoj českých politických síl je o to problematickejší, že pojem československý štát väčšinou chápali ako český národný štát.³

Je potrebné uviesť, že česko-slovenská politická elita nebola jediná v tomto regióne, ktorá sa usilovala vybudovať svoj národný štát. Veď o to isté sa pokúšali Rumuni, Srbi, Poliaci a aj Maďari. Rozdiel je v tom, že Československo bolo demokratickou krajinou, a preto aj jeho národnoštátne metódy boli miernejšie, a menej priamočiarejšie.

Ďalšou črtou dobovej československej politiky bolo, že národnostnú otázku považovala Praha za výsostnú agendu československých strán, a nesnažila sa vytvoriť konsenzus s menšinami. Ako to správne vystihuje aj J. Kučera, tento postoj pramenil z toho, že česko-slovenská väčšina hľadala na republiku ako na výsledok svojej národnej revolúcie,⁴ preto nemala záujem sa o získanú moc deliť ani s Nemcami, ani s inými národmi. Ako príklad tohto uvažovania môžeme citovať nielen radikálov, ale i samotného prezidenta T. G. Masaryka: „My jsme vybudovali svůj štát, my jsme jej drželi a my jej budujeme znova...“⁵ Pritom česko-slovenská väčšina bola presvedčená, že ich politická reprezentácia je natoľko demokratická, a v tomto smere vysoko prevyšuje politickú reprezentáciu menšín, že v národnostnej politike pokojne môže rozhodovať aj v mene menšinových spoločností. Preto Praha vôbec neiniciovala vstup predstaviteľov minorít do procesu vypracovania národnostnej politiky československého štátu, ba priamo sa od toho dištancovala.

Ako príklad môžem spomenúť návrh poslancov DSAP z 5. júna 1920, v ktorom navrhli zmenu ústavy v tom zmysle, aby československý štát bol prebudovaný na základe národnostných princípov.⁶ Tento návrh bol vlastne oživením Brnenského programu rakúskej sociálnej demokracie z roku 1899 („demokratický národnostní štát spolkový“, pozostávajúci zo samosprávnych národnostných obvodov), ktorého vtedy podporovala aj česká sociálna demokracia. Začiatkom druhého decénia však česko-slovenská väčšina nepripustila návrh ani k rozprave. V novembri 1922 podala DSAP opäť návrh na vytvorenie parlamentného výboru pre riešenie národnostnej otázky, ktorý bol totožný s návrhom podaným českými sociálnymi demokratmi

² Porovnaj KUČERA, Jaroslav. Koncepcie národního státu Čechů a Slováků a jeho realita v životě první republiky. In Valenta, Jaroslav a kol. (ed.): *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. I.* Praha : Historický ústav, 1999, s. 604.

³ Na ilustráciu horeuvedeného názoru by sme našli množstvo dobových prameňov. Vid napr. slová predstaviteľa Československé strany národne socialistického, profesora Krejčího z roku 1920, podľa ktorého „to nebude republika česko-německá, to bude republika česká... My jsme ten stát utvorili, my jej vybudujeme pro sebe a pro ty, kdo jsou nuceni v něm žiti...“ Cituje HAHN Fred. *Bylo Československo 1918–1938 národní nebo národnostní stát? Střední Evropa*, 1994, č. 10, s. 30.

⁴ KUČERA, ref. 1, s. 603.

⁵ Tamtiež, s. 603.

⁶ Porovnaj Beran, Josef Ladislav. *Odepřená integrace.* Praha : Pulchra, 2009, s. 124-125.

v roku 1909 v ríšskej rade. Napriek tomu, že bol podpísaný 117 poslancami, čo bolo približne 40% všetkých poslancov, česko-slovenská väčšina jednohlasne odmietla uvedený výbor vytvoriť. Tým vlastne prezentovala, že nemá záujem o konsenzuálne riešenie tejto otázky a trvá na tom, že jedine väčšina má právo rozhodovať o charaktere štátu.

Budovanie československého národného štátu vyvolalo ostré politické konflikty, a to nielen medzi štátotvorným „česko-slovenským“ národom a národnosťami, ale aj medzi Čechmi a Slovákmi, ba aj v rámci národností. Markantný rozdiel je v tom, ako tento fenomén vnímali jednotlivé subjekty menšinovej politiky, napr. opozičné maďarské politické strany a aktivisti. Menšinový aktivizmus bol osobitým javom politického života prvej Československej republiky. Politické strany, ktoré boli označené za aktivistické, nielenže prijali fakt existencie československého štátu, ale boli ochotné spolupracovať s politickými stranami česko-slovenskej väčšiny, ba čo viac, príležitostne sa aj spolupodieľať na riadení štátu. A hoci takýto postoj sa stal známym predovšetkým v súvislosti s politikou sudetských Nemcov, nebol celkom neznámym javom ani vo vtedajšom politickom živote maďarskej menšiny na Slovensku.

Cesta nemeckých politických subjektov od úplného odmietnutia československého štátu k prijatiu jej reality a k spolupráci s českou stranou bola pomalá a okyptená predsudkami i prekážkami z oboch strán. Zlomovým bodom pre Nemcov bol podpis Saint Germainskej mierovej zmluvy, ktorá aj na úrovni medzinárodného práva ukotvila otázku štátnych hraníc českých krajín. Pod vplyvom tohto aktu sudetonemeckí politici pochopili, že nekompromisná negácia československých pomerov je kontraproduktívna a vedie k ďalšiemu úpadku sudetonemeckej spoločnosti. S touto zmenou rezonuje výzva Roberta Freisslera, podľa ktorého v novej situácii cieľom sudetonemeckej politiky musí byť „vybojovať nemeckému ľudu v rámci štátu, do něhož jej imperialistická moc západných štátov vtlačila, plnou, neomezenou samosprávou jeho národných záležitostí, neboť ty jsou základem sebezáchovy a dalšího kulturního vývoje....“⁷

Z nemeckých politických strán na cestu kooperácie s českými stranami vstúpili predovšetkým Nemecká agrárna strana (Bund der Landwirte – BdL), Nemecká sociálnodemokratická robotnícka strana (Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei – DSAP) a Nemecká kresťansko socialistická ľudová strana (Deutsche Christlichsoziale Volkspartei – DCV).⁸ Podobne ako tzv. nacionalistické nemecké politické sily, aj tieto strany stavali do centra svojho programu boj za sebaurčovací právo, ale tento princíp, na rozdiel napr. od DNP, už chápali ako možnosť vnútornej prestavby štátu, ale nie revízií štátnych hraníc.

Ich cieľom bolo namiesto centralistického národného štátu dosiahnuť národnostný štát, ktorý by bol založený na autonómii jednotlivých národností. Takže z hľadiska vzťahu k československému národnému štátu bola sudetonemecká politická scéna v podstate jednotná: obidva smery odmietli túto ideu, hoci aktivisti boli ochotní spolupracovať aj so zástancami národného štátu, kým ostatné nemecké strany nie.

Z tohto hľadiska je zaujímavé, že keď v roku 1926 nemecké aktivistické subjekty vstúpili do vlády, tento krok nebol ani z jednej strany podmienený žiadnymi požiadavkami. Československá strana nežiadala od Nemcov otvorené uznanie československého štátu, nemecká strana

⁷ Cituje Beran, ref. 6, s. 96

⁸ Ohľadom politiky nemeckých aktivistických strán si pozri KRÁCIK, Jörg. *Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920-1938*. Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 1999.

zase netrvala na podmienke, aby Česi odstúpili od plánu vybudovať československý národný štát. Takže česko-nemecká koalícia vznikla z čisto pragmatických, mocensko-politických záujmov, nestála za ňou reálna národná politická zhoda. Skutočným problémom však bolo, že kým Nemci chápali svoju účasť v československo-nemeckej koalícnej vláde za prvý krok k novej národnostnej politike československého štátu, k odbúraníu národného rámca štátu, zatiaľ Česi považovali túto koalíciu za ukončenie ústupkov voči Nemcom, za akýsi posledný krok. Hoci prítomnosťou Nemcov vo vláde sa v každodennej politike zmiernilo etnické napätie a podarilo sa zatlačiť aj otvorené protinemecké opatrenia, zo strategických cieľov nemeckého spoločenstva sa prakticky takmer nič nepodarilo dosiahnuť, ani odbúranie národného štátu.

Oproti nemeckému mal maďarský aktivizmus nielen celkom odlišné korene, ale aj rozdielny charakter, ako aj inú dynamiku. Maďarská menšinová spoločnosť mala však spoločné črty s nemeckou v tom, že po vzniku ČSR tak maďarská verejnosť, ako aj maďarská politika na Slovensku nekompromisne odmietali nový štát. Je možné konštatovať, že ich odmietnutie, bolo ešte silnejšie, ako negatívny postoj Nemcov. Jednak pre Nemcov nebol československý (český) štát do takej miery cudzí, ako pre Maďarov, a jednak aj preto, že v maďarskej spoločnosti, ktorá pozostávala prevažne z vidieckeho a z poľnohospodárstva žijúceho obyvateľstva, absentovala podnikateľská vrstva zainteresovaná na kooperácii s väčšinovou spoločnosťou. V tomto odmietnutí mali samozrejme svoj podiel aj iné významné faktory, predovšetkým okolnosti vzniku nového štátu, národnostná politika československého štátu, socializáciou maďarského obyvateľstva a aj oficiálna budapeštianska politika, ktorá na rozdiel od Berlína, nepodporovala spoluprácu menšinových strán s Prahou. Vďaka týmto faktorom v období československej národnej diktatúry (1918-1920) neboli ešte dané podmienky na vznik aktivistickej politiky.

Dvadsať rokov 20. storočia priniesli politickú a hospodársku konsolidáciu republiky, čo vytvorilo priaznivú atmosféru aj na usporiadanie vzťahov väčšinového a menšinového obyvateľstva. V tom období prijímalo maďarské obyvateľstvo realitu existencie československého štátu tolerantnejšie a paralelne s tým sa spestrili aj jeho politické nástroje - popri opozičnom a ľavicovom (boľševickom) postoji sa objavil aj aktivizmus. Na rozdiel od nemeckého aktivizmu, kde už existujúce, tradícionalne stavovské strany prešli od politiky odmietnutia Československa k politike spolupráci, prvé maďarské aktivistické subjekty vznikli bez organického vývoja a boli vlastne novotvarmi. Ako to prípad Republikánskej maďarskej poľnohospodárskej strany dokazuje, chýbala im nielen vlastná história, ale aj reálne zázemie. Strana, ktorej predstaviteľom bol István Csomor vznikla na objednávku Prahy, bola financovaná Agarárnou stranou a jej skutočným ideovým vodcom bol Milan Hodža. Samozrejme, Republikánska maďarská poľnohospodárska strana, ktorá medzi Maďarmi nemala silné zázemie a ktorá sa vyznačila predovšetkým svojou servilitou voči M. Hodžovi, bola vnímaná obidvoma stranami ako satelitná politická sila a nemohla byť iniciátorom maďarsko-československej spolupráce. Strata hospodárskych a spoločenských pozícií a s tým spojená nespokojnosť, ktorá sa objavila medzi časťou maďarského obyvateľstva v súvislosti so strnulým opozičným správaním dvoch občianskych strán, zapríčinila zmenu aj v stratégii dovtedy opozičnej Maďarskej národnej strany (MNS). Vodca MNS József Szent-Ivány chcel už naznačený úpadok maďarskej menšinovej spoločnosti zastaviť implementáciou politiky nemeckých aktivistov. J. Szent-

Ivány, ktorý mal ambície zomknúť občianske strany k spolupráci, načrtol predstavu stratégie, ktorú sám nazýval národnou reálnou politikou. Jej ciele zamerl na to, aby dal chlieb Maďarom na Slovensku a aby sa Československo prebudovalo z národného na národnostný štát. Po voľbách v roku 1925, ktoré pre národnú stranu skončili úspešne, maďarský politik sformuloval politický program, ktorý popri tom, že neodmietal spoluprácu s československými stranami, požadoval sebaurčovacie právo Maďarov a slúžil na posilnenie ekonomických a politických pozícií maďarskej menšiny na Slovensku. V tomto chápaní bol program Maďarskej národnej strany podobný programu sudetonemeckej agrárnej strany Bund der Landwirte, s ktorou Szentiványovci po druhých parlamentných voľbách vytvorili spoločný parlamentný klub. K vstupu MNS do vlády však nedošlo. Príčiny je potrebné hľadať jednak v tom, že ani Budapešť tento krok nepodporovala, ale ani zo strany Prahy nebola ochota prijať požiadavky Szent-Iványho o vzdanie sa snáh vytvorenia národného štátu. Podmienky, ktoré MNS počas rokovania s Antonínom Švehlom a Milanom Hodžom predkladala boli príliš veľké a prípadný zisk Prahy príliš malý, lebo MNS mala len šesť poslancov, hlasy ktorých Švehla po vstupe Nemcov a HSLS do vlády ani nepotreboval.⁹

Neúspech Szent-Iványho doviest' MNS k aktivistickej platforme rozhodol aj o tom, že maďarský aktivizmus na Slovensku nabral iný smer ako sudetonemecký. Od konca dvadsiatych rokov bol totiž zastúpený výlučne takými politickými subjektmi, ktoré sa vyznačovali hlavne servilnosťou voči československej vláde a ktoré boli tak z finančného, ako aj organizačného hľadiska závislé na vláde a na niektorých vládnych stranách. Vedľa už spomenutých Csomorovcov jedná sa predovšetkým o maďarskú sekciu sociálnodemokratickej strany, ktorá sa transformovala zo samostatnej Maďarskej sociálnodemokratickej robotníckej strany. Tá počas volieb v roku 1920 ešte bola najsilnejšou politickou stranou na južnom Slovensku, ale po vzniku KSČ stratila svoje voličské zázemie. Vo voľbách v roku 1925 neuspela, a preto sa strana na konci roka 1926 rozpustila a jej členovia individuálne stúpili do ČSSD, kde vytvorili maďarskú sekciu. Vedúcim maďarskej sekcie bol bratislavský typograf, Ignác Schulcz. Hoci tieto dve sekcie boli ideove značne vzdialené, spoločné mali to, že skoro žiadny vplyv na politický profil svojej materskej strany nemali, ba aj v národnopolitických otázkach sa servilne podriadili československým záujmom.

Najväčší rozdiel medzi politikou uvedených maďarských aktivistov a opozičných občianskych maďarských strán bol nie v ich čiastkových požiadavkách, veď, hoci v miernejšej forme, aj aktivisti mali vo svojom programe skoro tie isté jazykové, školské a. i. požiadavky ako opozičné strany, ale v prístupe k národnému štátu. Kým totiž občianske opozičné strany počas existencie prvej republiky zotrvali na požiadavke sebaurčovacieho práva, odmietli centralistický model štátu a samozrejme odmietli aj ideu národného štátu, aktivisti typu Csomora a Schulcza sa správali ináč. Oni totiž vo všetkých dôležitých národnopolitických otázkach prevzali stanovisko československých vládnych strán: odsúhlasili centralizmus, nesúhlasili so žiadnou formou autonómie a akceptovali ideu československého národného štátu.

⁹ Podrobnejší rozbor pokusu previesť MNS na aktivistickú stranu vid' SIMON, Attila. *Az elfeledett aktivisták. Kormányparti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban*. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013, s. 59–75. ; SZARKA, László. *Integráció és együttműködés a kisebbségpolitikában. Magyar aktivista kísérlet Csehszlovákiában*. In Bárdi Nándor – Simon Attila (eds.). *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006. s. 23–39.

Ich prispôsobovanie bolo príznačné aj v otázke posúdenia Trianonu,¹⁰ keďže sa snažili presvedčiť maďarských voličov, že pre nich je výhodnejšou alternatívou život v Československu. Samozrejme otázka hraníc bola veľmi citlivou témou, k Trianonu sa preto stavali veľmi opatrne a vo svojej komunikácii sa snažili obchádzať otázku spravodlivosti, či nespravodlivosti štátnych hraníc, resp. zatláčať etnický rozmer témy do úzadia. Trianon sa pre nich stal „synonymom“ ich vzťahu k Československu, resp. demokracii. Prevrat v rokoch 1918 – 1920 si vysvetľovali ako krok smerom k demokratickej spoločnosti. Vo svojej komunikácii namiesto etnického akcentovali skôr triedny rozmer, pričom dôraz kládli na rozdiely medzi „feudálnym panským Maďarskom“ a „demokratickým Československom“.

Aktivistí a kríza Československej republiky

V polovici tridsiatych rokov sa prvá ČSR dostala do permanentnej krízy, čo bolo zapríčinené tak zahraničnými (víťazstvo nacizmu v Nemecku), ako i vnútroštátnymi udalosťami, predovšetkým víťazstvom SdP v parlamentných voľbách v roku 1935. Nový premiér, Milan Hodža, ktorý národnostné otázky vnímal zrejme oveľa citlivejšie ako jeho predchodcovia, rýchlo pochopil, že pre Československo môže byť osudovým práve sudetonemecká otázka, a preto od roku 1936 sú známe dva pokusy pacifikovania tejto nespokojnej menšiny.

Prvým bola podpora nemeckého neoaktivizmu a snaha získať nemeckých voličov na svoju stranu, ktorú niektorí autori klasifikujú ako posledný reálny pokus o česko-nemecké vyrovnanie.¹¹ Ako prostriedok k tomu slúžil vládny program z februára 1937, ktorý chcel neutralizovať dôsledky hospodárskej krízy a zvyšovať spokojnosť nemeckej pospolitosti cestou zvýšenia ich životnej úrovne.¹² Tento program sa zrodil z dohody nemeckých neoaktivistov s pražskou vládou, takže v sebe niesol znaky konsenzu medzi českou a nemeckou stranou. Mal však jeden vážny nedostatok - otázku menšín chcel aj naďalej riešiť na báze centralizovaného národného štátu. Práve preto sa nemecký neoaktivizmus dostal do zvláštnej situácie. Hoci nemecké aktivistické strany pôvodne boli za zrušenie centralizmu a za nemeckú autonómiu, v rokoch 1936-38 už odmietli program autonómie, lebo sudetonemeckú autonómiu považovali za krok k smerom nacistickému Nemecku. Keďže však väčšina sudetských Nemcov videla východisko práve v zrušení centralizmu a vo vybudovaní nemeckej autonómie, absencia autonómie odsúdila program neoaktivistov na neúspech.

Druhým, po anšluse však už zúfalým pokusom pacifikovať Nemcov bol plán národnostného štatútu.¹³ O národnostnom štatúte je preto ťažké hovoriť paušálne, lebo tento projekt prešiel od svojho vzniku (niekedy v druhej polovici marca 1938) až do úplného krachu (niekedy za-

¹⁰ Pozri SIMON, Attila. „V tejto republike sa stal maďarský ľud národom...“ Vzťah provládnych maďarských elít na Slovensku k trianonu a Československej republike 1918 – 1938. In Michela, Miroslav – Vörös, Ladislav a kol. *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava : HÚ SAV, 2013, s. 115–130.

¹¹ GLASSL, Horst. Versuche eine multinationalen Lösung. War die tschechoslowakie eine Musterdemokratie? In Malířová, Eva (eds.). *Češi a němci. Historická tabu. Tschechen und deutschen. Historische Tabus*. Praha : Prago Media – Nadace Bernarda Bolzana, 1995, s. 125.

¹² ŠEBEK, Jaroslav. Německý novoaktivismus. In Valenta, Jaroslav et al. (eds.): *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. 2*. Praha : HÚ AVČR, 1999, s. 640–643.

¹³ Hodnotenie národnostného štatútu vid' Tóth, Andrej – Novotný, Lukáš – Stehlík, Michal *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha, Filozofická fakulta UK Praha, 2012; SIMON, A.: Národnostný štatút z roku 1938 a maďarská menšina. Fórum spoločenskovedná revue, 2010, s. 89-115.

čiatkom septembra) obrovskou premenou a posledný návrh vlastne už nemal nič spoločné s pôvodnými zámermi. Najvypracovanejším variantom štatútu bol tzv. druhý variant z júla 1938. Bol to program decentralizácie dovtedy centralizovaného štátu a pretvorenia národného štátu na národnostný. Bol to zásadný obrat v československej národnostnej politike, treba však povedať aj to, že oneskorený. SdP a od augusta aj Zjednotená maďarská strana (ZMS) už nemali záujem na vyriešenie národnostnej otázky v rámci ČSR.

Nemecký aktivizmus vtedy už vlastne neexistoval. Po anšluse sa totiž tak BdL, ako aj kresťanskí socialisti vzdali organizačnej samostatnosti a vstúpili do SdP. Jedine sociálni demokrati, pod vedením Wenzela Jakscha vytrvali vo svojom programe a aj naďalej stáli na báze Československej republiky. Aj u nich však došlo k zásadnému obratu vo vzťahu k národnému štátu. Hoci naďalej boli lojálni voči ČSR, za centralizovaným národným štátom však už naďalej nestáli, ale žiadali nadnárodný štát, presnejšie premenu národného štátu na národnostný spolkový štát.¹⁴

Inú cestu volili maďarskí aktivisti. Prvý rozdiel je v tom, že maďarský aktivizmus, reprezentovaný servilnou politikou Csomora a Schulcza dosiahol svoj najväčší úspech práve v roku 1935, kedy získal približne 20% maďarských hlasov a mohol poslať až troch zástupcov do poslaneckej snemovne pražského Národného zhromaždenia a to Csomora, Schulcza a Štefana Štundu. O maďarskom neoaktivizme však nemôžeme hovoriť, nakoľko k Csomorovcom (alebo na ich miesto) sa nepridali mladí politici a politika maďarských sekcií sa tak neobnovovala. Akúsi zmenu je možné postrehnúť len v tom, že v duchu doby vo svojich prejavoch už aj oni dôraznejšie formulovali krivdy maďarskej menšiny. Ich podania, na rozdiel od občianskej opozície, však obsahovali len vzdelávacie, jazykové a kultúrne požiadavky, ktoré si nevyžadovali zmenu ústavných pomerov a štruktúry štátu.¹⁵

Hlboká kríza Československej republiky v roku 1938 zasiahla maďarské aktivistické sekcie nepripravené, ktoré preto bez ohľadu na pozmenené okolnosti svoju politiku aj naďalej realizovali po vyšliapanej ceste. V spore o národnostný štatút, do ktorého sa relevantne nedokázali zapojiť, posilňovali tábor tých, ktorí mali záujem na zachovaní dovtedajšieho stavu a ktorí boli proti premene systému Československa ako národného štátu na národnostný. Z tohto hľadiska je zaujímavé, že nielen sociálni demokrati, pre ktorých bol smerodajným názor Ivana Dérera boli proti zmenám, ale aj aktivisti združení v maďarskej sekcii Agrárnej strany sa od cudzili plánom ich vodcu Milana Hodžu. Ako to dokazuje memorandum, ktoré Schulcz a jeho spoločníci odovzdali Runcimanovi,¹⁶ maďarskí aktivisti ešte aj v auguste 1938 striktnie odmietli ústavné prebudovanie Československa, čo znamená, že vlastne boli intranzigentnejší ako niektorí československí politici.

Pre vedúcich činiteľov maďarských aktivistických strán vychádzal tento postoj ani nie tak z vlastného presvedčenia, ale z pragmatického dôvodu, že zánik centralizovaného národného štátu by iste znamenal koniec ich politickej kariéry. Csomor, Schulcz a niektorí ďalší si svoju lojalitu voči Československu zachovali aj v týždňoch mníchovskej krízy, čo zároveň znamenalo, že sa úplne vzdialili aj od svojich voličov. V období pred Viedenskou arbitrážou sa prakticky obe sekcie stali nefunkčnými, ich miestne organizácie jedna po druhej oznamovali,

¹⁴ BACHSTEIN, Martin K.: *Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie*. München : R. Oldenbourg, 1974.

¹⁵ *Magyarság*, 13. septembra 1936. s. 1.; *Csehszlovákiai Népszava*, 13. septembra 1936. s. 2–3.

¹⁶ *Csehszlovákiai Népszava*, 18. septembra 1938. s. 3.

že sa pripájajú k Maďarskej národnej rade, ktorá vtedy už žiadala zmenu trianonských hraníc. S krachom československého národného štátu sa skončila aj kariéra maďarských aktivistov.

SUMMARY

The conception of the Czechoslovak nation state and minority activism

The study examines the attitude of the minority activist parties operating in Czechoslovakia between the two World Wars toward the model of the Czechoslovak nation state. In the first part of the paper, the author outlines the characteristic features of the Czechoslovak nation state, and further on, he separately analyses the attitude of the activism of the Sudeten Germans and the Hungarians in Slovakia. The study also discusses the question of neo-activism and the minority statute as well, indicating that while the first wanted to pacify the Sudeten German movement by preserving the conception of the nation state, the minority statute, which can be linked to Milan Hodža, preferred break-up with the model of the nation state of the time.

Martin Furmanik

Postoj pro uhorsky orientovaného obyvateľstva na Spiši k vzniku Československej republiky

Po vzniku Československej republiky sa stala nanajvýš aktuálnou národnostná otázka. Československí predstavitelia sa síce snažili o to, aby v zahraničí tento štát vďaka téze čechoslovakizmu budil dojem národnej celistvosti, avšak nedalo sa poprieť, že okrem väčšinového „československého národa“ ho obývajú aj mnohopočetné menšiny. Väčšina príslušníkov týchto menšín patrila predtým k tzv. vládnucim národom. Po vzniku Československa sa ich postavenie obrátilo s čím sa samozrejme odmietali zmieriť. Na Slovensku medzi národnosti odmietajúce ČSR patrili predovšetkým Maďari a pomadžarčení príslušníci iných národností. Najviac z nich sa nachádzalo na južnom Slovensku. Maďarské a promaďarsky zmýšľajúce obyvateľstvo, aj keď v oveľa menšom počte, však obývalo aj ostatné časti Slovenska. Išlo najmä o príslušníkov šľachty, inteligencie a štátnych úradníkov.

Regiónom s najväčšou koncentráciou hungarofilského obyvateľstva, ak nerátame južné Slovensko, bola Spišská župa. Spiš bol oddávna jednou z najviac etnicky zmiešaných oblastí na území Slovenska. V čase vzniku Československa tu popri majoritných Slovákoch žili Nemci, Maďari, Židia, Rómovia, Rusíni a v dôsledku štátoprávných zmien aj Česi.

To, že Spiš bol z veľkej časti prouhorsky orientovaný, bolo spôsobené pomerne veľkým počtom Nemcov, ktorí tvorili štvrtinu populácie župy. Práve Nemci boli totiž veľkými zástancami zachovania Uhorska. Ich promaďarská orientácia bola spôsobená tým, že počas existencie Uhorska hneď po Židoch u nich najúspešnejšie prebiehal proces maďarizácie. Maďarizácia spišských Nemcov bola podmienená viacerými faktormi, pričom jedným z nich boli aj ekonomické dôvody. Maďarizácia je často posudzovaná ako násilný proces. U niektorých skupín obyvateľstva však bola vnímaná skôr ako pozitívny trend, ako tomu bolo práve u Nemcov.

Akcie na zotrvanie Spiša v Uhorsku sa začali ešte pred vyhlásením Československej republiky 23. októbra 1918 v Kežmarku, kde mestské zastupiteľstvo protestovalo proti plánovanému začleneniu Spišskej župy do Československa. K tomuto protestu sa neskôr pripojili aj niektoré ďalšie spišské obce a mestá¹.

Kežmarok sa rýchlo vyprofiloval v centrum spišských Nemcov, ktorí sami seba nazývali *Zipseri*. Dňa 18. 11. 1918 sa v tomto meste konalo zhromaždenie predstaviteľov nemeckého obyvateľstva z celého Spiša. Na zhromaždení bola založená „Hornouhorská národná rada uhorských Nemcov“. Zúčastnení sa zhodli na tom, že ak sa má Spiš vyčleniť z Uhorska, radšej vyhlásia samostatnú „Spišskú republiku“. Dňa 9. 12. 1918 títo aktivisti „Spišskú republiku“ v Kežmarku aj skutočne vyhlásili². Spišskí Nemci však neboli názorovo jednotní. V polovici decembra časť Nemeckej národnej rady z Kežmarku vyslala poslov do Liptovského

¹ CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Krompách*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, s. 146.

² OLEJNÍK, Milan. Postoj spišských Nemcov k rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku ČSR. In *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918. Zborník venovaný prof. PhDr. Michalovi Danilákovi k jeho 65 narodeninám*. Prešov : Universum, s. 312.

Mikuláša s vyhlásením, že sa pripájajú k Slovenskej národnej rade a československé vojsko príjmu na Spiši priateľsky. To znamenalo koniec „Spišskej republiky“³.

Ďalším prouhorským pokusom na východnom Slovensku v tomto období bola Slovenská ľudová republika, ktorá vznikla v Košiciach 11. 12. 1918. Túto republiku vyhlásila už skôr konštituovaná Východoslovenská rada na čele s Viktorom Dvorcsákom. Jej predstavitelia tvrdili, že západní a východní Slováci sú dva rozdielne národy. Východoslovenská rada mala svoju pobočku aj na Spiši, konkrétne v Spišskej Novej Vsi⁴. Jej exponenti sa prihlásili k integrite Uhorska, no neskôr deklarovali vyhlásenie spomínanej Slovenskej ľudovej republiky, pričom aj táto by však bola pod maďarským vplyvom. S jej podporou váhala aj samotná maďarská vláda a tak akcia východoslovenských hungarofilov skončila po príchode československého vojska fiaskom.⁵

Významnú podporu v úsilí o zachovanie integrity Uhorska poskytovala maďarskej vláde na Slovensku tiež Hornouhorská sociálnodemokratická strana v Košiciach. Ich noviny Kassai Munkás 7. 12. 1918 písali o tom, že robotníci na schôdzi v Spišskej Novej Vsi vyhlásili, že nechcú patriť ani k Čechom ani k Maďarom. Bolo to v duchu Východoslovenskej rady chystajúcej vyhlásiť Slovenskú ľudovú republiku o ktorej už bola reč⁶.

Spišská republika ani Slovenská ľudová republika nemali nádej na úspech a rýchlo stroskotali⁷. Napriek tomu tieto snahy svedčia o tom, že časť obyvateľstva najmä východného Slovenska nechcela dopustiť koniec Uhorska a maximálne sa ho snažila udržať.

Oponentom snáh o zachovanie integrity Uhorska bolo pročeskoslovensky naladené obyvateľstvo. Československý štát bol síce vyhlásený 28. 10. 1918, avšak trvalo pomerne dlhý čas, kým sa Slovensko stalo skutočne súčasťou tohto nového štátneho útvaru. Uhorsko sa svojich území nemienilo vzdať a tak československí predstavitelia boli nútení obsadiť Slovensko vojenskou cestou. Západná časť územia Slovenska bola za niekoľko týždňov v rukách československého vojska. Východné Slovensko však naďalej ostávalo v moci maďarského vojska a úradov. Maďarský štátny aparát síce rozrušovali živelné akcie najnižších sociálnych vrstiev, s pomocou vojska a novovytvorených maďarských národných rád sa ale darilo maďarským predstaviteľom držať toto územie stále pod svojou kontrolou. S približujúcim sa československým vojskom maďarský vplyv, aj vďaka pročeskoslovenským manifestáciám slovenského obyvateľstva, stále slabol. Na Spiš dorazilo československé vojsko v polovici decembra 1918. Celkom vo svojich rukách ho malo o dva týždne neskôr. Zvyšné časti územia Slovenska obsadilo československé vojsko do konca januára 1919.

Súčasne s vojenskými aktivitami horúčkovo pracovala aj maďarská diplomacia. Dňa 31. 10. 1918 nahradil Sándora Wekerleho v kresle predsedu uhorskej vlády Mihály Károlyi. Po vzore Nemecka a Rakúska sa aj Uhorsko pretransformovalo na Maďarskú republiku a jej prvým

³ SULAČEK, Jozef. *Spoločenské a politické pomery na Spiši v rokoch 1918 – 1938*. Prešov : Metodické centrum, 1992, s. 24.

⁴ TAJTÁK, Ladislav. Spiš a vznik Československa. In *Spiš v kontinuite času/Zips in der Kontinuität der Zeit*. Prešov-Bratislava-Wien : Universum, 1995, s. 149.

⁵ HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava : NLC – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 107.

⁶ TAJTÁK, Ladislav. Úsilie maďarských vládnucich tried o udržanie Slovenska v rámci Maďarska v roku 1918. In *Historický časopis*, 1966, roč. 14, č. 4, s. 566.

⁷ Okrem týchto dvoch „republik“ bola v tomto období vyhlásená za podobným účelom aj málo známa Oravská republika. HRONSKÝ, Marián. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 – 1920)*. Bratislava : VEDA – Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2011, s. 48.

prezidentom sa stal práve Károlyi⁸. Predstavitelia tejto novovytvorenej Maďarskej republiky si boli vedomí, že ak aj Slovensko ostane súčasťou Maďarska, nebude možná forma tradičného štátneho a administratívneho usporiadania spredu roku 1918. Preto ponúkali predstaviteľom Slovenska autonómiu⁹ a odrádzali ich od spojenia s Čechmi. Slovenskí politici však víziu autonómie v rámci Uhorska neprijali a zotrvali na princípe československej štátnej idey.

Nádejou pre maďarské snahy bolo aj tzv. belehradské prímerie, ktoré uzavrel veliteľ východnej dohodovej armády francúzsky generál d'Esperey s maďarským predsedom vlády Károlyim 13. 11. 1918 a najmä jeho 17. bod v ktorom sa hovorilo, že Dohoda sa nebude miešať do vnútorných záležitostí Uhorska¹⁰. Maďarská politika si tento bod vysvetlila v tom zmysle, že až do mierovej konferencie bude zaručená integrita Uhorska. Československí predstavitelia museli vynaložiť veľké diplomatické úsilie, aby Dohoda vyzvala Maďarsko k vyprázdneniu Slovenska, keďže dohodové mocnosti už skôr uznali ČSR, ktorého súčasťou malo byť aj Slovensko. Postupne sa tak vidina udržania integrity Uhorska stále viac rozplývala.

S príchodom československého vojska sa okrem iného zmenil aj štátny aparát. Jeho najvyšším predstaviteľom v Spišskej župe bol župan. Na druhý deň po obsadení Levoče československým vojskom, teda 17. 12. 1918, sa stal novým spišským županom Ján Rumann¹¹, ktorý vystriedal dovtedajšieho župana Tibora Mariássyho. Do Levoče však prišiel až 7. 1. 1919. Na druhý deň podpísal Rumann vyhlášku v slovenčine, nemčine a maďarčine. Župan v nej oznámil, že z poverenia československej vlády prevzal územie a správu Spišskej župy, rozpustil zastupiteľské župné, mestské a obecné zbory a prisľúbil vymenovať nové samosprávne orgány. Slovenčinu stanovil za úradnú reč všetkých verejných úradov, pričom v obciach s prevahou neslovanských menšín sa mohol používať aj jazyk príslušnej národnosti. Československá republika prevzala na Slovensku, teda aj na Spiši, systém politickej a verejnej správy z čias bývalého Uhorska. Ponechala župné zriadenie, na čele stál župan so županským úradom, čo sa týkalo aj Spišskej župy. Dôležitou kompetenciou župana boli personálne otázky všetkých úradníkov v politickej správe¹².

Československá moc vyžadovala od štátnych úradníkov zloženie sľubu vernosti ČSR, čo niektorí zamestnanci štátnej správy (v drvivej väčšine Maďari a maďaróni) odmietli¹³. Zamestnanci, ktorí odmietali zložiť sľub vernosti ČSR boli zväčša vymieňaní za lojálnych Čechov.

⁸ KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 304.

⁹ Viac na tému autonómie ponúkanej Maďarskom pozri: KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Koncepcia autonómie Slovenska v maďarskej politike v rokoch 1918 – 1920. In *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918 – 1920*. Michalovce : Matica slovenská, 1995, s. 46 – 53.

¹⁰ HRONSKÝ, Marián. Hlavné politicko-diplomatické a vojenské dispozície pri utváraní hraníc Slovenska v rokoch 1918 – 1919 (prvá časť). In: *Vojenská história*, 1998, roč. 2, č. 3, s. 33.

¹¹ Ján Rumann (18. 10. 1876 Pribylina – 2. 8. 1925 Košice) vyštudoval právnickú fakultu univerzity v Budapešti, kde získal titul JUDr. Počas 1. sv. vojny pôsobil v Košiciach, v Poprade a ako vedúci vojenskej ozdravovne v Novom Smokovci. V r. 1919-1922 bol spišským županom, v r. 1920-22 zastupujúcim šarišským županom, v r. 1921-22 abovsko-turnianskym županom a v r. 1922-25 županom Košickej veľžupy. Bol výraznou osobnosťou slovenského národného života na začiatku 20. storočia v právnickej, štátnopolitickej a cirkevnej sfére. Po vzniku ČSR bol jedným zo zakladateľov čs. štátnej správy na východnom Slovensku. Vo funkcii župana sa zaslúžil o politickú konsolidáciu, národné obrodenie a hospodárske oživenie východného Slovenska. MAŤOVČÍK, Augustín et al.: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. V. zväzok R – Š. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 142.

¹² SULÁČEK, Jozef. *Ján Rumann. Ludomil v politike*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2005, s. 22.

¹³ *Spiško-staroveský hlavný slúžny*. In *Slovák*, 22. 3. 1919, roč. 1., č. 7, s. 4.

Hoci slovenskej inteligencie bolo stále veľmi málo, do funkcií sa dostávali aj Slováci¹⁴. Kvôli nedostatku ľudských zdrojov však niekedy župan musel nechať v úrade aj človeka, ktorý nezložil sľub vernosti¹⁵.

S odporom promaďarsky orientovaných občanov sa stretávalo aj preberanie škôl československými orgánmi a ich následné poslovenčovanie. Kým československé vojsko úplne neobsadilo Spiš, teda do konca roka 1918, na školách sa bez prekážok vyučovalo po maďarsky. Zmena nastala po obsadení Spiša československým vojskom. Od tej chvíle sa začalo so zavádzaním slovenčiny na školách a rovnako ako u úradníkov, aj u učiteľov sa vyžadoval sľub vernosti ČSR, ktorý nie všetci zložili a mnohí hungarofilskí učitelia odišli do Maďarska. Napriek výraznému odporu prouhorsky orientovaných učiteľov a rodičov sa v priebehu niekoľkých mesiacov podarilo československým úradom transformovať školy z uhorských na československé.

Popri školstve sa slovenčina zavádzala aj do ďalších sfér života. Začala sa používať vo verejnom živote, na úradoch, názvy obcí sa z maďarských zmenili na slovenské. S týmto samozrejme nemohli súhlasiť prívrženci zaniknutého Uhorského kráľovstva, nielen z ideových dôvodov, ale aj z dôvodu neznalosti slovenského jazyka.

Nespokojnosť so vznikom nového štátu a s nastolením novej moci na Spiši dávali Maďari a promaďarsky zmýšľajúce obyvateľstvo najavo okrem iného manifestačnými činmi, akými boli napríklad promaďarská demonštrácia v Spišských Vlachoch 11. marca 1919, na ktorej mladíci spievali na námestí maďarskú hymnu¹⁶, či strhnutie československej zástavy z budovy železničnej stanice v Krompachoch 12. marca 1919 štyrmi robotníkmi¹⁷. Najrozšírenejšou formou promaďarskej propagandy však bola letáková agitácia. Za poburovanie proti ČSR, promaďarskú agitáciu a ďalšie prejavy politickej nespoľahlivosti bola častým trestom internácia do iných častí Slovenska, napr. do Žiliny, ale najmä do Terezína v Čechách. V jarných mesiacoch roku 1919 bolo v Terezíne internovaných 62 osôb zo Spišskej župy, ktoré štátne orgány evidovali ako nepriateľov republiky¹⁸.

Proti maďarskej agitácii sa ozývali rozhorčené hlasy v slovenskej tlači, na Spiši prostredníctvom novín pod názvom Tatry. Noviny Tatry boli významným stimulom národného uvedomenia tunajších Slovákov. Pročeskoslovenská propaganda v slovenských novinách sa vyznačovala niekoľkými spoločnými rysmi – prezentovala sa obranársky voči Maďarom, komunistom, mala anitisemitské prvky, zasadzovala sa za pokojné spolužitie národov a v neposlednom rade vyzdvihovala jednotu Čechov a Slovákov. V propagande bol stály obraz protivníka - Maďara, komunistu, či Žida - čo malo stmeliť Slovákov ako národ, a Slovákov a Čechov ako bratské národy. Rozvíjali sa stereotypy z minulosti a zároveň sa v tomto čase vytvárali nové, ktoré sa stali pevnou súčasťou národného povedomia Slovákov v ďalšom období.

¹⁴ *Vymenovanie*. In Slovák, 19. 4. 1919, roč. 1., č. 14, s. 5.

¹⁵ *Spišsko-staroveský hlavný slúžny*. In Slovák, 22. 3. 1919, roč. 1., č. 7, s. 4.

¹⁶ Štátny archív Levoča, fond Štátne zastupiteľstvo v Levoči - Obdobie 1900-1920, kartón 10, inv. č. 13, číslo dokumentu 81/1919.

¹⁷ ŠA Levoča, fond Krajský súd v Levoči - B.Vlastná súdna agenda - Trestná agenda, kartón 457, číslo dokumentu B103/1919.

¹⁸ CHALUPECKÝ, Ivan – SULAČEK, Jozef. *Dejiny Levoče 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 247.

Obavy z ďalšieho vývoja nemali iba obyvatelia maďarskej národnosti, ale aj Slováci, ktorí mali na rozdiel od nich strach, že sa opäť obnoví Uhorsko. V niektorých obciach sa ešte stále spievala maďarská hymna v kostole počas omše a preto veriaci žiadali slovenské bohoslužby¹⁹. Na niektorých miestach bol zasa vyvesený úradný ohlas, kde bola na prvom mieste maďarčina, pričom na úradných oznámeniach mala byť vždy prvá slovenčina²⁰.

Na rozdiel od Maďarov, spišskí Nemci oproti predchádzajúcemu obdobiu upokojili svoje vášne a zvolili vyčkávaciu taktiku, ako sa spomína v *15 dňovom hlásení spravodajského a propagačného oddelenia u vrchného vojenského veliteľstva o pomeroch a zmýšľaní obyvateľstva na východnom a juhozápadnom Slovensku* z 22. marca 1919. V tomto hlásení sa ďalej hovorí, že v Spišskej župe sa ešte nezačalo s menovaním slovenských úradníkov a starostov. V hlásení sa píše, že najtuhší Maďari sú najmä pomadžarčení židia a centrum protičeskoslovenského štvania je popradské gymnázium. V hlásení sa tiež kritizuje skutočnosť, že maďarskí úradníci úradujú maďarsky podľa pokynov z Pešti²¹. Ako už bolo spomínané, v tejto veci sa československá moc usilovala o nápravu, avšak vďaka nedostatku vhodných adeptov sa to dialo veľmi pomaly.

Dôležitým činiteľom, ktorý výrazne ovplyvnil dianie na Spiši ako aj na Slovensku na jar a v lete 1919, bolo vyhlásenie Maďarskej republiky rád (ďalej MRR) 21. marca 1919, na čo reagoval minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár vyhlásením stanného práva. MRR si získala sympatie na Slovensku a na Spiši takmer okamžite u časti robotníctva a u časti prouhorsky orientovaného obyvateľstva, pričom obe skupiny sa stotožňovali s MRR z rôznych dôvodov. Veľmi často, a aj na Spiši, sa však nacionálne a triedne hľadisko prelínalo. Promaďarskú agitáciu z predchádzajúcich mesiacov tak doplnila bolševická agitácia.

Promaďarské prejavy na Spiši naberali na intenzite v júni 1919 a priamo súviseli s ťažením maďarských vojsk na Slovensko, ktoré sa začalo koncom mája 1919. Obyvatelia Spiša podporujúci túto ofenzívu ju často vnímali v prvom rade ako obnovu Uhorska a až druhoradá bola pre nich skutočnosť, že ide o bolševikov. Slovenské obyvateľstvo v značnej miere podliehalo protičeskoslovenským a teda protištátnym poburujúcim vplyvom, ktoré narušali pokoj a poriadok v župe. Kvôli rozrušujúcim zvestiam, protičeskoslovenským vyhláseniam a činom bola spišská spoločnosť hlboko zneistená a naakumulovali sa v nej obavy z neistej budúcnosti.

Československá moc si bola vedomá akútneho nebezpečenstva v súvislosti s úspešným napredovaním maďarských vojsk a aby eliminovala nepriateľské sily vnútri republiky, vyhlásila vojenskú diktatúru, ktorá obmedzovala právo zhromažďovať sa a zakazovala vlastniť zbraň²².

Vojenské operácie v súvislosti s ťažením maďarskej Červenej armády (ďalej ČA) sa dotkli aj územia Spišskej župy. Boje prebiehali v okolí Gelnice. Samotný gelnický slúžnovský okres napokon padol do rúk maďarskej armády v priebehu 20. – 23. júna 1919 a stal sa tak automaticky súčasťou Slovenskej republiky rád (ďalej SRR), čo bol štátny útvar priamo pod vplyvom Maďarskej republiky rád. Túto udalosť privítalo najmä tunajšie robotníctvo očakávajúce pre-

¹⁹ *Dopis z Hrušova, dňa 18-teho kvetňa 1919.* In *Tatry*, 31. 5. 1919, roč. 1., č. 17, s. 5.

²⁰ *Z Margecian.* In *Tatry*, 31. 5. 1919, roč. 1., č. 17, s. 6.

²¹ ŠA Levoča, fond Spišská župa 1860-1922 - Županský úrad - Prezidiálne písomnosti, kartón 2808, číslo dokumentu 454/1919.

²² *Rozkaz generála Hennocqua. Z Košíc 6. júna.* In *Slovenský denník*, 7. 6. 1919, roč. 2., č. 119, s. 2.

dovšetkým zlepšenie svojej hmotnej situácie a časť maďarského a nemeckého obyvateľstva²³. Prakticky okamžite sympatizanti maďarskej armády zaujali vedúce funkcie v Gelnici aj v ostatných obciach okresu. Pročeskoslovensky naladené obyvateľstvo však príchod maďarskej armády prijalo s nevôľou a takticky vyčkávalo ako sa situácia vyvinie.

Príchod maďarskej ČA na Spiš síce priniesol zlepšenie zásobovania vďaka využitiu veľko-statkárskych sýpok, avšak vojská ČA za sebou zanechali oveľa viac škody, ako úžitku. V porovnaní so zvyškom územia SRR však škody na majetku neboli príliš veľké a nebol tu ani nikto zavraždený príslušníkom maďarskej ČA. Bolo to najmä vďaka krátkosti času, ktorý tu maďarské jednotky strávili, keďže na území gelnického okresu pobudli iba jeden týždeň. Napriek tomu táto udalosť hlboko zasiahla do života miestneho obyvateľstva. Počas pobytu maďarskej ČA sa tunajšie obyvateľstvo, najmä to, ktoré nesúhlasilo s príchodom Maďarov, neustále obávalo o svoj život a majetok. Po odchode ČA malo ešte dlhý čas strach z jej návratu. Obyvateľstvo sympatizujúce s ČA sa zasa obávalo prenasledovania zo strany československého štátu.

Po intervencii dohodových mocností bola Maďarská republika rád napokon nútená stiahnuť svoje vojsko z územia Slovenska. Gelnický slúžnovský okres opustila maďarská Červená armáda 28. júna 1919. Gelnica s okolím tak bola prvou oblasťou, kde zanikla Slovenská republika rád. Mnohí jej exponenti a sympatizanti zo strachu z perzekúcie zo strany československých orgánov odišli spolu maďarskou armádou²⁴.

Odchod maďarskej Červenej armády prebiehal pomerne pokojne avšak nie celkom bez problémov. Jej vojaci ustupovali so surovými nadávkami a vyhrážkami²⁵. Obyvateľstvo si z ustupujúcich maďarských jednotiek neraz robilo posmech. Oznamilo im, aby im nahnalo strach, že sa už približuje československé vojsko, čo ešte zrýchlilo ich ústup. Pri odchode niektoré oddiely ČA z pomsty strieľali do ľudí pracujúcich na poli, nie je však známe, žeby v gelnickom okrese niekoho takto zranili, alebo zabil²⁶.

Prakticky okamžite po odchode maďarských vojsk bola na Slovensku a teda aj na južnom Spiši obnovená československá moc. Nie je známy prípad, žeby sa toto opätovné zavádzanie československej správy stretlo s výraznejším odporom časti hungarofilsky naladených obyvateľov. Preberanie územia bývalej SRR československými úradmi prebehlo pokojne, rovnako ako aj odsun maďarskej Červenej armády.

Obnovená československá správa po ústupe maďarskej Červenej armády perzekvovala exponentov a sympatizantov Slovenskej republiky rád. Išlo najmä o to ukázať širokej verejnosti, ako skončia odporcovia ČSR, ktorí podkopávajú samotnú ideu jej štátnosti. Exponenti SRR v gelnickom okrese boli väznení, aj to iba vo vyšetrovacej väzbe, niekoľko týždňov až mesiacov a na slobodu boli prepustení v priebehu rokov 1919 a 1920. Dá sa povedať, že československé orgány boli voči týmto „vlastizradcom“ pomerne benevolentné, najmä ak tieto procesy porovnáme so situáciou v Maďarsku, kde sa s bolševikmi porátali neporovnateľne tvrdšie a kde tresty smrti neboli ničím výnimočným.

Najväčšou zmenou, ktorá sa udiala po odchode maďarských vojsk bolo utíšenie promaďarských vášní. Spišskí hungarofili pochopili, že po stroskotaní aj tohto pokusu o udržanie Slo-

²³ PÁSZTOR, Peter. *Gelnica. História a súčasnosť*. Košice : Harlequin, 2012, s. 51.

²⁴ PÁSZTOR, Peter. *Gelnica. História a súčasnosť*. Košice : Harlequin, 2012, s. 52.

²⁵ ZIMÁK, Jozef (ed.). *Vpád maďarských bolševikov na Slovensko*. Bratislava : Slovenský chýmnik, 1936, s. 277.

²⁶ ZIMÁK, ref 1, s. 277.

venska v Uhorsku, Slovensko, a s ním aj Spiš, predsa len ostanú v Československu. Na druhej strane sa báli, že ak sa budú vyjadrovať za Uhorsko, budú perzekvovaní. Nedá sa však povedať, že promaďarské prejavy celkom zmizli. Svedčí o tom vyjadrenie pisárky Emmy Pappovej zo Spišskej Novej Vsi zo dňa 16. 7. 1919, ktorá sa vyjadrila, že do mesta sa znova vráti generálny štáb, ktorý „*nás príde zasa vyjest'*“. Česi vraj mohli zostať doma a „*nie sem chodiť nás vyjedat'*“, hranice krajiny ešte nie sú isté a ani krajina ešte nepatrí Československu a sekcia úradu v ktorom Pappová pracovala neskladala vôbec žiadnu prísahu. Kvôli týmto rečiam bola Pappová internovaná z dôvodu politickej nespoľahlivosti²⁷. Takéto prejavy sa však vyskytovali len výnimočne a v oveľa menšom rozsahu ako tomu bolo v predchádzajúcom období.

Problémom však bolo aj naďalej odmietanie zloženia sľubu vernosti ČSR maďarskými úradníkmi a ich úradovanie v maďarčine. Obnovovanie československej správy bolo preto spojené predovšetkým s dôslednejším vyžadovaním sľubu vernosti od verejných zamestnancov. Viacerí ho však aj tak odmietli. Mnohých vo väčšom začali nahrádzať českí úradníci, učelia, železničiar, žandári a iní. Pri presadzovaní československej moci boli dôležitým činiteľom tiež českí vojaci²⁸.

Po mesiacoch národnostných útokov sa teda vášne pomaly upokojovali. V auguste 1919 však došlo k incidentu, tentoraz z československej strany, ktorý rozbúrila pomerne pokojné mysle a ktorý rezonoval nielen na Spiši, ale na celom Slovensku²⁹.

Už na jar 1919 sa príslušníci sokolskej jednoty sa neúspešne pokúšali odstrániť sochu honvéda na hlavnom námestí v Levoči. Po telovýchovnom vystúpení a ľudovej veselici v nočných hodinách 10. 8. 1919 ju však už skupina sokolov zdemolovala³⁰. Po meste sa začali šíriť zvesti, že je to začiatok pogromov proti Maďarom a Nemcom. Dňa 12. 8. dopoludnia sa pri rozbitom pomníku zišlo množstvo ľudí, kládli naň vence a spievali maďarskú hymnu. Četníci sa snažili dav rozohnať, došlo však pri tom k streľbe po ktorej bola jedna osoba vážne zranená. Nasledujúce tri dni časť obyvateľstva vyhlásila všeobecný bojkot. Boli zavreté obchody, väčšina úradníkov neprišla do práce a šírila sa protičeská agitácia a nenávisť. Akciu sokolov odsúdil župan Ján Rumann aj vojenský diktátor generál Hennocque. Župan ju označil za vážne narušenie konsolidačného procesu. Gen. Hennocque zvolal 8. 9. 1919 úradníkov levočských úradov a verejne odsúdil odstránenie pomníka. Sľúbil postaviť páchatel'ov pred vojenský súd, s chovaním obyvateľ'ov mesta vyslovil spokojnosť a prisľúbil okamžitú pomoc, ak ho občania požiadajú o ochranu³¹.

Z uvedeného je zrejmé, že veľká časť obyvateľstva Spišskej župy sa nedokázala stotožniť so vznikom Československej republiky. Nešlo len o občanov maďarskej národnosti, ale aj o pomadžarských Nemcov, Židov a v neposlednom rade Slovákov. Desaťročia cieľavedomej asimilácie malo za následok, že aj tieto nemaďarské národnosti sa stotožnili s maďarským národom a Uhorským kráľovstvom ako maďarským národným štátom. Preto odmietali jeho rozpad a vznik štátneho útvaru, ktorý im bol úplne cudzí. Rovnako cudzí im boli aj Česi, kto-

²⁷ ŠA Levoča, f. SŽ 1860-1922 - Županský úrad - Prezidiálne písomnosti, k. 2808, č. 331/1919.

²⁸ SULAČEK, Jozef. *Ján Rumann. Ľudomil v politike*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2005, s. 26.

²⁹ *Výtržnosti pre pomník*. In Slovenský denník, 20. 8. 1919, roč. 2., č. 179, s. 4.

³⁰ SULAČEK, Jozef. Posledný spišský župan Ján Rumann (1876 – 1925). In *Z minulosti Spiša XII*. Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2004, s. 123.

³¹ CHALUPECKÝ, Ivan – SULAČEK, Jozef. *Dejiny Levoče 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 252.

rých vnímali ako okupantov. Okrem hungarofilského obyvateľstva však Spiš obývalo aj obyvateľstvo naklonené myšlienke Československej republiky. Išlo o Slovákov a Rusínov, ktorí nepodľahli asimilácii. Treťou, pravdepodobne najväčšou skupinou, bolo obyvateľstvo, ktorému bolo vcelku ľahostajné, do ktorého štátneho útvaru bude patriť. Prvoradé pre týchto ľudí, pochádzajúcich najmä z nižších sociálnych vrstiev, bolo, aby sa zlepšila ich sociálna situácia, ktorá bola po zničujúcej vojne veľmi zlá.

Postupne sa československým vládnucim orgánom podarilo presadiť myšlienku československého štátu medzi širokými vrstvami slovenského obyvateľstva. Darilo sa to najmä neobyčajným rozvojom slovenskej kultúry a vzdelanosti a taktiež postupným zlepšovaním ekonomickej situácie. Mnohí Slováci, ktorí boli predtým orientovaní prouhorsky, sa pod týmto vplyvom čoraz viac hlásili k slovenskej národnosti a k československému štátu. Za prihlasovaním sa k štátotvorným národom (Česi, Slováci, Rusíni) stála v mnohých prípadoch aj snaha o získanie materiálnych a spoločenských výhod. Obyvateľstvo, ktoré ostalo aj naďalej orientované prouhorsky si postupne začínalo uvedomovať, najmä po neúspešnom ťažení maďarskej Červej armády, že hranice štátov sa už meniť nebudú a existencia Československa je trvalým a neodvratným faktom. Čiastočne sa s tým zmierili navonok, vnútorne však nie a stále vo väčšej, či menšej intenzite živilí nádej na zmenu. Prouhorské prejavy síce celkom nevymizli, v celom medzivojnovom období však už nenadobudli také veľké rozmery, ako tomu bolo v prvých mesiacoch Československej republiky.

SUMMARY

Postoj prouhorsky orientovaného obyvateľstva na Spiši k vzniku ČSR

The termination of Hungary and the creation of Czechoslovakia was a giant change for all residents of Slovakia and hence the area of the Spiš (Szepes). The majority of population of Slovak nationality welcomed this change. However the residents of German and Hungarian nationality and other population connected with Hungary could not reconcile with the end of that state. Therefore, in various ways, they tried to return the situation as was before the creation of Czechoslovakia. Supporters of Hungary acted unfriendly to the new ruling power and its hostile attitude manifested in various demonstrative acts. For the Spiš hungarophiles, new impulse in the struggle to return Hungary was the formation of the Hungarian Soviet Republic. Due to its northern campaign gained considerable part of Slovak territory. The Hungarian Soviet Republic was indeed a Communist state, but many hungarophiles saw in its quest the restoration of Hungary. They supported it and class and nationalist perspective often coincided. However, the achievements of the Hungarian Soviet Republic were short-term. After leaving the Hungarian troops from the territory of Slovakia, the hopes of Slovak and also Spiš hungarophiles, that Hungary Kingdom will restore definitely fallen.

Miroslav Lacko

Repatriácia Čechov a Slovákov do Československa prostredníctvom československých inštitúcií a jej dôsledky v rámci národnostnej otázky¹

Môj konferenčný príspevok sa bude venovať repatriáčnym procesom, ktoré začali prebiehať na území novovzniknutého Československa po skončení prvej svetovej vojny. Zameria sa hlavne na repatriáciu Čechov a Slovákov z nástupníckych krajín bývalej Rakúsko – uhorskej monarchie do Československa.

Zlomovou historickou udalosťou pre začiatok repatriáčnych projektov je prvá svetová vojna odohrávajúca sa v rokoch 1914 až 1918. Jedným z jej najdôležitejších výsledkov pre náš stredoeurópsky región bol rozpad mnohonárodnostnej Rakúsko-uhorskej monarchie² a následný vznik nových nástupníckych štátov, medzi ktorými boli aj Československo, Maďarsko, Rakúsko, Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov a taktiež znovu zjednotené Poľsko. Rumunsko po jej zániku získalo rozsiahle územia Sedmohradska a Banátu. To, že sa tisícročie trvajúca Habsburská ríša rozpadla na jednotlivé a nezávislé štátne útvary spôsobilo, že sa do pohybu dali masy obyvateľov. Tento proces však samozrejme súvisel aj s končiacimi vojnovými udalosťami. Zároveň sa v nových vzniknutých nástupníckych štátoch často krát veľmi radikálne premenili tamojšie spoločenské, hospodárske, politické, sociálne, kultúrne a národnostné pomery, ktoré taktiež výrazným spôsobom vplývali na masový pohyb obyvateľstva rôznymi smermi. To sa týkalo aj Československa, pretože početné skupiny Čechov a Slovákov žili celé predchádzajúce desaťročia rozptýlene na území bývalej monarchie a koniec vojny preto pre nich znamenal výrazný zlom v ich doterajšom živote. Doslova sa stali z jedného dňa na druhý cudzincami v miestach, ktoré predtým po celé stáročia obývali a kde už mali vytvorené svoje väzby s miestnym prostredím (rodinné, hospodárske, náboženské, sociálne a pod.). Pre novovzniknuté a stále sa stabilizujúce Československo zápasiace s množstvom problémov sa stali tieto skupiny veľmi zaujímavé, pretože nestratili väčšinou svoju českú alebo slovenskú identitu a veľmi lojálne a aktívne sa hlásili k svojej novej vlasti. A aj preto sa samotný pojem repatriácie stal dôležitým diskusným bodom v medzivojnovom Československu.

V mojom príspevku tak hlavnú úlohu bude zohrávať práve repatriácia týchto ľudí. Ako by sme však tento pojem mohli definovať? Za repatriáciu by sme mohli označiť všetky procesy a činnosti, ktoré súvisia s návratom nejakej skupiny obyvateľov alebo aj jednotlivcov na územia, z ktorého pochádzajú ich predkovia alebo z ktorého oni sami pred istým časom odišli.

¹ Tento text bol vypracovaný v rámci grantového projektu č. P410-12-1136 GAČR.

² Podobne ako mnohonárodnostná Rakúsko-uhorská monarchia sa po skončení prvej svetovej vojny rozpadli aj ostatné mnohonárodnostné ríše. Ešte pred jej vypuknutím sa začala deformovať Osmanská ríša, kde najmä na Balkánskom polostrove vzniklo množstvo nezávislých, ale veľmi nestabilných štátnych útvarov (napr. Macedónsko, Bulharsko,...). Podobne bolo na tom aj cárské Rusko, ktoré sa po dvoch štátnych prevratoch taktiež rozpadlo. Už 6.12.1917 vyhlásilo nezávislosť Fínsko ako jedna z najvyspelejších gubernií bývalého cárskeho režimu. Jeho príklad nasledovali v ďalších rokoch aj pobaltské krajiny Estónsko, Lotyšsko a Litva, ktoré boli počas celého medzivojnového obdobia nezávislými štátmi. Po skončení vojny a ako dôsledok vojnovkej porážky zaniklo aj národnostne homogénne Nemecké cisárstvo, ktoré sa pretvorilo vo Weimarskú republiku.

Tento ich návrat býva väčšinou organizovaný a zastrešený nejakou štátnou alebo aj neštátnou inštitúciou (ako to bolo aj v prípade Československa). Často krát je to veľmi zložitý proces, pretože niekedy musia repatrianti splniť veľmi prísne podmienky, aby boli vôbec do repatriáčného procesu zaradení. Je nutné preveriť ich príslušnosť k štátu alebo územi, ktoré repatriuje a zároveň v mieste ich nového bydliska zabezpečiť všetko potrebné na to, aby celý proces aj po ich premiestnení bol úspešne dokončený. To znamená zabezpečiť im vhodné ubytovanie, resp. poskytnúť im vhodné prostriedky, aby si ho dokázali zabezpečiť sami. Zároveň je nutné zabezpečiť repatriantom aj vhodné zamestnanie, sociálnu a zdravotnícku starostlivosť a vzdelávanie pre ich potomkov.

V rámci Československa sa repatriačnou problematikou už od jeho vzniku zaoberali hlavne štátne exekutívne inštitúcie, ktoré mali na jej úspešné uskutočňovanie vytvorené najvhodnejšie podmienky. Z nich vynikali najmä tri ministerstvá. Na vrchol pomyselné pyramídy aktérov repatriačného procesu by sme mohli zaradiť ministerstvo zahraničných vecí na čele s Edvardom Benešom, ktorý bol veľkým zástancom repatriácie. Práve toto ministerstvo malo vytvorené najlepšie materiálne aj personálne podmienky na to, aby sa repatriácii mohlo naplno venovať. Hneď po svojom vzniku vytvorilo Československo v Budapešti, vo Viedni a vo Varšave (samozrejme aj v iných významných mestách susedných štátov) svoje vyslanectvá a konzulárne úrady, ktoré sa stali centrálnym bodom celého repatriačného procesu. Práve tieto miesta boli prvým bodom, kde sa budúci repatrianti mohli prihlásiť o návrat do Československa. Počas doby, kedy boli preverovaní, celá komunikácia s československými inštitúciami prebiehala práve prostredníctvom československých vyslanectiev. Výraznú úlohu v celom procese zohrávali aj odborne zdatní zamestnanci týchto vyslanectiev, ktoré mali často vybudované veľmi dobré kontakty s dôležitými ľuďmi a inštitúciami v krajinách ich umiestnenia (v Budapešti to bolo zásluhou Milana Hodžu, vo Viedni Vlastimila Tusara).

Druhým dôležitým ministerstvom, ktoré aktívne zasahovalo do repatriačného procesu bolo ministerstvo vnútra ovládané prevažne agrárnikmi. Úlohou tohto ministerstva v prvej fáze repatriácie, t. j. keď repatrianti prejavili záujem vrátiť sa do Československa, bolo potvrdiť ich český alebo slovenský pôvod a zistiť ich domovskú príslušnosť. Ak sa jednalo o jednotlivcov, tak potom ich umiestňovalo práve do obce alebo mesta, kde mali domovskú príslušnosť. Ak sa však jednalo o repatriáciu veľkej skupiny obyvateľov, tak potom bolo jeho úlohou nájsť vhodné miesto, kam by ich mohli umiestniť. Preto v tomto procese ministerstvo vnútra veľmi úzko spolupracovalo so Štátnym pozemkovým úradom, ktorý počas prebiehajúcej pozemkovej reformy³ disponoval značným plochami vhodnými na umiestnenie týchto skupín.

Tretím dôležitým aktérom bolo ministerstvo sociálnej starostlivosti, ktorého úlohou bolo postarať sa o repatriantov po ich návrate do Československa. Veľmi úzko preto muselo spolupracovať aj s ministerstvom zdravotníctva, školstva a národnej osvety, verejných prác, ale napríklad aj s takým ministerstvom železníc, pretože práve pomocou železničnej dopravy boli

³ Pozemková reforma prebiehajúca v Československu pritom bola v porovnaní s ostatnými pozemkovými reformami prebiehajúcimi v regióne jedna z najradikálnejších. Jedna z najumiernenejších prebehla naopak v susednom Poľsku, kde bola väčšina obyvateľov naviazaná na pôdu, čo vytváralo veľmi tradicionalistickú a nedotknuteľnú väzbu, na základe ktorej sa pozemková reforma týkala zhruba len 10% pôdy. Dokonca v Maďarsku prvá povojnová vláda M.Károlyiho pozemkovú reformu ani neuskutočňovala a odhodlal sa k nej až Béla Kun, ktorý ju začal uskutočňovať nepremyslene a masovo, čo vyvolávalo u veľkých majetkových vlastníkov obavy.

vo väčšej miere prevážaní do Československa. Ak sa jednalo o repatriáciu jednotlivcov, tak im ministerstvo sociálnej starostlivosti poskytovalo byty, no vzhľadom k tomu, že bezprostredne po skončení prvej svetovej vojny bol všeobecne v celej krajine nedostatok bytov, tak to bolo veľmi obtiažne. Ako určité, aj keď značne nevyhovujúce východisko sa ukázalo zriadenie tzv. barakov v pražskej Libni, kam boli niektorí repatrianti po ich príchode umiestňovaní. Žili však v zdravotne a sociálne nevyhovujúcich podmienkach, pretože v tomto zariadení sa sústreďovali aj emigranti, ktorí chceli Československo opustiť. Zároveň sa prostredníctvom svojich zamestnancov snažilo pre nich nájsť nejaké zamestnanie, čo však v dobovom povojnovom kontexte, nebolo ľahké, pretože sa do Československa od jesene 1918 začali vracat' aj československí vojnoví zajatci a taktiež českí a slovenskí vojaci bojujúci počas vojny na oboch stranách konfliktu.

O tom, že tieto tri ministerstvá zohrávali v repatriáčnom procese významnú úlohu svedčí aj fakt, že v nich boli zriadené repatričné oddelenia, ktorých jedinou pracovnou náplňou bolo uskutočňovanie repatričného procesu. V prípade ministerstva zahraničných vecí pôsobilo takéto oddelenie na československom vyslanectve v Budapešti a vo Viedni. Tie mali pod svojou kontrolou celú agendu, ktorá súvisela s repatriáciou do Československa. To bolo zároveň veľmi praktické riešenie, pretože najmä v Rakúsku a Maďarsku by sa veľmi ľahko mohlo stať, že by všetky oddelenia konzulátu (ak by to repatričné neexistovalo) boli doslova „zahľtené“ touto agendou a len veľmi ťažko by dokázali sledovať a vykonávať aj iné činnosti.

Celý repatričný proces zastrešovalo aj Prezídium ministerskej rady, ktorého zasadania tvorili akýsi komunikačný priestor medzi jednotlivými aktérmi repatriácie. V polovici roku 1920 padlo na pôde Prezídia ministerskej rady rozhodnutie, podľa ktorého sa celá repatričná agenda presunula pod ministerstvo sociálnej starostlivosti. Aktívne sa repatričnému procesu venoval aj prezident T.G.Masaryk prostredníctvom svojej kancelárie. Ako morálna a rešpektovaná autorita sa viackrát vyslovil na podporu repatričných akcií: *„Myšlienka repatriace potomků českých a slovenských exulantů je mi velmi sympatická. Znamená to pro republiku získat přírůstek četných rodin, ve kterých žije tradice věrnosti ku vlasti. Jistě by se také dostala zemědělská půda, svěřená těmto rodinám do rukou povolanych. Aby se akce zdařila, je třeba, by vedena byla hodně prakticky. Doufám, že se tak stane. Budu ji sledovati pozorně a rád chci podle sil a možnosti napomáhati.“*⁴ Repatričné akcie sa stali aj dôležitým diskusným bodom v zasadaniach oboch snemovní československého parlamentu.

Na konci nami vytvorenej pomyslenej pyramídy repatričného procesu by stáli významní neštátni aktéri, ktorí sa taktiež venovali repatriácii. Medzi takýchto aktérov môžeme zaradiť napríklad Československý Červený kríž na čele s dcérou prezidenta T. G. Masaryka Alicou G. Masarykovou, nábožensky založenú Kostnickú jednotu zameriavajúcu sa na návrat českých evanjelikov alebo viaceré profesné a hospodárske spolky, ktoré chceli zabezpečiť najmä návrat českých remeselníkov z Viedne, jej okolía a z Dolného Rakúska na územie južnej Moravy a západného Slovenska. Prirodzene ich možnosti na úspešné uskutočnenie repatriácie neboli také aké boli možnosti štátnych inštitúcií. Preto, ak chceli byť úspešné, tak museli spolupracovať so štátom, ktorý ich ponuku veľmi často a ochotne využíval, pretože sa mohlo

⁴ Archiv Ministerstva zahraničných vecí (ďalej AMZV) Praha, fond (ďalej f.) Kabinet ministra, věcné – příslušnost, kartón (ďalej k.) 50, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při repatriaci vystěhovalců pobělohorských ze dne 12.února 1924

stať, že medzi komunitou repatriantov mohli mať oveľa lepšie postavenie a väčšiu autoritu (to sa týkalo najmä Kostnickej jednoty vedenej pražským lekárom Antonínom Luklom, ktorá sa zameriavala na návrat údajných pobielohorských exulantov z územia Poľska a bývalého Pruska do Československa⁵).

Prečo sa však spomínaní aktéri vôbec začali s repatriáciou zaoberať? Jedno z možných vysvetlení môžeme nájsť aj v národnostnej štruktúre medzivojnového Československa. Podľa sčítania ľudu, ktoré sa prvýkrát na území Československa po prvej svetovej vojne konalo v roku 1921, žilo približne 6,76 milióna obyvateľov, ktorí sa hlásili k českej národnosti a približne 2 milióny obyvateľov, ktorí sa hlásili k slovenskej národnosti. Spolu tak Česi a Slováci tvorili v novej republike skoro 9 miliónov obyvateľov. Ich spojenie bolo racionálne a nutné, pretože pre Československo boli charakteristické početné národnostné menšiny, ktoré boli situované ako v českej, tak aj v slovenskej časti republiky a ktoré neboli celkom stotožnené s povojnovými udalosťami. K najpočetnejšej národnostnej menšine patrili prirodzene Nemci, ktorých bolo približne 3,1 milióna obyvateľov a ktorí boli situovaní najmä v českom pohraničí a na Slovensku v lokálne obmedzených lokalitách Spiša, stredoslovenských banských miest (najmä okolie Kremnice) a v Bratislave. Druhou najpočetnejšou národnostnou skupinou boli Maďari, ku ktorým sa hlásilo skoro 750.000 obyvateľov a ktorí obývali prevažne južné časti Slovenska na dlhej hranici s Maďarskom. Treťou najpočetnejšou skupinou boli Rusíni, ktorých bolo vyše 460.000 a ktorí obývali prevažne územie Podkarpatskej Rusi a časti východného Slovenska v okolí Prešova. K ostatným národnostiam ďalej patrili Židia (početní boli najmä na území Podkarpatskej Rusi, Poliaci, Chorváti, Srbi, Rumuni a iní)⁶. Z uvedeného národnostného rozvrstvenia spoločnosti by tak mohlo vyplývať, že repatriácia krajanov späť do Československa by mohla byť československou verejnosťou, ale aj jej politickými predstaviteľmi vnímaná značne pozitívne, pretože by sa tým opäť viac posilnil československý „živel“ a československá identita podporujúca zachovanie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Aj preto sa repatrianti prednostne umiestňovali práve do oblastí, ktoré ešte k československej vláde neboli celkom lojálne. Verilo sa, že nielen príliv Čechov a Slovákov z iných území Československa do týchto oblastí (ktorý navyše miestnym obyvateľstvom nebol vnímaný veľmi pozitívne), ale aj príchod repatriantov z cudziny, posilní v daných oblastiach československú myšlienku a tieto regióny sa stanú integrálnou a hlavne lojálnou súčasťou republiky. Preto vzniklo už na spomínaných územiach českého pohraničia a na južnom Slovensku množstvo nových kolónií. Samozrejme nevznikli len z repatriantov, ale prichádzali do nich napríklad aj vracajúci sa československí legionári so svojimi rodinami, ostatní emigranti alebo bežní obyvatelia ochotní presťahovať sa.

Na druhej strane je nutné dodať, že repatriácia z jednotlivých krajín (ak nepočítame do toho masové presuny československých legionárov z Ruska) sa týkala väčšinou niekoľkých stoviek, maximálne niekoľkých tisícok obyvateľov, ktorí tak výrazným spôsobom do štatistiky

⁵ V skutočnosti sa však nejednalo o potomkov pobielohorských exulantov, ktorí by odišli z územia Českého kráľovstva po roku 1621, kedy začala násilná rekatolizácia. Vo väčšej miere sa jednalo o potomkov ľudí, ktorí sa z územia Habsburskej monarchie vysťahovali v priebehu 18. a 19. storočia. Navyše skôr ako pred náboženským prenasledovaním odišli kvôli zlej hospodárskej situácii. Viac o tejto problematike In.: VACULÍK, Jaroslav. České menšiny v Evropě a ve světě. Praha: Libri, 2009, s.319, ISBN 978-80-7277-397-8.

⁶ Štatistické údaje týkajúce sa Československa prevzaté z: KÁRNÍK, Zdeněk. České země v éře První republiky (1918-1938). Vznik, budování a zlatá léta Republiky (1918-1929). Praha: Libri, 2000, s. 571, ISBN 80-7277-195-7.

zasiahnúť nemohli. Veď napríklad v Maďarsku sa podľa sčítania ľudu, ktoré sa uskutočnilo v roku 1920 k slovenskej národnosti hlásilo približne 1,8% obyvateľstva, čo je približne 142 000 ľudí. Obyvateľov hlásiacich sa k českej národnosti bolo možné počítať na stovky, maximálne na tisíce⁷. Napriek tomu svojou prejavenu snahou vrátiť sa späť do svojej vlasti, kde videli lepšie podmienky pre svoj ďalší život, vytvárali pozitívny obraz o Československu nielen doma medzi československou verejnosťou, ale práve aj v krajinách, kde predtým žili, čo mohlo výrazným spôsobom pôsobiť aj na tamojších obyvateľov.

Repatrianti po svojom návrate prostredníctvom spolupráce štátnych a neštátnych inštitúcií museli čeliť viacerým už načrtnutým problémom, ktoré sa vynorili a ktoré často krát vyžadovali veľmi rýchle a rázne riešenie. Jedným z nich bola pôda. Nie vždy totiž bolo možné umiestniť repatriantov do prihraničných oblastí Československa, pretože tam sa väčšinou nemali kde zamestnať. Ak sa navyše uskutočňovala repatriácia nejakej väčšej a súdržnej skupiny (napr. pracovný kolektív z nejakej fabriky, náboženská obec), tak sa očakávalo, že budú aj v Československu umiestnení spolu na nejakom území. To však bolo nutné získať a jedným zo spôsobov bola už spomínaná pozemková reforma, ktorá pôdu prerozdeľovala.

Ak už boli repatrianti umiestnení, tak vyvstala bytová otázka. To sa netýkalo ani tak repatriantov umiestnených vo vidieckych oblastiach, ale skôr vo väčších mestách, kde bol po vojne akútny problém s bytmi. Buď ich bol nedostatok alebo sa rozmáhala ich prenájmanie za príliš vysoké ceny alebo sa s nimi dokonca „kšeftovalo“. Často krát sa teda stávalo, že repatrianti museli dlhé mesiace „prežívať“ vo veľmi zlých podmienkach v akýchsi spoločných ubytovniach (to bol najmä prípad už spomínaných pražských libeňských ubytovacích zariadení). Nedostatok bytov bol navyše spôsobený aj tým, že po vojne sa stále viac obyvateľov sťahovalo z vidieka do miest, ktoré sa začali rozvíjať. Táto zvýšená miera urbanizácie po roku 1918 zasiahla najmä Slovensko.

Tretím výrazným problémom repatriantov bola ich zamestnateľnosť. Prvá svetová vojna a jej koniec priniesli zásadné zmeny do charakteru hospodárstva v celom stredoeurópskom regióne. Od roku 1914, kedy vypukla, sa totiž väčšina hospodárstva preorientovala na vojenskú produkciu, keď sa produkovali nerastné suroviny a výrobky z nich pre armádu, vyrábali sa zbrane a textil pre armádu, jednoducho všetko bolo podriadené potrebám vojny. Po jej ukončení sa však popretáhali aj väzby na armádu a tieto výrobné odvetvia (najmä zbrojársky a textilný priemysel) sa dostávali stále viac do úzadia. Navyše po zániku monarchie a vzniku jej nástupníckych štátov sa na určitý čas popretáhali aj hospodárske väzby⁸, ktoré medzi nimi boli vytvorené. Najčastejším znakom tohto popretáhania bol nedostatok surovín a produktov. Po územných zmenách, ktorými stredná Európa prešla a ktoré kodifikovala Versailleská mierová konferencia niektoré krajiny prišli o značnú časť svojich ložísk nerastných surovín potrebných pre rozvoj svojho priemyslu (to je najmä príklad Rakúska alebo Maďarska). To všetko malo samozrejme značný vplyv aj na miestne podniky skoro vo všetkých výrobných odvetviach, ktoré väčšinou túto krízu riešili prepúšťaním. A ako prví boli veľmi často prepúš-

⁷ Štatistické údaje týkajúce sa Maďarska prevzaté z: IRMANOVÁ, Eva. Maďarsko a versailleský mírový systém. Ústí nad Labem: Albis International, 2002, s. 409, ISBN 80-86067-62-7.

⁸ O hospodárskej situácii, ktorá bola bezprostredne po skončení vojny v Československu a taktiež o vznikajúcich hospodárskych vzťahoch medzi Československom, Rakúskom a Nemeckom pojednáva najnovšie dielo Ota Konráda: KONRÁD, Oto. Nevyvážené vzťahy. Československo a Rakousko 1918-1939. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012, s. 309, ISBN 978-80-86495-89-7.

ťaní práve zamestnanci iných národností, ktorí pre daný podnik pracovali. Tým sa zákonite zhoršila ich životná situácia a v mnohých prípadoch ich jedinou možnosťou bol odchod z krajiny, kde predtým dlhé roky žili a pracovali. Aj do Československa prúdilo množstvo takýchto ľudí. Objavil sa tak problém, kde ich zamestnať, pretože aj Československo malo v tomto období hospodárske problémy, no v porovnaní s okolitými krajinami bolo na tom najlepšie. Pracovných miest však bol aj tu nedostatok, respektíve pre ich kvalifikáciu neboli žiadne dostupné, a tak si často repatriantov „prehadzovali medzi sebou“ viaceré ministerstvá, ako to ukáže nasledujúca časť.

Všetky problémy, ktorým repatrianti po návrate do Československa museli čeliť dokazuje aj príklad návratu asi 100 rodín slovenských robotníkov z oblasti maďarského mesta Diósgyőr, ktoré sa nachádza v blízkosti Miskolcu. Maďarsko bolo v povojnových rokoch vo veľmi zlej politickej⁹, hospodárskej (nutnosť platenia vojnových reparácií, pretože bolo označené za jedného z víťazov vojny) a sociálnej situácii. Preto v priebehu roku 1922 požiadalo zhruba 100 rodín slovenských robotníkov zo severného Maďarska, ktorí pracovali v tamojších baniach a závodoch o možnosť repatriácie do Československa. Ich hlavným dôvodom bolo to, že boli prepustení zo zamestnania, čím sa zákonite výrazným spôsobom zhoršila ich životná úroveň a len veľmi ťažko tak dokázali užiť svoje rodiny. Svoju žiadosť adresovali československému zastúpeniu v Budapešti, ktoré ju následne posunulo ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska a tu ju analyzovalo a následne postúpilo ostatným príslušným ministerstvám. Z jej analýzy vyplýva, že: „*Dľa zdelenia úradu delegáta čs. republiky v Budapešti, Slováci títo zachovali si celkom jazyk a obyčaje, činí dojem veľmi prízníví.*“¹⁰

Ako najzávažnejší problém po ich návrate sa ukázal problém ich zamestnania. Predpokladalo sa, že budú aj na území Slovenska, kam boli podľa ich domovskej príslušnosti repatriovaní, zamestnaní v niektorom z tamojších banských alebo hutníckych závodov. Ako však tvrdí analýza ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, toto nebolo možné: „*(...) že vzhľadom na nadbytok robotníkov vo všetkých štátnych baních a hutích na Slovensku, a pre neutušený hospodársky stav týchto podnikov, ďalej pro naprostý nedostatok bytov nemôže ministerstvo verejných prác robotníky slovenské, ktoré sú dosud v službách maďarských u štátnych závodov na Slovensku toho času umiestniť (...) a že teda vzhľadom k stávajúcim okolnostiam nemôže súhlasiť s prevzatím repatriovaných slovenských príslušníkov k štátnym báňskym a hutníckym závodom na Slovensku.*“¹¹ Za hlavnú príčinu neschopnosti ich umiestnenia v niektorom z početných banských alebo hutníckych závodoch, ktoré na Slovensku v tomto období pôsobili sa ďalej v tejto analýze uvádza to, že vo viacerých týchto podnikoch pracovali už iní zamestnanci z cudziny, ktorých nebolo možné hneď prepustiť. Konkrétne napríklad v železniariach v Podbrezovej to bolo 14 maďarských, 2 poľské, 4 rumunské, jedna

⁹ Štátoprávne usporiadanie v rokoch 1918 a 1919 prechádzalo v Maďarsku búrlivými zmenami, na základe ktorých sa názov krajiny menil „priemerne“ každých 6 mesiacov. Po skončení prvej svetovej vojny v novembri 1918 sa z Maďarska stala demokratická republika, ktorú viedol liberálnodemokratický politik a dovtedajší predstaviteľ opozície Mihály Károlyi. Na začiatku roku 1919 Maďarsko zažilo bolševický puč a krajina sa premenovala na Maďarskú republiku rád pod vedením Bélu Kuna. Na jeseň 1919 sa po porážke bolševikov názov zmenil na Maďarské kráľovstvo, na ktorého čele stál zastupujúci regent Miklós Horthy.

¹⁰ Národní archiv (NA) Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru z 10.7.1922

¹¹ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru z 10.7.1922

talianka a jedna ruská rodina. Podobná situácia bola aj v závodoch v Tisovci, kde bolo 6 maďarských, 2 ruské a jedna juhoslovanská rodina. V Rožňave sa to týkalo 7 maďarských a 3 rumunských rodín, v Gbeloch 2 maďarských, 4 ruských, 2 rakúskych, 2 anglických a jednej poľskej rodiny, v Železníku jednej maďarskej, poľskej a ruskej rodiny¹². Aby sa však problém slovenských repatriantov vyriešil, tak ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska navrhovalo, aby boli títo cudzí štátni príslušníci pobývajúci a pracujúci na území Československa prepustení zo zamestnania a vypovedaní z Československa a na ich miesta by mohli nastúpiť práve slovenskí repatriovaní občania. Na túto požiadavku však prišla odpoveď, podľa ktorej „*Dľa správy župana župy gemermalohontskej a zvolenskej nie vo väčšine prípadov tu konkrétnych dôvodov k vypovedaniu, - mnozí tito cudzozemci bývajú tu ďalší čas aj 21 rokov.*“¹³. Táto odpoveď československej samosprávy vyznieva veľmi paradoxne, pretože podobnú argumentáciu by mohli viesť aj maďarské úrady v prípade slovenských baníkov a robotníkov z Diosgyöru, pretože tí v tamajších podnikoch pracovali aj viac ako 20 rokov. Maďarské úrady stavali cudzích štátnych príslušníkov pred problematickú voľbu. Ak by totiž spomínaní slovenskí robotníci prijali maďarskú štátnu príslušnosť a tým by si zachovali zamestnanie (aj keď nie je isté na akú dlhú dobu), tak by tým na druhej strane prišli o možnosť vrátiť sa ako lojálni repatrianti do Československa. Pre návrat sa nakoniec aj rozhodli. Na tento problém vo svojej správe ministerstvo zahraničných vecí v Prahe upozornil aj československý zastupiteľský úrad v Budapešti, ktorý uvádza, že: „... *kdo nepřijme do 1.ledna 1923 maďarské státní občanství, bude propuštěn ze služby, že mu bude vzat naturální byt a že pozbude nároků na penzi z bratrské pokladny. Slovenští dělníci jsou tedy postaveni před alternativu, buď se prohlásit za Maďary anebo se ocitnouti na dlažbě a pozbytí všech vysloužených práv.*“¹⁴

Prezídium ministerskej rady sa na základe spomínaných správ snažilo túto situáciu čo najrýchlejšie vyriešiť, pretože sa začala rozbiehať verejná kampaň proti vláde, ktorá bola obviňovaná z liknavosti pri repatričných procesoch. Často krát totiž československá vláda neplnila svoje sľuby (najmä vo forme finančnej podpory a zabezpečenia územia pre zriadenie osady repatriantov) v takej miere ako deklarovala, hoci jedným z jej hlavných cieľov bolo práve prostredníctvom úspešne uskutočnenej repatriácie posilniť československú identitu v národnostne zmiešaných a problematických oblastiach republiky.

Nakoniec sa celý problém zo slovenskými repatriantami z Maďarska vyriešil tým najmenej vhodným spôsobom pre repatriantov, ale aj pre príslušníkov menšín pracujúcich v československých podnikoch. Po tom, čo Prezídium ministerskej rady prebralo od ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska problematiku ich umiestnenia, tak sa snažilo v čo najkratšej dobe osloviť ostatné rezorty, ktoré by im mohli poskytnúť adekvátne zamestnanie a tým poskytnúť štandardné životné podmienky. Prirodzene ako prvé bolo oslovené ministerstvo verejných prác, ktoré však upozornilo už na začiatku na to, že umiestnenie akýchkoľvek repatriantov bude veľmi obtiažne, keďže štát nevlastní množstvo vhodných podnikov a ak aj niektoré vlastní, tak ich situácia je veľmi kritická a skôr ako naberanie nových zamestnancov sa očakáva skôr ich prepúšťanie. Vo svojej správe tak uvádza: „... *stát jakožto báňský podnikatel*

¹² Údaje o počte cudzincov pracujúcich vo vymenovaných fabrikách v: NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru z 10.7.1922

¹³ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru z 10.7.1922

¹⁴ Archiv Kanceláre prezidenta republiky (KPR), f. KPR – Repatriácie, inventárne číslo 467, D 6967/22

nemá na Slovensku žiadnych uhelných dolí v provozu. Jediné státní doly na hnědé uhlí jsou v Mostě v Čechách, které však jsou dělnictvem úplně saturovány. Na Slovensku má stát pouze doly v Kremnici, B.Štiavnici, Rožňave, Železníku, (...), je situace uvedených závodů hospodářsky naprosto neutěšená, (...) takže byl již provoz zastaven a ostatní závody již od roku 1922 stále redukuji počet dělnictva i zaměstnanců pragmatikálních.“¹⁵

Preto iným a častejším spôsobom ako zabezpečiť repatriantom zamestnanie a tým aj určitú životnú úroveň pre nich aj pre ich rodiny bola snaha nájsť im zamestnanie v inom pracovnom obore ako predtým pracovali. V prípade slovenských baníkov z Maďarska sa však ukázalo, že táto snaha nebola vždy úspešná, pretože aj ostatné odvetvia hospodárstva trpeli rovnakými problémami. Napríklad z ministerstva poľnohospodárstva prišla na žiadosť o ich umiestnenie v odvetví odpoveď, podľa ktorej: *„Ministerstvo zemědělství (správa státních lesů) nemůže při nejlepší vůli zaručiti možnost výživy repatriantů ze železáren v Diosgyöru ve státních lesích z těchto důvodů: Z dřevařských závodů nelze propustiti domácí dělníky, trpící beztak zvláště v Podkarpatské Rusy nezaměstnaností následkem zastavení provozu v různých jiných soukromých podnikách ani i v podnikách státních jiných oborů. Při rubačských pracích v lese nelze osobám této práce neznalým zajistiti na úkor zájmu státní lesní správy takový výdělek, aby z něho celé rodiny mohly býti živы (...).“¹⁶*

Podobná odpoveď s určitou zmenou prišla aj z ministerstva financií, podľa ktorej: *„(...) podotýkáme, že podle konaného šetření o možném umístění repatriantů z Diosgyöru v továrnách na tabák na Slovensku, jest následkem trvalé nadvýroby značné množství zaměstnaných dělnic nadpočetných a mužských dělnických míst jest málo uvolněno, toliko v továrně na tabák v Bratislavě bylo by možno přijmouti asi 5 dělníků – repatriantů. Ukládáme tudíž současně ústřednímu ředitelství tabákové režie, aby při případném přijímání dělníků na zmíněná volná místa dala přednost čsl. příslušníkům – repatriantům z Diosgyöru.“¹⁷* Takto načrtnutá prax ako je popísaná v správe ministerstva financií však mohla byť veľmi nebezpečná najmä v aktuálnej ťažkej hospodárskej situácii aká v niektorých častiach Československa bola. Na jednej strane bolo dobré, že sa repatriantom do Československa podarilo nájsť aspoň zopár voľných pracovných miest, aby sa ich životný štandard udržal na prijateľnej životnej úrovni. No bolo potrebné si dobre zvážiť, za akú cenu to bolo. Ako vyplýva z citovanej správy, tak ministerstvo financií dalo pokyn svojmu podriadenému úradu, aby pri prípadnom prijímaní nových zamestnancov dalo prednosť práve spomínaným repatriantom z Maďarska. Ak by sa im totiž dala prednosť pred inými cudzími štátnymi príslušníkmi, ktorí žili na území Československa, tak to bolo podľa vtedajšej praxe lepšie, ako keby sa uprednostnili pred československými občanmi. Verilo sa, že by to v období stupňujúcich sa sociálnych protestov a nepokojov v určitých lokálne izolovaných oblastiach s pomerne vysokou mierou nezamestnanosti mohlo do budúcnosti vytvárať veľmi „výbušné“ prostredie.

Nakoniec teda Prezídium Ministerskej rady prišlo s návrhom, podľa ktorého: *„(...) aby asi 50 slovenských rodin ze železáren v Diosgyöru bylo repatriováno na Slovensko a aby jim byla*

¹⁵ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriovaní baníci – zpráva ministerstva veřejných prací ze dne 10.12.1924

¹⁶ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k.110, Repatriace československých příslušníků z Diosgyöru – ministerstvo zemědělství ze dne 20.5.1924

¹⁷ NA Praha, fond Presidium Ministerské rady, k. 110, Umístění repatriantů z Diosgyöru v oboru ministerstva financií ze dne 7.7.1924

*opatřena možnost výživy zaměstnáním ve slovenských státních podnicích – kde pracovali už před svým přidelením na území nynějšího Maďarska tím, že by stejný počet cizích státních příslušníků byl z práce propuštěn.*¹⁸ To na jednej strane poškodilo slovenských repatriantov, pretože sa uvažovalo len o polovičnom počte. Na druhej strane to poškodilo aj cudzích štátnych príslušníkov (najmä Maďarov), ktorí pracovali v dotknutých československých podnikoch, pretože keď prišli o zamestnanie, nemohli viac ostať na území Československa a museli sa vrátiť do svojej krajiny, kde nemali často krát do budúcnosti taktiež žiadnu perspektívu. Repatriácia tak mala z hľadiska národnostnej problematiky dvojaký efekt. Pozitívny mala pre repatriantov, ktorí boli lojálni k novej republike a ktorá ich tak mohla využiť na posilnenie československej myšlienky, identity a prítomnosti v národnostne zmiešaných oblastiach, kde prevažovala nemecká alebo maďarská menšina. Negatívny efekt však mala práve pre príslušníkov spomínaných menšín, pretože veľmi často kvôli repatriantom prišli o zamestnanie (v niektorých prípadoch aj dlhoročné ako ukázal spomínaný príklad repatriantov z Diósgyőru) alebo o pôdu, ktorú vlastnili a ktorá po pozemkovej reforme pripadla práve repatriantom, čo určite nezlepšilo ich postavenie k novej republike.

SUMMARY

Repatriation of Czechs and Slovaks into Czechoslovakia through the institutions and its consequences within the nationality issue

The conference contribution with the title “Repatriation of Czechs and Slovaks into Czechoslovakia through the institutions and its consequences within the nationality issue” describes and analyses the movement of Czechs and Slovaks to the newly created Czechoslovakia from its neighbouring countries after the end of the World War I. Lecture on the example of repatriation 100 families from Hungarian town Diosgyor to Czechoslovakia in 1924 highlights a lot of problems that they have had after their return (unemployment, social and health care, education, accommodation and others). It also analyses the positive and negative impact of repatriation on the nationality issue in inter-war Czechoslovakia.

¹⁸ NA Praha, fond Presidium ministerské rady, k.110, Stanovisko Presidia Ministerské rady k slovenským repatriantům z Diosgyőru ze dne 26.10.1923

Ak by sa požadovaný plán nepodarilo uskutočniť, tak Prezídium Ministerskej rady navrhovalo, aby sa repatrianti so svojimi rodinami umiestnili napríklad už v spomínaných oblastiach ministerstva poľnohospodárstva (lesné dráhy a cesty, drevársky priemysel štátnych lesov), ministerstva železníc (stavba činnosť dráh a dielní), ministerstva financií (tabakové továrne), ministerstva národnej obrany (stavby strategických ciest, vlastné podniky a dielne).

Gayer Veronika

Az eperjesi Városi Polgári Párt és Flórián Károly az 1920-as években*

Őslakos az, akinek nem fáj, hogy én magyarul írom meg most azt, amit írok és őslakos az, akinek nem fájna ez, ha szlovákul is írnám ide: őslakos az, aki idetartozónak vallja magát és akiről az ittlakók úgy beszélnek, hogy tisztességes ember, derék ember, a mi emberünk, olyan ember, aki ráérdemel erre a jelzőre, hogy „őslakos”, hogy „sárosi”, hogy „sariscsan”, hogy „testvérem”.¹

A csehszlovákiai magyar kisebbség két világháború közötti politikatörténete viszonylag jól feldolgozott területnek számít. Kevésbé kutatott kérdés azonban, hogy az országos politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok, a korbandomináns magyar kisebbségpolitikai irányvonalak hogyan jelentek meg, s volt-e alternatívájuk helyi szinten. Milyen társadalmi bázisra építhetett a lokalitás szintjén egy olyan parlamenti erő, mint az Országos Keresztényszocialista Párt (a továbbiakban OKP) vagy a Magyar Nemzeti Párt (a továbbiakban MNP)? Másként szerveződött-e a magyar, a zsidó vagy éppen a szlovák értelmiség Eperjesen, mint az ország többi részén?

Jelen tanulmány egy városi érdekcsoport, az eperjesi Városi Polgári Párt (korabeli szlovák nevén Mestská občianská strana, a továbbiakban VPP) 1920-as évekbeli tevékenységén keresztül igyekszik megválaszolni a fent megfogalmazott kérdéseket. Ez a párt ugyanis nehezen illeszthető be a szakirodalom által kínált modellek sorába. Egyrészt nem volt aktivista, másrészt nem kötelezte el magát egyértelműen a magyar ellenzéki pártszövetség irányában sem, bár politikája deklarálta az 1925 végén zászlót bontó MNP-hez állt legközelebb. A párt nem ideológiai alapú városi őslakos-politikát űzött helyi szinten, jelöltjeként pedig 1923-ban Flórián Károly, evangélikus magyar jogtudós lett Eperjes polgármestere.

A kutatás módszertanát a mikrotörténet ihlette, noha a téma ilyen jellegű megközelítéséhez hiányoznak mind a párt, mind Flórián polgármesteri tevékenységéhez és politikai beállítottságához szükséges alapforrások, ezért a dolgozatban vállaltan helytörténetet írok. Úgy vélem, a két világháború közötti városi közösségek kutatása eddig kiaknázatlan lehetőségeket hordoz a kisebbségkutatás számára is. Az ilyen vizsgálódások kitűzött célja az, hogy a kisközösségek működése egyszer belépjen egy összefoglaló diskurzusba.² A korabeli városi képviselő-testületekben masszív ellenzéki politika erő volt jelen³ és az ún. „őslakos” pártok gyakran

*A tanulmány a K109173 számú OTKA projekt keretén belül valósult meg.

¹ Ki az, hogy: „Őslakos”? Új Világ 8 (1926: 17. sz.) 1.

² Benda Gyula: A helytörténetírás feladatai. 11. Lejegyezte Oláh Irén – Oláh Sándor. Korall 21–22. (2005: 2. sz.) 5–11.; Mályusz Elemér: A helytörténeti kutató feladatai. Századok 57–58. (1923–24). 535–566.; Vö. Horváth Gergely Krisztián: A helytörténettől a társadalomtörténetig. Létünk 37. (2007: 1. sz.) 96–109.

³ Szarka László: Pozsony etnikai változásai és a városi közigazgatás a két világháború között. In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk. Czoch Gábor, Kocsis Aranka, Tóth Árpád. Pozsony : 2005. 401–419; Kovács Éva: Választói magatartás mint a nemzeti identitás mutatója Kassán a két világháború között. Régió 4. (1993: 3. sz.) 75–106.

képesek voltak saját akarataikat érvényesíteni az állami érdekekkel szemben,⁴ – elég csak a Csehszlovákiai Kommunista Párt (a továbbiakban CsKP) vagy az OKP városi képviselőkben való magas arányára gondolni.

A két világháború közötti eperjesi magyarokkal Zeman László,⁵ Filep Tamás Gusztáv⁶ és Ablonczy Balázs foglalkoztak.⁷ Kutatásomat az ő munkáik mellett a szlovák helytörténeti historiográfia is segítette.⁸ Igyekeztem minél több korabeli dokumentumot felkutatni a VPP-ről. Felhasználtam az Új Világ című eperjesi hetilapot, amely az 1920-as években a városi párt politikája mellett foglalt állást, illetve az Eperjesi Városi Hivatal, a Járási Hivatal és az evangélikus Kollégium anyagát is, melyben Flóriánnak van egy személyes iratcsomója. A tanulmány első részében érintem az Új Világ irányvonalát és Flórián Károly életútját. Ezt követően vázolom fel a vizsgált párt politikáját, társadalmi bázisát és Flórián polgármesterré választásának körülményeit. A dolgozat korlátait maguk a felhasznált források adják: a pártról érdemi információt szinte kizárólag a korabeli sajtóban, főként az Új Világ hetilapban találtam. A továbbiakban ezért szükség lesz egyéb levéltári források és természetesen a korabeli helyi szlovák sajtó átnézésére is.

Új Világ

Eperjesen a dualizmus korában sem kerültek abszolút többségbe a magukat magyarnak vallók. Az 1910-es népszámláláskor az eperjesiek 48,9% jelölte meg a magyart (vagyis azt a nyelvet, amelyet magáénak vall és legjobban és legszívesebben beszél) anyanyelveként.⁹ Az 1919-es rendkívüli népszámlálás során a városlakók 22,68%-a sorolta magát a magyar nemzetiségűek közé.¹⁰ Ez az arány az 1921-es csehszlovák népszámlálás után 11,08%-ra (1948 főre),¹¹ 1930-ban pedig 4,3%-ra (937 főre) csökkent.¹² A statisztikai adatok ellenére azonban sokatmondó tény, hogy a CsKP mellett a magyar kisebbségi pártként számon tartott OKP volt a legerősebb politikai erő a városi képviselő-testületben.

A VPP programját az 1920-as években főként az Új Világ című eperjesi hetilap támogatta, melyet Spányi Artúr, a helyi Minerva Nyomda tulajdonosa szerkesztett 1920–1937 között. Az újság 1919–1940 között jelent meg és (Hodinka Tivadar rövid életű Sáros című hetilapját leszámítva), a két világháború között az egyetlen magyar nyelvű lapjavit Eperjesen és egész Sárosban. A lap 1921–1927 között egyértelműen a VPP sajtóorgánusaként működött, ugyanakkor 1923 áprilisa és decembere között az Eperjesi Kereskedők Testületének hivatalos lapjá-

⁴Lásd a 243/1922 sz. törvényt: <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3037&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>, 2014. május 22.

⁵Zeman László: *Gymnasiologia. Az eperjesi Kollégium és áthagyományozódásai.* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2003.

⁶Filep Tamás Gusztáv: Maléter István és balítéletek. In: *Uő. A hagyomány felemelt töre. Válogatott és új esszék, tanulmányok az 1918–1945 közötti (cseh)szlovákiai magyar kultúráról.* Bp. Ister, 2003. 25–118.

⁷Ablonczy Balázs: *Virtuális Sáros. 1820–1940. Nemzetiségközi kapcsolatok az emlékiratok tükrében.* Pro Minoritate 10. (2001: 3. sz.) 126–140.

⁸Velká doba a jej dősledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia. Szerk. Peter Švorc. Prešov, Universum, 2012.

⁹A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 6. r., Végeredmények összefoglalása. Bp. 1920. Számlálólap-minta. 5. 129.

¹⁰A magyar iskolák. Új Világ 2 (1920: 32. sz.) 1.

¹¹Československástatistika. Svazek 9. Sčítánílidu v republiceČeskoslovenskézede 15. února 1921. I. Praha. 1924. 29.

¹²Československástatistika. Svazek 98. Sčítánílidu v republiceČeskoslovenskézede 1. prosince 1930. I. Praha. 1934. 35.

nak is nevezte meg magát. A szakirodalomban kétféle jellemzés létezik az újságról. Az Eperjesről elszármazott Yehuda Lahav szerint az Új Világ szerkesztőtulajdonosa, Spányi Artúr zsidó vállalkozó volt, a lapot a helyi neológ zsidó hitközség is támogatta, s szinte kivételes módon toleráns beállítottságát jelzi, hogy nemcsak a „csehszlovák”, hanem a zsidó, a magyar és egyéb vonatkozású hírekről is beszámolt.¹³ Zeman László ugyanakkor a csehszlovákiai magyar sajtó élvonalába sorolta a lapot, amely meglátása szerint a helyi magyarság érdekeit képviselte „a helybeli zsidóság részesezésével benne”.¹⁴

A lap tulajdonosa, Spányi Artúr újságírói pályáját 1918 előtt kezdte Dzurányi László mellett, akit egy cikkében tanítómesterének nevezett,¹⁵ így nem kétséges, hogy kapcsolatban állt az ellenzéki magyar pártokhoz közeli értelmiségekkel, bár nem a konzervatívokkal. Spányi 1921-ben részt vett a VPP megalakításában,¹⁶ az 1920-as években a párt első tíz jelöltje között volt.¹⁷ Aztán 1932-ben a Kereskedelmi Szakipartársulat elnökeként saját pártot alapított, mely a Kereskedők, iparosok, háztulajdonosok és polgárság gazdasági választóközössége nevet vette fel, s amelynek színeiben maga is a városi képviselő-testület tagja lett.¹⁸ Az újság fontosabb vezércikkeinek ő volt a szerzője, vagyis az Új Világ irányvonalát saját maga alakította. 1920-ban, mikor átvette a lap szerkesztését és tulajdonjogát külön kiemelte, hogy a sárosi magyarság érdekeinek a képviselője kíván lenni és a különféle magyar érdekcsoportok közt nem fog különbséget tenni.¹⁹ Három dolgot jelölt meg a magyar kisebbség feladataként: a szlovák nyelv elsajátítását, mivel az segíti a munkavállalást, a magyarság társadalmi egyesületekben való tömörülését, illetve a meglévő magyar politikai pártok befolyásának kihasználását.²⁰ Spányi 1924–25-ben az Új Világ szlovák változatának (Novýsvet) kiadásával is megpróbálkozott.²¹

A lap 19 évfolyamát végigolvasva nem lehet kétségünk afelől, hogy az újság valóban a helyi magyarság érdekeit képviselte, a magukat magyarnak valló sárosi olvasókat szólította meg és ebben következetes maradt egész fennállása alatt. Kiállt az eperjesi magyar középiskola ügye²² és a magyar nyelvhasználat mellett.²³ Tárgyilagosan, a kormánypárti lapokban megszokott cinikus hangvétel nélkül számolt be az OKP helyi rendezvényeiről,²⁴ s a Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodájának országos felhívásait is közölte.²⁵ Az újság nagy lelkesedéssel üdvözölte az MNP megalakulását, melyben a saját lapja által hirdetett ún. reálpolitika

¹³ *Jehuda Lahav*: „Novy svet” staréhosveta. 39. Acta Judaica Slovaca 13. (2007) 38–42.

¹⁴ *Zeman L.*: Gymnasiologia i.m. 167.

¹⁵ Az 1911–14 között megjelenő Sáros című hetilapnál. Vö. *Spányi Artúr*: Levél a jubiláns Dzurányi Lászlóhoz elindulása stációjáról. Új Világ 12 (1930: 20. sz.) 1.

¹⁶ „Adjuk vissza a várost önmagának!” Megalakult a városi polgári párt. Új Világ 3 (1921: 29. sz.) 1.

¹⁷ A Városi Polgári Párt listáján Új Világ, V. évf. (1923: 36. sz.) 2.; Polgártársak, őslakosok! Szavazzatok az egyetlen politikamentes pártra! Új Világ, 9 (1927: 42. sz.) 1.

¹⁸ Miért kell minden öntudatos eperjesi polgárnak a 4-es számú listával szavazni? Új Világ 14 (1932: 38. sz.) 1.

¹⁹ *Spányi Artúr*: Sáros magyarságához! Új Világ 2 (1920: 42. sz.) 1.

²⁰ A magyarság feladata a köztársaságban. Új Világ 2 (1920: 49.sz.) 1.

²¹ Štátný archív v Košiciach, fond Košická župa, doboz (a továbbiakban d.) 77; Vö. *Ján Džujko*: Slovenská tlač v Prešove v 20. rokoch 20. storočia. 201. In: Veľká dobá i. m. 167–204.

²² A magyar iskolák. Új Világ 2 (1920: 32. sz.) 1.

²³ A magyargyalázó „kapelník”. Új Világ 2 (1920: 33. sz.) 1.; Hivatalos élet – magán élet és a magyar nyelv. 1921 – A konszolidáció harmadik évében. Új Világ 3 (1921: 32. sz.) 1.

²⁴ A ker.szoc. párt népgyűlése Új Világ 4 (1922: 29. sz.) 1.

²⁵ Felhívás a közönséghez! A Szlovenszkói és Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodája. Új Világ 5 (1923: 24. sz.) 1.

igazolását látta.²⁶ Spányi ugyanis már 1922-ben írt „a magyarság számára üdvös reálpolitikáról”: véleménye szerint a magyaroknak nem kell szükségszerűen az ellenzékben helyet foglalniuk, „sőt eredményesebb egy többségi párt függelékét alkotni, amelytől szükség esetén a nem, vagy ellenszavazás fegyverével nagyon sokat lehetne elérni”.²⁷ Ezt a politikát tartotta a megfelelő magyar stratégiának a helyi közigazgatásban is. „Ügyes stratégiával a helyi közigazgatásban is ellenzékké lehet tenni a többséget. A városi intelligencia elég közel érzi magát egymáshoz arra a célra, hogy egyik a másikban ne a magyart, németet és zsidót, a klerikálisat, liberális, vagy szocialistát lássa, hanem a hasonérdekű városi polgárt”.²⁸ Ez az idézet, már csak abból a szempontból is érdekes lehet, hogy 1923 után az eperjesi városi közgyűlésben a többségi pártokat nem a kormánypártok, hanem az ellenzékiek jelentették. De körvonalazódik benne egy olyan városi politika is, melynek a gyakorlatba való átültetésével éppen a VPP kísérletezett.

Flórián Károly és a városi politika

Csehszlovákia megalakulását követően Eperjest rendezett tanácsú városból nagyközséggé alakította át az 1923. január 1-jén életbe lépő 1920. évi 210. törvény, bár ettől független továbbra is használhatta a „város” megnevezést.²⁹ Eperjest 1922 végéig a Városi Hivatal igazgatta, élén a polgármesterrel és a városi rendőrkapitánnyal. A centralizáció jegyében megvalósult közigazgatási reformok nyomán a Városi Hivatal hatáskörének egy részét a Járási Hivatal vette át. Eperjes élén a polgármester, a Városi Tanács, mely a képviselő-testület végrehajtó szerve volt, és a városi képviselet állt, melynek a munkáját az állam által kinevezett főjegyző ellenőrizte. A főjegyző bármely döntést, melyet a városi közgyűlés hozott megvételozhatott, de felfüggeszthette a képviselő-testületet és kormánybiztost is kinevezhetett a város élére. Pozsonnyal és Kassával ellentétben, melyek rendezett tanácsú városok lettek s ahol az állam nevezte ki a polgármestert, a nagyközségekben, így Eperjesen is a választók által megszavazott városi képviselet szavazása döntött a polgármester személyéről, ugyanakkor ezt is megvételozhatta a főjegyző.³⁰

A városi közigazgatásban beállt változásokra nagyon érzékenyen reagált a korabeli közvélemény.³¹ 1923-ig városi tisztviselőket és alkalmazottakat nyugdíjaztak és bocsátottak el,³² pénzügyi és oktatási intézmények szűntek meg vagy hagyták el a várost (pénzügyigazgatóság, ügyvédi kamara, jogakadémia, teológiai kar). A csehszlovákiai városok nagy része komoly adósságokkal találta szembe magát a háború folyamán felvett kölcsönök és az infláció miatt. Eperjesnek 1915 és 1922 ősze között egyáltalán nem volt törvényesen megszavazott költségvetése, sem áttekinthető zárszámadásai.³³ Megoldásra várt több közellátási probléma is, a városnak többek között csatornázási beruházásokra és új kórházra volt szüksége. Az új csehszlovák hatalom 1919 augusztusában Hreblay Emil baromfitenyésztési szakértőt nevezte ki a

²⁶ Mai lapszámunk választókerületünk választási eredményeit hozza. Új Világ 7 (1925: 46.sz.) 1.

²⁷ A reális politika. Új Világ 4 (1922: 2. sz.) 1.

²⁸ Uo. (Kiemelés az eredetiben)

²⁹ Zákon ze dne 22. března 1920 o prozatímní úpravě správy politické na Slovensku. <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1791&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>, 2014. május 23.

³⁰ Velká doba i.m. 67–68.

³¹ Egy „város” ravatalon Eperjes Prešov város 1132–1922. Új Világ 5 (1923: 1. sz.) 1.

³² Likvidálják a város tisztviselőszervezetét. Új Világ 5 (1923: 10. sz.) 1.

³³ A város közgyűlés. Új Világ 4 (1922: 22. sz.) 2.

város élére, aki már ez év májusától a Városi Hivatalban működött.³⁴ Hreblayval a város képviselő-testülete nem volt megelegedve,³⁵ ezért 1922-ben memorandumban fordult Ján Rumann akkori zsupánhoz a helyzet rendezése végett, aki végül Hreblayt 3 hónapra szabadságot és a polgármesteri teendők végzésével Ludovít Thomka rendőrfőkapitányt bízta meg.³⁶ Hreblay után, aki az Új Világ értesülése szerint korrupciós ügyekbe keveredett, legtöbbször bizakodással tekinthettek Flórián Károlyra, a nemzetközileg elismert jogi és pénzügyi szakemberre, akitől a városatyák elsősorban Eperjes gazdasági helyzetének konszolidálását várták.

Flórián Károly személyét elsősorban a magyar evangélikus és az eperjesi emlékezet őrizte meg. Életművét legutóbb a szlovák helytörténetírás méltatta.³⁷ Hatvanadik születésnapja alkalmából meleg hangon köszöntötte a Prágai Magyar Hírlap, hangsúlyozva, hogy Flórián mindig szem előtt tartotta Eperjes „öslakos társadalmának” érdekeit.³⁸ Tevékenységét pozitívan értékelték a magyar evangélikusok is.³⁹

Flórián Károly 1878. január 26-án született Eperjesen. Már apja, a szepesi származású Flórián Jakab, (és anyai nagyapja) is az eperjesi Kollégium főgimnáziumában tanított, ő maga pedig 1901-ben került a Jogakadémiára tanárnak. Az első világháború kitörése Berlinben érte, ahol magántanári habilitációján dolgozott. A háború alatt, mint tartalékos főhadnagy túlélte Přzemysl ostromait, majd 1915-ben orosz hadifogságba került. Innen csak 1918 decemberében került vissza Eperjesre, ahol ezt követően részt vett a Kollégium Igazgatói Választmányának gyűlésein, melyeken az iskola intézményeinek az új szlovák evangélikus egyház által való átvételéről tárgyaltak. Kollégiumi pénztárosi és az eperjesi evangélikus magyar-német egyházban betöltött felügyelői tisztségét 1918 után is megtartotta.⁴⁰ Az impériumváltást követően egy évet Miskolcon tanított, ahova 1919 folyamán az eperjesi Jogakadémia költözött. Az 1920/21-es tanév kezdete előtt visszament Csehszlovákiába, s egy évet még átjárt előadásokat tartani az 1922-ben bezűntetett kassai Jogakadémiára.

Egész élete során aktívan részt vett Eperjes közéletében. Egy sor pénzügyi és gazdasági szakértelmet igénylő posztot töltött be helyi egyesületekben.⁴¹ 1912-ben ő lett az eperjesi Thököly Imre szabadkőműves páholy főmestere,⁴² és a hadifogsága idején sem választottak helyette

³⁴ Vel'ka doba i.m. 59.; Hreblay Emil életéhez lásd: http://miau.gau.hu/osiris/content/docs/baromfi/2001_2/2001_2_68_69.pdf; 2014. június 20.

³⁵ Az Új Világ később azt is tudni vélte, hogy Hreblay korrupciós ügyekben vett részt és felelőtlenül bánt a város pénzével. Lásd Több ezer koronás fizetéstöbbleteket vettek fel jogtalanul Hreblay és társai a városi pénztárból Új Világ 7 (1925: 37. sz.) 1.

³⁶ A városi képviselőtestület közgyűlése. Új Világ 4 (1922: 39. sz.) 1.

³⁷ Patrik Derfínák: Karol Florián a jeho miesto v dejinách Prešova a prešovského školstva. In: Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia. Szerk. Darina Vasil'ová. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. 154–159.; Uő: Karol Flórián. In: Osobnosti Šariša. Szerk. Martin Pekár. Prešov, 2009. 63–66.

³⁸ Dr. Flórián Károly hatvan éves. Prágai Magyar Hírlap 17 (1938: 23. sz.) 4.

³⁹ Bruckner Győző: Dr. Flórián Károly emlékezete (1878–1941). Miskolc 1941; Schöpflin Géza: Flórián Károly. 1942.

⁴⁰ Štátný archív v Prešove, (a továbbiakban ŠAPO), fond Kolégiumvýchodnéhodištriktu ev. a. v.cirkvi na Slovensku v Prešove (1549–1954) (a továbbiakban fond Kolégium), d. 109, leltári szám (a továbbiakban lelt. szám) 206, 1919, 706.sz./1919., A tiszai ág.h.ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának Jegyzőkönyve szlovák és magyar nyelven, Kivonat az igazgató Választmány által 1918. december 20-án tartott gyűlés jegyzőkönyvéből.

⁴¹ Derfínák P.: Karol Flórián i.m. 64.

⁴² Berényi Zsuzsanna Ágnes: Az eperjesi „Thököly Imre” páholy története. 187. In: dr. Vámos Éva (szerk.) Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. 1997. 185–188.

mást. Hobbija a turisztika volt, 1921-ben elnöke lett a késmárki székhelyű Kárpát Egyesület eperjesi osztályának.⁴³ Részt vett a Masaryk Akadémia megalakításában, a Tudományos Osztályt vezette. Tagja volt annak a küldöttségnek, amely 1933. február 16-án a prágai várban részt vett egy elnöki fogadáson.⁴⁴ Posztjáról 1937 elején végül arra hivatkozva mondott le, hogy Eperjesről nem tudja ellátni a társaságban vállalt feladatait.⁴⁵

Flórián a századfordulón a Justh Gyula által vezetett Függetlenségi és 48-as párt színeiben politizált. Bár publikált Jászi Oszkár Huszadik Századában, nem támogatta nyíltan a polgári radikális nézeteket valló eperjesi Martinovics Kör működését.⁴⁶ Kategorikusan elutasította a bolsevizmust,⁴⁷ melyről hadifogsága révén személyes tapasztalatai voltak. Főleg jogi, pénzügyi és gazdasági, részben turisztikai témájú cikkeket publikált.⁴⁸ Nyitott volt a kor szociális kérdéseire, nemcsak elméleti munkákat írt, hanem a mindennapi életet szabályozó jogterületek is érdekelték. Jegyzetekkel és magyarázatokkal látta el a csehszlovák adótörvények és rendeletek magyar nyelvű fordítását, mely 1927-ben, saját kiadásában jelent meg.⁴⁹ Az 1930-as években Osváth Gyulával együtt szintén ő rendezte sajtó alá a csehszlovák állampolgársági és a községi illetőséget érintő törvényanyag magyar nyelvű kiadását.⁵⁰ Még élete utolsó éveiben, az első Szlovák Köztársaság idején is jelentek meg állampolgársági kérdésekkel foglalkozó munkái.⁵¹

Talán nem tévedek nagyot, ha Flórián Károly világnézeti beállítottságát és értelmiségi magatartását Maléter Istvánéhoz hasonlítom, akivel egyébként szoros baráti viszonyt ápolt. Életútjuk is sok tekintetben párhuzamot mutat. A kevés forrás alapján arra lehet következtetni, hogy Maléterrel ellentétben Flórián a két világháború között inkább távol tartotta magát az ellenzéki magyar pártokról, bár ennek ellenére nem zárhatjuk ki azt, hogy közéleti szerepvállalásával és szakértelmével ne akarta volna a magyar kisebbség érdekeit is képviselni, hiszen tevékenységét az ellenzéki magyar pártok is elismerték. Gömör János visszaemlékezéseiben szintén hangsúlyozta, hogy Flórián „befolyását a magyar kisebbség érdekében érvényesítette.”⁵² Amikor Flórián halála előtt néhány évvel az 1939 júniusában újjászerveződő Masaryk Akadémia megkereste őt és néhány kérdésben állásfoglalásra szólította fel,⁵³ a következőket nyilatkozta: „Egyetértek azzal, hogy Társaságunk magyar nemzeti, keresztény és jobboldali társadalomszemlélete alapján áll és természetesen hajlandó vagyok ilyen alapon a Társaság keretében

⁴³ ŠAPO, pobočka Prešov, fond KarpathenVerein 1873–1940, d. 1–3.

⁴⁴ Az audienciára Szerényi Ferdinánd kérésére ment el. Vö ŠAPO, fond Kolégium, d. 243, lelt. szám 1038, Súkromna agenda dr. Karola Flória napr. kolégia, lelt. szám 1038, Szerényi Ferdinánd levele Flórián Károlynak, d.n.

⁴⁵ ŠAPO, fond Kolégium, d. 243, lelt. szám 1038, Súkromna agenda dr. Karola Flórianapr. kolégia, Flórián Károly levele Szerényi Ferdinándnak, Eperjes, 1937. január 19.

⁴⁶ *Ladányi Andor*: Az eperjesi Martinovics Kör története (1910-1912). In: Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. Különlenyomat. Bp. 1980. 204.

⁴⁷ *Flórián Károly*: Szociálizmus vagy szociális reform? Eperjesi Lapok 44 (1919: 3. sz.) 1–2.

⁴⁸ Publikációnak egy részét lásd: *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. IX. Bp. 1992. 251–252.

⁴⁹ A csehszlovák adótörvények és rendeletek gyűjteménye. 1. Szerk. Flórián Károly. Prešov-Eperjes. 1927

⁵⁰ Csehszlovák állampolgárság és községi illetőség. Szerk. Flórián Károly – Osváth Gyula. d.n.

⁵¹ *Flórián Károly*: A szlovák állampolgárság. Prešov. 1940.; *Flórián Károly*: A szlovák-magyar állampolgársági egyezmény. Prešov. 1940.

⁵² Evangélikus Országos Levéltár, Gömör János személyi hagyatéka. *Gömör János*: Emlékeim egy letűnt világról. Apóka példánya. 188.

⁵³ ŠAPO, fond Kolégium, d. 243, lelt. szám 1038, Súkromna agenda dr. Karola Flórianapr. kolégia, A Masaryk Akadémia körlevele, Pozsony, 1939. június 10.

működni, mivel ezen alapelveket mindég magaménak vallottam.”⁵⁴ Rá két évre, 1941 augusztusában Kassán hunyt el.

A Városi Polgári Párt

AVPP1921 nyarán alakult meg és a készülő községi választásokon – melyre végül csak két évvel később került sor – kívánta megmérteni magát. A párt már 1921-ben az „Adjuk vissza a várost önmagának!” jelszó hangoztatásával hívta fel magára a figyelmet, mellyel már akkor is az országos belpolitikai változásokkal és közigazgatási reformokkal szembeni ellenérzésének kívánt hangot adni. Világnézetileg a liberális pártok közé sorolta magát, melyben „a városnak liberálisan gondolkodó lakossága tömörülhet nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül”, „minden őslakos, akinek a város gazdasági és kulturális fejlődése fontos”.⁵⁵ Társadalmi összetétele ennek megfelelően igencsak heterogén volt. Listája élén Flórián Károly állt. Jelöltjei között megtaláljuk egyrészt a helyi magyar evangélikus középosztály tagjait, például Körtvélyessy Dezső eperjesi ügyvédet, Kissóczy Józsefet, Holénia Gyula orvost, Wallentinyi Samut vagy Toperczer Géza ügyvédet. Másrészt látványosan a pártban tömörül a városi zsidó kereskedői-vállalkozói-értelmiségi réteg egy bizonyos hányada, köztük például Austerlitz Tivadar és Bárkány Jenő építészmérnök is. Bárkány egy Új Világban megjelent cikkében első sorban a kulturális állapotokból kiindulva arra hívta fel a figyelmet, hogy „Eperjes mindig Bürger-város volt, a polgári erények összes jellegzetes tulajdonságával, a florenci polgárra emlékeztető öntudattal, büszkeséggel, kereskedelmi érettséggel és a város érdekében mindent feláldozni kész áldozatkészséggel. Én ezért Eperjest inkább Tarcamenti Flórencnek nevezném. [...] Fogjunk össze és vegyük fel közeljövői programunkban összes közös kultúrskiűkségleteinket és sorakozzunk mindnyájan, eperjesiek, ezen program keresztűlvitelére.”⁵⁶

A VPP személyi összetételének vizsgálatakor figyelemre méltó az a tény is, hogy a szakirodalom által csak „városi zsidópártként”⁵⁷ emlegetett politikai erő mellett sorakozott fel 1921-ben még báró Ghillányi László földbirtokos és Cziegelbrier Róbert is, akik végül 1923-ban az OKP színeiben indultak a választásokon. Kissóczy Józsefet pedig, aki az 1920-as években a VPP színeiben politizált, 1932-ben már szintén az OKP listáján találjuk.⁵⁸

A legtöbb személyi átfedés ugyanakkor mégiscsak az 1925-ben alakuló MNP helyi szervezettel fedezhető fel, az MNP ugyanis az 1927-es helyhatósági választások alkalmával felszólította híveit, hogy a VPP-re szavazzanak.⁵⁹ Így 1927-ben Rosenberg Mór és Bánó Dezső,

⁵⁴ ŠAPO, fond Kolégium, d. 243, lelt. szám 1038, Súkromna agenda dr. Karola Flória napr. kolégia, Flórián Károly levele a Masaryk Akadémiának, 1939. június 12.

⁵⁵ Miért volt szükséges, hogy az országos politikától mentes városi polgári párt zászlót bontson? Új Világ 5 (1923: 36. sz.) 4.

⁵⁶ Bárkány Jenő: Kultúraktivitás. Új Világ 9 (1927: 4. sz.) 1.

⁵⁷ Filep Tamás Gusztáv: Szempontok a (cseh)szlovákiai magyar sajtó első két korszakának történetéhez. 343.In: A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998. II. Szerk. Tóth László – Filep Tamás. Bp. Ister, 1998. 330-377.

⁵⁸ ŠAPO, pobočka Prešov, fond Mestský úrad v Prešove 1923–1945, d. 12, lelt. szám 129, Kandidátna lista Krajinskej krestánsko-sociálnej strany prevolby do obecného zastupiteľstva v Prešove.

⁵⁹ „A magyar nemzeti párt eperjesi osztályának pártvezetősége egyedül a város speciális érdekeit tartva szeméi előtt az országos magyar nemzeti párt és ker-szocialista pártok központi intéző bizottságának hozzájárulásával akként határozott, hogy a községi választásokon nem lép fel önálló listával, hanem a politikamentes városi pártot támogatja, miért is arra kéri párthíveit, hogy **szavazatukat a Városi Párt listájára adják le**”. (Kiemelés az eredetiben) Lásd. A magyar nemzeti párt eperjesi híveihez! Új Világ 9 (1927: 42. sz.) 1.

1932-ben pedig Fábry Viktor MNP-s politikusok is a VPP színeiben indultak, a nemzetgyűlési választásokkor viszont saját országos pártjukat képviselték.

A párt egyik fő szószólója maga Spányi Artúr, az Új Világ főszerkesztője volt, aki közvetlenül az 1923-as községi választások előtt több cikkében érvelt egy önálló, a város érdekeit határozottabban képviselő politikai formáció megszervezésének a szükségessége mellett. Írásaiban a sárosi toleranciára és összetartozás-érzésre apellálva buzdította olvasóit, hogy szavazatukkal a „politikamentes” VPP támogassák, melyet az Új Világ cikkírója leginkább csak platformnak vagy választóközösségnek nevezett.⁶⁰ Nehezményezte, hogy az állami politika beleszólt a város életébe, sérelemként elsősorban a közigazgatási reformokat hozta fel. A VPP-t olyan tömörülésnek szánta, amely kizárólag a községi választásokra állna össze annak érdekében, hogy a város gazdasági és kulturális ügyeiben saját, helyi tapasztalattal rendelkező képviselők vegyenek részt. „Vigyáznunk kell arra, hogy a város beligazgatása ki ne kerüljön a bennszülött polgárság rendelkezése alól. Ez az egyetlen terep, ahol meg tudjuk őrizni a régi eperjesi tradíciókat, a régi Kultureperjest, a tarcaparti Athént. Itt még, ha okosan szervezkedünk, ki tudjuk zárni az érdekeinkkel ellentétes idegen befolyást.”⁶¹ Az Új Világ vezércikkeiben tehát egy imaginárius eperjesi őslakosságot szólított meg, amely saját kezébe veheti sorsa irányítását az „államalkotó elemek”, a cseh hivatalnokréteg ellenében.⁶² Spányi a választások előtt, 1923. szeptember elejére egy tiltakozó nagygyűlést is szervezett, amelyben a „város tervszerű visszafejlesztése”, vagyis a városi autonómia felszámolása, a megyerendszer átalakítása és a már említett intézmények megszűnése vagy elköltözése ellen kívánt szót emelni.⁶³ A gyűlésen, melyen a keresztényszocialisták és a kommunisták is képviseltették magukat, a VPP nevében Austerlitz Tivadar szólalt fel. Magyar nyelven olvasta fel azt a határozatot, melyet az összegyűltek az Eperjesi Bankegyelet, valamint a helyi kereskedők és ipartestületek anyagi támogatása révén jutattak el Prágába.⁶⁴

Az ilyen jellegű szervezkedéssel kapcsolatban a helyi cionisták vezetője, Ferbstein Károly egy a Kassai Naplóban közölt cikkében fogalmazta meg ellenérzéseit még a választások előtt, mivel jogosan félt attól, hogy a VPP miatt zsidó szavazatokat veszthet saját Zsidópártja. Ferbstein arról próbálta meggyőzni olvasóit, hogy a VPP megalakításával valójában az autonomista politikai erők próbálnak zsidó szavazatokat szerezni.⁶⁵ Ennek ellenére Ferbstein és pártja utóbb megszavazta Flóriánt polgármesternek.

Az 1923-as községi választások eredményei bebizonyították, hogy ez a fajta várospolitikai nem tud átütő sikert elérni, az eperjesiek nagy része világnézeti alapon adta le voksát. A VPP-nek mindössze két képviselője, Flórián Károly és Körtvélyessy Dezső került be a városi képviselő-testületbe. A 36 városi képviselői hely 7 párt között oszlott meg, ezek közül csak a VPP nem volt országos politikai erő. 10-10 képviselői helyet szereztek a kommunisták és az OKP, a többi 14 hely pedig a Zsidópártnak (5), az Egyesült Köztársasági Pártoknak (4),⁶⁶ a

⁶⁰ A községi választásokról. Új Világ 3 (1921: 34. sz.) 1

⁶¹ A városi polgári párt. Új Világ 5 (1923: 12. sz.) 1.

⁶² Az őslakosságot. Új Világ 5 (1923: 27. sz.) 1.

⁶³ Alarm. Új Világ 5 (1923: 33. sz.) 1.

⁶⁴ Sáros-megye és Eperjes impozáns tiltakozó nagygyűlése. Kassai Napló 39 (1923: 200. sz.) 4.

⁶⁵ Ferbstein Károly: Tehát a keresztényszocialistákkal. Kassai Napló 39 (1923: 207. sz.) 2.

⁶⁶ Agrárpárt, Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt, Orosz Nemzeti Párt, és a Szlovák Keresztényszocialista Párt.

Szlovák Néppártnak (4) és a Csehszlovák Szociáldemokrata Pártnak (1) jutott.⁶⁷ A községi választásokat a polgármester-választás követte, melyre a kommunisták saját jelöltet állítottak Jozef Eger személyében, aki 1918 decemberében még a Polgári Radikális Párt színeiben politizált.⁶⁸ Az OKP és a Szlovák Néppárt, hogy „formát adjon vallási szempontból való rosszalásának, élt a harmadlás jogával,⁶⁹ melynek értelmében mindkét párt semlegességet tanúsított és saját alpolgármestert jelölt. A maradék 22 szavazat a következőképpen oszlott meg: a kommunisták saját jelöltjükre szavaztak (10), az ún. polgári blokk azonban (Zsidópárt 5, Egyesült Csehszlovák Pártok 4, VPP pedig 2) Flóriánra, aki így lett 1923 szeptember végén, a csehszlovák pártok és a Zsidópárt által megszavazva Eperjes polgármesterévé. Úgy, hogy az OKP nyíltan nem foglalt állást ellene, de nem is támogatta, állítólag azért mert szabadkőműves volt.⁷⁰ Legnagyobb kritikusa ugyanakkor mindvégig a CsKP maradt. A (Kassai) Munkás napilappal sajtóperbe is keveredett.⁷¹

Az 1927-es helyhatósági választásokra némiképp megváltoztak a politika erőviszonyok a városi képviselőten belül.⁷² A VPP-nek ekkor már 3 képviselője is benn ült a városi közgyűlésben, köztük a már idézett Bárkány Jenő. Az OKP megtartotta pozícióit és a polgármester-választás előtt úgy nyilatkozott, hogy Flórián jelölését fogja támogatni, sőt végül a szavazáson Hlinka Szlovák Néppártja és a ruszinok pártja is mellette állt. Ekkor azonban már nemcsak a kommunisták, hanem a Zsidópárt is ellenezte polgármesterré választását. Emiatt a szavazás döntetlen lett és a pártbizalmiakból álló bizottság tanácskozását követő szűkebb választás is, ezért a választási elnök Flórián, mint korábban megválasztott polgármester nevét hirdette ki 1927. december elején.

Azonban rá alig két hétre az öt nem támogató pártok bizalmatlansági indítványt terjesztettek be személye ellen, ami 6:6 arányban végződött,⁷³ s végül az állam kénytelen volt kormánybiztost kinevezni, Flórián pedig lemondott polgármesteri tisztségéről.⁷⁴ Egy Kassai Naplóban megjelent cikk szerint, melyet a VPP magát meg nem nevező tagja írt, az ellene indult bizalmatlansági indítvány oda vezethető vissza, hogy Flórián egy Rothermere-ellenes akció során felvetett javaslat kapcsán semleges álláspontra helyezkedett.⁷⁵ Vagyis közvetetten azért nem maradhatott polgármester, mert a Rothermere által javasolt etnikai revízió koncepciójától nem határolódott el kellő mértékben, személyét az „államhatalom reprezentánsai provokációnak tekintették,”⁷⁶ a Zsidópárt támogatását pedig már ezt megelőzően elvesztette. Mindezek következtében új községi választásokat tartottak 1928 szeptemberében, a VPP némiképp meggyengült és az 1930-as években sem tudott kilépni a törpepárt szerepéből.

⁶⁷ŠAPO, pobočka Prešov, fond Okresný úrad Prešov 1923–45, d. 28, lelt. szám 212, Vol'by do obecnych zástupiteľstiev (1923).

⁶⁸Veľká doba i.m. 42.

⁶⁹Vö. Slovenský východ 5 (1923: 214. sz.) 2.

⁷⁰Dr. Flórián Károly a város élén. Új Világ 5 (1923: 41. sz.) 1–2.

⁷¹ŠAPO, fond Kolégium, d. 243, lelt. szám 1038, Súkromna agenda dr. Karola Flória napr. kolégia, spo s košickými novinami Kassai Munkás z r. 1925 vo funkcii mešťanosta Prešova.

⁷²Levizgáztunk. Új Világ 9 (1927: 43. sz.) 1.

⁷³Eldördült az első ágyú a polgármesterválasztás frontján. Új Világ 9 (1927: 51. sz.) 1.

⁷⁴Grand cirkusz „városi közgyűlés” Új Világ 10 (1928: 10. sz.) 1.

⁷⁵A cikket idézi Filep Tamás Gusztáv: Maléter i.m. 117.

⁷⁶Dobránszky János: Néhány őszinte szó eperjesi zsidó nemzetiségű polgártársainkhoz! Új Világ 10 (1928: 1. sz.) 3.; Vö. Ferbstein Károly: Válasz Dobránszky János úr „néhány őszinte szó az eperjesi zsidó nemzetiségű polgártársainkhoz c. cikkére. Új Világ 10 (1928: 2. sz.) 3.

Összefoglalás

Az eperjesi városi párt az OKP öslakos koncepciójának lokális változatát képviselte, azzal a kivétellel, hogy nem a keresztény ideológia, hanem a városi tradíciók és a regionális identitás alapján szervezte meg magát. A párt urbánus és lokálpatrióta diskurzusa azonban inkább kollektív gazdasági érdekeket, mintsem egy létező kollektív identitást takart. Noha retorikájában politikamentesnek nevezte tevékenységét, egyértelműen az ellenzéki pártok közé sorolható politikai formáció volt, amely a kormánypártok tevékenységét ellenzéki szempontból bírálta. Ugyanakkor a helyi közigazgatásban, többek között a városi képviselő-testület által tárgyalt ügyekben való állásfoglalásakor egy nagyobb párt, akár egy kormánypárt keretében is el tudta képzelni saját politikája helyét. Ennek ellenére nem nevezhetjük aktivista pártnak, hiszen sem az országos vagy tartományi, sem a községi választások során nem lépett szövetségre a kormánypártokkal, hanem önálló pártként vagy az MNP-vel közösen indult.

A pártban politizáló személyek egy része a zsidó vállalkozói elit, egy része viszont a magyar evangélikusok közül került ki, és szavazóbázisa is hasonló összetételű lehetett. Ennek ellenére, – ahogy néhány fenti példában rámutattam –, éppen e párt létezése jelzi azt is, hogy Eperjesen a politikai életben átjárások lehettek nemcsak a magyar identitású zsidóság és az evangélikusok, de akár a zsidóság és a keresztényszocialisták között is. A választási eredmények Eperjes esetében is rámutatnak arra, hogy a korabeli választók nem etnikai, hanem egyéb preferenciák szerint adták le szavazatukat a korban. A VPP természetesen nem volt magyar kisebbségi párt, de helyi szinten jelenthetett alternatívát a magyar önszerveződés számára is, hiszen szorosán együttműködött a MNP-vel és többen a pártból, köztük annak listavezetője Flórián Károly is nyíltan magyarnak vallotta magát. A korabeli magyar politikai élet tehát nem volt olyan egyértelműen kétosztatú, hogy ellenzékiekre és kormánypártiakra lehetett volna szétválasztani, számtalan árnyalat képviseltette magát, amely másként képzelte el a magyar kisebbség hatékony érdekképviseletét.

Az ilyen jellegű helytörténeti kutatások ugyanakkor főként egy komparatív elemzés során hozhatnak új eredményeket. A jövőben érdemes lesz megvizsgálni az Eperjeshez hasonló nagyközséggé vált „kisvárosok” helyi társadalmát, lakóinak identitásváltását az államfordulat után és azt, hogy a helyi politikai elit miként használta fel a lokális hovatartozás-tudatot saját politikai befolyása megtartásához.

Melléklet**A községi választás eredménye Eperjesen 1923-ban⁷⁷**

	Arányszám	Mandátum
Országos Keresztényszocialista Párt	26,9%	10
Csehszlovákiai Kommunista Párt	24,4%	10
Zsidópárt	14,6%	5
Szlovák Néppárt	11,6%	4
Egyesült Köztársasági Pártok	10,2%	4
Városi Polgári Párt	5,8%	2
Csehszlovák Szociáldemokrata Párt	4,4%	1
Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt	2,1%	0
Összesen	100% (8724)	36

A községi választás eredménye Eperjesen 1927-ban⁷⁸

	Arányszám	Mandátum
Országos Keresztényszocialista Párt	25,9%	10
Csehszlovákiai Kommunista Párt	21,8%	8
Zsidópárt	16%	6
Városi Polgári Párt	10%	3
Hlinka Szlovák Néppártja	7,2%	3
Orosz Nemzeti Párt	3,8%	2
Csehszlovák Agrárpárt	3,7%	1
Csehszlovák Szociáldemokrata Párt	3,6%	1
Csehszlovák Kereskedőkés Iparosok Pártja	2,8%	1
Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt	2,7%	1
Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt–Szlovák Nemzeti Párt	2,5%	-
Összesen	100% (7735)	36

⁷⁷ ŠAPO, pobočka Prešov, fond Okresný úrad Prešov 1923–45, d. 28, lelt. szám 212, Volby do obecných zástupitelstiev (1923); Új Világ 5 (1923: 38.sz.) 1.

⁷⁸ Levizsgáztunk. Új Világ 9 (1927: 43. sz.) 1.

A községi választás eredménye Eperjesen 1928-ban⁷⁹

	Arányszám	Mandátum
Országos Keresztényszocialista Párt	29%	11
Csehszlovákiai Kommunista Párt	15,8%	6
Zsidópárt–Zsidó Nemzeti Párt	15,8%	6
Hlinka Szlovák Néppártja	7,8%	4
Városi Polgári Párt	6,6%	2
Csehszlovák Agrárpárt	6%	2
Orosz Pártok Szövetsége	5,8%	2
Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt	3,8%	1
Csehszlovák Kereskedőkés Iparosok Pártja	3,7%	1
Csehszlovák Szociáldemokrata–Nemzeti Munkapárt	3,5%	1
Csehszlovák Nemzeti Demokrata párt	1,6%	-
Független Városi Párt	0,6%	-
Összesen rezsim	100% (8105)	36

A községi választás eredménye Eperjesen 1932-ben⁸⁰

	Arányszám	Mandátum
Országos Keresztényszocialista Párt	18%	8
Csehszlovákiai Kommunista Párt	17,5%	8
Zsidópárt	7,2%	3
Csehszlovák Szociáldemokrata Párt	6,5%	3
Hlinka Szlovák Néppártja	6,4%	3
Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt	5,9%	2
Kereskedők, iparosok, háztulajdonosok és polgárság gazdasági választó közössége	5,5%	2
Katolikusok Szövetsége	5,4%	2
Zsidó Köztársasági Gazdasági Párt	5,1%	2
Városi Polgári Párt	5%	2
Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt	4,8%	2
Csehszlovák Agrárpárt	4,3%	2
Egyesített Orosz Pártok	3,7%	2
Zsidó Kereskedők és Iparosok Pártja	2,6%	1
<i>Csehszlovák Néppárt (Martin Mičura)</i>	2,1%	-
Összesen	100% (9960)	42

⁷⁹ Az 1927-es községi választások eredményét – miután Flórián Károly lemondott – a Kassai Zsupa megsemmisítette, Eperjes képviselőtestületét és tanácsát feloszlatta, majd kormánybiztost nevezett ki a város élére. A kormánybiztosi időszakot követően az új községi választásokat 1928. szeptemberében tartották meg. Vö. Új Világ 10 (1928: 38. sz.) 1.; Slovenský Východ 10 (1928: 207. sz.) 3.

⁸⁰ ŠAPO, pobočka Prešov, fond Mestský úrad v Prešove 1923–1945, d. 12, lelt. szám 129, Výsledok obecných volieb konaných dňa 25. IX. 1932.

SUMMARY

The Middle Class Party of Prešov and Károly Flórián in the 1920s

The paper aims to provide an analysis of the politics of a local interest group in Prešov, the so-called Middle Class Party (in Hungarian *Városi Polgári Párt*, in Slovak *Mestská občianska strana*) in the 1920s. Although a large body of literature is devoted to the political history of interwar Czechoslovakia, local histories have played only a small role in the researches on the history of Slovakian towns between the two world wars. The Middle Class Party of Prešov was popular mainly among a narrow Jewish and Hungarian elite which was mobilised on the basis of their local identity. The paper investigates also the circumstances in which a Hungarian jurist, Károly Flórián, as a representative of the party became the mayor of Prešov in 1923. It is argued that because of the high percentage of Hungarians among the leaders of the Middle Class Party, this type of local politics could be an alternative to the Hungarian political self-organisation in Prešov.

Róbert Arpáš

Ľudácka autonómia – krok k totalite*

Počiatky snažení o získanie samosprávy pre Slovensko v Československu majú korene už v období konštituovania spoločného štátu Čechov a Slovákov. Sformovanie autonomistického hnutia bolo reakciou na princíp, ktorý sa pri budovaní nového štátneho útvaru presadil. Československá republika bola totiž konštituovaná ako unitárny štát „národa československého“. Táto ideologická konštrukcia vychádzala zo zmlúv, na základe ktorých bolo Československo uznané víťaznými štátmi. Zároveň idea čechoslovakizmu predstavovala spôsob, ako štátnemu národu zabezpečiť v novom štáte väčšinu.¹ Začlenenie Slovenska do spoločného zväzku s českými krajinami na jednej strane znamenalo pre Slovákov jednoznačný pokrok v porovnaní s uhorskými pomermi. Na základe uplatňovanej ideológie čechoslovakizmu sa totiž stali súčasťou vládnuceho národa. Na druhej strane ale rovnako ako v Uhorsku, ani v Československu neboli uznaní za osobitý národ, čo im znemožnilo požadovať vlastnú národnú samosprávu.

Napriek tomu, že časť slovenských politikov tento stav akceptovala, nie všetci boli ochotní sa s ním zmieriť. Do čela hnutia požadujúceho vlastnú správu vo forme autonómneho štatútu Slovenska sa pripravovala Slovenská ľudová strana vedená kňazom Andrejom Hlinkom, ktorý sa mohol prezentovať zásluhami za prácu na národnom poli ešte z čias Uhorska. Hlinkom vedená strana opierala požiadavku na udelenie autonómneho štatútu Slovensku o Pittsburskú dohodu, ktorá sa v máji 1918 zrodila v krajanskom prostredí v USA. Pre priaznivcov ľudovej strany sa tento dokument stal akousi „Magnou chartou“. Právnu záväznosť Pittsburskej dohody opierali ľudáci o skutočnosť, že jedným zo signatárov bol aj československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk. Zakomponovanie zásad obsiahnutých v Pittsburskej dohode do československého zákonodarstva vo forme ústavného zákona sa preto stalo hlavným politickým cieľom ľudovej strany v medzivojnovom období.²

Vážnosť otázky autonómie Slovenska bola prirodzene závislá od politickej sily jej podporovateľov. Preto bolo dôležité, že po odznení povojnovej revolučnej vlny sa ľudová strana etablo-

* Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA 2/0133/12 Problematika výskumu holokaustu na Slovensku: genéza metodologických a terminologických prístupov

¹ Problém spôsobovalo národnostné zloženie Československa, ktoré bolo oficiálne prezentované ako národný štát „národa československého“. V skutočnosti však boli bližšie kritici československého štátu, ktorí ho označovali za malé Rakúsko-Uhorsko. Podľa sčítania ľudu z roku 1921 bolo národnostné zloženie obyvateľstva ČSR nasledovné: k československej národnosti sa hlásilo 8.760.937 obyvateľov, nasledovala nemecká národnosť s počtom 3.123.568, k Maďarom sa hlásilo 745.431 obyvateľov, ruskú národnosť uviedlo 461.849, židovskú 180.855, poľskú 75.853, rumunskú 13.974, juhoslovenskú 2.108 a inú 9.789 československých štátnych príslušníkov. ŠUCHOVÁ, Xénia. *Prílohy I. – Obyvateľstvo*. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava: Veda, 2004, s. 494. ISBN 80-224-0795-X. Na Slovensku žilo v tom čase 2.013.792 príslušníkov československého národa, z ktorých 1.942.059 sa hlásilo k Slovákom a 71.733 k Čechom. TÓTH, Andrej – NOVOTNÝ, Lukáš – STEHLÍK, Michal. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta a TOGGA, s.r.o., 2012, s. 23. ISBN 978-80-7308-413-4.

² V tomto smere ľudová strana predložila v československom parlamente celkom tri návrhy zákonov na autonómiu Slovenska. Prvý v roku 1922, druhý v roku 1930 a tretí, ktorý sa nakoniec po určitých úpravách realizoval, v roku 1938.

vala ako najsilnejší politický subjekt na Slovensku. Svoje silné postavenie na slovenskej politickej scéne však nebola schopná náležite zužitkovať. Bránila jej v tom práve chýbajúca venská samospráva vybavená dostatočnými kompetenciami. Jediným normotvorným orgánom totiž bolo celoštátne Národné zhromaždenie. Preto aj keď ľudová strana získavala stabilne okolo 30% hlasov slovenských voličov, v celoštátnom meradle ani v pre ňu najúspešnejšom volebnom roku 1925 neprekročila hranicu 7%.³ To bol jeden z dôvodov jej permanentnej snahy o presadenie politickej autonómie Slovenska. V realizácii slovenskej samosprávy videli ľudáci najlepšiu možnosť, ako uskutočniť svoje programové ciele na Slovensku. Vzhľadom k svojmu dominantnému postaveniu v slovenskej politike prirodzene očakávali, že hlavné slovo v požadovanej autonómnej správe pripadne práve im.

Snahy ľudákov o zužitkovanie svojej silnej pozície na slovenskej politickej scéne k jej ovládnutiu však boli dlhodobo neúspešné. Československé vlády ich aktivity smerujúce k získaniu politickej autonómie systematicky odmietali. Nová šanca však prišla začiatkom roku 1936 počas rokovaní o eventuálnom vstupe strany do vládnej koalície. Vyjednávania boli odmenou za postoj ľudákov počas prezidentskej voľby v decembri 1935.⁴ Ľudáci honorovanie za svoje hlasy pre Edvarda Beneša očakávali. Preto zástupcovi koalície, ktorým bol samotný ministerský predseda, vedúci predstaviteľ agrárnej strany na Slovensku, Milan Hodža predložili ľudácki emisári Jozef Tiso, Karol Mederly a Martin Sokol štyri zásadné podmienky, bez splnenia ktorých nebola Hlinkova slovenská ľudová strana ochotná vstúpiť do vlády: ústavné uznanie právnej osobitosti slovenského národa, zákonodarný snem pre Slovensko v zmysle Pittsburskej dohody, novelizácia jazykového zákona a zriadenie ministerstva pre správu Slovenska. Na Hodžove námietky, že splnenie prvých troch požiadaviek by si vyžiadalo zmenu československej ústavy, reagovali vyjednávači HSLS ochotou ku kompromisu. Uspokojili by sa aj zo záväzkom vlády, že vo vhodnom a dohľadom čase doplní ústavu v zmysle týchto požiadaviek. V otázke ministerstva pre správu Slovenska však akýkoľvek kompromis odmietali.⁵

Hodža ako skúsený politik okamžite pochopil enormný záujem ľudákov o obnovené slovenské ministerstvo. Preto počas rozhovorov položil ľudáckym vyjednávačom priamu otázku, či sa záujem HSLS koncentruje predovšetkým na uvedené ministerstvo. Hoci sa Mederly snažil záležitosť čo najviac zahmlieť, ľudácke chůtky k ovládnutiu Slovenska nedokázal skryť. Síce

³ V prvých parlamentných voľbách v roku 1920 kandidovali slovenskí ľudáci spoločne s českými lidákmi pod názvom „Československá strana ľudová na Slovensku“. Získali 235.389 hlasov (17,55% hlasov na Slovensku), čo im zabezpečilo 13 poslaneckých mandátov. V parlamentných voľbách v roku 1925 kandidovala ľudová strana samostatne. Svoje zisky zvýšila viac ako dvojnásobne, keď za ňu hlasovalo 489.111 voličov, čo však v celoštátnom meradle predstavovalo 6,88% hlasov a 23 poslaneckých mandátov. V parlamentných voľbách v roku 1929 zaznamenali ľudáci čiastočné straty, keď za nich hlasovalo 425.051 voličov. To predstavovalo 5,76% hlasov, ktoré strane zabezpečilo 21 poslaneckých mandátov. V posledných parlamentných voľbách v medzivojnovom období, ktoré sa uskutočnili v roku 1935 kandidovala HSLS v koalícii so Slovenskou národnou stranou, rusínskym Autonómnym poľnohospodárskym zväzom a Poľskými stranami v Československu. Ich „Autonomistický blok“ získal 564.273 hlasov, čo predstavovalo 6,86% a pre Autonomistický blok 22 poslaneckých kresiel. ŠUCHOVÁ, Xénia. *Prílohy II. – Politický systém*. In ZEMKO – BYSTRICKÝ (eds.), ref. 1, s. 553-569. Výsledok volieb z roku 1935 nenaplnil očakávania, s ktorými šli ľudáci do koalície s ostatnými autonomistickými stranami. Boli skôr potvrdením obáv predsedu HSLS Andreja Hlinku, ktorý nebol presvedčený o prínose koalície pre volebný výsledok ľudovej strany.

⁴ Viac o úlohe HSLS počas prezidentskej voľby v roku 1935 pozri napr. ARPÁŠ, Róbert. *Úloha HSLS v prezidentských voľbách v roku 1935*. In *Studia historica nitriensia*, 2002, X., s. 11-28. ISBN 80-8050-504-7.

⁵ SIDOR, Karol. *Slovenská politika na pôde pražského snemu. Zväzok II*. Bratislava: Andrej, 1943, s. 169, bez ISBN. Porovnaj *Slovák*, 5. apríla 1936, s. 2.

odmietol, že by sa záujem strany sústreďoval najmä na vytvorenie ministerstva, ale ďalšia časť jeho odpovede dávala za pravdu Hodžovmu odhadu: „*Naším cieľom je mať v rukách rozhodujúce právo. Chceme rozhodovať v našich veciach. Vo veciach Slovenska. Chceme sústavné chrániť existenciu slovenských ľudí, slovenský chlieb*“.⁶

O tom, ako by si správu Slovenska pod svojím vedením predstavovali sami ľudáci, podal názorný príklad VII. zjazd HSĽS, ktorý sa uskutočnil v septembri 1936 v Piešťanoch. Podľa vyjadrenia jedného z rečníkov vedúceho predstaviteľa strany senátora Jozefa Budaya „*suverénny a nerozborne jednotný národ slovenský... chce prevziať vládu nad svojimi vecmi do vlastných rúk*“.⁷ Čo ľudová strana chápala pod slovenskou jednotou, objasnil Buday vzápätí, keď pokračoval: „*Chceme, aby všetci Slováci, ktorí ešte trčia v českých a maďarských stranách, postavili sa pod Hlinkov prápor*...“⁷ Tieto slová vychádzali zo snáh ľudovej strany uzurpovať si oprávnenie jedinej právoplatnej zástupkyne slovenských záujmov. Uvedené ambície HSĽS potvrdil aj podpredseda strany Tiso, ktorý rovnako nezakryte deklaroval cieľ, „*aby strana, ako je jedinou reprezentantkou slovenského národa, zachránila v sebe celý národ slovenský a všetky jeho zložky: jeden národ, jedna strana, jeden vodca pre jednotný postup všetkých síl v službe jedného národa*“.⁸

Ľudová strana, ktorej postoj k demokracii nebol nikdy bezvýhradne kladný, sa po Piešťanskom zjazde začala uberať jednoznačne autoritatívnym smerom. Heslo „jeden národ, jedna strana, jeden vodca“ sa v nasledujúcom období často vyskytovalo nielen v prejavoch Jozefa Tisa, ale s obľubou ho používal aj predseda Andrej Hlinka. Hlinkova ambícia zaujať v slovenskej politike vodcovské postavenie nebola novou informáciou. V Piešťanoch sa k nej ale verejne priznal vyhlásením, že „*práve tak, ako ma Taliansko Mussoliniho, Nemecko Hitlera, Slováci majú Hlinku*“.⁹ Opatrný postoj vlády pri vyjednávaniach s ľudovou stranou bol preto pochopiteľný. Napriek tomu, že sa premiér Hodža opakovane snažil získať HSĽS do koaličného tábora, musel reflektovať výhrady, ktoré proti účasti ľudákov vznášali ostatní členovia koalície. Tí sa oprávnene obávali politického vývoja na Slovensku vydanému napospas Hlinkovej slovenskej ľudovej strane. Preto ľudácku požiadavku na politickú autonómiu rázne odmietali. Boli ochotní iba k menším ústupkom. Ako najústretivejšia alternatíva bola prezentovaná administratívna autonómia, ktorú presadzoval práve ministerský predseda. Vďaka nej malo Slovensko získať určitú formu samosprávy, rozhodujúce právomoci však mali zostať v rukách centrálnej vlády. Tým by si kabinet zabezpečil primeranú kontrolu nad vývojom na Slovensku.

Možnosť akejsi kurately ústrednej vlády však predstaviteľom HSĽS nevyhovovala. Ich argumenty poukazujúce na potrebu špecifického prístupu k slovenskej problematike zodpovedali realite. Ale ich predstavy o zohľadňovaní slovenských potrieb už objektívne smerovali k mocenskému ovládnutiu Slovenska. Sami seba považovali za jediných oprávnených zástupcov slovenského národa, a preto požadovali rozhodujúce slovo v slovenských záležitostiach

⁶ SIDOR, ref. 6, s. 171.

⁷ *Slovák*, 22. septembra 1936, s.2.

⁸ FABRICIUS, Miroslav – SUŠKO, Ladislav (eds.). *Jozef Tiso. Prejavy a články (1913-1938). Zväzok I.* Bratislava: Historický ústav SAV a Academic Electronic Press, 2002, dokument 240 *Redakčné spracovanie referátu J. Tisu na zasadnutí politickej komisie v rámci VII. Zjazdu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v Piešťanoch 19.9.1936*, s. 508. ISBN 80-88880-45-9.

⁹ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Krajinský úrad (ďalej KÚ), škatuľa (ďalej š.) 135, číslo (ďalej č.) 55.757.

pre seba. Toto ľudácke vnímanie slovenskej politickej scény prezentoval predseda HSLS Andrej Hlinka na už spomínanom Piešťanskom zjazde, kde stranu označil za jedínú skutočnú reprezentantku Slovákov, bez ktorej aktivít by slovenský národ už neexistoval.¹⁰ Hlinkove vyjadrenie podporil podpredseda strany Jozef Tiso replikou, že HSLS „ako jediná reprezentantka národa slovenského je jedinou nositeľkou slovenského nacionalizmu“.¹¹ Ostatné politické strany však prirodzene s takouto predstavou usporiadania politického života na Slovensku nemohli súhlasiť.

Zotrúvanie ľudákov na stanovisku výlučného postavenia strany v slovenských záležitostiach znemožňovali dosiahnutie prijateľného kompromisu s ústrednou vládou. Mnohí z jej českých ale i slovenských čechoslovakisticky zmýšľajúcich predstaviteľov odmietali akékoľvek, dokonca i menšie ústupky. Zvlášť ostro vystupoval voči zriadeniu slovenskej samosprávy slovenský sociálny demokrat Ivan Dérer. Na margo ľudákmi požadovanej autonómie prezieravo skonštatoval, že žiaden skutočný národ sa nemôže dlhodobo uspokojiť iba s autonómnym postavením, ktoré by preň znamenalo degradáciu. Konečným cieľom každého národa mal byť podľa Déreera vlastný štát. Podľa jeho interpretácie by teda uznanie autonomistických požiadaviek iba podporilo separatistické tendencie. Preto zásadne nesúhlasil ani len s uznaním slovenského národa, nieto ešte s možnosťou, aby Slovensku bola priznaná autonómna správa.

Takéto nezmieriteľné stanoviská neposkytovali optimistické vyhliadky pre vzájomnú dohodu. Počas vyjednávanií o spôsobe riešenia slovenskej otázky obe strany, ako vláda tak aj ľudová strana, síce deklarovali snahu o kompromis. No tieto ústretové kroky neboli dostatočné pre prijatie obojstranne akceptovateľného riešenia. Ani jeden z partnerov totiž nebol ochotný prekročiť určitú, pevne stanovenú hranicu. Vláda sa v záujme zachovania jednoty štátu nechcela vzdať svojej rozhodujúcej právomoci na Slovensku. Vytvorenie autonómnej vlády a snemu so širokými kompetenciami by totiž mohlo obmedziť akcieschopnosť ústredných orgánov na Slovensku. Na druhej strane HSLS po dlhoročnom zápase o dosiahnutie autonómneho štatútu sa v druhej polovici 30. rokov sústredila na presadenie vlastnej politickej dominancie. K dohode tak mohlo dôjsť iba v tom prípade, že by niektorá zo strán prejavila ochotu ustúpiť zo svojich princípov. Keďže dobrovoľne k tomuto kroku nechcel pristúpiť nikto, spôsob riešenia slovenskej otázky ovplyvnili až vonkajšie faktory.

Pod tlakom zahraničnopolitických udalostí došlo v roku 1938 k oslabeniu pozícií ústrednej vlády. Po Mníchovskej dohode z 30. septembra prišla Československá republika o územia obývané väčšinou nemeckým obyvateľstvom. Pražská vláda si uvedomovala, že pre ďalšiu existenciu československého štátu je nevyhnutné zabrániť potenciálnej separácii Slovenska. O tom, že šlo o reálnu možnosť, svedčí aj audiencia ľudáckych predstaviteľov Jozefa Tisa a Karola Sidora u poľského vyslanca v ČSR Kazimierza Papéeho vo večerných hodinách 29. septembra 1938. V priebehu stretnutia odovzdali ľudácki predstavitelia poľskému vyslancovi deklaráciu, v ktorej navrhovali vytvorenie nezávislého slovenského štátu s garanciou Poľska.¹² Šlo o akési „zadné dvierka“ pre Slovensko, závislé od rozhodnutia Mníchovskej konferencie. K naplneniu uvedeného návrhu nakoniec nedošlo. Ale už samotný pokus svedčil o tom, že ľudáci boli pripravení aj na možnosť úplnej secesie Slovenska, ak by k tomu nastali

¹⁰ SNA, f. KÚ, š. 135, č. 55.104.

¹¹ FABRICIUS – SUŠKO (eds.), ref. 8, s. 508.

¹² VNUK, František (ed.). *Karol Sidor. Denníky 1930-1939*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 384-385. ISBN 978-80-89335-23-7.

vhodné podmienky. S ohľadom na potrebu stabilizácie vnútorných pomerov nezostalo ústrednej vláde nič iné, než vyhovieť ľudáckym požiadavkám a akceptovať autonómny štatút pre Slovensko.

Pod tlakom zahraničnopolitických udalostí a so súhlasom vládneho kabinetu tak HSĽS presadila na žilinských rokovaníach 5.-6. októbra 1938 realizáciu svojho politického programu. Ostatným neľavicovým stranám nezostalo nič iné, než sa podvoliť a akceptovať ľudácky návrh autonómie.¹³ Prvá slovenská autonómna vláda, ktorá vznikla na základe žilinských rozhodnutí bola ešte vládou koalíčnou. Popri troch ľudákoch v nej zasadli dvaja agráристи, čo reflektovalo rozhodujúce slovo týchto strán v slovenskej politike.¹⁴

Koaličné riešenie však nezodpovedalo predstavám ľudovej strany, a preto bolo považované iba za dočasné. Ľudáci systematicky pokračovali v ceste k totálnemu ovládnutiu slovenskej politiky. Svoj zámer naplnili už mesiac po žilinských rokovaníach. Všetky politické strany, ktoré neboli dovtedy zakázané, alebo rozpustené, boli 8. novembra 1938 prinútené k zlúčeniu s HSĽS, ktorá do svojho názvu prijala prídomek „Strana slovenskej národnej jednoty“. Tomuto zjednocovaciemu procesu dokonca neunikla ani druhá autonomistická strana – Slovenská národná strana.¹⁵ Ľudová strana tak naplnila svoj úmysel stať sa hegemónom slovenskej politiky.

Vývoj na Slovensku v jeseni 1938 tak viedol k jeho absolútnemu ovládnutiu ľudovou stranou. To potvrdili aj decembrové voľby do Snemu Slovenskej krajiny, v ktorých bola pripustená iba jediná, ľudácka, kandidátka.¹⁶ Kompetencie ústrednej vlády boli na Slovensku výrazne redukované ústavným zákonom o autonómii Slovenskej krajiny z 22. novembra 1938¹⁷, ktorý vychádzal z už spomínanej ľudáckej predlohy. To znemožňovalo pražským kruhom ovplyvňovať politický vývoj na Slovensku, ktoré sa tak ocitlo pod mocenským diktátom jednej politickej strany. Pre ľudákov sa tým otvárala príležitosť k realizácii ďalšieho politického cieľa stanoveného v Žiline, ktorým bolo dosiahnutie suverénneho slovenského štátu v horizonte jedného až troch rokov. A napriek tomu, že ešte 6. marca 1939 bolo na rokovaní slovenskej vlády a predsedníctva snemu prijaté interné rozhodnutie „trvať na budovaní slovenského štátu evolučnou cestou a nevyhlásiť jeho ustanovenie hneď teraz“¹⁸, udalosti nabrali rýchly spád. Pod tlakom Veľkonemeckej ríše sa tento cieľ stal už o týždeň – 14. marca 1939 - skutočnosťou.

¹³ Východiskom bol už spomínaný tretí ľudácky návrh zákona o autonómii Slovenska, ktorý HSĽS predložila do parlamentu v roku 1938. Viac o rokovaníach v Žiline pozri napr. ARPÁŠ, Róbert. *Autonómia: víťazstvo alebo prehra?*. Bratislava: Veda, 2011, s. 144-167. ISBN 978-80-224-1190-5.

¹⁴ Ľudová strana obsadila post predsedu autonómnej vlády a ministra vnútra, ktorým sa stal Jozef Tiso. Matúš Černák získal ministerstvo školstva a národnej osvety, Ferdinand Ďurčanský bol vymenovaný za ministra spravodlivosti, sociálnej starostlivosti a verejného zdravotníctva Slovenskej krajiny. Popri nich zasadli v prvej autonómnej vláde dvaja zástupcovia agrárnej strany – Pavol Teplánsky sa stal ministrom poľnohospodárstva, verejných prác a financií, Ján Lichner získal ministerstvo dopravy Slovenskej krajiny.

¹⁵ SNS sa síce pokúsila zlúčeniu vzdorovať, ale jej pokus o zachovanie samostatnej existencie neuspel. Už v decembri 1938 odhlasovalo vedenie SNS jej zlúčenie s HSĽS. Viac o spôsobe začlenenia SNS do HSĽS-SSNJ pozri ROGULOVÁ, Jaroslava. *Slovenská národná strana 1918-1938*. Bratislava: Kalligram, 2013, s. 177-179. ISBN 978-80-8101-662-2.

¹⁶ Vo voľbách do Snemu Slovenskej krajiny, ktoré sa uskutočnili 18. decembra 1938 bolo zvolených 63 poslancov. Iba 16 z nich neboli pred vynúteným zlučovaním z 8. novembra 1938 členmi ľudovej strany.

¹⁷ V Žilinskej dohode bola nastolená požiadavka, aby ústavný zákon o autonómii Slovenska bol Národným zhromaždením prijatý najneskôr do 28. októbra 1938.

¹⁸ BYSTRICKÝ, Valerián. *Slovenská autonómia za druhej republiky a vznik Slovenského štátu*. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan (eds.). *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918-1939*. Bratislava: Veda, 2012, s. 508. ISBN 978-80-224-1199-8.

ťou. HSLS sa tak zbavila aj zvyškov kontroly zo strany československej vlády a stala sa totálnym pánom nad slovenskou politikou.

SUMMARY

„Ludak“ autonomy. A step towards Totalism.

Czechoslovak republic officially arose as a national state of Czechoslovak nation. However, in Slovakia an opposition formed against the idea of integrated national state. The head of opposition was the Slovak National Party. They demanded the acknowledgement of Slovaks being an independent nation as well as their own self-government in the form of autonomy. They referred to the Pittsburg Agreement, which was signed by future president of ČSR T. G. Masaryk. Although the National Party was the most powerful Slovak political party (it was supported by approximately 30% of Slovak voters), in country wide extent it was less than 7%. The autonomy has therefore become a mean of enforcing their influence over Slovakia. However, the government was rightfully afraid to give up a part of their rights to the National Party. That is why the realisation of autonomy happened first after the weakening of ČSR after the Munich Agreement. Shortly after that the Slovak National Party absolutely over took the control of Slovak politics, what culminated on 14. 3. 1939 by the declaration of Slovak state.

Janek István

František Jehlička tevékenysége a magyar revízió érdekében 1919–1938 között

A Monarchia szétesését követően a közép-európai állampolitikai viszonyok átláthatatlanok és bizonytalanok voltak. Sokáig nem lehetett tudni, mit tartalmaz majd a Magyarországgal kötendő békeszerződés, és ez meghatározta a felvidéki területek sorsát. Az átmeneti időszakot az 1920. június 4-én elfogadott trianoni békeszerződés zárta le. Egészen addig a magyar kormány lázas diplomáciai ténykedést folytatott a nemzetközi szintén, melynek célja a Magyarország és Csehszlovákia közötti legelőnyösebb határ kiharcolása volt. A magyar kormányzat azonban a békeszerződés aláírása után sem adta fel Szlovákia, vagy annak egy részének diplomáciai vagy katonai akciók révén történő visszaszerzésének gondolatát sem.¹ A magyar politikusoknak Erdély után a Felvidék elvesztése fájt a legjobban, mivel annak fontos gazdasági szerepe volt a történelmi Magyarország működésében. A magyar propaganda azt sugallta: mivel Csehszlovákiának nem volt korábban államisága és a történelmi tradíciók is hiányoztak, így ettől az országtól szerezhetik vissza leghamarabb az elvesztett területeket. Azal érveltek, hogy Csehszlovákia egy mesterséges képződmény, amely csak a nagyhatalmaknak köszönheti létezését, így könnyebben le lehet győzni egy alkalmas pillanatban.² A magyarországi kormánykörök Csehszlovákia létrejöttére nem úgy tekintettek, mint a történelmi Magyarország szláv népeinek egyesülésére anyaországával, következetesen tagadták az ott élő szlovák és cseh nép egy nemzethez való tartozását is. Ezzel a csehszlovák állameszmét támadták, amely a két nemzetet egyazon nemzet két ágának tekintette. A magyar kormányzati politika két évtizeden keresztül arra törekedett, hogy a szlovák és a cseh nemzet közeledését megakadályozzák. A szlovákság számukra a csehek által megszállt népesség volt, amely a többi kisebbséggel közösen küzd a felszabadulásért. A szlovákok szerintük etnográfiailag, nyelvileg és történelmileg is teljesen különálló nemzetet alkottak a csehektől. A magyar vezetés egyetértett azzal, hogy Szlovákiának, de legalábbis a magyarlakta területeknek, valamilyen formában feltétlenül vissza kell térniük a magyar állam kebelébe. A magyar vezetésben élt egy olyan hit, hogy egy esetleges népszavazásnál a szlovákok és a ruszinok a Magyarországhoz való csatlakozás mellett szavaznának. Csehszlovákia felbomlasztása ügyében a magyar vezetés a Hlinka-féle szlovák néppárt magyarbarát frakciójára számított. Abban reménykedtek, hogy a Monarchiában szocializálódott szlovák származású papság királpárti és magyarbarát irányba fogja befolyásolni a szlovák népet, s a szlovákság a Csehszlovák Köztársaság helyett végül a Magyar Királyságot fogja választani. A magyar elképzelések ennek értelmében bizonyos szlovák körök megnyerését célozták.

¹Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938. Liliium Aurum. Galánta-Dunaszerdahely. 2002. 46-47. Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Kalligram. Pozsony. 2009. 97.

²A revízió szükségessége a magyar politikusok és a közvélemény számára is evidenciának számított, és elutasították a beletörődést a trianoni békeszerződés által előállt helyzetbe. Zeidler Miklós: Magyar revizionizmus a két háború között. Valóság 2001. 3. szám. 10–11.

A revízióra törekvő magyar politikusok kitűnő segítő partnerre találtak František Jehličkában (1879–1939).³ Életpályája különös példája a korabeli nemzeti gondolatok közötti útkeresés, ami a szlovák nemzeti identitás és a korábbi magyarosítás, illetve a hivatalos csehszlovák ideológia között feszült. Jehlička a szlovák és a csehszlovák történelem nagyon bonyolult és elmentmondásos alakja. Jehlička e nehéz történelmi időszakban többször is válaszút elé került. A tanulmány célja, ezen érdekes személyiség pályafutásának bemutatása a címben vázolt rövid intervallum alatt. Jehlička 1879. január 24-én Jókúton (Kúty, Szenica – Senica járás) született értelmiségi tanítócsaládban. A teológiát Bécsben végezte el. Már fiatalon nem mindennapi képességekkel rendelkezett. 1905-ben 26 évesen a teológia doktora lett. Kitűnő előmenetelért egy briliánsokkal ékesített gyűrűt kapott Ferenc József császártól. A gyűrű nagy elismerésnek számított, mert abban az évben csak két ilyen gyűrűt osztottak ki. A fiatal pap előtt fényes egyházi karrier lehetősége állt. A modori (Modra) tanítóképzőben lett hittanprofesszor, 1904–1907 között pedig Pozsonyban papi hivatást gyakorolta. Ferdinánd Juriga⁴ hatására lelkes híve lett az éppen akkor születőben lévő szlovák nemzeti mozgalomnak. Jurigával közösen szerkesztették a konzervatív elveket valló Katolikus Újságot (Katolickénoviny). A Szlovák Néppárt alapítói közé tartozott, 1906-ban Bazin (Pezinok) képviselőjévé választották a magyar országgyűlésben. A politikai támadások nyomán, amik a magyar kormány részéről érték, Jehlička 1907-ben lemondott képviselői mandátumáról és Budapestre költözött. A szlovák politika nagy reményeége így dezertált a politikai életből.⁵ Valószínűleg egyházi előjárói nyomására döntött így, illetve azért mert ezzel egyházi pályafutása is kettétört volna. 1915-ben a budapesti teológiai kar professzora lett, a szlovák származású Csernoch János⁶ hercegprímás támogatásával.⁷ 1918 októberében kapcsolódott be ismét a politikai életbe. Jehlička eltávolodott közelmúltbeli magyar irányultságától, és a szlovákok, valamint a csehek egy államban történő együttélése mellett érvelt.⁸ Csehszlovákia megalakulása után Jehlička nagy reményeket fűzött az új államalakulathoz. A pozsonyi Erzsébet Egyetem kormánybiztosává nevezték ki, majd 1919 márciusában a csehszlovák parlamentben képviselő lett. Kezdetben Andrej Hlinka⁹ legközelebbi munkatársai közé tartozott. Részt vett a

³ František Jehlička életrajzát lásd: Slovenský biografický slovník. Matica Slovenská. Martin. 1987. II. kötet 546., valamint: *Hertel, Marián (a szerző keresztnévét elírták, helyesen Maroš)*: František Jehlička. Nočná mora politického života. In: *Slavomír Michálek, Natália Krajčovičová* (szerk): Do pamäti národa. Veda. Bratislava. 2003. 231-241.

⁴ Ferdinánd Juriga (1874–1950) szlovák katolikus pap, politikus, publicista, a szlovák nemzeti mozgalom vezérégyénisége. A teológiát Esztergomban végezte, Bécsben doktorált. A magyarországi parlamentnek 1905-ben lett a tagja, 1918-ig képviselő. Magyarellenes tevékenységért 1906-ban kétéves börtönbüntetést kapott. A Szlovák Néppárt alapítótagja 1918-ban, ugyanakkor képviselő a Csehszlovák Nemzetgyűlésben. Tuka Béla pere kapcsán 1929-ben kizárták a Néppártból. A politikai életből végül emiatt 1930-ban távozott.

⁵ *Holec, Roman*: Tragédia v Černovej a slovenskáspoločnosť. Matica slovenská. Martin. 1997. 103.

⁶ Csernoch János (1852–1927) – esztergomi érsek, bíboros-hercegprímás, országgyűlési képviselő. Mélyen vallásos szlovák parasztcsaládból származott. 1908-tól csanádi püspök, majd 1911-től kalocsai érsek. X. Pius pápa 1913-ban nevezte ki esztergomi érsekké, majd bíborossá.

⁷ *Michela, Miroslav*: František Jehlička politikai pályafutásai 1918–1920-ban. Pro Minoritate. 2005/tél. 33.

⁸ *Hertel, Maroš*: František Jehlička... 264.

⁹ Andrej Hlinka (1864–1938) szlovák katolikus pap, politikus, egyházi író. Politikai pályafutását Zichy János Katolikus Néppártjában kezdte. Gyakran közölt cikkeket a szlovák sajtóban a szlovákok helyzetéről. 1901-ben szakított a Zichy Párttal és a Szlovák Nemzeti Párt tagja lett. Élesen fellépett a katolikus egyház érdekeinek védelmében, és Szlovákia autonómiájának híve. A hatalmváltás után újjászervezte a Szlovák Néppártot, mely 1925-ben felvette a Hlinka Szlovák Néppártja nevet. 1918-tól haláláig tagja volt a Csehszlovák Nemzetgyűlésnek.

néppárt megújításában és a párt sajtóorgánumának, a „Slovák”-nak a megalapításában is ségédkezett.¹⁰

Jehlička és más szlovák értelmiségiek hamar kezdték kétségbe vonni a csehszlovák állam ideáját. Látták, hogy a szlovákok egyenrangúságával kapcsolatos elképzelések az új köztársaságban távolról sem valósulnak meg. Nem tudta, és nem is akarta elfogadni a csehszlovák nemzet koncepcióját, amit Eduard Beneš terjesztett, amely szerint a két nemzet egy.¹¹ Jehlička úgy vélte, hogy a csehek nem kívánják a pittsburghi egyezményben¹² foglaltakat betartani, amely szerint Csehszlovákián belül Szlovákia számára külön kormányt, parlamentet és igazságszolgáltatást biztosító autonóm státust helyeztek kilátásba. Jehlička csalódva reményeiben ezek miatt kezdte megváltoztatni politikai orientációját és fokozatosan csehellenes álláspontra helyezkedett. Jehlička egyre inkább elutasítóan viszonyult a Csehszlovák állam berendezkedéséhez és a szlovák autonómia szószólójává vált. Maga mellé állította Andrej Hlinkát az 1918 decemberében újjáalakult Szlovák Néppárt elnökét is.

František Jehlička és Andrej Hlinka útja a párizsi békekonferenciára

Jehličkának összhangban a magyar irredenta politikával nagyjából 1919 közepétől Szlovákia Csehszlovákiától való elszakítása valamint az új államalakulat szétverése került programja középpontjába. Megbízható források hiányában nem tudjuk, hogy saját kezdeményezésre lépett kapcsolatba a magyar irredentizmus képviselőivel, vagy a magyar kormány vette fel vele kapcsolatot a szlovák néppárti delegáció titkos párizsi missziójának előkészítési időszakában. Jehlička meggyőzte Hlinkát, hogy küldjön szlovák delegációt a párizsi békekonferenciára, amely memorandumot adhatna át a szlovákkérdésről a békedelegációnak, mellyel demonstrálhatnák nemzeti különállásukat is.¹³ Hlinka csak hosszas habozás után egyezett bele a javaslatba.

Csehszlovákia államformájában és belpolitikájában azonban a szlovákok elégedetlenkedése ellenére nem történt jelentős politikai változás. Nem vitás, hogy az erőszakkal bekebelezett magyar és német kisebbségek nem tekintették hazájuknak a Csehszlovák Köztársaságot, nem éreztek és nem is vállaltak vele közösséget. Akaratuk ellenére kerültek cseh fennhatóság alá, így legfontosabb politikai célkitűzésük csakis a köztársaság államkeretéből idővel való kiszabadulás, illetve elszakadás lehetett. A prágai kormány állandó harcban állt országa nemzeti kisebbségeivel, de az elvileg „államalkotó” szlováksággal is, mivel azok úgy vélték, nem rendelkeznek megfelelő és elégséges politikai jogokkal. Az autonómia-mozgalom a szlovák lakosság szélesebb, főleg katolikus rétegeinek a fennálló viszonyokkal való elégedetlenségére épült: a vallási hagyományok mellőzése, az egyházi iskolák működésének korlátozása, a bü-

¹⁰Hertel, Maroš: František Jehlička... 264.

¹¹ A csehszlovák állam a csehszlovakizmus doktrínájára épült, amely abból indult ki, hogy a csehek és a szlovákok egy nemzetet alkotnak, illetve a durvább felfogás szerint a szlovákok valójában csehek. A csehszlovakizmus nem ismerte el a szlovák nemzeti identitást, így a szlovákok ezt elutasították. Azt az ellentmondást, hogy az új állam nemzetállamként született meg, miközben többnemzetiségű volt, az ország alapítói (Masaryk és Beneš) a csehszlovakizmus fikciójával próbálták meg feloldani. Az alkotmány szerint a hivatalos nyelv a csehszlovák volt, Csehországban a cseh, Szlovákiában a szlovák alakját használták. A cseh vezetők abban reménykedtek, hogy idővel a két nép összeolvad, és kialakul közös identitásuk. Nyilvánvaló, hogy ez a gondolat nem szolgált mást, mint az újonnan született állam szláv többségének biztosítását.

¹²A pittsburghi egyezményt 1918. május 30-án kötötték, az amerikai a szlovák és a cseh szervezetek. Az egyezmény, a szlovákoknak autonómiát ígért és T. G. Masaryk is aláírta.

¹³Popély Gyula: Felvidék 1914-1920. Fokusz Egyesület. Budapest. 2010. 264.

rokrácia túlkapásai, az állami centralizmus, a gazdasági válság, a csehek kontrolálatlan és tömeges Szlovákiába érkezése, valamint a szocialista mozgalom terjedése mind-mind radikalizálta az autonómia híveit.

Az elégedetlenség egyik megnyilvánulása volt a Hlinka vezette delegáció 1919. augusztus 28. és október 9. közötti útja a párizsi békekonferenciára.¹⁴ Hlinkán és Jehličkán kívül Jozef Rudinský zsolnai teológia-professzor, Štefan Mnohel' katolikus pap, a Slovák szerkesztője és a kereskedő Jozef Kubala alkották a delegációt. A szlovák delegáció Varsóba, majd onnan hamis lengyel útlevelekkel Párizsba utazott.¹⁵ 1919. szeptember 19-én érkeztek Párizsba, ahol egy kolostorban szálltak meg, mert ott nem kellett bejelentkezniük, így tartózkodási helyük egy időre titokban maradhatott a hatóságok előtt.¹⁶ A delegáció által kidolgozott manifesztum francia szövegének megalkotásában Jehlička játszott a legfontosabb szerepet, melyet postai úton az amerikai, francia, angol, lengyel, és jugoszláv delegációnak is eljuttattak.¹⁷

A memorandumot nem tudták hivatalosan a békedelegációk elé terjeszteni csak az újságírók között osztották szét, mivel a békedelegációk képviselői hivatalosan nem fogadták Hlinkát és küldöttsége többi tagjátsem. A csehszlovák diplomácia még azt is elérte a francia hatóságoknál, hogy kiutasítsák őket Franciaországból. Ezt könnyen végrehajthatták, mivel a delegáció tagjai hamis lengyel útlevelekkel érkeztek.¹⁸ A franciák gyors közbelépése annak is köszönhető volt, hogy Eduard Beneš fellépett Georges Clemenceau-nál Franciaország miniszterelnökénél.¹⁹ A dokumentum Csehszlovákia létének alapjait veszélyeztető megfogalmazásokat tartalmazott. A memorandum címe a következő volt: „A békéért Közép Európában. A szlovákok memoranduma a békekonferenciához”. A dokumentum hangsúlyozta Csehszlovákia soknemzetiségű voltát, valamint a pittsburghi egyezmény teljes szövegét is belefoglalták és annak be nem tartását csalódásnak minősítették. „A szlovák autonómia megvalósulása helyett cseh uralom alá kerültünk. A magyar hegemoniát a cseh hegemonia váltotta fel. Csupán az igát cseréltük fel. A magyar iga helyett most cseh iga alá helyeztek bennünket, ami azért is nehezebb és keserűbb, mert azoktól kell elszenvednünk, akik magukat testvéreinknek nevezik.”²⁰ A memorandum további részében a szlovákok politikai, gazdasági, kulturális, nyelvi, iskolai és egyházi sérelmeit sorolta fel. A békekonferencia döntéshozóit arra kérte: kötelezzék Csehszlovákiát, hogy Szlovákia részére biztosítson autonómiát. A memorandumban leszögezték azt a tényt, hogy a két etnikum különböző nemzetet alkotott, ezenfelül kifejtették, hogy a szlovákok nem tartják magukat sem cseheknek, sem csehszlovákoknak. Végezetül sürgették, hogy tartsanak népszavazást Szlovákia hovatartozásáról.²¹

¹⁴ Michela, Miroslav: Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918-1921. Kalligram. Bratislava. 2009. 48.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), 1. csomó, 41. tétel, 4/res/1919.

¹⁶ Hronský, Marián: Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920. Národné Literárne Centrum. Bratislava. 1998. 223.

¹⁷ Archív Ministerstva Zahraničných Vecí, (továbbiakban: AMZV Praha) Prágai Külügyminisztérium Levéltára, Politickásekcia, (Politikai osztály) III., 1254. doboz. 100647/III/3/33.

¹⁸ Jehlička és Andrej Hlinka franciaországi útjával kapcsolatosan lásd: Peroutka, Ferdinánd: Budaovaništátu. 2. kötet, Lidové Noviny. Praha. 1991. 795-805. Hronský, Marián: Boj o Slovensko... 220-227. Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés-magyar nemzetiségi politika 1867-1918. 152-154. Deák, Ladislav: Cesta Andrej Hlinku do Paríža roku 1919. In: Bielik, František, Borovský Štefan (szerk): Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách. Zborník prednášok z vedeckého sympózia. DaVel Bratislava. Bratislava. 1991. 68-84.

¹⁹ Deák, Ladislav: Cesta Andrej Hlinku... 74.

²⁰ Jörg K. Hoensch: Dokumente zur Autonomie politik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas. München-Wien 1984.120-127.

²¹ Uo.

Jehlička és Hlinka párizsi útja nem volt sikeres, annyit azonban elértek, hogy a nemzetközi közvélemény tudomást szerzett a szlovák nemzet létezéséről, valamint arról, hogyvannak, akik másfajta megoldást keresnek a csehszlovákon kívül.²² A memorandum végül mégis hivatalosan is a békedelegáció asztalára került, 1920. január 25-én a magyar delegáció hozzácsatolta a magyar békebeadvány 14-es, a „Szlovák kérdéssel” foglalkozófejezetéhez.

Jehlička útkeresései

Hlinka visszatért Csehszlovákiába, ahol egy időre lecsukták őt. Jehlička viszont tudta, hogy esetleges visszatérését követően nyomozás és megtorlás várna rá, így egy rövid bécsi megállót követően 1919 szeptember végén inkább Budapestre ment.²³ Jehlička széleskörű műveltségével, nem mindennapos tehetségével és nyelvtudásával magasan Hlinka fölé emelkedett. Kétségtelen, hogy nemcsak a néppártban, hanem Csehszlovákia politikai életében is befolyásos politikus lehetett volna. Magyar részről munkája eredményessége elismeréseként valószínűleg püspöki megbízatást, vagy magas politikai tisztséget kapott volna a visszaszerzett szlovák területeken. Jehlička pálfordulásában az is közrejátszott, hogy a csehekben a huszita tanok és pogányság terjedésének elősegítőit látta. Jehlička szemében Csehszlovákia olyan államalakulattá vált, amely a bolsevizmus közép-európai terjedésének veszélyét hordozta. Magyarországon látta azt az erőt, amely ezt meggátolhatja.

Jehlička Budapesten kapcsolatba lépett Bleyer Jakabbal,²⁴ a nemzeti kisebbségekért felelős magyar miniszterrel és Szlovákia Magyarországon belüli területi autonómiájáról kezdett vele tárgyalni. A magyar félnek átadott követeléseit két alapvető pontban foglalta össze: „1. A szlovákokat Felső-Magyarországon és az országban „Szlovák” nemzet névvel illetik. 2. A szlovák nemzet autonómiát kap, ezenfelül minden többségi szlovákok lakta megyében az egységes magyar államban, a szlovák nyelv hivatalos nyelvként is bevezetésre kerül.”²⁵ Jehličkát kinevezték a Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma szlovák osztályának vezetőjévé és megbízták a megújuló történelmi Magyarország keretein belüli szlovák autonómia hivatalos tervezésének kidolgozásával.

Jehlička 1919 decemberében Budapesten létrehozta a Magyarbarát Tót Néppártotés megkezdte a *Zahraničný Slovák* c. folyóirat kiadását és rengeteg cikket írt a szlovák kérdéssel magyar és külföldi lapokba. Jehlička pártjának az volt a célja, hogy területi autonómiát eszközöljön ki a magyar kormánytól, s hogy a megszállt területek szlovákságát ennek fejében megnyerje a Magyarországhoz tartozás gondolatának. Szoros kapcsolatot alakított ki Viktor Dvorčákkal²⁶ és más szlovák származású magyarbarát politikusokkal.

²² Szarka László: Szlovák nemzeti ... 154.

²³ Juraj Kramer: *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike*. 1957. Slovenské vydavateľstvo. Bratislava. 25.

²⁴ Bleyer Jakab (1874-1933) – irodalomtörténész, politikus. A magyar tanácsköztársaság bukása után került be a magyar országgyűlésbe képviselőként. 1919 augusztusától 1920 decemberéig nemzetiségi miniszter. 1919. augusztus 21-én a nemzetiségi kisebbségek egyenjogúsítását érintő rendeletet bocsátott ki.

²⁵ Jehličkovzapisnik. Slovenská liga. New York. 1925. 5-6.

²⁶ Viktor Dvorčák (1878-1943) – levéltáros, lapszerkesztő. Sáros-megyei főlevéltáros volt, több lapot szerkesztett kelet-szlovákiai „szlovják” nyelven. Az egyik ilyen a *Naša zastava* volt. 1918 novemberében Eperjesen alakította meg a Kelet-szlovákiai Nemzeti Tanácsot, majd 1918. december 11-én Kassán kimondta a Kelet-szlovákiai Köztársaság megalakulását, de akciója elszigetelt próbálkozás maradt. A cseh hadsereg bevonulása után Budapestre, majd Varsóba menekült és külföldön folytatott propaganda tevékenységet Szlovákia Magyarországhoz való csatolása érdekében. Az első parlamenti választásokon 1920 januárjában a nyiregyházi kerület

A magyarországi Felvidéki Liga és a Tót Központi Iroda 1920 után elsősorban katonai akciók útján képzelte el Szlovákia vagy annak egy részének megszerzését. A magyar Nemzetiségi Minisztérium Tót Főosztálya a szlovák autonómiatörekvés támogatása révén ekkor békés módszerekkel szándékozott elérni célját, azaz a területi revíziót kieszközléséért.²⁷ Jehlička 1920. január 9-én szlovák autonómia tervezetet nyújtott be a magyar minisztertanácsnak.²⁸ A tervezet széles körű önkormányzatot és autonómiát ígért Szlovákiának a közoktatás, a vallás, a népjólét, a közigazgatás és egyéb területeken.²⁹ 1920 januárjának elején utazott el a magyar küldöttség a párizsi békekonferenciára.³⁰ Jehlička arra törekedett, hogy a szlovákok képviselőjeként támogassa a delegáció álláspontját. Ezért Dvorčákkal együtt meglátogatta Apponyi Albert grófot, a magyar delegáció vezetőjét. Jehlička átadta neki Szlovákia Magyarországon belüli autonómiájának tervezetét, Apponyi pedig megígérte, hogy a legmagasabb helyeken adja azt át Párizsban.³¹

Jehlička ezután Lengyelországba utazott, ahol részt vett egy lengyel-magyar közös katonai fellépés előkészítésében, amely a Felvidék visszaszerzésére irányult.³² Jehlička Lengyelországból Csernoch közvetítésével tárgyalta a magyar kormánnyal a szlovákok részére nyújtandó autonómiáról. „Mi minden eshetőségre követeljük azt, hogy a csehek kiűzése után a tót parlament döntsön a tótok sorsáról. (Népszavazást nem akarunk, mert a tapasztalat megmutatta, hogy ez a legborzasztóbb csapás azon területre nézve, amelyen az történik.) Ezt nemrég Budapestre is megüzentük. Ha a magyarok bebiztosítják és aláírják azt az autonómiát, melynek tervezetét jelen soraimmal egyidejűleg Budapestre küldöm, mi viszont bebiztosítjuk azt, hogy Hlinka az egész tót parlamenttel együtt a Magyarországgal kapcsolatos autonómia mellett fog dönteni. Azért hatni kellene Horthy kormányzó úrra és a magyar kormányra, hogy feltételeinket fogadják el és nekünk arról aláírásokkal és pecsétekkel ellátott hivatalos okmányokat küldjenek. Így valószínűleg sikerülni fog az összes lengyel irányokat a magyar-tót megoldás részére megnyerni és bizonyos, hogy enélkül lehetetlen lesz lengyel segítséget kapni.”³³

Csernoch a levelet továbbította Teleki Pál külügyminiszterhez. Ebben saját véleményét is kifejtette, miszerint minden eszközt igénybe kell venni a „felsőmagyarországi” területek visszaszerzésére, valamint reményét, hogy: „Azért minden megnyerhető elemnek támogatását biztosítanunk kell. Márpedig Jehlička és Hlinka a tótok között nagy befolyással bírnak. Ha maga a tót nép hajlandó is olcsóbb feltételek mellett Magyarországhoz visszajönni, a vezérek befolyását nem szabad kevésre becsülni, s esetleg egy merész elhatározással az ügy sikerét veszé-

képviselőjévé választják. Ő olvasta fel a trianoni békeszerződés alkalmával a parlamentben a felvidéki szlovákok tiltakozását.

²⁷ MNL OL, K-64. 1. csomó. 7 tétel, 505/res/1920.

²⁸ *Boros Ferenc*: Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918-1921-ben. Akadémia. Budapest. 1970. 156-157.

²⁹ Lásd erről részletesebben: *Juraj Kramer*: Iredenta...34-37.

³⁰ Erről lásd: *Romsics Ignác*: A trianoni békeszerződés. Osiris. Budapest. 2007. 120-130. Cseh szempontból lásd: *Tóth, Andrej*: Otázka mírová na maďarské ministerské radě po odjezdu Apponyiho mírové delegace na pařížskou mírovou konferenci dopředání definitivního znění mírové smlouvy Maďarsku (leden-květen 1920). *Slovanský Přehled*. 2006/3. 353-387. valamint *Irmanová, Eva*: Maďarsko a trianonská mírová smlouva. In: Borhi László (szerk): Európa, nemzet, külpolitika. Tanulmányok Ádám Magda 85. születésnapjára. Aura. Budapest. 2010.95-118.

³¹ *Boros Ferenc*: Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918-1921-ben. Akadémia. Budapest. 1970. 158.

³² Jehlička lengyelországi tevékenységéről lásd: *Hertel, Maroš*: Slovenská emigrácia v Poľsku a Maďarsku v rokoch 1919-1921. In: Jozef Hvišč (szerk): Kontinuita romantizmu. Slovensko-poľská komisia humanitných vied. Bratislava. 2001. 238-240.

³³ Jehlička levele Csernoch bíboroshoz. MOL, K-64, 1. csomó, 7. tétel, 4057/res/1920. 1920. június 12.

lyezettetni. A tótok között igen sokan vannak, akik valóságos tót autonómia nélkül nem hajlandók a magyar megoldást elfogadni. Az autonómia hangoztatása a legszélesebb fegyver a hek ellen. Ez a fegyver úgy hatásos, ha rá tudnak mutatni, hogy magyar részről az autonómiát beígérték. Másrészt a lengyeleknél és a szövetséges hatalmaknál is a tótok autonómiája az a jelszó, amellyel a cseh-tót megoldás lehetetlenségét lehet megvilágítani. Nézetem szerint nem vétünk Magyarország érdekei ellen, ha a tényleg tót többségű terület részére az autonómiát legszélesebb hatáskörrel megígérjük, amennyiben az az államegységgel összefér.”³⁴ Csernoch leveléből összefoglaló képet kapunk a korabeli magyar elképzelésekről Szlovákiával szemben. Csernoch abban reménykedett, hogy Jehlička párbeszédet és kapcsolatot hozhat létre Hlinkákkal.

Jehličkát elkésérítette a magyar kormány taktikázása és nem egyértelmű állásfoglalása, ezért a varsói egyetem teológia tanszékén vállalt állást, így Lengyelország területéről szervezte egy ideig mozgalmát, és a lengyelekkel is tárgyalásokat folytatott egy lengyel-szlovák unióról. Csehszlovákiával Lengyelország lényegében megalakulása óta vitázott a tescheni térségről, de Árva és a Szepesség területén is voltak követeléseik. Csehszlovákiában erős volt az ukrán emigráció támogatása is, amit a lengyel kormány nehezményezett. A Csehszlovákiával szembeni területi követelések összekapcsolták Magyarország és Lengyelország külpolitikai érdekeit. Lengyelország számára Szlovákia inkább politikai kalkulációk tárgya volt, leginkább pedig Magyarországgal szembeni politikáját tükrözte. Jehlička František Ungerrel³⁵ Zakopanében nekifogott az ő általuk szerkesztett „Slovák” elnevezésű újság kiadásának. Ekkor ismét felmerült egy katonai akció a Felvidék visszaszerzésére a magyar és a lengyel kormány részéről.³⁶ Egy magyar katonai támadás esetén Lengyelországból szlovák-magyar légiók érkeznének Szlovákiába, melyek 1919 óta titokban szerveződtek Lengyelországban és létszámuk megközelítette az 500 főt.³⁷

Jehlička arra az esetre, hogyha a magyar csapatok győzelmet aratnának kidolgozott egy memorandumot arról, hogyan kellett volna átvenni a hatalmat Szlovákiában, illetve mi lett volna a feladata a Szlovák Nemzeti Tanácsnak. E terveket Jehlička Hlinkának 1920. július 17-én futárral is eljuttatta, amely a következőket tartalmazta: „1. Miután Szlovákiát elfoglalja a magyar hadsereg, a Szlovák Nemzeti Tanács átveszi a hatalmat. 2. Egy hónap alatt kiírásra kerülnek a szlovák nemzetgyűlési választások. 3. A megválasztott nemzetgyűlés meghatározza a szlovák nemzet jövőjét, hogy mely államhoz kíván csatlakozni, Magyarországhoz-e vagy Lengyelországhoz, vagy önálló kíván-e maradni. 4. Magyarország garanciát kap, hogy a tisztán magyar lakta területek visszakörülnek Magyarországhoz 5. A hivatalnokok kinevezési jogát a Szlovák Nemzeti Tanács fenntartotta magának. 6. Politikai, katonai és közigazgatási ügyekben a legfőbb fórum a Szlovák Nemzeti Tanács. 7. Ha a nemzetgyűlés úgy dönt, hogy Szlovákia Magyarországhoz csatlakozik, ragaszkodik a Magyarországon belüli autonómiához a mellékelt autonómia-tervezet alapján.”³⁸

³⁴ Csernoch levele Teleki Pál külügyminiszterhez. MOL, K-64, 2. csomó, 41. tétel, 179/res/1920.1920. július 23.

³⁵ František Unger: (1886-1949) szlovák politikus, író, tisztviselő. 1920-ban Lengyelországba emigrált, ahol együttműködött Jehličkával, közösen írták újságjaikat és röplapjaikat a csehek ellen. 1929-től Budapesten élt. 1938-ban visszavonult a politikai élettől.

³⁶ A közös katonai tervekről lásd: Godó Ágnes: A Horthy-rendszer kalandor háborús tervei 1919-1921. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1961/1. 112-144.

³⁷ Juraj Kramer: Iredenta...52.

³⁸ Jehličkov zápisnik... 97-99.

Jehlička a Vörös Hadsereg varsói veresége, 1920. augusztus 25-e után ismét tárgyalásokba kezdett a magyarokkal, belátta, hogy a lengyelek Szlovákiát Magyarország érdekszférájának tekintik. Jehlička a magyar vezetést arról próbálta meggyőzni, hogy Szlovákiában a nyílt magyarbarát propaganda hirdetése nem hozza meg az eredményt, ezért hosszabb távú propagandát javasolt folytatni Csehszlovákia ellen.

1921. május 25-én František Unger kikiáltotta a Szlovák Nemzeti Tanács nevében Lengyelországban az önálló Szlovák Köztársaságot. Az események felgyorsítását szolgálta az a tény, hogy a szlovákok önállóságát akarták elismertetni a környező államokkal. Unger kormányában Jehličkát államelnöknek, magát külügyminiszternek nevezte ki. Törekvéseiket négy pontban fogalmazta meg. 1, Szlovákia kikiáltja önállóságát és bejelentik a csehektől való elszakadásukat. 2, A cseh közigazgatást úgy kell kezelni, mint megszállót és jogtalant. 3, Amíg a szlovák parlament nem ül össze ideiglenesen, az államhatalmat az Ideiglenes Szlovák Nemzeti Tanács gyakorolja. 4, A kormányt a Szlovák Nemzeti Tanács nevezi ki.³⁹

Magyarország hajlandó volt pénzügyi támogatást adni a szlovák propagandára, de nem ismerte el az Unger által létrehozott kormányt. A szlovák kormány képviselői: Unger és Jehlička 1922-ben Olaszországba utaztak, ahol a Szlovák Nemzeti Tanács nevében április 5-i keltezéssel memorandumot adtak át a genovai konferenciának. Ebben leírták, hogy a szlovákokat erőszakosan, népszavazás nélkül csatolták Csehszlovákiához. A memorandum szerint a szlovák nép tényleges akaratát Dvorčák 1918. december 11-én Kassán létrehozott Szlovák Népköztársasága, illetve az 1921. május 25-én kikiáltott önálló Szlovák Köztársaság fejezi ki.⁴⁰ Az európai béke érdekében a memorandum a „két nemzet sikertelen politikai uniójának” megszüntetését kérte, valamint a szlovák önállóság biztosítását és elismerését. Jehlička és Unger Rómában meglátogatta az ottani külügyminisztériumot, a Vatikánt és a legfontosabb olasz politikai pártok titkárságait. A memorandum Benito Mussolinihez és a pápához is eljutott.⁴¹

Rómából Varsóba való visszatérése után Jehlička továbbra is a magyar orientáció híve maradt. A rendszeres magyar támogatás fejében hajlandó volt feladni állását a varsói egyetemi tanszéken és mindent megtett azért, hogy „a Felvidék megfelelő autonómiával újra Magyarországhoz csatlakozzon”.⁴² Jehlička 1923-ban agitációs útra indult az USA-ba, melyhez a magyar külügyminisztérium nyújtott neki támogatást. Amerikában elsősorban a szlovák katolikus papságot akarta megnyerni, illetve az ottani szlovákok által olvasott újságokat és folyóiratokat. Amerikai útján a szlovák közösségekben igyekezett elvetni a Csehszlovákiával szembeni bizalmatlanság magját és propagálni az önálló szlovák államiség gondolatát. Jehlička 1926-ban visszatért Európába és tevékenységének központját Bécsbe helyezte. 1933 júliusban, Jehlička Genfben megalakította a Szlovák Nemzeti Tanácsot alapított Dvorčák Győzővel.⁴³ Megalakulásuk után azonnal egy memorandumot adtak át a Népszövetség főtítkárságának, melyben földrajzi, gazdasági, és történelmi szempontokat felsorakoztatva követelték Szlovákia Magyarországhoz való visszacsatolását. A memorandum és az ebben az évben megjelenő „A Revízió és a szlovákok” című munkája lényegében ugyanazokat az érveket vonultatta fel, mint korábban. Cáfolta a szlovák és a cseh nép azonosságát. A nyelvrokonság

³⁹ Juraj Kramer: Iredenta... 99.

⁴⁰ Uo.83.

⁴¹ Uo. 100-101.

⁴² Uo. 102-103.

⁴³ Bulissa Károllyal, Unger Ferencsel, és Morava Antallal.

tényét nem tagadta, de véleménye szerint a szlovákság az ezer éves együttélés hatásaként kulturális és vérrokonsági kapcsolatba került a magyarsággal, így ahhoz sokkal közelebb áll. A nyelvrokonságot csak hátránynak tekinti, mivel az egymáshoz közel álló nyelvek könnyebben egységesülnek, így hosszabb távon ez a szlovák öntudat eltűnéséhez vezetne szerintük.

Az 1933-as év végén Jehlička Bethlen Istvánnal közösen utaztak Nagy-Britanniába. Ekkor közös beszélgetéseik alkalmával Jehlička biztosítékot szeretett volna kérni az ex miniszterelnöktől, hogy a Felvidék visszacsatolása esetén nem fog a magyar kormányzat ismét asszimiláló politikát folytatni. Bethlen, aki a Gömbös kabinet regnálása idején már nem rendelkezett akkora befolyással, hogy egy ilyen jellegű kérdésben ígéretet tegyen, csak annyit válaszolt, hogy véleménye szerint Magyarország tiszteletben fogja tartani a szlovákok nyelvét és kultúráját. Jehlička a harmincas években az emigráns Szlovák Nemzeti Tanács nevében előadásokat tartott Európa szerte. Utazásai miatt kevesebbet tartózkodott Bécsben, így a propaganda tevékenység koordinálását a bizalmasaira hagyta, akiket a csehszlovák hatóságok igyekeztek pálfordulásra bírni. Egyiküket, bizonyos Mihalus Vincét végül megnyerték az ügynek, aki Jehlička és a magyar kormányzat több felvidéki ügynökét felfedte és rendszeresen jelentett. Jehlička 1934 után sokszor ment Berlinbe, ahol a német irredenta körökkel próbált szorosabb együttműködést kialakítani. A 30-as években Jehlička érezte, hogy a szovjet ellenes agitációra komoly igény van, ezért ettől kezdve a Népszövetséghez benyújtott memorandumokban is egyre részletesebben foglalkozott a csehszlovák-szovjet szövetség veszélyeivel. 1937–38 folyamán Jehlička Olaszországban propagálta a határrendezés ügyét, mivel továbbra is Rómát tekintette a magyar revíziós célok legfőbb támogatójának. Jehlička 1938 október elején Londonban tartózkodott és igyekezett meggyőzni az angolokat a Felvidék teljes területének visszaadásáról, ám mint az később kiderült nem sok sikerrel.

Jehlička tevékenységének értékelése

Jehlička 1918–1919-ben a mintegy 9 hónapos csehszlovákiai tartózkodást követően életének további éveiben főleg Bécsben, Budapesten, Zürichben és Lengyelországban tartózkodott, de gyakran utazott nyugat-európai államokba és az USA-ba is. Titkosszolgálatokkal, diplomátákkal és államférfiakkal állt kapcsolatban. Szellemi képességei, nyelvérzéke, szónoki tehetsége, céltudatossága sikeres karrierre predesztinálták. A csehszlovák titkosszolgálat mindvégig megfigyelte tevékenységét és tartott propagandájának következményeitől. A csehszlovák államiság léte szempontjából ő volt a legveszélyesebb szószóló. Jehlička 1919-től a magyar törekvéseket támogatta. Voltak eltévelygései, élete során többször is előfordult, hogy más államok képviselőivel tárgyalt időlegesen. Szövetséget is kötött velük, de végül mindig visszatért a magyar állásponthoz. Jehlička igyekezett meggyőzni a szlovákokat, hogy az ő igazi hazájuk a történelmi Magyarország, ahol korábban ezer évig éltek.

Jehlička a szlovák autonómiamozgalom egyik külföldi oldalágát képviselte. A szlovák történetírás Jehličkát negatív színben tünteti fel, elvtelen köpönyegforgatónak és a magyar irredentizmus kiszolgálójának állítja be. Jehličkát nem lehet elvtelenséggel vádolni és a magyar kormány bármire kész fizetett ügynökeként beállítani, hiszen ő a szlovákok számára adandó autonómiát komolyan gondolta és mindent elkövetett azért, hogy annak elismertetéséa magyar kormánytól elérje. Ha tevékenységét értékeljük, Jehlička azon kísérlete, hogy rendszerebb kapcsolatot létesítsen a Hlinka-féle néppárt vezető képviselőivel egyértelmű fiaszóval

végződött. A jelentősebb szlovák politikusok közül egyedül Vojtech Tukával⁴⁴ találkozott rendszeresen, akit később a csehszlovák hatóságok kémkedésért lecsuktak.⁴⁵

Letartóztatását követően senki sem akadt, aki nyíltan támogatta volna Jehlička magyarbarát orientációját Csehszlovákiában. A szlovákok között Jehlička neve hamar negatív tartalmat nyert, tevékenységét nyíltan elítélték és nemcsak a csehszlovákisták, hanem egykori néppárti kollégái és barátai is. Idővel Andrej Hlinkávalis megromlott a kapcsolata, és őt is támadni kezdte röplapjaiban. Jehličkának nem sikerült irredenta szervezetet kiépítenie Szlovákiában, az ottani hatóságok sikeresen megakadályozták azt.

Jehličkapolitikai ténykedése szokatlanul széles és sokszínű volt. Gazdag előadói, publicisztikai és újságírói munkásságot is magának tudhatott. Jehličkát katolikus elkötelezettsége erősen befolyásolta abban, hogy a cseh vonallal szemben a keresztény Magyarország mellett foglaljon állást. Kiterjedt agitációt végzett Szlovákiában az átcsempészett sajtótermékek segítségével, melynek célja a politikai viszonyok destabilizálása, a szlovák néppártiak autonómiamozgalmának radikalizálása, illetve Csehszlovákia szétverési feltételeinek megteremtése volt. Agitációs kampányát éles csehellenes kirohanásokra építette. Megpróbálta a csehek ellen fordítani a szlovákokat. A csehek szemére vetette, hogy a szlovákoknak nincs saját országgyűlésük, nincsenek saját iskoláik, hivatalaik, illetve a szlovák nyelvet a csehszlovák nyelv egyszerű nyelvjárásává degradálták. Jehlička a szlovákok ellen elkövetett bűnökért Masarykot, Beneš-t és az egész cseh nemzetet tartotta felelősnek.

Jehlička tevékenységét 1939. január 3-án Bécsben bekövetkező haláláig folytatta. Akkor halt meg, amikor közeledett a Csehszlovák Köztársaság szétesése és benyújthatta volna a „számláját” a magyar kormánynak és kérhette volna a „megfelelő” politikai helyet szolgálataiért cserébe.

SUMMARY

František Jehlička's activities to the Hungarian revisions between 1919-1938

Budapest government established between 1918-1922 their own irredentist organizations and supported movements, which tried to undermine the idea of Czecho-Slovak statehood. Between the two world wars the idea of acquiring Upper Hungary became the objective number one regarding Hungarian revision, engaging the attention of both the political and military circles. Hungarian leadership made every effort all along to cross their approachment of the Czech and Slovak nations. Especially the groups of emigrants, who had voluntarily or voluntarily left the territory of the emerging Czechoslovak Republic, became substantially engaged in this

⁴⁴Vojtech Tuka (1880–1946) – jogász, politikus, nemzetgyűlési képviselő. Jogot végzett a budapesti egyetemen, majd az államrendőrség büntetőosztályán dolgozott. 1907 és 1914 között a pécsi jogakadémián oktatott, majd a pozsonyi Erzsébet Egyetem tanára volt. Csehszlovákia megalakulása után az országban maradt és kezdetben az Országos Keresztényszocialista Pártban tevékenykedett, majd átlépett a Szlovák Néppártba. Ő dolgozta ki a párt első autonómtervezeteinek egyikét. A csehszlovák hatóságok 1929-ben kémkedés és államellenes felforgató tevékenység miatt letartóztatták, 15 éves börtönbüntetést kapott. A börtönből 1937-ben szabadult, majd az autonóm szlovák kormány tagja lett, 1939-ben a Szlovák Köztársaság miniszterelnöke. Ezt a posztot 1944-ig töltötte be. Háborús bűnösneként 1946-ban kivégezték.

⁴⁵Tuka tevékenységével kapcsolatosan lásd: *Veres Tímea*: A Tuka-per közvetlen előzményei a cseh és szlovák sajtóban. In: *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. 2004/1. 149–154. *Hertel, Maroš*: Činnosť profesora Vojtecha Tuku jeho vstupom do Slovenskej ľudovej strany roku 1922. In: *Historický časopis*. 50, 2002/2. 257–279.

direction. For Budapest was the best person highly educated and ambitious priest František Jehlička. In my study, I tried to give an objective illustration about Jehlička life between (1918-1938) who played a significant but very controversial role in this action. Jehlička was not one of the new faces in Slovak politics. In 1906, he was already elected as member of the Hungarian parliament for the constituency of Pezinok. He belonged to the Slovak Peoples Party and many of his ideological associates saw him as the young hope of Slovak politics. He was accused of betraying the national interest for the sake of a university career. Jehlička again began to engage in politics in the autumn of 1918. By the side of Andrej Hlinka, he began to build up the Slovak Peoples Party. Jehlička was openly criticized the situation in Czechoslovakia after 1919. He decided to return to the pro-Hungarian platform and openly support them. He left Czechoslovakia, and he became emigrant in Hungary, Poland and Austria.

Bajcsi Ildikó

A csehszlovákiai magyar értelmiségi csoportok önmeghatározási kísérletei az első Csehszlovák Köztársaságban A Sarló mint baloldali értelmiségi alternatíva¹

Bevezető

Az első Csehszlovák Köztársaságban szocializálódott első kisebbségi magyar értelmiségi generáció tagjai ugyan még 1914 előtt születtek, tanulmányaikat kisebbségi iskolákban kezdték, élettapasztalataik nagyobbik részét pedig kisebbségi körülmények közt szerezték. Ez a nemzedék igen gyorsan felmérte a kisebbségi adottságokat, s igyekezett saját magát különböző diákegyesületekben, kulturális, politikai mozgalmakban megszervezni. Ezek közül a legjelentősebbek egyike a prágai magyar egyetemisták által 1929-ben megalapított baloldali Sarló mozgalom volt. A Sarló társadalmi, ideológiai fejlődése szorosan összekapcsolódott a masaryki „Republika” fiatal kisebbségi (mikro)társadalmának speciális problémáival.² A mozgalom mélyebb, több szempontú vizsgálata azért is szükséges, mivel az 1930-as években baloldali irányultsága miatt gyakran igazságtalanul elmarasztalták, majd a pártállami időszakban nemcsak „rehabilitálták”, hanem már-már glorifikálták. A Sarló helyének, szerepének elfogulatlan, kritikai elemzése hozzásegíthet a korszak kisebbségi magyar identitásfolyamatainak a jobb megértéséhez.

Mivel első kisebbségi nemzedék történeti feltárásában kiemelkedő szerepe van az életutaknak, a gyakran elsőgenerációs értelmiségiek életpályájának, a Sarló mozgalom vezetőinek biográfiai forrásai jó lehetőséget kínálnak nemcsak a mozgalom mélyebb feltárásához, de a kor társadalomtörténeti vizsgálatához is.³ A munka így a statisztikai dokumentumok és a leíró jellelő levéltári források mellett az egyre gyakrabban forrásból módszerré váló életrajzi megközelítés segítségével mutatja be a mozgalom ideológiai fejlődését, melyek a korabeli társadalmi változások mélyebb vizsgálatára is alkalmasak.⁴ Azon túl, hogy a kiemelt szemé-

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Erről ld. bővebben: *Szarka László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat.* In: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998.* I. Szerk. Tóth László. Budapest. Ister. 1998. 9–25. *Turczel Lajos: Két kor mezsgyéjén.* Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1983. (2. kiadás) 13-14. *Simon Attila: Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban.* Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja. 2010.

³ A bemutatott egyéniségek életrajzi írásán túl további sarlós biográfiákat írt Dobossy László, Peéry Rezső Szalatnai Rezső. *Dobossy László: Két haza között: Esszék, tanulmányok.* Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1981, *Peéry Rezső: Requiem egy országrészért.* Aurora Kiskönyvek. München. 1985, *Szalatnai Rezső: Két hazában egy igazsággal.* Magvető Kiadó. Budapest. 1982.

⁴ Ebbe a csoportba nem csak a szűk értelemben vett biográfiai anyagok tartoznak. A biográfia műfajbeli meghatározásának képlékenységére mutat rá K. Horváth Zsolt Az életrajzi térről írott tanulmányában, amely a szűkebb értelemben vett biográfiai források körét is kiszélesíti: „*Abból érdemes kiindulni, hogy egy hivatalos levél vagy kérelem, egy kézzel írt pársoros levél, egy fotográfia, egy kiadatlan, irodalmi igényű novella, esszé, egy interjúszöveg, egy memoár épp azon a jogon forrása, pontosabban fogalmazva nyoma az élettörténeti rekonstrukció sokszínű fogalmának, mint egy születési anyakönyv, egy cégbírósi irat, egy osztályértekezlet jegyzőkönyve, egy választási névjegyzék, egy perirat, egy megfigyelési dosszié.*” *K. Horváth Zsolt: Az életrajzi térről.*

lyiségek egyéni pozícióit, habitusát, látásmódját mutatják be, jelzik a mozgalom vezetőinek szociális hátterét, társadalmi beágyazottságát. Az önéletrajzok, memoárok szerzői, a visszaemlékezők életüket és emlékeiket a két világháború közötti korszak társadalmi változásainak a megjelenítésére, valamint a kisebbségi generáció megszerveződésének a sokoldalú bemutatására használják fel, megidézve a soknemzetiségű Első Köztársaság egyszerre demokratikus és etnokratikus viszonyait.

A Sarló ideológiájának fejlődési útvonala: népiességtől a kommunista pártig

A csehszlovákiai iskolákban, hétköznapokban szocializálódott fiatal nemzedék a magyarországi képzési lehetőségektől eltérve elsősorban a csehországi német egyetemeken összpontosult és ott is szervezte meg magát.⁵ A szlovenszkoói magyarok önmeghatározásában, valamint abban a folyamatban, melyben az új országhatárok közé szorult „részmagyarság” nemzeti tudatú közösséggé, saját boldogulását kereső kisebbséggé vált, különösen fontos szerepe volt a korszak ifjúsági mozgalmainak. A kisebbségi (mikro) társadalom tudatosodásával párhuzamosan kialakult a mozgalmak ideológiai sokszínűsége is, ami lehetővé tette, hogy az apák generációjával szembekerülő fiatal nemzedék gyorsan szembesüljön a kor kisebbségi magyarokat is elementárisan érintő szociális kérdéseivel is.⁶ A kor legfontosabb korabeli ifjúsági mozgalmanak a Sarló néven szerveződött baloldali csoportosulás számított. Az „apák nemzedékével” mind inkább szembekerülő fiatal csehszlovákiai magyar kisebbségi értelmiségi generáció baloldali csoportjának gyökerei 1925-ig nyúlnak vissza.⁷ A kezdeményezés a prágai főiskolások cserkészszervezetéhez, a Szent György Körhöz kapcsolódik. Ennek a szervezetnek a tagjai 1926-ban – jórészt a hasonló magyarországi falukutató akciók gondolatiságára támaszkodva – újszerű falujáró mozgalmat indítottak meg, mégpedig a regösjárást.⁸ A mozga-

Szemponatok a biográfiai módszer és a szinoptikus szemlélet történeti alkalmazásához http://epa.oszk.hu/00400/00414/00035/pdf/Korall_44_K_Horvath (2014. 03. 16.)

⁵ Dobossy László, a Sarló egyik vezetőségi tagja is kiemeli a fiatal nemzedék gondolkodásbeli újszerűségeit, melyek összefüggésben állnak a republikában szocializálódott generáció megváltozott lehetőségeivel. Erről Dobossy így vallott fél évszázaddal később. *Dobossy László: A Sarló művelődéspolitikai szerepe és hatása.* In: *Ez volt a Sarló. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok.* Szerk. Sándor László: Kossuth Könyvkiadó – Madách Könyvkiadó. Budapest. 1978. 117.

⁶ A csehszlovákiai magyar főiskolások katolikus szellemiségű ifjúsági mozgalma a Prohászka Körök volt. A szervezet szociális munkája összekapcsolódott az ún. Katolikus Akcióval is, mely felhívás gyökerei XI. Pius pápa által 1931-ben kiadott két fontos enciklikára nyúlnak vissza. A pápa egyik ilyen enciklikája indította el az ún. Katolikus Akciót, a másikkal pedig a szociális kérdések terén nyújtott eligazítást. E két dokumentum „kartája” lett a csehszlovákiai magyar katolikus társadalomnak. A Katolikus Akció mozgalma Csehszlovákiában azzal a kezdeményezéssel függött össze, mely Prágából, a fent említett a Prohászka-körökből indult ki és meghódította a Szlovenszkoói Katolikus Ifjúsági Egyesületekbe (SzKIE) tömörült fiatalokat. A SzKIE ugyanakkor női vonalon is tevékenykedett. *Mona Ilona-Szeghalmi Elemér: Vértanú kortársunk: Salkaházi Sára élete és munkássága.* Ecclesia. Budapest. 1989. 37. Vö: *Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935-1945.* Budapest. 1998.

⁷ Bár a Sarló néven működő mozgalom „hivatalosan” 1928-tól 1934-ig működött, történetében három szakasz különíthető el. Az első időszak 1925-től 1928-ig terjedt, a második 1928-tól 1931-ig, míg a harmadik szakasz 1931-től 1934-ig különül el. *Vígh Károly: A felvidéki Sarló mozgalom története.* Valóság, 12. sz. (2008.) <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=145&lap=0> (2013. 12.10.)

⁸ A Szent György Kör és a MAKK (Magyar Akadémikusok Keresztény Köre) nemzeti programját, mely a magyar egyetemi hallgatóság megszervezésére vonatkozott, a cserkészkereteken belül indította el. *Sinkó Ferenc: A főiskolások. A főiskolások mozgalmak és az egyetemi városok légköre. Generációs ellentétek és a katolikus fiatalság. Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938.* Athenaeum Ny. Budapest. 1938. 168.

lom első fóruma a Scherer Lajos által Losoncon szerkesztett *Mi Lapunk* című középiskoláscserkész folyóirat, valamint a *Vetés* című sarlós röpirat volt.⁹

Bár a Sarlót a szakirodalom egyértelműen baloldali mozgalomként határozza meg, a mozgalom tagjainak ideológiai hovatartozása, valamint a mozgalom fejlődésének megítélése korántsem egyszerű feladat. Kezdeti szakaszában ugyanúgy meghatározó volt a csoportra a nemzeti irányvonal, mint a szociális kérdések iránti fogékonyság, a mozgalom vezetőségére pedig kezdeteitől fogva jellemző volt az ideológiai sokszínűség. A Sarló szellemisége már önmagában véve is sok komponensből egybeszótt gondolatvilágot mutatott, amit a sarlósok csoportja belülről alakított ki, s amely állandó változásban volt. Ideológiai szempontból kezdetben olyan eklektikus mozgalom képét mutatta, „*mely nemzeti, de nem nacionalista, demokratikus, de nem szociáldemokrata, keresztény fiúkból áll, de nem antiklerikális, egyetemes kultúrát hirdet, de nem irredenta*”.¹⁰

A csoport tagjainak többsége sokáig valóban fontosnak tartotta megőrizni ideológiai függetlenségét, miközben a Sarló tényleges vezetője, Balogh Edgár és átmenetileg mások is, például Jócsik Lajos is szoros kapcsolatban állt a Csehszlovák Kommunista Párt szlovákiai magyar vezetőivel. Ennek megfelelően a tagok figyelmét is a későbbiek során egyre inkább a szociális, társadalmi, majd később a politikai problémák irányába terelték, amire természetesen a szociális kérdések iránt fogékony fiatalok önmaguk is hajlandóságot mutattak. A népi eszmét hamarosan felváltotta a szociális gondolat. A mozgalom programjának hangsúlya – és már egyértelműen a kommunista befolyás hatásaként értékelhető – a sarlósok számára közeli parasztságról a legtöbbjük számára ismeretlen városi, gyáripari munkásságra helyeződött át. És bár ez még korántsem jelentette a sarlósok egyéni ideológiai függetlenségének teljes feladását, maga a mozgalom egyre inkább baloldali irányba haladt.

A Sarló tagjai ennek ellenére továbbra sem rendelkeztek egységes világnézettel. A pozsonyi magyar követ magyar külügyminisztériumhoz intézett 1930. évi jelentése a mozgalom kapcsán szintén jelzi, hogy a tagok szellemiségéről véleményt alkotni nem könnyű feladat: „*Erről nyilatkozni igen nehéz, mert mindegyik más feleletet ad erre a kérdésre. Egyesek szerint különböző világnézetű haladó szellemű egyetemi hallgatók, mások viszont azt állítják, hogy egységes világnézetűek.*”¹¹ A későbbiekben azonban azt is hozzáteszi, hogy a baloldali irányvonal dominál leginkább a csoportban, mellyel kapcsolatban komoly jelentősége van a mozgalom vezetőjének, Balogh Edgárnak: „*A valóság azt hiszem az, hogy mind balfelé orientálnak. Egyesek nagyon, mások kevésbé szélsőségesek és Kessler szervezőképességének és rábeszélő tehetségének sikerül mindig összetartani a különböző felfogásokat.*”¹²

A baloldali irányba menetelő Sarló ideológiai orientációja ugyanakkor nemcsak a csehszlovák kormánnyal, amely az aktivizmus irányába szerette volna terelni a fiatalokat, hanem az anya-

⁹ Vágás István: *A Mi Lapunk és Scherer Lajos*. Szeged 1994.

¹⁰ Forbáth nyomán Turczel Lajos: *Két kor* i m. 73.

¹¹ A Sarló nevű radikális diákegyesület ismertetése a pozsonyi magyar konzulátustól a magyar külügyminisztériumnak. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban MNL OL) K 63 Külügyminisztérium. Politikai iratok. 1930-7/44. 207/pol.

¹² A Sarlóról kialakított kép komplexitását, annak ellentétes, de inkább negatív hangvételű megítélését, a konzul – valamint a magyar kormány – részéről jól tükrözi a jelentés végkövetkeztetése a mozgalmat illetően. A mozgalom legfőbb kritikájának alapját a magyar kormány számára annak ideológiája jelentette. Erről bővebben ld. A Sarló nevű radikális diákegyesület ismertetése a pozsonyi magyar konzulátustól a magyar külügyminisztériumnak. MNL OL K 63 1930-7/44. 207/pol.

országgal is szembeállította a mozgalom vezetőit. A konzervatív Magyarország egyre inkább bírálta a Sarló baloldali irányvonalát, amely sérelmi és revizionalista jelszavak helyett a nemzetek kölcsönös közeledését és a mozgalom hídszerepét hangsúlyozta a két nemzet között, egyúttal a Duna-medencei népek közös összefogását vizionálta. A magyar állam véleményét tükrözik a pozsonyi konzul kritikus megnyilatkozásai a mozgalomról, mely egyúttal előrevetítette a mozgalom baloldali kommunista meggyőződésének problémáit is, valamint a Sarló egyik legfőbb hibájaként azt róta fel, hogy az elfordult az „egységes” magyar államtól: „(...) megértő politikájukkal eddig semmi pozitív eredményt elérni nem tudtak. Sehol a történelemben nincs példa arra, hogy egy kisebbség az őt elnyomó többséget kultúrája révén jobb belátásra tudta volna bírni. A csehek és tótokban sokkal mélyebb a magyargyűlölet, hogyses azt tudományos érvekkel meg lehetne dönteni. Munkájukból az egész magyar ifjúság csak a falu iránti érdeklődést és munkát veheti át, de ezzel ők ma már mind ritkábban foglalkoznak, míg a szociális kérdés iránt tanúsított érdeklődésükből mindinkább kommunista meggyőződés válik. Ezért mozgalmukat elitélendőnek tartom, mely már kitermelt egyes értékeket, de teljes egészében véve a tökéletes elfordulást jelenti az egységes magyar állam fogalmától.”¹³ A konzervatív magyarországi közvélemény távolságtartó, kritikus álláspontja nemcsak a konzuli jelentésekben jelent meg, de a két világháború közti korszak reprezentatív jobboldali folyóiratának, a Magyar Szemlének a hasábjain is. Az 1920–1930-as években Prágai Magyar Hírlap szerkesztőjeként dolgozó, később ausztriai emigrációjában szintén jelentős történeti munkák szerzőjeként ismertté vált Gogolák Lajos például a Sarló kezdeteinek marxista irányú továbbfejlesztését és a magyar nemzeti platform elhagyását bírálta.¹⁴

A mozgalom tagjai 1931-től egyre nyíltabban vállalják szocialista meggyőződésüket. Egyúttal megfigyelhető a Sarló tagjainak belső különválása: egy részük a kommunista párt felé tájékozódott, és az egész mozgalom értelmét az osztályharcos ideológia szolgálatában kezdte látni. Ahogy azt már a fentiekben is említettük, a mozgalom szétzilálódásban kétség kívül komoly jelentősége volt annak, hogy a sarlósok szélsőbaloldali szellemű vezetése – élén Balogh Edgárral – 1931-től kezdve egyre jobban elszigetelődött a polgári erőktől, a politikai pártoktól és mozgalmaktól, s egyre jobban a kommunista szemlélet felé tolódott. A kezdetben jelenlévő ideológiai függetlenséget, majd a tudományos szocializmus utópisztikus gondolatait a gyakorlati marxizmus váltotta fel. A nézeteltérések a munkásmozgalomba olvadt Sarló teljes csődjéhez vezettek. Az 1931-es pozsonyi kongresszuson, ami határkönek számít a csehszlovákiai magyar ifjúság mozgalmanak történetében, már a marxista problematika és frazeológia volt meghatározó. A *Sarló jegyében* című Kongresszusi kiadványuk alcíme is jelzi az elmozdulást: *Az új arcú magyaroktól a szocialistákig*.¹⁵

¹³ A Sarló nevű radikális diákegyesület ismertetése a pozsonyi magyar konzulátustól a magyar külügyminisztériumnak. MNL OL K 63 1930-7/44. 207/pol.

¹⁴ *Gogolák Lajos*: A szlovenszkói magyar ifjúság. Magyar Szemle, 1933. 7.sz. (1933.) 240. Érsekújvár és vidéke. http://izamky.sk/NZONLINE/docs/1933_30.pdf (2014. 08. 20.), *Moravek Endre*: Magyar kultúregyesületek a Felvidéken. Magyar Szemle, 4.sz. (1937.) Érsekújvár és vidéke. http://izamky.sk/NZONLINE/docs/1937_26_1.pdf (2014. 08. 20.) *Steier Lajos*: Levél a csehszlovákiai magyar ifjúságról, 4.sz. (1932.) Magyar Szemle, 1932. Érsekújvár és vidéke. http://izamky.sk/NZONLINE/docs/1932_22_1.pdf (2014. 08. 20.), Vö. *Saad József*: Magyar Szemle, Repertórium és tartalomlelemzés. I-II. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. ELTE Szociológiai Intézet. Budapest. 1989.

¹⁵ A Sarló jegyében, id.m. <http://foruminst.sk/tevekenysegi-korok/konyvek-evkonyvek-folyoirat-kiadasa/a-sarlo-jegyeben-az-ujarcu-magyaroktol-a-magyar-szocialistakig-a-sarlo-1931-iki-pozsonyi-kongresszusanak-vitaanyaga-pozsony-sarlo-orszag-vezetosege-1932/> (2013. 12. 02.)

A Sarló utolsó szakaszában teljes egészében szétesett. A mozgalom háromfelé: jobboldali nacionalista, középutas polgári demokrata és kommunista csoportra bomlott.¹⁶ Ölvedi János kiemeli a csoport mozgalmi baloldali elköteleződéséről, hogy a mozgalom függetlenségét elveszítve már nem képviselhette a csehszlovákiai magyar tömegek „egyetemes” érdekeit.¹⁷

Baloldali „messianizmus” a sarlós biográfiák tükrében

A következőkben a mozgalom három meghatározó személyiségének – Balogh Edgár, Jócsik Lajos és Kovács Endre – életrajzi forrásain keresztül vizsgáljuk a sarlós értelmiségi csoport identitását, annak változásait és változatait az első Csehszlovákiában. Az életrajzi források által a fiatal baloldali generáció fentiekben vázolt ideológiai fejlődésének mélyebb vonatkozásai rajzolódni látnak ki, melyek összefüggenek az első Csehszlovák Köztársaság társadalmi viszonyainak részletesebb vizsgálatával. A Sarló ideológiai fejlődésének, a mozgalom balratolódásának mélyebb bemutatása azért is fontos, hogy rávilágítson annak a megközelítésnek az elhibázottságára, amely gyakran a mozgalom kommunista végkifejlete és felbomlása alapján mond ítéletet az egész mozgalom felett.

Kessler Balogh Edgár a Sarló vezetője és elindítója, egyúttal a mozgalom legmeghatározóbb személyisége volt. A szász felmenőkkel is rendelkező publicista a prágai Német Egyetem etnográfia szakán végezte tanulmányait. Baloldali nézetei nagyban hozzájárultak a mozgalom későbbi balratolódásához, végül pedig feloszlásához. Balogh Edgár személyiségét a szakirodalom gyakran egyoldalúan ítéli meg. Ezért is tartottam fontosnak életrajzi írásának kiemelését és azok mélyebb vizsgálatát. Életrajzi jellegű írásai közül kiemelkednek emlékiratai, visszaemlékezései.¹⁸ Most elsősorban a *Hét próba* c. könyvét vizsgálom, amely 1924-től 1934-ig beszél el a nemzedék történetét.¹⁹ Ezen kívül korabeli levelezései, valamint az általa írt mozgalmi sajtóanyag jelenti a munka további forrásbázisát.²⁰

A másik kiválasztott személy Jócsik Lajos, aki szintén a Sarló vezető csoportjához tartozott. Az érsekújvári származású szociológus és publicista az ifjúsági csoport egyik megalapítója volt, egyúttal a mozgalom által szervezett regös- és szociográfiai vándorlások fő szervezője. A bécsi döntés után Móricz oldalán a Kelet Népe szerkesztőjeként több könyvben értelmezte,

¹⁶ A mozgalom baloldali szárnyához csatlakozott Balogh Edgár, Jócsik Lajos vagy Horváth Ferenc. A jobboldali szárnyhoz sorolható például Brogyányi Kálmán. A középutásokhoz pedig Peéry Rezső vagy Szalatnai Rezső. Erről ld. bővebben: *Cornelius, S. Deborah: In Search of the Nation: The New Generation of Hungarian Youth in Czechoslovakia 1925-1934.* Columbia University Press. Colorado. 1998.

¹⁶ *Ölvedi János: A szlovenszkói új magyar generáció. A Sarlótól a Prohászka-körökig (1935).* Forrás: Magyar Szemle, 5.sz. (1935.) Érsekújvár és vidéke. http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1136:oelvedi-janos-a-szlovenskoi-uj-magyar-generacio-a-sarlotal-a-prohaszka-koeroekig-1935&catid=60:default&Itemid=76 (2013. 12. 05.)

¹⁷ Uo.

¹⁸ Balogh Edgár „Hét próba. Egy nemzedék története 1924-1934”. visszaemlékezése mellett további két emlékiratot írt: „Szolgálatban (1935-1944)” és „Férfimunka (1945-1955)” címmel. *Balogh Edgár: Hét próba. Szolgálatban I. Egy nemzedék története 1924-1934, (töredék).* Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981, (I. kiadás: 1965), *Balogh Edgár: Hét próba. Szolgálatban II. Egy nemzedék története 1935-1944, (töredék).* Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981. (I. kiadás 1978.) 1978, *Balogh Edgár: Férfimunka (1945-1955),* Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986, Az emlékirat műfajáról bővebben ld. *Pomogáts Béla: Az emlékirat stratégiái – Erdélyi emlékiratok a huszadik század második felében.* Helikon Irodalmi Folyóirat. 1.sz. (2007.) http://www.helikon.ro/index.php?m_r=2007 (2014. 03. 21.)

¹⁹ Balogh Edgár. *Hét próba*, i. m.

²⁰ A korabeli levelezésekhez, valamint a felhasznált sajtóanyaghoz a debreceni Déry Múzeum Sarló-gyűjteményben jutottam hozzá.

értékelte a kisebbségi korszak történeti tapasztalatait. Ezekben a biográfiai ihletettségű írásokban saját generációja és a csehszlovákiai kisebbségi korszak történetét egyszerre próbálta tárgyilagosan bemutatni.²¹ A korabeli „visszatért könyvek” egyik legfontosabb visszaemlékezését *Iskola a magyarságra* címmel írta meg.²² A bécsi döntést követően készült lendületes memoárban – melyet elsősorban a munka is vizsgál – saját életének azt az időszakát jeleníti meg, melyet a Trianon utáni első Csehszlovák Köztársaság viszonyai határoztak meg.

Kovács Endre szintén a sarlós generáció képviselői közé tartozott. A pozsonyi egyetemen végezte tanulmányait, majd Pozsonyban és Érsekújváron is tanári állást vállalt. Szépíróként és irodalomkritikusként tevékenykedett, érdeklődése a későbbiek során a történettudomány felé fordult, sok kiváló történeti monográfia szerzője. Kovács Endre élete során több emlékiratot is írt, melyek egyebek között az első Csehszlovák Köztársaság éveire és az új generáció megszerveződésére vonatkoznak. Jelen munkában a *Korszakváltás* c. emlékiratát vizsgáltuk, melyben szintén saját emlékein keresztül jeleníti meg azokat a belső folyamatokat, melyek a leginkább hatással voltak az új nemzedék és a Sarló ideológiai fejlődésére.²³

A csoport megszerveződésének és ideológiai fejlődésvonalának belső motivációira utalnak a fiatal sarlósok életét is meghatározó nehéz szociális körülmények. Az a sok ezer csehszlovákiai magyar családot érintő és a kisebbségi sorssal szorosan összefüggő deklasszálódási folyamat, amely komoly identitásformáló tényezőként jelentkezett a fiatal generáció életében. Jócsik Lajos visszaemlékezésében saját családjának a példáján keresztül jeleníti meg generációjához kapcsolódó társadalmi változások jelentőségét: „*Nekiünk már feladta az idő a társadalmi visszahullás nagy kérdését. Még a háború végén családjaink és a magunk személyes élete abban a központi célkitűzésben kapott értelmet, hogy felemelkedjünk a középosztály boldogabb színvonalára. A kisebbségi élet ránk jövő változásai a középosztályi külsőségek alatt szegény magyarokká, s az nem túlzás, ha azt mondom: proletárokká tettek bennünket.*”²⁴ A családi szocializáció mellett a fiatal generáció életében a következő fontos identitásformáló tényezőt a Csehszlovákiában látogatott iskolák és azok oktató-nevelő munkája jelentette, mely gyakran ellentétben állt a családi neveléssel. Balogh Edgár visszaemlékezésében kiemeli, hogy a világ az iskolai keretek között vált racionálisabbá és itt kezdett elszakadni a feudális romantikától: „*Magamba nyúlok, s megannyiunk bensejét tapogatom. Sok új és okos is volt az*

²¹ Ezek közül kiemelkednek visszaemlékezései: *Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra*. Egy nemzedék élete húsz év kisebbségben. h. n: Nyugat, é. n. (I. kiadás 1939.), *Jócsik Lajos: Idegen igában*. Húsz év cseh uralom alatt. Budapest: Atheneum, 1940. http://www.szmit.sk/files/jocsik_idegen_igaban.pdf. (2014. 03. 22.), *Jócsik Lajos: Hazatérés, tájékozódás*. Pécs, 1942. http://www.szmit.sk/files/jocsik_hazateres-tajekozodas.pdf (2014. 03. 22.)

²² *Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra* i. m.

²³ *Kovács Endre: Korszakváltás*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1981. További emlékirata: *Vihar és Napsütés*. Kovács Endre kiadatlan emlékirataiból (első közlés). Érsekújvár és Vidéke. http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=645:vihar-es-napsuetes-kovacs-endre-kiadatlan-emlekirataibol-els-koezles&catid=56:default&Itemid=73 (2014.08.21.)

²⁴ *Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra* i. m. 23. *Jócsik Lajos: Így éltünk a csehek alatt*. Érsekújvár és vidéke (1939) http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=485:jocsik-lajos-igy-eltuenk-a-csehek-alatt-1939&catid=55:default&Itemid=72 (2014.08.20.)

http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=485:jocsik-lajos-igy-eltuenk-a-csehek-alatt-1939&catid=55:default&Itemid=72 (2014. 08. 20.) Jócsik Lajos történeti esszéinek elemzéséről bővebben ld. *Szarka László: A Trianon utáni magyar nemzetépítés kisebbségi olvasatai Jócsik Lajos történeti esszéinek tükrében*. Limes, 2012. 4. Digitális változata elérhető: *Érsekújvár és vidéke*. http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=2201:szarka-laszlo-a-trianon-utani-magyar-nemzetepites-kisebbségi-olvasatai-jocsik-lajos-toertenet-esszeinek-tuekreben&catid=55:default&Itemid=72 (2014. 08. 20.)

iskolában. Például a lélektan. Ezt már szlovák igazgatónőnk adta elő. Úgy gondolom, itt szereztem először benyomást arról, hogy racionálisabb lett a világ, s a feudális romantikán túl van egy modern, nagyon gyakorlatias polgári élet is.”²⁵

A csehszlovákiai magyar fiatal generációnak korán fel kellett nőnie a rá váró feladatokhoz. A közösségi problémák felé fordulás pedig az ifjúság újszerű „mentalitásának” a részévé vált. Kovács Endre a következőket fogalmazza meg ezzel kapcsolatban: „A korai felnövés, éretté válás magával hozta a társadalom felé fordulást, a közösségi problémák iránti érdeklődést.”²⁶

A nemzetiségi kérdés mellett a szociális problémák irányába való tájékozódás a generáció egyik legfőbb tulajdonságaként jelent meg. A kisebbséget érintő társadalmi problémáknak a sarlóssok baloldali ideológiájának kialakulásában is komoly szerepe volt. Erre enged következtetni Kovács Endre vallomása is „lázdó” magatartásának motivációról: „Ami engem illet, a jólétet jobbára csak regényekből ismertem, ennek következtében számomra az ellenség nem egy jómódú apa s ennek környezete volt, hanem a Rendszer (...) Lázdásom (...) a világ rendező elvét, magát a demiurgoszt hibáztatta minden bajért, szenvedésért. (...) Természetes közelemhez, a munkásokhoz közeledtem. Bennük láttam igazi sorstársaimat, a tőke elleni lázdásukra élénken válaszoltam.”²⁷ A családi háttér és az iskolaévekhez kötődő problémák a szociális, majd a szocialista ideológia felé irányították a gyökereiből kiszakadt fiatal generációt, mely komoly önképző munka által igyekezett felemelni a saját osztályát.

A sarlóssok baloldali elköteleződésének fent említett okai mellett a mozgalom ideológiai „fejlődésének” feltárása tovább árnyalható. A visszaemlékezések mellett a sarlóssok egymás közti korabeli levelezése, valamint a mozgalmi sajtó vizsgálata hozzásegíthet bennünket a kommunista párt irányába menetelő mozgalom identitásfejlődésének a mélyebb megértéséhez. Balogh Edgár 1930-ban megjelent cikke például a masaryki köztársaság demokráciájának korlátaira hívja fel a figyelmet a Sarló ideológiájának balratolódásában. Ezzel együtt arra is rámutatott, hogy a sarlóssok többsége nemcsak felismerte, hanem tudatosan használni is akarta a csehszlovák polgári demokrácia által kínált lehetőségeket, miközben gyorsan szembesült a masaryki köztársasági demokráciájának és kisebbségpolitikájának a korlátaival is.²⁸

A Sarló ideológiájának fejlődési útvonaláról a sajtóanyagok mellett a korabeli levelezésekből is képet kaphatunk. Balogh Edgár 1931-ben Boross Zoltánhoz intézett levele például részletesen kifejti a Sarló fejlődésének útvonalát és annak fázisait. Ezeket – amint az a levélből kiderül – már 1930 év végén felismerte Balogh: „A Sarló érsekújvári vezetői megbeszélése 1930. dec. 26-án a köv. fejlődést tudatosította: A Sarlónak kétszer lett volna alkalmja és lehetősége arra, hogy nagyvonalúan kiépítkezzék. Az orosz történelemből véve a jó szót: szociálrevolúció (...) - eszer-národniki lehetőségei voltak. A gombaszögi etap (1928) egy fajvédő - nemzeti szocialista felsorakozás módját adta (...). Ez a továbbfejlődés okozta az első válságot. Következett a menseviki - lehetőség stádiuma. (...) Ez volt az, amihez mi akkor fejlődni kezdtünk (...). Neveztük radovi érának. (...) Mindenki tudta, hogy túl vagyunk a második radovi stádiumon is. Azonban megértünk egy új, egészségesebb szempontú tényleges megorganizálódásra a

²⁵ Balogh Edgár: Hét próba i. m. 16. Vö: Dobossy László: A Sarló i. m. 110.

²⁶ Kovács Endre: Korszakováltás i. m. 149.

²⁷ Uo. 31.

²⁸ Balogh Edgár: Mít várhat tőlünk az új magyar nemzedék? Nap, 1930. IX. 28. Vö. Uő: Az új magyar intelligencia hivatása. Nap, 1930. febr. 14. Balogh Edgár írásai. Debreceni Déri Múzeum, Sarló-gyűjtemény, DS X. 86. 317. 1-16.

permanens forradalmi szocializmus jegyében.”²⁹ Ez a részletesebb elemzést is megérdemlő felismerés jól mutatja, hogy a fiatalok tisztában voltak az előttük álló népi-narodnyik, történeti feltételeket figyelembe vevő, a fokozatosságot fontosnak tartó „mensevik” alternatívával, illetve a forradalmi-szocialista program előnyeivel, hátrányaival és kihívásaival, várható társadalmi, politikai visszhangjával.

A mozgalom tagjainak ideológiai fejlődése mindenesetre valóban fokozatosan alakult ki. Balogh Edgár visszaemlékezésében jelzi, hogy miközben a mozgalom tagjai kezdetben féltékenyen ügyeltek „ideológiai függetlenségükre”, a kommunizmusban mégis saját, előzetesen megfogalmazott elveiket látták visszaköszönni. Így mintegy megától értetődőnek tekinti a Sarló eljutását a kommunista ideológiához. Lenin írásaival megismerkedve egyúttal a következő felismerést tette: „*Tudományban tükröződik mindaz, amiben mi kisebbségi életünk felismerései közt ösztönösen tapogatóztunk.*”³⁰

Bár Balogh Edgár elkötelezetten kommunista meggyőződésének szerepe alaposabb vizsgálatot igényelne ahhoz, hogy az ő tényleges vezető szerepének az egész mozgalom ideológiai zsákutcába jutását tárgyilagosan és körültekintően elemezni tudjuk. Azt viszont kijelenthetjük, hogy neki és az őt befolyásoló magyar kommunistáknak, köztük például Fábry Zoltánnak döntő szerepe volt a mozgalom balratolódásában.³¹ Erre utal Kovács Endre visszaemlékezésében, aki szerint a Sarlót mindvégig erősen meghatározta Balogh Edgár vezető egyéniségének hatása, amelyet egyenesen „uralkodó” szerepként jellemez. Saját kommunista meggyőződését hangsúlyozva, Balogh Edgár személyiségének hatását meghatározónak tartotta: „*Kommunistának éreztem és vallottam magam. Élményszerű volt a találkozásom Balogh Edgárral, az ő Duna utcai szerény kispolgári otthonukban, mélyen vésődtek belém első beszélgetéseink. Tőle kaptam, mint oly sokan, az első, életre szóló inspirációt*”³²

Baloghnak a Sarló ideológiai fejlődésére gyakorolt hatását igazolják személyes levelei is. ezekből egyértelműen kirajzolódik, hogy 1931 bizonyos fordulópontot jelentett személyes életében is, ez pedig minden bizonnyal összekapcsolható a mozgalom baloldali elköteleződésével: „*1931 számomra a legnagyobb év. Elszakadok a családi lekötöttségtől, független leszek, kész a "tanulmányok"-kal s megkezdhetem végre nyomasztó gátlások, lekötöttségek, műsúly-munkák nélkül azt, amiért élni akarok.*”³³ Egy másik levélben, melyet a később jeles ügyvédi pályát befutott Nagyidai Ernőhöz címzett, szintén utal a magánéletében történt változásokra, melyek az életében jelentkező személyes csalódásokkal is összefüggésbe hozhatóak.³⁴

²⁹ Vö: Balogh Edgár 1929-ben megjelent *Az új nemzedék szava* c. írásával, mely már szintén jelzi, hogy sarlós nemzedék útja a szocializmus irányába halad. „*Az új nemzedék kispolgári ideológia primitivitásával indult el, s a néppel való autoszuggesztív azonosodáson keresztül érkezett el az érzelmi szocializmusig. Míg végre tisztázta a maga reális helyzetét, és megtalálta a maga szociális lelkiismeretét a tudományos szocializmus társadalom szemléletében, valamint a magyarság védelmének és haladásának legteljesebb biztosítékait a szocializmusért folyó világharcban.*” Idézi Turczel Lajos Balogh Edgár következő írása alapján: *Balogh Edgár: Az új nemzedék szava. Új Szó, 3.sz. (1929), Turczel Lajos: Két kor i. m. 74.*

³⁰ *Balogh Edgár: Hét próba i. m. 213.*

³¹ Fábry Zoltán és Balogh Edgár kapcsolatáról ld. uo. 412.

³² *Kovács Endre: Korszakováltás i. m. 61.*

³³ Balogh Edgár bizalmas és mozgalmi fontosságú három levele Boross Zoltához a kassai katonai laktanyában. Levéldokumentáció a Sarló 1930. dec. 26-ai érsekújvári megbeszéléséről és a rezolúcióról. (1930-1931) Debreceni Déry Múzeum, Sarló-gyűjtemény, DSX 86.X. 86.52. 1-3.

³⁴ Balogh Edgár levele Nagyidai Ernőhöz (1930). Uo. DSX 86.639.1-11.

Balogh Edgár levelezése megerősíti azt a tényt, hogy az egyetemi stúdiumok befejezése, a családi körülményei, párkapcsolata és érzelmi világa, ideológiai tájékozódása, sminden más magánéletében történt változás alapvetően befolyásolta a közösségi, mozgalmi szerepvállalásokat, jóllehet a mozgalom ideológiai indoktrinációjában alapvetően fontos szerepe volt a külső társadalmi, politikai tényezőknek (pl. a kommunista pártnak vagy a másik oldalon a magyar követségnek és konzulátusnak) és a velük való kapcsolat-, illetve távolságtartásnak.

A személyes indíttatású motivációk ugyanakkor nem választhatók el a korabeli gazdasági és társadalmi viszonyok változásaitól, hiszen az 1931-ben már Csehszlovákiát is elérő gazdasági válság szintén a szociális problémák megoldását sürgette a csoport tagjai között. Erre Kovács Endre is utal írásában.³⁵ A kommunista párt felé való tájékozódás ugyanakkor a nacionalista eszmék ellenében való fellépés lehetőségét is jelentette a sarlósok baloldali gárdája számára. Ezt a vonatkozást Balogh Edgár emlékiratában gyakran hangoztatja.³⁶

A munkának a fent kiemelt részei világosan szemléltetik az új nemzedék ideológiai fejlődés-vonalának motivációit. Bár az emlékiratokból gyakran az derül ki, hogy a fiatalok – elsősorban Balogh Edgár – saját nézőpontjukból egyfajta kiteljesedésnek tekintették a kommunista ideológiához való eljutásukat, a Sarló zásakutóját jelentette a mozgalom kommunista pártba való beolvadása, ahol annak létezése is megszűnt. Ezek az ellentmondások fellelhetők Balogh Edgár visszaemlékezésében is. Míg az 1933. évben Fábry Zoltánnak írott leveléből az derült ki, hogy a Sarlót ekkorra már csak a CSKP prizmáján keresztül szemlélő Balogh szerint a mozgalom élcsapatként egyfajta átmeneti hivatást töltött be, mely a végső fejlődési fázis elérése következtében automatikusan felszámolódott: *„Ami a Sarlót illeti: nem létezik. (...) A Sarló szellemi élcsapat volt, sohasem egyesület és sohasem tömegmozgalom. Mint élcsapat: felvetette egy különös, ellentéteken átmenő fejlődés során a regionális problémakálát, és eljutván a marxizmushoz, a munkásmozgalomban teljes belső szükségből likvidálta magát.”*³⁷

Visszaemlékezésében viszont arra is utal, hogy a párt bizonyos formában egyúttal a mozgalom kontinuitását is garantálta. A Sarló hagyományai továbbra is fontosak maradtak, ezáltal a mozgalom valamilyen formában való továbbélése jelent meg: *„Félreértés. Egyáltalán nem a Sarló temetéséről volt szó, hanem ellenkezőleg: új nemzeti forradalmi mozgalom elindításról a Sarló örökségének – többek között bukása tanulságainak felhasználásával.”*³⁸ Ez azonban korántsem azonosítható a korábbi mozgalommal, melynek felbomlásában elsősorban az ideológiai ellentétek játszottak közre. A rövid életű Sarló mozgalom ideológiai képlékenysége és a kommunista pártba olvadása mellett elvitathatatlan a mozgalom hatása a csehszlovákiai magyarság első éveinek az időszakában. A rövid ideig létező mozgalom egyik legfontosabb eredményét a Jócsik által is hangsúlyozott, fiatal értelmiségi csoport ideológiai megítélésének egyoldalúságával szemben annak többletteljesítménye, a „magyarságtöbbletet” és a produktív, „kooperatív közép-európaiság” lehetőségeinek kiemelése jelentette, melyet egy olyan időszakban vállalt fel a mozgalom, mely a csehszlovákiai magyarság életében a nemzeti, sérelmi irányvonal mellett a fiatal generáció útkeresésének újszerű módozatait hozta létre: Ahogy Jócsik Lajos írja: *„Kisebbségi helyzetünk első órájától az utolsóig arra törekedtünk, hogy kialakítsunk valamiféle magasabb szellemi magatartást az ellentétes partok között. Feladatunk*

³⁵ Kovács Endre: *Korszakváltás* i. m. 167.

³⁶ Balogh Edgár: *Hét próba* i. m. 370-386.

³⁷ Balogh Edgár: *Hét próba* i. m. 396.

³⁸ Uo. 409.

valamit a magunk történelmi és közösségi szemléletéből és ennek fejében azt követeltük, hogy a többség szellemisége is így cselekedjék. Egy magasabb, európaibb magatartás kialakítása lebegett a szemünk előtt, amely minden közép-európai kis nép számára megnyugvást ad.”³⁹

SUMMARY

Self-definition attempts of the Hungarian intellectual groups in the First Czechoslovak Republic Sarló (Sickle) as a leftist intellectual alternative

In this study we examine the Hungarian intellectual generation living in Czechoslovakia between the World Wars. The most important Hungarian elite movement was the left oriented Sarló (Sickle) (1925-1932) in the First Republic. Besides the presentation of the organization this paper examines the ideological improvement as well. It presents the deeper correlations of the formation of this movement through the biographies of selected members who belonged to the “new-faced” generation. They opposed to the older generation, the “fathers”, and considered their dominant life experiences as a whole new opportunities. The ideological progression of the Sarló group is related to political, economic and social changes in Czechoslovakia during the interwar period. Besides the understanding of these deep changes in the movement the biographies have also an important role in emphasizing the contribution of the “new-faced” generation to the nation-building processes of the minorities in Czechoslovakia.

³⁹ Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra i. m. 166.

Martin Zückert

Mezi národní ideou a multietnickou realitou – Úvahy o meziválečném Československu

„Ani ráj, ani peklo“¹ – těmito slovy popsal Johann Wolfgang Brügel v roce 1967 nacionálně-politické poměry v první Československé republice. Jeho kniha „Češi a Němci 1918-1938“, která vyšla v roce 2006 také v českém překladu,² byla jednou z prvních velkých analýz tohoto tématu. Brügel pracoval do roku 1938 jako tajemník pro Ludwiga Czecha, předsedu Německé sociálně demokratické strany dělnické v Československu, po té emigroval do Anglie a tam působil pro československou exilovou vládu. Po svém návratu do Prahy v roce 1945 musel z politických důvodů zemi znovu opustit. V následujících letech sepsal vícero studií k moderním dějinám.³ Ačkoliv byl „očitý svědek událostí“ přesvědčují jeho studie profesionálním nadhledem.

„Ani peklo, ani ráj“ – necelé půlstoletí později se musíme položit otázku, kam se posunulo bádání o národnostní politice první republiky, jakých nových poznatků bylo dosaženo – a jaké nové teoretické metody by mohly přispět k novým výsledkům.

Od sedmdesátých let minulého století uspořádala vědecká instituce Collegium Carolinum celou řadu konferencí, kde se diskutovalo o politickém, hospodářském, sociálním a kulturním vývoji Československa. To bylo přitom vnímáno jako „multinacionální a stranicko-pluralitní stát“⁴. Takové těžiště zájmu bylo možná reflexem, nebo možností, jak se vyhnout tehdy v Německu politicky polarizujícím tématům Mnichovské dohody, německého národního socialismu a vyhnání sudetských Němců z Československa.

Ale byl to také pokus porozumět kontexty: Na jedné straně první republika jako místo programatického počátku, ale na druhé také jako místo paradigmatu, místo možné diskuse o problematice meziválečné Evropy.

V těžkých podmínkách před rokem 1989, ale především potom publikovali čeští a slovenští historici mnohé významné studie k dějinám multietnické a multikonfesní první Československé republiky.⁵ K tomu nutno připočítat analýzy německých, britských a amerických historiků.⁶ Náš obrázek o Československu se stal díky tomuto bádání velmi rozmanitý. Odvrženy

¹ BRÜGEL, Johann Wolfgang. Tschechen und Deutsche 1918-1938. München: Nymphenburger Verlagshandlung, 1967, s. 541. ISBN neuvedeno.

² BRÜGEL, Johann Wolfgang. Češi a Němci 1918-1938. Praha: Academia, 2006. ISBN 978-80-200-1440-3.

³ PREČAN, Vilém. Život a dílo Johanna Wolfganga Brügela. In NESHODOVÁ, Soňa – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – PREČAN, Vilém (eds.). In memoriam Johann Wolfgang Brügel. Sborník z konference věnované Johannu Wolfgangu Brügelovi, která se uskutečnila v Hustopečích, jeho rodném městě, dne září 2006. Hustopeče: Město Hustopeče 2007. S. 13-55. ISBN 978-80-86103-98-3.

⁴ Srov. například: BOSL, Karl (ed.). Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24.-27. November 1977 und vom 20.-23. April 1978. München u.a.: Oldenbourg, 1979, 579 s. ISBN 978-3-486-49181-4.

⁵ Srov. NĚMEČEK, Jan (ed.). Reflexe dějin Československa 1918-1948 v historiografii na počátku 3. Tisíciletí. Praha: Historický ústav 2008. 258 s. ISBN 978-80-7286-132-3.

⁶ Jenom některé příklady: BOYER, Christoph. Nationale Kontrahenten oder Partner?: Studien zu den Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen in der Wirtschaft der CSR (1918-1938). München: Oldenbourg 1999. 441 s. ISBN 3-486-56237-1. KUČERA, Jaroslav. Minderheit im Nationalstaat: Die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918 – 1938. München: Oldenbourg, 1999. 328 S.

byly jednostranné kritické výklady stejně jako výhradně pozitivní velebení státního modelu. Co je ovšem úkolem pro budoucí výzkum?

Mnohé studie k otázkám národnostní politiky a jejich následků pro soužití různých skupin v Československu se zabývají příliš málo koncepčními základy státu. Dále často chybí pohled na perspektivy, které vyvíjely a utvářely během dvacátých a třicátých let tehdejší generace. Tyto perspektivy musí být sledovány v kontextu všedních zkušeností získaných v dané době. Například bychom mohli uvést dva často citované výroky Tomáše Garrigue Masaryka. Na základě těchto výpovědí bych se nyní chtěl zamyslet nad dějinami první Československé republiky.

14. prosince 1935 se Masaryk ve svém posledním projevu jako odstupující prezident vyjádřil ke vzniku a vývoji Československa. Odvolává se na řeckého historika Thukydida tvrdil, že státy se udržují těmi ideály, ze kterých povstaly.⁷ Pro něho to byla představa ideálu humanity, demokracie, ale také jednoty Čechů a Slováků v národním státě.

Stát, jeho zákony a jeho organizace se kontinuálně mění, což je podmíněno duchem doby, vnitřními i zahraničními změnami. Přesto však určují zkušenosti a podmínky získané v době vzniku státu další strukturu a obsahové zaměření státní ideje a její uskutečňování ve státních institucích. Tímto způsobem může být posuzována koncepce národního státu jako formující element dalšího vývoje Československa. Tato koncepce měla konkrétní důsledky i přes mnohá rétorická vyjádření Masaryka a jiných českých politiků, v nichž po roce 1918 zmiňovali roli Němců, Maďarů a dalších etnických skupin v republice. Představy českého národního hnutí stejně jako koncept československého národa byly vytvořeny již před rokem 1918. Koncentrují se na vlastní národ, na vymezení se vůči ostatním národům a na realizování vlastního státu. V této fázi formování národa nehrají úvahy o společném soužití s jinými národnostmi v jednom státním celku nebo o právech menšin vůbec žádnou roli. Rozhodující se stává ta fáze národního hnutí, kterou historik Siegfried Weichlein označil jako přechodem mezi „fází formování“ a „fází režimu“.⁸ V tomto okamžiku je třeba bádát, jak národní hnutí reaguje, když narazí na odlišnou politickou realitu; v případě Československa je touto realitou multietnické složení obyvatelstva českých zemí, Slovenska a Podkarpatské Rusi. Každodenně musí státní úřady něco řídit a rozhodovat, co se v uplynulých koncepcích buď vůbec neřešilo, anebo hrálo jen podřadnou roli. Počinání národního hnutí po vzniku státu může být označeno ja-

ISBN 3-486-56381-5. KOELTZSCH, Ines. *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918-1938)*. München: Oldenbourg 2012, 430 s. ISBN 978-3-486-71241-4. SCHULZE WESSEL, Martin (ed.). *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. München: Oldenbourg 2004. 207 s. ISBN 3-486-57587-2. ZAHRA, Tara. *Kidnapped souls. National indifference and the battle for children in the Bohemian Lands, 1900-1948*. Ithaca [u.a.]: Cornell Univ. Press 2008. 279 s. ISBN 978-0-8014-4628-3. CORNWALL, Mark – EVANS, R.J.W. *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe 1918-1948*. Oxford: University Press 2007, 258 s. ISBN 978-0-19-726391-4.

⁷ KLEPETAŘ, Harry. *Seit 1918... Eine Geschichte der Tschechoslowakischen Republik*. Mährisch-Osttau: Kittl 1937. ISBN neuvedeno. Srov.: LOEWENSTEIN, Bedřich. *Weltkrieg und Staatskonzeption. „Das Neue Europa“ oder „Die letzten Tage der Menschheit“?*. In LEMBERG, Hans/ HEUMOS, Peter (eds.). *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa*. München: Oldenbourg 1993, s. 13-31, tady s. 13. ISBN 978-3-486-55968-2.

⁸ WEICHLEIN, Siegfried. *Nationalismus als Theorie sozialer Ordnung*. In MERGEL, Thomas – WELSKOPP, Thomas (eds.). *Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft. Beiträge zur Theoriedebatte*. München: Beck, 1997, s. 171-200, tady s. 197. ISBN 3406420117.

ko „státní“ nebo „gouvernementální nacionalismus“.⁹ Tento nacionalismus se může obrátit buď k agresivním zahraničněpolitickým cílům, nebo se věnuje vnitřním problémům: v druhém případě takový nacionalismus se zaměřuje na to, co je posuzováno jako „cizí“, protinárodní ve vlastním státě. Otázkou tedy zůstává, jak se stát vyrovná s protikladem mezi státní myšlenkou a multinacionální realitou. Podle Rogerse Brubakera jsou státy jako Rumunsko, Polsko nebo Československo po roce 1918 „nacionalizující“ národní státy. Jejich snahou je odstraňovat národnostní rozdíly. To je možné buď asimilací obyvatel jiné národnosti, nebo dokonce vypuzením těchto obyvatel. Lepším a umírněným řešením je pokus, národnostní různost stabilizovat tím, že se stát věnuje všem obyvatelům nezávisle na jejich národní příslušnosti a má snahu ze všech obyvatel vytvořit loajální státní občany.¹⁰ Pro výzkum československé národnostní politiky to znamená posun problematiky, není třeba se ptát, zda tato politika byla „nacionalizující“, ale spíše jak tato politika „nacionalizovala“. Tento přístup pomáhá analyzovat motivy, které se skrývají za konkrétními opatřeními vztahujícím se k důležitým otázkám: jak zachází stát s německými a maďarskými státními zaměstnanci, jaká je jeho politika vůči školství nebo v oblasti hospodářství. Ačkoliv existovaly v praxi mnohé přesahy, určitě pomáhá kategoricky rozlišovat mezi nacionálně motivovanou politikou a opatřeními pro zajištění nebo zlepšení fungování státu. Stát je pak nejen konfrontován s národnostní menšinou, ale střetává se také s politickými stranami a národními organizacemi. Avšak ani pro národní zájmové skupiny nekončí jejich aktivity po založení národního státu, ale, posuzováno jejich ideálem, se tyto snaží o permanentní národní revoluci. Tím se dostávají, a ne právě zřídka, do konfliktu s kompromisní reálnou politikou státu. V mé práci o národnostní politice v československé armádě jsem právě tuto konstelaci zkoumal.¹¹ Přidám tedy dva konkrétní příklady, jeden z jižních Čech a jeden ze severní Moravy: V roce 1924 požádala Národní Jednota Pošumavská v Prachaticích o zřízení kasáren ve Volarech. Motivací pro žádost Národní Jednoty bylo posílení české menšiny v pohraničí. Okresní správa v Prachaticích podpořila tuto žádost s poukazem na iredentistické snahy německého obyvatelstva na Šumavě. Armáda však žádost nakonec zamítla, protože právě v této době se snažila zamezit tříštění svých sil a tudíž zavírala malá kasárna.¹² V Šumperku byla armáda vyzvána, aby místo Rusínů, Maďarů a „národně neprobuzených Slováků“ byli do kraje jako vojáci a důstojníci povoláni jen národně uvědomělí Češi. A i tento požadavek narušil bezprostředně plány na fungování armády.¹³ V mnoha případech ohledně státních opatření je nutno se ptát, zda odpovědní činitelé mohli dostatečně rozlišovat mezi organizačními nezbytnostmi, situací multinacionální společnosti a představou „státotvorného národa“ Čechoslováků.

Konfliktní situace meziválečného Československa jsou často vysvětlovány česko-německým nebo (česko-)slovensko-maďarským antagonizmem. Když tedy budeme analyzovat aktivity

⁹ BREUILLY, John. *Nationalismus und moderner Staat. Deutschland und Europa*. Köln: SH-Verlag, 1999, s. 22f. ISBN 3894980605.

¹⁰ BRUBAKER, Rogers. *Nationalism reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Univ. Press 1996. S. 83-86 und 98. ISBN 0521576490.

¹¹ ZÜCKERT, Martin. *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität. Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918-1938*. München: Oldenbourg 2006, 354 s. ISBN 978-3-944396-49-1. Srov. také ZÜCKERT, Martin. *Vojáci republiky? K národnostní politice československé armády*. In RAK, Jiří – Veselý, Martin (eds.). *Armáda a společnost v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií 2004, s. 160-167. ISBN 80-7044-560-2.

¹² ZÜCKERT, *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität*, ref. 11, s. 204.

¹³ ZÜCKERT, *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität*, ref. 11, s. 204-205.

státu pohybujících se na rozhraní mezi nacionalistickými vlivy a úvahami o fungování státní agendy, dokážeme mnohem lépe pochopit pozadí československé národnostní politiky. K tomu je ovšem nutné, abychom státní politiku posuzovali v celkovém kontextu, popřípadě porovnávající jednotlivé případy. Mnoho studií se pokouší problematiku soužití národů v Československu vysvětlovat pouze na příkladě německé otázky v českých zemích nebo Maďarů na jižním Slovensku. Z mého pohledu však toto znemožňuje zaměřit pohled na celkový koncept národního státu a na důsledky jeho realizace po roce 1918. Samozřejmě nemohou všechny studie zkoumat národnostní politiku mezi Chebem a Užhorodem. Důležité však je, aby se i autoři regionálních studií ve svých analýzách zabývali konceptem a realitou československého národního státu, anebo se pustili do srovnávacích studií. Oproti tomu zůstává otázkou, jak reagovalo na národní koncepci republiky obyvatelstvo, které se nepovažovalo k etnicky definovanému státnímu národu. Také zde by mohlo pomoci srovnání, které provedl na příkladě německých a maďarských „aktivistů“ v Československu Attila Simon.¹⁴

Závěrem bych chtěl zmínit ještě druhý výrok prezidenta Tomáše Masaryka. O perspektivách státu předpovídal, že k úplnému zajištění existence státu je potřeba ještě třiceti let.¹⁵ Jak známo nebyl tento čas Československu již souzen. Tato tehdejší perspektiva však pomáhá při oceňování národnostní politiky státu. Pokud posuzujeme Československo na základě jeho struktury a jeho šancí na další vývoj, a ne z pozice jeho konce zaviněného nacistickou agresí, otevřou se nečekaně nové perspektivy bádání. Nepružný koncept národního státu by byl jistě problematický i v podmínkách mírového zahraničněpolitického vývoje. Tento koncept zohledňoval pouze Čechy a Slováky, znemožňoval důležitá politicko-symbolická opatření, která by mohla vést k prohlubování integrace Němců a Maďarů. Strukturálně zůstali národními menšinami. Avšak na druhé straně se často podceňuje stabilizační síla každodennosti. Integrativně mohl působit nejen formující vliv státních institucí, ale i šance pro hospodářský růst nebo dokonce výsledky malých politických krůčků.

Vraťme se však zpět k naší počáteční otázce: zásadní hodnocení učiněné Johannem Wolfgangem Brügelem zůstane i nadále aktuální, i když i v budoucnosti bude stále zapotřebí dokreslovat obraz multietnického Československa. To se týká například důsledků státní reality na všední den obyvatel. Především je však důležité, aby v konkrétních detailních studiích byla více než dnes integrována analýza národního konceptu a jeho realizace v praxi.

Přeloženo: Mirek Němec

¹⁴ SIMON, Attila. Parallelen und Differenzen. Der Aktivismus der Ungarn in der Slowakei zwischen den beiden Weltkriegen im Spiegel der Sudetendeutschen. In *Bohemia*, 2014, roč. 54, č. 2, s. **XX-XX**. ISSN 0523-8587.

¹⁵ ALEXANDER, Manfred. Leistungen und Gefährdungen der Demokratie in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. In *Bohemia*, 1986, roč. 27, č. 1, s. 72-87, tady s. 84. ISSN 0523-8587.

SUMMARY

Between National Idea and Multi-Ethnic Reality.

Considerations about Interwar Czechoslovakia

From the outset, the First Czechoslovak Republic had to reconcile the idea of a nation state and the reality of ethnical and confessional diversity. Relying on theoretical concepts of nationalism (for example “Governmental nationalism”, Rogers Brubaker), the article examines the consequences of adopting the principle of nation state. For the republic it was important how its institutions dealt with the national demands and the conditions in everyday life. The author discusses this constellation in relation to political ideas, presented by the first president Tomáš Garrigue Masaryk. Besides some examples the article presents considerations how best to further examine the correlation between the political idea of the state and its everyday politics. In that context the author suggests more comparative studies that assess the Czech-(Sudeten) German-constellation versus the Slovak-Magyar-constellation.

Bencsik Péter

Magyar kisebbségi érdekérvényesítés a prágai Nemzetgyűlésben a húszas években

Csehszlovákia megalakulásakor a forradalmi Nemzetgyűlésben nem vettek részt kisebbségi képviselők. A lassan kialakuló magyar politikai élet szereplői hosszasan viták után, Budapest jelzésére döntöttek úgy, hogy részt vesznek az 1920-as választásokon és kísérletet tesznek a szlovenszkói magyarság érdekeinek védelmére a prágai Nemzetgyűlésben. Előadásomban arra keresem a választ, hogy a Képviselőház magyar nemzetiségű tagjai milyen ügyekben léptek fel, mennyire aktívan vettek részt a parlamenti munkában, mennyire használták ki az anyanyelvi felszólalás lehetőségét, hogyan éltek az interpellálás lehetőségével. Terjedelmi okokból most csak az első parlamenti ciklus képviselőházára fordítok figyelmet.

Röviden szeretnék kitérni a téma eddigi szakirodalmi feldolgozására. A két világháború közötti csehszlovákiai magyar politikai élet alapvető vonásait már feltárták a kutatók. Különösen alaposan vizsgálták az államfordulat időszakát (1918–20), illetve a szintén sorsfordító 1938-as évet. A két fordulat közötti konszolidáltabb időszakon belül a történészek eleinte elsősorban a választásokon legtöbb szavazatot kapó, s a Budapest által is szinte kizárólagosan támogatott jobboldali ellenzéki pártokra, a Kisgazdapártra (KGP) és az Országos Keresztényszocialista Pártra (OKP) fordították figyelmüket. Ezért a szlovákiai magyar kisebbségi politizálásra is hatással volt a magyar kormányzat magyarságpolitikája. Az utóbbi években azonban megkezdődött meg a csehszlovákiai magyar szociáldemokrata és aktivista mozgalmak történetének feltárása is.¹ De a jobboldali ellenzéki pártok tevékenységét is eddig inkább szlovákiai súlyponttal vizsgálták, a prágai Nemzetgyűlésben játszott szerepükre kisebb figyelem hárult.² Mindazonáltal az eddigi munkák is kitértek, legalább röviden, a magyar képviselők prágai parlamenti munkájára. Popély Gyula egy rövid fejezetben tárgyalja a magyar képviselők 1920–21-es felszólalásait és egyik legnagyobb hatású interpellációjukat. Ebben elsősorban a magyarelleses fellépések elleni tiltakozásokat emeli ki a szerző, tehát tipikusan az ún. sérelmi

¹ Az államfordulatra vonatkozó legfontosabb munkák: *Popély Gyula*: Felvidék 1914–1920. Magyar Napló, Bp., 2010.; *Gyönyör József*: Határok születtek. A csehszlovák állam megalakulása és első törvénye. Madách, Pozsony, 1992.; *Uő*: Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gyarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevele és annak sorsa. Madách, Pozsony, 1993.; *Filep Tamás Gusztáv*: Főhatalomváltás Pozsonyban, 1918–1920. Események, történések egy hírlap közleményeinek tükrében. Kalligram, Pozsony, 2010. Az 1938-as év történéseinek legalapvetőbb feldolgozása: *Simon Attila*: Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2011. Az 1920–1938 közötti korszakról: *Popély Gyula*: Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban, 1918–1925. Kalligram, Pozsony, 1995.; *Angyal Béla*: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből, 1918–1938. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Galánta–Dunaszerdahely, 2002.; *Angyal Béla*: Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez, 1919–1936. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. A budapesti kormány magyarság politikájának legjobb összefoglalása: *Bárdi Nándor*: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. Pro-Print, Csíkszereda, 2013. 237–320. A csehszlovákiai szociáldemokrata és aktivista mozgalmakkal kapcsolatban: *Simon Attila*: A magyar szociáldemokrácia útkeresése a húszas évek Csehszlovákiájában. Múltunk 58. (2013: 1. sz.) 36–64.; *Simon Attila*: Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja–Komárom, 2013.

² Jellemző, hogy Angyal Béla fent idézett dokumentum válogatása sem tartalmazza egyetlen prágai Nemzetgyűlési felszólalás vagy interpelláció szövegét sem. Vö. *Angyal B.*: Dokumentumok, i.m.

politikával foglalkozik, emellett viszonylag részletesen mutatja be a trianoni békeszerződés prágai megtárgyalását. A későbbi évek magyar nézőpontú prágai nemzetgyűlési vitáit – Simon Attila tanulmányain kívül – szinte csak a Rothermere-akcióval kapcsolatban idézik a történészek.³ Mindez annak ellenére, hogy Angyal Béla helyesen megállapította, hogy a magyar „politikai munka súlypontja azonban egyre inkább áthelyeződött Prágába, a fővárosba”.⁴ A Magyar Nemzeti Levéltárban Országos Levéltárában átnéztem a Csehszlovákiával és az ottani magyar kisebbséggel kapcsolatos iratokat. Ezek a prágai parlamenti munkára vonatkozó feljegyzéseket, jelentéseket nem, illetve csak alig tartalmaznak, de érdekes adalékokkal szolgálnak a – kizárólagosan a jobboldali ellenzéki – magyar pártok és Budapest közötti kapcsolatokról.

Vizsgálatom célja a fentiek alapján az, hogy a képviselők prágai munkáját, aktivitását elemezsem, mégpedig a különböző politikai csoportok, pártok működését – részben statisztikai módszerekkel – egymással összehasonlítva. Arra a kérdésre is választ keresek, hogy a sérelmi–ellenzéki–revíziós politika mellett tapasztalható-e más, például szakpolitikai, nemzet(rész)építő, netán aktivista magatartás is.

Az 1920-as választások eredményeként tíz magyar képviselő szerzett mandátumot, bár ekkor Kárpátalja területén elmaradt a szavazás. Közülük legtöbben az OKP listáján jutottak be: Jabloniczky János, Körmendy-Ékes Lajos, Lelley Jenő, Szent-Ivány József és Tobler János. Ketten közülük (Jabloniczky és Tobler) bár magyar érzelműek voltak, de anyanyelvük német volt. Előbbi a párt német tagozatának vezetője volt, a Nemzetgyűlésben pedig mindketten mindig németül szólaltak fel. Az OKP listán a képviselőházba bejutott Szent-Ivány ténylegesen a Kisgazdapárt vezére volt, s a későbbiekben e pártot is erősítette. A pártnak saját jogon Prágába került képviselője is volt Füssy Kálmán személyében. (Ennek ellenére 1922 júniusáig mindketten az OKP klubjához tartoztak a parlamentben.) A Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt (CSSZDMP⁵) listáján két magyar kapott mandátumot: Borovszky Géza és Surányi Lajos, míg egy Magyar–Német Szociáldemokrata Párt (MNSZDP) is bejutott a Nemzetgyűlésbe. Ennek négy képviselője közül kettő volt magyar: Földessy József és Nagy Gyula, ugyanakkor a párt másik két képviselője, Paul Wittich és Samu (Samuel) Mayer is azon pozsonyi németek közé tartozott, akik jól beszéltek magyarul és a magyar nemzeteszmé hívei voltak.⁶ A továbbiakban ennek ellenére Wittich és Mayer szerepével nem foglalkozom behatóan, míg Jabloniczky működésével igen.

A magyar képviselők köre a parlamenti ciklus során jelentősen átalakult. Tobler, Surányi és Nagy nem tudta kitölteni mandátumát, mert „rendezetlen állampolgárságukra” való hivatkozással 1921-ben (Nagy esetében 1923-ban) megfosztották őket képviselői megbízatásuktól is. Egyedül Tobler helyére került magyar nemzetiségű személy Palkovich Viktor személyében.

³ Popély Gy.: Ellenszélben i. m. 86–95.; Bencsik Gábor: Igazságot Magyarországnak. Lord Rothermere és a magyar revízió. Bp., é. n. [2002.] 71., 79–80.; Michela, Miroslav: A Rothermere-akció visszhangja Csehszlovákiában 1927–1928-ban. Századok 138. (2005) 1501–1502. és 1511.

⁴ Angyal B.: Érdekvédelem, 93. Angyal azonban feltehetően inkább a Prágai Magyar Hírlapra gondolt állítása megfogalmazásakor, mint a Nemzetgyűlésre.

⁵ Csehül: Československá sociálně-demokratická strana dělnická.

⁶ Simon A.: A magyar szociáldemokrácia útkeresése i. m. 42. A magyar–német párt elsősorban a pozsonyi szociáldemokratákból jött létre, míg a csehszlovák pártba bekapcsolódó magyar baloldali politikusok bázisa Kassa volt. Uo. 48–50.

Végül 1924-ben a kárpátaljai pótválasztás során Korláth Endre (Őslakosság Autonómja⁷), és a Csehszlovák Kommunista Pártot (CSKP) erősítő Gáti József is mandátumot szerzett. A szociáldemokrata képviselők körében belső mozgásra is sor került: Nagy Gyula 1921-ben a magyar–német pártból a csehszlovák párt balszárnyának klubjába (a kommunistákhoz) igazolt át, 1922-ben pedig Borovszky a CSSZDMP-ből kiválva csatlakozott a magyar–német szociáldemokraták klubjához.⁸ A magyar–német párt ekkor már nem is létezett, mivel már 1920-ban a balszárny kiválása után szétesett. Ennek ellenére az egykori párt klubja a Nemzetgyűlésben megmaradt,⁹ bár Wittich 1924-ben a szudétanémet szociáldemokrata klubba lépett át.

A javaslatok, felszólalások, interpellációk, kérdések száma

A képviselők munkájában – így a kisebbségi érdekvédelemben is – a következő lehetőségek álltak rendelkezésre: önálló (törvény)javaslatok, vitákban való felszólalások, interpellációk és kérdések. Az interpellációk és kérdések elkülönítését a tárgyalási rend, vagyis a házszabály¹⁰ határozta meg. A kettő közötti különbség a húszas évek Csehszlovákiájában elsősorban a rájuk adott válasz módjában állt, hiszen mindkettőt írásban kellett beadni. Kérdést bármelyik képviselő intézhetett a kormányhoz vagy annak valamely tagjához, s erre a megkérdezett miniszter válaszolhatott, akár szóban, akár írásban, de ez nem volt kötelező számára. Interpellációnak az olyan kérdést tekintették, amit legalább további húsz képviselő aláírt, s erre az érintett miniszternek két hónapon belül válaszolnia kellett. Különbség volt az is, hogy a kérdéseket nem iktatták az Irományok (*tisky*) közé, valamint kérdést a házelnökhöz és a bizottságok elnökeihez is lehetett intézni.¹¹

A magyar képviselők nevéhez viszonylag kevés felszólalás köthető. Az 1920–25 közötti öt éves ciklus idején a képviselőházban összesen 83 alkalommal szólaltak fel. A legtöbb felszólalás Füssy Kálmán nevéhez fűződik, ő összesen 12 alkalommal kapott szót. Nem sokkal marad el azonban tőle Körmeny-Ékes Lajos és Borovszky Géza, akik 11–11 alkalommal szólaltak hozzá a vitákhoz. Önálló javaslattal még ritkábban álltak elő a prágai törvényhozásban a magyar képviselők; öt év alatt mindössze 13 ilyen javaslat született. Vélhetően az tartotta vissza őket a nagyobb aktivitástól, hogy sem az önálló javaslataiktól, sem a hozzászólásaiktól nem remélhettek jelentős eredményt; ehhez a magyar honatyák száma túlságosan alacsony is volt.

Sokkal nagyobb volt a jelentősége az interpellációknak és a kérdéseknek. A magyarok a ciklus során 232 interpellációt és 414 kérdést intéztek a hatóságokhoz. A legaktívabb e téren Körmeny-Ékes Lajos volt, aki 65 interpellációjával és 219 kérdésével mindkét téren az első helyet foglalja el. Interpellációk terén Lelley Jenő is alig maradt el tőle (63 db), s bár kérdések terén is ő volt a második legaktívabb, de elmaradása ott már tetemes volt (129 kérdést tett fel). A legpasszívabb magyar a parlamenti munka során Tobler János volt (1 felszólalás, 2 inter-

⁷ Mivel e párt egyedüli reprezentánsaként került a Nemzetgyűlésbe, a parlamentben politikai klubon kívüli képviselő lett. Bár nem csatlakozott egyik magyar ellenzéki párt klubjához sem, velük szorosan együttműködött.

⁸ A képviselők listája, klubok közötti váltása, mandátumtól való megfosztása kérdésében a cseh parlament honlapján található adatbázis ad eligazítást: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/rejstrik/jmenny/index.htm>. Letöltés ideje itt és e honlap további oldalai esetében is: 2014. márc.–ápr. Popély szerint Surányi is átlépett a CSKP-ba, de a prágai parlament adatbázisa erre utaló adatot nem tartalmaz. Popély Gy.: Ellenzélben i. m. 94.

⁹ Simon A.: A magyar szociáldemokrácia útkeresése i. m. 52–54.

¹⁰ 1920. évi 325. tv. Sbirka zákonů a nařízení státu Československého, 1920/LXI. (10. května 1920) 745–759.

¹¹ Uo. 756–757. (67–70. §§)

pelláció, 1 kérdés); időarányosan azonban ő is aktívabb volt a teljes ciklusban képviselőként ténykedő Földessy Józsefnél, aki öt év alatt is csak 5 felszólalással, 3 interpellációval és 1 kérdéssel hívta fel magára a figyelmet (önálló javaslata egyiküknek sem volt).

A magyar képviselőknek eredetileg 60%-a tartozott a jobboldali, 40%-a a szociáldemokrata csoportba. A jobboldal túlsúlya később nőtt ugyan Surányi Lajos, majd Nagy Gyula mandátumtól való megfosztása után, s ezen a kárpátaljai pótválasztás is csak alig módosított. 1924 elején mindenestre a magyar képviselők alig negyede volt baloldali, s az év végén is csak 30%-uk. A magyarok törvényhozásbeli aktivitásának belső arányai azonban ennél is nagyobb különbségeket mutatnak. A keresztényszocialisták és a kisgazdák által alkotott jobboldali blokk sokkal nagyobb aktivitást fejtett ki. Ezt igazolják az alábbi adatok is: a magyar javaslatok alig 14,3%-a, az interpellációk 19%-a, a kérdéseknek pedig mindössze az 1,2%-a fűződött a szociáldemokrata–kommunista oldalhoz, akik leginkább még a felszólalások terén teljesítettek jobban: ott elérték a magyar felszólalások számának egyharmadát.

1. táblázat. A magyar képviselők aktivitása a prágai képviselőházban, 1920–1925. Forrás: saját összeállítás.

	javaslat	felszólalás	interpelláció	ebből megválaszolt		kérdés	összes
				db	%		
Jabloniczky János	1	4	18	12	66,7	4	27
Körmendy-Ékes Lajos	0	11	65	41	63,1	219	295
Lelley Jenő	3	8	63	43	68,3	129	203
Tobler János	0	1	2	2	100	1	4
Palkovich Viktor	0	4	9	6	66,7	2	15
Korláth Endre	0,5*	7	6	5	83,3	14	28
Füßy Kálmán	2,5*	12	9	8	88,9	23	47
Szent-Ivány József	4	8	16	12	75	17	45
jobboldal összesen	11	55	188	129	68,6	409	664
Surányi Lajos	1	6	15	10	66,7	1	23
Borovszky Géza	0	11	12	7	58,3	1	24
Földessy József	0	5	3	3	100	1	9
Nagy Gyula	0	2	8	4	50	2	12
Gáti József	1	4	5	1	20	0	10
baloldal összesen	2	28	43	25	59,1	5	79
mindösszesen	13	83	231	154	66,8	414	742

* Közös javaslat esetén (pl. Füßy és Korláth esetében) tört szám is lehetséges.

A felszólalások, interpellációk nyelve

A képviselőház házszabálya a következőképpen szabályozta a nyelvhasználati jogokat. A házszabály 49. § (2) bekezdése szerint: „A képviselők megnyilvánulásaira csehszlovák nyelven kerül sor. A német, orosz (kisorosz), magyar vagy lengyel nemzetiségű képviselők használhatják saját nemzetiségük nyelvét, amennyiben nem kívánják használni a csehszlovák nyelvet.” A házszabály tehát ragaszkodott a nyelvtörvényben is lefektetett fikcióhoz, a „csehszlovák” nyelv létehez. A gyakorlatban az egyes képviselők a cseh, illetve a szlovák változatot is szabadon használhatták. A képviselők egyéni javaslatai, illetve a kérdések és interpellációk is benyújthatók voltak a kisebbségek nyelvein. A képviselőnek jogában állt saját fordítást is csa-

tolni ezekhez; amennyiben nem élt e joggal, a ház irodája készítette el a fordítást; ebben az esetben ezen alapult a későbbi vita. Ha valamilyen okból a ház irodája mégsem fordította le a benyújtott kérdést vagy interpellációt, a ház elnöksége visszaadta a betérjesztőnek a javaslatot (kérdést, interpellációt), hogy egy héten belül nyújtsa be azzal együtt a fordítást. Ennek hiányában az adott ügy nem volt a képviselőház elé terjeszthető. Ez természetesen visszaélésekre is lehetőséget adott, s így a kisebbségi nyelven betérjesztett javaslatokkal együtt érdemes volt eleve a fordítást is benyújtani. A fordítást a ház elnöksége jogosult volt felülvizsgálni és szükség esetén javítani. Fontos jog volt az is, hogy a magyar, német, lengyel és ruszin nyelven beadott kérdésekre és interpellációkra a kormány által adott válaszhoz szintén csatolni kellett annak az adott nyelvre lefordított változatát.¹²

Az OKP képviselői közül Jabloniczky és rövid képviselősege egyetlen felszólalása alkalmával Tobler németül, a többiek általában magyarul szólaltak fel. Hasonló a helyzet a kiscgazdák és a baloldali pártok magyar nemzetiségű képviselői esetén is: beszédeiket lényegében kivétel nélkül magyarul mondták el. Ezek szövege azonban a képviselőházi naplókba (*stenoprotokoly*) már nem magyarul, hanem cseh vagy szlovák fordításban került be.

Az interpellációk esetében részben eltérő a kép. A jobboldali magyar képviselők (keresztényszocialisták, kiscgazdák) – ismét csak a német anyanyelvű Jabloniczky és Tobler¹³ kivételével – állandóan éltek a magyar nyelvű interpellálás lehetőségével.¹⁴ Ez annak ellenére is igaz volt, hogy – mint láttuk – interpellációt csak a kezdeményező személyen kívüli további húsz képviselő támogató aláírásával lehetett beadni. A magyar képviselők száma ugyan messze volt a 21 fős határtól, ennek ellenére rendszeresen sikerült megnyerniük más nemzetiségű képviselőket, akik aláírták s így támogatták a magyar nyelven beadott interpellációkat is.¹⁵

A magyar szociáldemokrata képviselők közül a magyar–német párt klubjának tagjainak interpellációs aktivitása kicsi volt, de cseh és szlovák nyelven egyszer sem adtak be interpellációt, csak magyarul vagy németül. A leginkább magyarul interpelláló baloldali képviselő Nagy Gyula volt, aki szintén a magyar–német párt tagjaként került be a képviselőházba, ugyanakkor interpellációs aktivitást (egy kivétellel) csak a CSSZDMP (bal szárnya, azaz a kommunista párt) tagjaként mutatott. Interpellációinak zöme ekkor is magyar nyelvű volt. A csehszlovák pártok többi magyar tagja leginkább cseh nyelven interpellált, de időnként magyarul és (legkevésbé) szlovákul is.

¹² Uo. 752–753. (49. §)

¹³ Jabloniczky tizenhét interpellációja közül azonban hét magyar nyelvű volt, míg Tobler mindkét interpellációját németül adta be.

¹⁴ Szent-Ivány neve alatt szerepel egy német nyelvű interpelláció, amit Franz Křepek (Német Gazdaszövetség) képviselőtársával együtt jegyzett. Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 5290/I. Eredeti német szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5290_02.htm.

¹⁵ Ezek természetesen cseh vagy szlovák fordításban is megtalálhatók az Irományok között. Ott nem jelzik, hogy a fordítást maguk az interpellálók csatolták-e, vagy a Ház elnöksége fordította le a szövegeket. Mivel a házszabály is az előbbire ösztönözte a betérjesztőket, feltételezhetjük, hogy inkább az lehetett gyakori.

2. táblázat. A baloldali magyar képviselők interpellációinak nyelvi összetétele a prágai képviselőházban, 1920–1925. Forrás: saját összeállítás.

	magyar	cseh	szlovák	német
Surányi Lajos (CSSZDMP)	1	13	1	–
Borovszky Géza (CSSZDMP)	2	4	2	–
Borovszky Géza (MNSZDP)	3	–	–	1
Földessy József (MNSZDP)	1	–	–	2
Nagy Gyula (MNSZDP)	1	–	–	–
Nagy Gyula (CSKP)	5	2	–	–
Gáti József (CSKP)	2	2	1	–
összesen	15	21	4	3

Kijelenthetjük, hogy a házszabályban rögzített nyelvi jogok érvényesültek ebben a parlamenti ciklusban. Nemcsak azzal, hogy valóban lehetővé tették a magyar (német, lengyel, rutén) nyelvű felszólalásokat és interpellációkat (aki mégsem anyanyelvén tette ezt, az önkéntes alapon döntött így), hanem azzal is, hogy szinte minden esetben – már amikor a megszólított miniszterek válaszoltak az interpellációra – a válaszok szövegét is lefordították magyarra¹⁶ (vagy németre, aszerint, hogy a beadvány milyen nyelvű volt¹⁷) és e szövegek cseh/szlovák, illetve magyar/német változatát egyaránt iktatták az Irományok közé.

A jobboldali és baloldali magyar képviselők együttműködésének kérdése

A magyar parlamenti pártok, illetve érdekképviselet történetét feltáró eddigi szakirodalom rámutat arra, hogy az ideológiai–politikai különbségek lényegében eleve lehetetlenné tették a Budapestről irányított jobboldali erők (OKP, Kisgazdapárt), a Prága iránt lojális aktivista irányzatok, illetve az egyre inkább a CSKP, azaz Moszkva és a Komintern által vezetett baloldali erők között.¹⁸ Kutatásom során azt vizsgáltam, hogy a parlamenti munkában ennek ellenére létezett-e kapcsolat, összefogás legalább egyes konkrét ügyek kapcsán a különböző pártokhoz tartozó magyar képviselők között. Ez elsősorban az interpellációk kapcsán lehetett volna fontos, a már említett 21 képviselői aláírás miatt. Ehhez tehát más nemzetiségű képviselőket is meg kellett nyerni, de a magyar érdekek védelme érdekében logikus lenne az együttműködés a különböző magyar politikai irányzatok között is. Ennek ellenére az 1920–25 közötti képviselőházban ilyen kölcsönös támogatás szinte soha nem mutatható ki. A kivételek közé tartozik tehát az az eset, hogy Lelley Jenő egyik interpellációját támogatta Nagy Gyula

¹⁶ Egyetlen kivételt találtam: Füssy Kálmán egyik interpellációjára a nemzetvédelmi miniszter csak csehül válaszolt. Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 3099. Szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3099_00.htm.

¹⁷ Szintén egyetlen kivételként említhető, hogy (az általában németül interpelláló) Földessy József egyetlen magyar nyelvű interpellációjára a választ nem magyar, hanem német nyelvre fordítva adták meg. Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 1170. és t. 1946. http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1170_00.htm, http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1946_00.htm.

¹⁸ *Simon Attila*: Budapest, Moszkva és Prága bűvkörében. A szlovákiai magyar politika alternatívái – az aktivizmustól a budapesti politikáig – a két világháború között. Fórum Társadalomtudományi Szemle 13. (2011: 1. sz.) 13–23.

és Paul Wittich 1920 novemberében.¹⁹ Aktivisták magyar politikusok ekkor nem voltak a parlamentben,²⁰ a szociáldemokrata–kommunista, illetve a keresztényszocialista–kisgazda blokkok viszont élesen elkülönültek egymástól. Érdekes kérdés viszont, hogy a jobboldalon belül, illetve a baloldalon belül milyen szoros volt a magyarok egymás iránti támogatása, illetve hogy összmagyar együttműködés nélkül a különböző magyar képviselők kiknek (mely pártoknak) a támogatását tudták megszerezni.

Az interpellációk aláírásait áttekintve megállapítottam, hogy az OKP és a KGP között – ebben a tekintetben legalábbis – teljes akcióegység mutatható ki. Mindkét párt összes képviselője esetén megállapítható, hogy interpellációik legalább kétharmadát aláírta az összes többi kisgazda és keresztényszocialista képviselő. Például Lelley 63 interpellációjából Füssy 62-t, Jabloniczky 61-et, Körmendy-Ékes 60-at, Szent-Ivány 54-et támogatott aláírásával; az egy mást a képviselőségben néhány hónapos szünettel váltó Tobler és Palkovich együttesen 50 esetben tette meg ezt. Hasonló arányok mutatkoznak a többi interpelláló esetében is (lásd a 3. sz. táblázatot). Természetes, hogy az 1924-ben megválasztott Korláth Endre aláírásainak száma lényegesen alacsonyabb, ám képviselősége idején ő is támogatta a többiek interpellációit.

3. táblázat: A jobboldali magyar képviselők interpellációinak egymás általi támogatottsága (aláírásaik száma) a prágai képviselőházban, 1920–1925. Forrás: saját összeállítás.

	Jabloniczky	Körmendy-Ékes	Lelley	Tobler	Palkovich	Korláth	Füssy	Szent-Ivány
Jabloniczky János	18	52	61	2	9	6	7	16
Körmendy-Ékes Lajos	17	65	60	2	8	6	9	16
Lelley Jenő	17	51	63	2	9	6	7	15
Tobler János	2	21	8	2	0	0	4	3
Palkovich Viktor	14	27	42	0	9	6	4	10
Korláth Endre	5	3	8	0	5	6	2	2
Füssy Kálmán	18	54	62	1	9	6	9	14
Szent-Ivány József	17	47	54	2	7	1	6	16

Az OKP és a KGP képviselőinek interpellációit leginkább a (szudéta)német jobboldali ellenzéki pártok támogatták ebben a ciklusban. Ezek közé tartozott a Német Nemzeti Párt, a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt, a Német Keresztényszociális Néppárt és a Gazdaszövetség.²¹ A magyar nyelvű interpellációk után többnyire ugyanazok a nevek sorakoztak aláíróként. Volt olyan német képviselő, aki az ellenzéki magyar beadványok több mint 90%-át támogatta aláírásával. Ilyen volt a keresztényszocialista Josef Böhr, Karl Petersilka és Robert Schälzky, a gazdaszövetségi Franz Pittinger. De voltak német nemzeti és náci politikusok is, akik a magyar indítványok körülbelül kétharmadát támogatták (például Othmar Kallina, illetve Johann Knirsch). Szlovák és cseh nemzetiségű politikusok nevét legfeljebb kivételként

¹⁹ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 973. Magyar szöveg és fordítás: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0973_01.htm

²⁰ A CSSZDMP listáján megválasztott, tehát kormánypárti Borovszky és Surányi tekinthető lenne ugyan aktivistának, de előbbi a kommunistákhoz, majd onnan a MNSZDP-ba igazolt át, míg utóbbi csak 1921 végéig maradt képviselő.

²¹ Deutsche Nationalpartei, Deutsche National-sozialistische Arbeiterpartei, Deutsche Christlich-soziale Volkspartei, Bund der Landwirte.

láthatjuk a jobboldali magyar interpellációkon, ami arra is utal, hogy az OKP „őslakossági” törekvései e téren is kudarcba fulladtak.²² Szinte egyetlen szlávként a (magyarón) ruszin Ivan Kurtjak neve szerepel csak az aláírók között.

Miután a német jobboldali pártok közt szakadás állt be a „passzivista” és aktivista irányzatok között, megnehezedett az együttműködés a magyar ellenzék és a német aktivisták (keresztényszocialisták, gazdaszövetségek) között is. A prágai magyar követ jelentése szerint Robert Mayr-Harting német szenátor, az aktivista *Arbeitsgemeinschaft* alelnöke, úgy nyilatkozott, hogy „a magyar képviselőkkel lehetetlen közös platformot [sic] találniok, mivel azok »a nagykalapáccsal szét akarják verni a köztársaságot anélkül, hogy erre az erejük megvolna.«”²³

Maga Mayr-Harting ugyan sosem írta alá a magyarok interpellációit, párttársai (Böhr, Petersilka, Schälzky stb.) azonban ezt követően is gyakran megtalálhatók az aláírók között.

A magyar baloldali képviselők közötti együttműködés esetében egészen más kép bontakozik ki, amit érdemes részletesebben is tárgyalni (lásd még a 4. táblázat adatait is).

Surányi Lajos interpellációt szinte kivétel nélkül aláírta elvtársa, Borovszky Géza; az esetek többségében Nagy Gyula is (főleg miután átlépett a CSSZDMP-be), ugyanakkor a MNSZDP-ot erősítő Földessy József csak két alkalommal (1920 novemberét követően pedig már egyszer sem).

Borovszky Géza interpellációit Nagy Gyula és rövid képviselősége idején Surányi Lajos támogatta legtöbbször. 1922-től Borovszky interpellációs aktivitása jelentősen csökkent, ekkori klubtársa, Földessy József ebben az időszakban négy interpellációjának mindössze felét írta alá, a korábbiak közül viszont egyet sem (még a magyarul beadottakat sem).

Földessy csak 1921-ig adott be interpellációkat, ekkor általában az összes magyar szociáldemokrata aláírásával együtt.

Nagy Gyula első (magyar nyelvű) interpellációját még az összes magyar szociáldemokrata képviselő aláírta.²⁴ A kommunistákhoz való csatlakozása után a MNSZDP-hez tartozó Földessy azonban a későbbiekben már egyszer sem támogatta aláírásával, s hasonló a helyzet Borovszky esetében is az ő MNSZDP-hez való csatlakozása (1922. március) után. Surányi Lajos azonban – amíg képviselő maradt – Nagy összes interpellációját aláírta.

Az 1924-ben képviselővé választott kommunista Gáti József interpellációit egyetlen magyar sem írta alá, így csak a CSKP képviselőinek támogatásával adhatott be interpellációt. Gáti szintén nem támogatta egyik magyar indítványt sem aláírásával.

Ebből a vizsgálatból az állapítható meg, hogy nem csak a jobboldali és baloldali magyar képviselők között nem volt meg még a taktikai együttműködés sem, hanem a megosztott baloldalon belül is csak alig: a csehszlovák szociáldemokraták, a magyar–német szociáldemokraták és a kommunisták is inkább saját (cseh, szlovák, német) elvtársaikkal kooperáltak.

²² Az OKP magát nem kisebbségi, hanem szlovákiai pártnak tekintette, a magyar mellett német és szlovák tagozata is volt, célja Szlovákia népei autonómiájának kivívása volt a „cseh elnyomással” szemben. *Angyal B.*: Érdekvédelem i. m. 66.; *Popély Gy.*: Ellenszélben i. m. 99.; a magyar pártok és a szlovák autonómia kérdésében: uo. 115–121. L. még: MNL OL K64-1920-7. tétel (1. cs.), 478/1920. res. Matuska Péter jelentése a külügyminiszternek az Union of Democratic Control megalakulásáról.

²³ MNL OL K64-1924-7. t. (10. cs.), 215/1924. pol. Masirevich prágai követ jelentése, 1924. máj. 28.

²⁴ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 1171. Magyar szöveg és fordítás: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1171_00.htm

4. táblázat. A baloldali magyar képviselők interpellációinak egymás általi támogatottsága (aláírásaik száma) a prágai képviselőházban, 1920–1925. Forrás: saját összeállítás.

	Borovszky	Surányi	Földessy	Nagy	Gáti
Borovszky Géza	12	13	3	4	0
Surányi Lajos	7	15	1	3	0
Földessy József	2	2	3	1	0
Nagy Gyula	8	10	3	8	0
Gáti József	0	0	0	0	5

A magyar javaslatok, felszólalások, interpellációk témakörei

Saját törvényjavaslat benyújtásával a magyar képviselők egyáltalán nem próbálkoztak, ehhez számuk is eleve túl kevés volt.²⁵ Módosító javaslatot adtak be viszont a költségvetéshez, a kisipari törvényhez, az állampolgársági törvényhez (a községi illetőségi jog kapcsán), a szenátusi választási rendjére vonatkozóan vagy az italokra kivetett adó módosítására; magyar javaslat született a magyar orvosi diplomák érvényességének elfogadásáról és a (politikai okból, nyilván baloldaliságuk miatt) Magyarországról menekült személyeknek való menedéjkjog megadásáról.

A magyar képviselők, mint láttuk, a képviselőházi vitákban nem szólaltak fel túl gyakran. Nyilván ezért is a fajsúlyos témákhoz szóltak hozzá elsősorban. Leggyakrabban a költségvetési vitában szólaltak meg, de a kormányprogram előterjesztése, illetve egyes nagy jelentőségű miniszterelnöki vagy külügyminiszteri beszámolók is szólásra ösztönözték a magyarokat. Nem meglepő az sem, hogy a trianoni béke ratifikációja kapcsán is szót kértek. A kisgazda képviselők gyakran gazdasági témákban is felszólaltak, míg a szociáldemokraták speciális témaköre a munkanélküliséggel, társadalombiztosítással kapcsolatos ügyekre terjedt ki.

A tanulmány további részében már csak az interpellációk bővebb elemzésével foglalkozom. A jobb- és a baloldali magyar képviselők ezen beadványait témák szerint csoportosítottam (lásd az 5. és 6. táblázatot). E csoportosítás során természetesen számos nehézségbe ütköztem. Az interpellációk jelentős részét több témába is be lehetne sorolni. Az iskolai tanítási nyelvvel kapcsolatos panaszok például oktatásügyi és nyelvhasználati problémának is tekinthetők. Voltak „saláta-interpellációk” is, amelyek néhány egymással összefüggő problémát egyidejűleg vetettek fel. Ilyenkor igyekeztem az adott interpelláció leglényegesebb, központi problémáját megállapítani. Számos, a táblázat soraiban nem szereplő további témát is lehetett volna megjelölni, ezek a tárgykörök – amennyiben nem lehetett egyik kategóriába sem besorolni őket – az „egyéb” sor alá kerültek. A táblázatban igyekeztem olyan témákat feltüntetni, amelyek a kisebbségi érdekvédelem szempontjából a legfontosabbak, ám ez nem jelenti azt, hogy az egyes témákban feltüntetett interpellációk kivétel nélkül kisebbségvédelmi jellegűek lettek volna. Az egyéb kategóriába viszont elsősorban olyan ügyeket soroltam, amelyeknek nincs, vagy jelentéktelen a kisebbségi vonzata (mezőgazdasági árak zuhanása, marhavész terjedésének meggátlása, bányák megnyitása stb.). Gyakran azonban a látszólag nem kisebbségi témájú problémáknak is van nemzetiségi, nyelvi vonzata. A gabonatermés egy részének kötelező, féláron történő átadása az állam számára 1921-ben például azért is okozott gondot, mert „a törvények s rendeletek Szlovénzskón nem, vagy nem kellőképpen hirdettetnek ki, a hirdetés

²⁵ A házszabály szerint a törvényjavaslat beadásához is 21 aláírás kellett. *Popély Gy.*: Ellenzélben i. m. 116.

nyelvét a magyar s német földműves lakosság nem érti, maga a szlovák nép se érti a cseh rendeleteket, amiből a törvény nem tudása keletkezik annak minden mizériájával”.²⁶

5. táblázat. A jobboldali magyar képviselők interpellációinak témák szerinti csoportosítása, 1920–1925. Forrás: saját összeállítás.

	Jablo- niczky	Körmen- dy- Ékes	Lelley	Tobler	Palko- vich	Korláth	Füssy	Szent- Ivány	összes
adó- és pénzügyek, nyugdíj, segély stb.	2	9	12	0	1	1	2	5	32
állampolgárságtól való megfosztás	1	2	2	0	1	0	0	1	7
cenzúra, lapelkobzás, sajtóügyi panaszok	1	6	9	0	0	0	0	1	17
elbocsátás, munkanélkü- liség, munkakörülmé- nyek	1	6	0	1	0	0	0	1	9
földreform, birtokok, mezőgazdaság	1	0	3	0	1	0	2	0	7
hatósági, csendőri erő- szak, rendezvények betil- tása, feloszlata	0	6	5	0	0	0	0	2	13
egyéb hivatali túlkapá- sok, jogsértések	3	4	15	0	2	0	1	0	25
iskolák, oktatásügy	0	8	5	0	2	0	1	1	17
Szlovákia közjogi hely- zete	0	1	0	1	0	0	0	0	2
kettősbirtokosok, határát- lépés, útlevél	0	5	0	0	0	1	0	0	6
kultúra	0	2	0	0	0	1	0	0	3
nyelvhasználat	5	7	4	0	2	1	0	1	20
egyéb (vegyes)	4	9	8	0	0	2	3	4	30
összesen	18	65	63	2	9	6	9	16	188

²⁶ Lelley Jenő interpellációja a kötött forgalmú gabonamennyiség beszállításánál tapasztalt visszasság miatt. Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 3189. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3198_00.htm.

6. táblázat. A baloldali magyar képviselők interpellációinak témák szerinti csoportosítása, 1920–1925. Forrás: saját összeállítás.

	Borovszky	Surányi	Földessy	Nagy	Gáti	összes
adó- és pénzügyek, nyugdíj, segély stb.	0	0	2	0	0	2
állampolgárságtól való megfosztás	1	1	0	0	0	2
cenzúra, lapelkobzás, sajtóügyi panaszok	2	1	0	1	1	5
elbocsátás, munkanélküliség, munkakörülmények	2	1	0	2	1	6
földreform, birtokok	0	1	0	1	0	2
hatósági, csendőri erőszak, rendezvények betiltása, felosztatása	2	3	1	0	0	6
egyéb hivatali túlkapások, jogsértések	1	3	0	2	0	6
iskolák, oktatásügy	1	3	0	0	0	4
Kárpátalja közjogi helyzete	2	1	0	0	2	5
kettősbirtokosok, határátlépés, útlevél	0	0	0	1	0	1
kultúra	1	0	0	1	0	2
nyelvhasználat	0	0	0	0	0	0
egyéb (vegyes)	0	1	0	0	1	2
összesen	12	15	3	8	5	43

A magyar képviselők tevékenységét a szakirodalomban jelzettnek megfelelően a sérelmi politika túlsúlya jellemezte. Ezt jól tükrözik az interpellációk is. Igaz, az interpelláció tipikusan „séreلمي műfaj” – nem várható, hogy a kisebbség belső önszerveződési sikerei megjelenjenek ezekben. Nem véletlen tehát, hogy az interpellációk és kérdések terén voltak legaktívabbak a magyarok. A magyar képviselők legtöbb panasa a hatósági erőszak és hivatali túlkapások tárgyában született. A táblázat sorainak többsége voltaképp ilyen beadványokat takar, ezeket azonban igyekeztem témák szerint csoportosítani. Az iskolaügyi–oktatási, nyelvhasználati, cenzúrára stb. vonatkozó interpellációk jelentős része éppúgy a hatóságok vélelmezett jogsértő magatartása miatt született, mint a „hatósági, csendőri terror” és az „egyéb hivatali túlkapások” megnevezésű rubrikákba soroltak, vagy épp az adóügyekre, nyugdíjakra, segélyekre vonatkoznak. Mindezek kapcsán a magyar képviselők éles szavakkal ostorozták a „demokratikusnak nevezett” kormányt. Néhány jellegzetes példa: „a demokratikus kormányzat itt is megmutatja a Janus-arcát. Kifelé, a külföld felé kikiáltják, hogy minálunk minden nemzet fiai egyforma bánásmódban részesülnek, míg a valóságban mindenütt megrövidítik őket.”²⁷ Vagy: „Ha azonban a magyar közigazgatás agyonrágalmazott rendszerét a közigazgatás mai »demokratikus« rendszerével összehasonlítjuk, akkor rá kell eszmélnünk, hogy a mai a réginél sokkalta rosszabb.”²⁸

²⁷ Körmendy-Ékes Lajos interpellációja a magyar színházak állami támogatása tárgyában, 1922 dec. Digitáltni knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 3954/X. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3954_04.htm.

²⁸ Lelley Jenő interpellációja Brucker Gyula gajdéli jegyző sorozatos törvénytörései miatt 1925 febr. Digitáltni knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 5133/V. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5133_06.htm.

A hatósági terror és túlkapások, jogtalan letartóztatások, zaklatások elleni tiltakozások között kiemelkedő jelentőségű volt a letartóztatásokat, zaklatásokat végző Propagációs Iroda (*Propagačná kancelária*) elleni fellépés. 1920 novemberében Lelley és Szentiványi is beadott erről egy saját interpellációt. Szent-Ivány fogalmazása szerint: „A »Propagační kancellária« [sic!] a kormány által állított maffia, [amely] a legaljasabb fegyverekkel dolgozik és a kormányzás autoritásának, tekintélyének, de demokratizmusának [is] nyilvános meghazudtolása, mert nem alakult egyéb, mint annak a népnek az üldözésére és elnyomására, mely magyarságát levetni nem tudta és nem fogja semmikor.”²⁹

A sérelmek közé tartozott a gyűlések, politikai rendezvények betiltása vagy feloszlatása és a sajtócenzúra működésének számos túlkapása is. Szóba került számos „rendezetlen” állampolgárságú személy panasza. Ők többnyire elveszítették munkahelyüket is, így ügyük anyagi-egzisztenciális problémává, szociális jellegűvé is vált. Azonban a csehszlovák állampolgárságot megszerző magyar tisztviselők is gyakran elvesztették munkájukat, akár még a Csehszlovákiára letett esküjük ellenére is.³⁰ Megélhetési problémákat okozott a kettős birtokosság kérdése is, az új határokon való átjárás nehézségeiből adódóan.³¹

Interpelláció tárgya lett számos olyan sérelem is, amely a földosztás során keletkezett, köztük a prágai kormány telepés-akciói.³² Ez utóbbi kapcsán érdemes megemlíteni Füßy Kálmán interpellációját, illetve az arra adott miniszteri választ. Az 1924. szeptember 24-i beadványban Füßy idézte a földművelésügyi miniszter Budweis-i (České Budějovice), a hírlapok által idézett beszédét: „A Csallóköznek a mi megbízható telepeseink kezében kell lenni. Az állam által lefoglalt birtokokra szlovákokat és cseheket kell telepíteni és ha nem lesz elég igénylő itthon, telepítenünk kell idegenből visszatérő szlovákokat.” A választ Jiří Štříbrný kormányfő-helyettes adta meg, s ebben nem cáfolta, de nem is erősítette meg az idézett nyilatkozatot, mondván, hogy az „újsághíradások valóságáért, amennyiben azok hivatalosaknak nem nyilváníthatnak, sem a kormány, sem annak egyes tagjai felelősséget nem vállalnak”. Füßy azon kérdésére, hogy szándékozik-e a kormány a földosztásban a helyieket előnyben részesíteni, a válasz elutasító volt. Az indoklás szerint: „Szlovenszkó hegyes vidékein nincs elegendő lefoglalt föld”, amely a helyi lakosságnak kiosztható volna. A kivándorlás meggátlása és a visszavándorlás segítése érdekében a kormány „a lefoglalt földeket kolonizálja ott, ahol abból fölösleg van”, valamint tagadta a földosztás nemzeti jellegét: „A földreform során eszközölt telepítésnél azon irányelv érvényesül hogy az ingatlanok a folyamodóknak csupán tárgyilagos szempontokból osztatnak ki.”³³

²⁹ Lelley: Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 973. Magyar szöveg és fordítás: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0973_01.htm; Szentiványi: *uo.*, t. 843. Magyar szövege és fordítása: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0843_00.htm. Lelley interpellációját a korabeli sajtó alapján idézi *Popély Gy.*: Ellenzélben i. m. 92–93. Lelley ezen interpellációjára már fentebb is utaltam: ez volt az, amit a magyar–német szociáldemokrata klub két tagja is aláírt.

³⁰ Az állampolgárság kérdését röviden tárgyalja *Popély Gy.*: Ellenzélben i. m. 144–147.

³¹ A kettős birtokosok és a kishatárforgalom két világháború közötti problémáiról bővebben: *Bencsik Péter*: A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt, 1898–1941. *Magyar Kisebbség* 5. (1999: 2–3. sz.) 357–372.; *Uó*: A magyar úti okmányok története. Tipico Design, Bp., 2003. 61–74.

³² E témáról bővebben: *Simon Attila*: Telepések és telepés falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2009.

³³ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 4892/XVI. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4892_03.htm. A miniszteri válasz: *uo.*, t. 5134/V. Magyar fordítása: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5134_04.htm. A České Budějovice-i beszédet és Füßy interpellációját tárgyalja még: *Simon A.*: Telepések és telepés falvak i. m. 157–159.

Szintén nagyon gyakori téma volt az oktatásügy, akár a magyar tanítási nyelv akadályozására tett kísérletekkel, akár a régi tanári gárda foglalkoztatásának megszűnésével, a fizetések rendezésével, vallásoktatás korlátozásával kapcsolatban stb. A táblázatban önállóan nem szerepelnek az egyház sérelmei, mivel ezek általában összekapcsolódtak más panaszokkal (birtokok kisajátítása, a papok államsegélye, felekezeti iskolák kérdése stb.) Palkovich Viktor mint esperes-plébános természetesen az egyházi érdekek mellett hangsúlyosabban szólalt fel. Jellegzetes volt egyik interpellációjának panaszja 1925 februárjában, nem sokkal a Csehszlovákiában ismét kirobbanó vallási viták, a Vatikánnal való csatározás előtt: „Reméljük, hogy a miniszter úr a néhány ezer felekezetlennek kedvéért és lármájáért, nem fogja a vallásos szülők millióinak lelkiismeretét megsérteni. A demokrácia azt kívánja, hogy ne a vallástalan kisebbség despotizmusa érvényesüljön, hanem a vallásos óriási többség akarata respektáltassék. Az állam nem csak a felekezetleneké! A köztisztelőben részesülő Elnökünk újévi beszédében szintén az oktatás demokratizálását óhajtja, ami csak akkor érhető el, ha a szülők többségének akarata érvényesül.”³⁴

Kiemelkedően fontosnak tartom, hogy a magyar képviselők nem csak a magyar kisebbség érdekeinek védelmét karolták fel. Ennek szép példája Korláth Endre 1924. szeptember 30-án megfogalmazott interpellációja, amely a ruszinszkoí románok nyelvi jogainak biztosítása mellett lépett fel.³⁵ Vagy említhetném Szent-Ivány József (Franz Křepekkal közös) beadványát is, ami a szlovákiai német közösség nyelvhasználata mellett lépett fel, illetve Lelley fellépését a szlovák nemzetiségű tüdőbetegek érdekében.³⁶

A baloldali képviselők számára nem a kisebbségi problémák felkarolása volt az elsődleges, ők inkább az munkásság osztályérdekeinek biztosítására törekedtek. A hivatali visszaélések, túllapások, csendőri erőszak, elbocsátások témaköreiben rendszeresen nem a magyarság, hanem a munkásság érdeksérelmei ellen léptek fel beadványaikkal.³⁷ Ennek kapcsán azonban Gáti utolsó interpellációjában odáig ment, hogy a demokratikus Csehszlovákiát azzal is bírálta, hogy az aknaszlatinai sóbányában a munkásság körülményei jobbak voltak a Trianon előtti Magyarországon. Emellett erőteljesen bírálta a helyi munkások elbocsátását, aminek indoka a helyi munkásegység megbontásán kívül a cseh kolonizáció lehetővé tétele volt, ami Gáti szerint nem csak a cseh hivatalnokok, hanem munkások betelepítésével is járt.³⁸ Mint ebből a példából is látszik, az osztály- és a nemzetiségi sérelmek gyakran nehezen választhatók külön, de míg a jobboldali képviselők esetében az utóbbi, a baloldaliak esetében viszont az előbbi volt hangsúlyos. Áttekintve a baloldali képviselők fellépését, az állapítható meg, hogy a magyar kisebbség érdekeiért legtöbbször kiálló képviselő Nagy Gyula volt, méghozzá azt követően is, hogy a CSKP-hoz csatlakozott. Egyedül ő szólalt fel például a magyar szobrok, em-

³⁴ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 5066/XII. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5066_03.htm. Az interpellációra nem érkezett válasz.

³⁵ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 4892/XV. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4892_03.htm.

³⁶ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 5290/I. Eredeti német szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5290_02.htm; valamint uo., t. 4297/III. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4297_00.htm.

³⁷ Pl. Surányi és társai interpellációja a belügyminiszterhez a csendőrök szlovákiai munkások elleni törvénytelen fellépéséről. Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 1214. Cseh nyelvű szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1214_00.htm.

³⁸ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 5338. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5338_05.htm

lékművek eltávolítása ellen, arra is utalva, hogy a szlovák származású, republikánus érzelmű Petőfi szobrát is eltávolították Pozsonyban.³⁹

A baloldali képviselők különösen sokat foglalkoztak Kárpátalja problémáival. Ez a Kárpátalján megválasztott kommunista Gáti esetében nyilván nem is meglepő. Az ő öt interpellációja közül négy érintette a tartományt, ebből kettő közjogi kérdéseket (autonómia, a gyarmati jellegű közigazgatás megszüntetése) tárgyalt, egy gazdasági, egy pedig a munkakörülményekre vonatkozó volt. Rajta kívül azonban Surányi és Borovszky is foglalkozott a tartomány gondjaival. Még az elvileg kormánypárti Surányi is súlyosan bírálta a tartomány hivatalnokainak szabálytalanságait, túlkapásait. Egészen odáig ment, hogy az új cseh igazgatás csak annyiban tér el a régi magyartól, hogy új urak állnak az élén.⁴⁰ A tartomány gyarmatként való kezelését legélesebben Borovszky bírálta, kijelentve: „Ma Podkarpatska Rusz Csehszlovákiának nem Balkánja, hanem legsötétebb Afrikája.”⁴¹

Külön érdemes szólni Surányi interpellációiról, mivel ő a CSSZDMP képviselőjeként az egyik kormánypárt tagja volt a parlamentben. Amint láttuk, beadványai zömmel cseh nyelvűek is voltak. 1920. november 4-én benyújtott interpellációjában arra hívta fel Edvard Beneš külügyminiszter figyelmét, hogy a horthysta, monarchista erők Bécsben és Magyarországon arra készülnek, hogy véres merényletekkel Csehszlovákiában is fordulatot szeretnének elérni. Arra szólította fel Beneš, hogy nyilvánosan álljon ki ezen tervek ellen, illetve hogy a várható támadások kivédésére dolgozzanak ki terveket.⁴² Ezen interpellációja mellett a következőben is megállapította, hogy a szocialista munkásság az irredentizmus legfőbb ellensége, ezért az államnak támogatnia kellene a munkások különböző szociális követeléseit – ahelyett, hogy (szerinte) az irredentizmus szolgálatában álló hivatalnokréteget favorizálják.⁴³ E két interpellációban, de már egy korábbiiban is fellépett a Horthy-rendszer elől Csehszlovákiába távozott magyar politikai menekültek érdekében is.⁴⁴ 1921-ben azonban Surányi interpellációinak éle kormányellenesre fordult, s a munkások érdekvédelme mellett a magyar kisebbség érdekeit is kezdte felkarolni (állampolgárságról való jogtalan megfosztás, magyar diákok szlovák iskolába kényszerítése hatósági terrorral stb.⁴⁵). Talán ennek hatására adta be ezután első magyar nyelvű interpellációját is, amely saját utolsó előtti folyamodványa volt, mivel őt is megfosztották állampolgárságától, így a képviselői mandátumától is.

³⁹ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 3190/XIII. Eredeti cseh szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3190_03.htm. A pozsonyi Mária Terézia-szobor ügyében a magyar-német szociáldemokrata Wittich is felszólalt. Interpellációját idézi *Simon A.*: A magyar szociáldemokrácia út-keresése i. m. 56.

⁴⁰ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 765. Eredeti cseh szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0765_00.htm

⁴¹ Borovszky Géza és társai interpellációja a podkarpatska ruszi visszas állapotok megszüntetése tárgyában. Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 1962. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1962_00.htm.

⁴² Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 739. Eredeti cseh szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0739_00.htm.

⁴³ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 765. Eredeti cseh szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0765_00.htm.

⁴⁴ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 607. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0607_00.htm.

⁴⁵ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 1423. és 1610. Cseh szövegei: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1423_00.htm és www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1610_00.htm.

Az. 5. és 6. sz. táblázat adatait összevetve látható, hogy politikai oldaltól függetlenül a hatósági terror és hivatali túlkapások témaköre volt a leggyakoribb az interpellációk között. A belső arányok persze eltértek egymástól. Nem meglepő, hogy a baloldal nagyobb arányban interpellált a munkanélküliség vagy a (munkások elleni) csendőri erőszak, a jobboldal pedig az adók, nyugdíjak kérdéskörében. A legfeltűnőbb különbség a nyelvhasználattal kapcsolatos panaszoknál van: e tárgyban csak a jobboldali képviselők fordultak az illetékes miniszterekhez. (Az iskolaügyek tárgykörében elmondott interpellációk közt viszont a baloldaliak is bírálták a magyar helyett a szlovák tannyelv erőltetését.) Megállapítható az is, hogy voltak olyan konkrét ügyek, illetve panaszok, amelyeket bal- és jobboldali képviselők is felvetettek interpellációikban. Ilyen ügy volt például a kassai magyar tannyelvű oktatás kérdése vagy a magyar színházak állami segélyezése.⁴⁶ Ennek ellenére egymás interpellációit a két oldal képviselői még ezen esetekben sem támogatták aláírásukkal.

Az interpellációk hatása, eredményességének kérdése

A házszabályok szerint az interpellációkra a megszólított minisztereknek két hónapon belül válaszolni kellett. „Az ellenzéki magyar képviselők interpellációira a legtöbb esetben egyáltalán nem is válaszoltak, vagy csak igen nagy késéssel” – írja Popély Gyula, aki a Népakarat cikkét egyetértőleg idézve megállapítja, hogy „a kormány fütyül a házszabályokra”.⁴⁷ Az Irományok áttekintése során arra is kíváncsi voltam, hogy a válaszadás elmaradása milyen arányú volt a magyar interpellációk kapcsán. Átlagosan az interpellációk körülbelül kétharmadára született miniszteri válasz. (Lásd az 1. sz. táblázatot.) Némileg meglepő módon a jobboldali magyar képviselők nagyobb arányban kaptak választ a baloldaliaknál. Az OKP és a KGP interpellációinak 68,6%-ra érkezett válasz, míg a szociáldemokrata–kommunista oldal esetében mindössze 59,1% volt ennek az aránya. Az eredmények alapján az látható, hogy a CSKP képviselőit még ennél is jobban sújtotta e jelenség. A kommunista Gáti József öt interpellációjára egyetlen esetben érkezett csak válasz. Ez rontotta le az egész magyar baloldal interpellálási „eredményességét”: az 1924-ben megválasztott Gátit figyelmen kívül hagyva a magyar szociáldemokrata képviselők interpellációira 64%-ban érkezett válasz, ami alig tér el a jobboldalra jellemző aránytól. Azt mindenestre nem lehet állítani, hogy a „legtöbb esetben” nem is válaszoltak a magyar interpellációkra. Természetesen nem jogállami és demokratikus eljárás az sem, ha a kötelező válaszadás az esetek egyharmadában elmarad. Ugyanakkor, mint láttuk, a házszabályban szereplő nyelvi jogokat a kormány is tiszteletben tartotta.

További kutatási lehetőség lenne összehasonlítani a cseh, szlovák, illetve német képviselők interpellációira adott válaszok arányát, valamint a megválaszolatlanul maradt interpellációk arányának évről évre történő alakulását, természetesen a későbbi parlamenti ciklusok idején is. Tétélesen nem vizsgáltam azt sem, hogy a válaszok a jog által előírt határidőn belül születtek-e meg. A szűrőpróba-szerű vizsgálatok azonban arra utalnak, hogy a miniszterek magatartása e téren sem volt jogkövető jellegű, bár ennek okai között meg kell jegyezni, hogy a miniszteri válaszokban gyakran említik, hogy az interpelláció következtében alapos vizsgálat

⁴⁶ Előbbivel Borovszky, Surányi, ill. Körmeny-Ékes is több alkalommal fordult az illetékes miniszterhez; míg a másik kérdésben Borovszky és szintén Körmeny-Ékes is interpellált.

⁴⁷ Popély Gy.: Ellenzélben i. m. 93. Itt idézi az említett cikket is: A kormány fütyül a házszabályokra. Népakarat, 1922. febr. 12. 2.

tárgyává tették a kifogásolt problémákat, ami nyilván nem mindig volt lefolytatható három hónapon belül.

Az interpellációk igazi eredményességét azonban az jelenti, ha hozzá tud járulni a bírált jelenségek és problémák megoldásához. A megválaszolt interpellációkat ezért abból a szempontból is vizsgáltam, hogy a kormány, illetve az érintett miniszterek elismerték-e bíráló jogosságát és milyen intézkedéseket helyeztek kilátásba a fennálló gyakorlat megváltoztatására. Számszerű statisztikai elemzést itt nem végeztem, sőt ezt módszertanilag is nehezen tartom kivitelezhetőnek. A válasz sok esetben részben egyetértő, részben nem: egyes bíralt jelenségeket jogosnak tart, de másokat esetleg nem. Vannak semleges (se nem támogató, se nem elutasító) válaszok is, köztük olyanok is, amelyek még le nem zárult vizsgálatról tudósítanak az adott ügyben. Végül, a pozitív válaszok egy része pedig olyan interpellációra született meg, amelynek tárgya nem bír kisebbségi jelentőséggel. Ennek ellenére igyekeztem felmérni a pozitív és negatív miniszteri válaszok hozzávetőleges arányát, s azt találtam, hogy a megválaszolt baloldali interpellációk körülbelül nyolcadában és a jobboldaliak nagyjából hatodában ismert el a kormány hatósági hibákat, illetve helyezett kilátásba intézkedést a probléma orvoslására. A legtöbb esetben azonban az illetékes miniszterek elhárították a felhozott vádakokat. A magyar képviselők által idézett statisztikai adatokat igyekeztek cáfolni, a túlkapásokkal vádolt hivatalnokok intézkedéseit pedig vagy meg sem történt esetnek, vagy pedig jogosnak ismerték el. Előfordult az is, hogy a panasz elutasítását követően a képviselő ugyanabban a kérdésben ismét benyújtott egy interpellációt, ez azonban nem változtatott a kormány korábbi álláspontján. Ez történt Lelley Jenővel, aki először 1922 júliusában nyújtott be interpellációt „a pozsonyi tanügyi referátus önkényes eljárása” témában, konkrétan Alsógyőröd, Felsőgyőröd és Kisgyékényes falvak felekezeti iskolái kapcsán. Az eset nem csak oktatásügyi szempontból, hanem a népszámlálási adatok felvétele kapcsán is több, mint tanulságos, valamint arra is rámutat, hogy az interpelláló képviselő nem mindig rendelkezett helyes adatokkal és ismeretekkel. Lelley szerint e három település „túlnyomórészt magyar nyelvű”, ennek ellenére szlovák tanítási nyelvet akartak rájuk kényszeríteni. Ennek következtében a három közül „két magyar község, amelyre a hivatalos apparátus meghibbant elméjű egyes exponensei ráfognak, hogy az szlovák, iskola nélkül maradt.” Rudolf Bechyně oktatási és művelődési miniszter válaszában az 1921-es népszámlálás adatait citálva azt állította, hogy a három község lakosságának 79–93%-a csehszlováknak vallotta magát, így a szlovák iskola létrehozásának szándéka jogos volt, csakúgy, mint az addigi, szlovákul nem tudó tanítók elbocsátása.⁴⁸ Lelley 1923 januárjában újabb interpellációt adott be: „Ünnepélyesen jelentjük ki, hogyha a népszámlálás adatai ezt valóban megállapítják e három községre nézve, akkor a népszámlálás adatai idevonatkozóan hazugok, hamisak; kijelentjük, hogy ennek a hazugságnak, hamisításnak mesterei vagy a számláló biztosok, vagy az összeszámolók, vagy a járási főszolgabíró, vagy mindnyájan együttesen.” A hamisítások tényét konkrét esetekkel támasztotta alá, majd megjegyezte: „Távol áll tőlünk a szlovák nyelv jogait tagadni szlovák községekben, de azokat semmiképpen el nem ismerjük magyar helyeken, még akkor se, hogyha a meghamisított hivatalos népszámlálás hazug adatai alapján akarják azokat jogosulatlanul érvényesíteni.” Az Ivan

⁴⁸ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 3795/III. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3795_02.htm. Az oktatási miniszter válasza: uo., t. 3966/I. Magyar fordítása: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3966_02.htm.

Markovič oktatási miniszter és Jozef Kállay, Szlovákia teljhatalmú minisztere által jegyzett válasz a hamisítás vádját tagadta, az 1921-es népszámlálási adatokat pedig úgy értékelte, hogy azok „az utolsó magyar népszámlálás eredményének megfelelnek”. Elismerték ugyan a Lelley által említett személyek esetében a népszámlálási íveken tett felülvizsgálatot, amely azonban a főszoigabíró kötelessége volt, mivel azokon „magyar nemzetiségűeknek voltak feltüntetve oly személyek is, akikről közismert dolog, hogy a magyar nyelvet csupán tökéletlenül bírják [...] [és] kifejezetten beismerték, hogy anyanyelvük szlovák s hogy otthon is csupán szlovák nyelven beszélnek”.⁴⁹ A szlovák–magyar nyelvhatár menti települések lakói valójában kettős identitásúak lehettek. Az 1880–1941 közötti népszámlálási adatok mindenesetre szélsőséges hullámzást mutatnak a környék községeinél. A három vitatott község lakosságának többsége azonban 1910-es magyar népszámlálás szerint is szlovák volt.⁵⁰

Arányaiban Palkovich interpellációnak volt a legnagyobb eredményessége. Kilenc beadványából hatra érkezett válasz, ezek fele viszont pozitív volt. 1923. február 20-án beadott interpellációja kifogásolta, hogy a pozsonyi iskolai referátus követelni kezdte a felekezeti anyakönyvi kivonatok államnyelven való kiadását. „Arra törvény nincs, hogy közokirat csak az állam nyelvén adható ki” – érvelt Palkovich, hivatkozva egyúttal a „nyelvrendeletre” (valójában törvényre) is. Bechyně oktatási miniszter válaszában a nyelvtörvény készülő végrehajtási rendeletére is hivatkozva közölte, hogy az iskolai referátus rendeletének betartása nem követelhető meg.⁵¹ 1924. március 24-én a pozsonyi ítélőtábla elnökének rendeletét kifogásolta beadványában Palkovich, s az igazságügyi miniszter a panasznak helyt adva visszavonatta a rendeletet, ami megtiltotta volna a bírósági határozatok magyar nyelven való közlését a lapokban.⁵² 1925. február 15-én pedig magyar tannyelvű osztály felállítását kérte Vágsellyén, amit a megfelelő vizsgálat lefolytatása után a miniszter meg is ígért.⁵³

Összességében mégis azt lehet mondani, hogy a magyar interpellációknak nem volt jelentős az eredményessége. Ez azonban nem jelenti azt, hogy feleslegesek lettek volna. A nemzetközi hírnevét óvó Csehszlovák Köztársaság végső soron nem volt érdekelt abban, hogy sorozatos botrányok övezzék közéletét. A magyar és a többi kisebbségi képviselő viszont a látszólagos eredménytelenség ellenére lankadatlanul figyelte a kisebbségi jogok érvényesülését, ami önmérsékletre kényszerítette a hatóságokat is.

⁴⁹ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 4152/XII. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4152_10.htm. A miniszterek válasza: uo., t. 4938/V. Magyar fordításban: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4938_02.htm.

⁵⁰ Alsógyőröd lakosságának 1910-ben 33,3%-a volt magyar, 1921-ben 19,0% (de 1941-ben 81,7%). Felsőgyőröd esetében a magyar lakosság aránya 1910-ben 16,8%, 1921-ben 2,6% (1941-ben: 49,4%); Kisgyékényes esetén pedig 1910-ben 14,3%, 1921-ben 8,3% (1941-ben 39,2%). A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban, 1880–1941. Szerk.: Kepecs József ; öá.: Czibulka Zoltán. Bp., 1996. 78–80.

⁵¹ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 4076/IX. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4076_04.htm. A miniszteri válasz magyarra fordított szövege: uo., t. 4391/VII. http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4391_02.htm.

⁵² Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 4515/VII. Eredeti magyar szövege: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4515_03.htm. A miniszteri válasz magyar fordítása: uo., t. 4746/XVIII. http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4746_03.htm.

⁵³ Digitální knihovna, NS RČS 1920–1925, Poslanecká sněmovna – tisky, t. 5066/XV., ill. t. 5302/IV. Magyar szövegük: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5066_03.htm, ill. http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5302_02.htm.

SUMMARY

Assertion of Hungarian Minority Interests in Czechoslovakia in the 1920s

The first election to the House of Representatives to the Czechoslovak parliament took place in April 1920, when ten Hungarian representatives were elected. Some of them was later replaced by other representatives and some new Hungarian members of parliament were elected. This study analyses their activities in the National Assembly in Prague with statistical methods. The main focus was to compare the activities of the Hungarian social democrats and the 'conservatives' (the number of their proposals, speeches, interpellations and also the question of [non-]cooperation between the two groups). Members of the right-wing parties were much more active and used the Hungarian language in their interpellations etc. much more often than the socialists. I also tried to compare the topics of their interpellations and also the effect of these activities in the field of protection of minority rights.

Popély Árpád

Az 1938. decemberi szlovák országgyűlési választások és a szlovákiai nemzetiségek*

Szlovákia autonómiájának kikiáltását és törvénybe iktatását követően az 1938-as év egyik legjelentősebb szlovákiai politikai eseménye az első szlovák országgyűlés december 18-i megválasztása volt. Tanulmányunk célja az országgyűlési választások nemzetiségi vonatkozásainak, ezen belül is elsősorban az egyes nemzetiségek választási listán való megjelenésének, a választásokhoz való viszonyulásának és választói magatartásának a bemutatása.

A szlovák országgyűlés megválasztásáról a prágai nemzetgyűlés Szlovákia autonómiájáról elfogadott 1938. november 22-i 299/1938. számú alkotmánytörvénye rendelkezett. Az alkotmánytörvény szerinti választásokat a törvény kihirdetésétől, azaz november 23-tól számított két hónapon belül kellett megtartania 126/1927-es törvénnyel módosított 330/1920-as választási törvény I. és III. részének előírásai alapján.¹ A hivatkozott választási törvény a plurális demokrácia elvein alapuló előírásaival többpárti választásokat feltételezett. A müncheni egyezményt követően hatalomra jutott, s abban senki mással osztozni nem kívánó Hlinka Szlovák Néppártja, illetve az autonóm szlovák kormányzat azonban a többpártrendszer felszámolásával és a választások kiírásának a törvény betűjével nem ellenkező, a törvény szellemét és a demokratikus játékszabályokat ugyanakkor megcsúfoló módjával megakadályozta bármilyen néppártin kívüli választási lista benyújtásának a lehetőségét.²

Előzetesen a közvélemény és a sajtó is azzal számolt, hogy a választásokat 1939 januárjának első napjaira tűzik ki, ezért a meglepetés erejével hatott, hogy a szlovák kormány 1938. november 26-án, szombaton váratlanul kiírta a választásokat, ráadásul oly módon, hogy a Néppárton kívül senki másnak ne lehessen esélyeválasztási lista leadására. A jelölőlistákat ugyanis legkésőbb november 27-én, vasárnap déli 12 óráig kellett benyújtani az országos választási bizottság elnökének,³ így csupán néhány óra maradt azok összeállítására és leadására.

Az így megállapított feltételek mellett a Néppárton kívül egyetlen más tényezőnek sem lehetett esélye a választásokon való indulásra. Számításba jöhető szlovák párt ekkor már tulajdonképpen nem is létezett, hiszen a hatalom a baloldali és a zsidó pártok betiltásával és a jobboldali pártok beolvasztásával félreállította az összes politikai tömörülést, amely alternatívát jelenthetett volna a Néppárt egyeduralmával szemben.⁴ Elméletben a két nemzetiségi pártnak,

* Publikáčný výstup je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0023/12 Československá republika a maďarská menšina na Slovensku 1930 – 1938.

¹ Sbirka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1938, částka 99., 1161-1164.

² A Szlovák Néppárt hatalmi monopóliumának kiépülésére és a többpártrendszer felszámolására I. *Edvard Nižňanský*: Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „Machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In: Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko. Ed. Monika Gletter – Ľubomír Lipták – Alena Míšková. Bratislava 2002. 185-211.

³ Krajinský vestník, 1938. november 26. Ročník XI., číslo 41., 671-672.

⁴ A kommunista pártot október 9-én, a szociáldemokrata pártot november 16-án, a zsidó pártokat november 24-25-én tiltották be. Az agrárpárt, az iparospárt, a nemzeti egyesülés, a nemzeti szocialista párt és a fasiszta nemzeti egység november 8-án „egyesült” Hlinka Szlovák Néppártjával, amely ezt követően felvette a Hlinka Szlovák Néppártja – Szlovák Nemzeti Egység Pártja nevet. December 15-én bejelentette csatlakozását a korábban (november 24-én) betiltott Szlovák Nemzeti Párt is.

az Egyesült Magyar Pártnak (EMP) és a Német Pártnak (Deutsche Partei, DP) lett volna még lehetősége saját jelölőlista benyújtására, s hasonló célokat fogalmaztak meg az önálló párttal nem rendelkező szlovákiai ruszinság vezetői is, a hatalom azonban a nemzetiségek számára sem tette lehetővé az önálló lista benyújtását, s a német, a magyar és a ruszin jelöltek – a Néppártba beolvasztott pártok jelöltjeihez hasonlóan – szintén csak a néppárti választási listán kaphattak helyet.⁵

1. A nemzetiségek és a választási lista

Máig homály fedi a nemzetiségi képviselőjelöltek listára kerülésének hátterét és körülményeit. Nem foglalkozott a kérdéssel sem a korabeli szlovák, sem pedig a nemzetiségi sajtó, de vajmi kevés derül ki a nemzetiségi vezetők megnyilatkozásaiból is. A homályba a pozsonyi német konzulátus egyik jelentése visz némi fényt, amely november 29-én azt jelentette Berlinbe, hogy a nemzetiségi vezetőket ultimátumszerű választás elé állították: vagy a Néppárt listáján indítják jelöltjeiket, vagy nem lesz képviselőjük a szlovák országgyűlésben. Franz Karmasinnak, a német népcsoport vezetőjének állítólag még arra sem adtak lehetőséget, hogy kikérje Berlin véleményét, amit pedig hasonló fajsúlyú kérdésekben soha nem mulasztott el megtenni.⁶

Gróf Esterházy János, az EMP elnöke is mindössze egyetlen alkalommal – Jozef Tiso szlovák miniszterelnökkel folytatott november 28-i megbeszélését követően – nyilatkozott a párt választási részvételéről folytatott tárgyalásairól. A pozsonyi *Új Hírek* című napilapnak adott, a megbeszélések részleteit azonban nem konkretizáló nyilatkozatában nem tagadta, hogy a választások váratlan kiírása őt is meglepte, s noha természetesebbnek tartotta volna a külön listákat, miután a listán a magyarságnak számarányának megfelelő képviselőt biztosítottak, a szlováksággal való együttműködési szándék bizonyítékeként ráállt a közös listára.⁷

Az, hogy a német és a magyar pártvezetőnek volt-e beleszólása a listára felkerülő német és magyar jelöltek számába és személyébe, vagy pedig e kérdésben is kész tények elé állították őket, nem derül ki sem a német konzuli jelentésből, sem Esterházy nyilatkozatából. Csupán valószínűsíteni tudjuk, hogy ha a listára felkerülő személyekről saját maguk, illetve pártjuk határozhatott is, képviselőjelöltjeik számára és a listán elfoglalt helyére vonatkozóan már nem voltak alkupozícióban.

A választások kiírása előtt nem csak a németek és a magyarok, hanem még a saját politikai párttal nem rendelkező kelet-szlovákiai ruszinság vezetői is az önálló választási megmérettetés lehetőségével számoltak. A ruszinok érdekképviselőt felvállaló eperjesi Orosz Nemzeti Tanács november 22-én egy politikai párt megszervezéséről és annak a választásokon való indulásáról határozott, a párt működését azonban a szlovák hatóságok nem engedélyezték,

⁵ A szlovákiai németek és magyarok, ill. a két nemzetiségi párt jogállása között 1938 késő őszén már jelentékeny különbség volt. Amíg az 1938 szeptemberében betiltott Kárpáti Német Párt jogutódjaként október 10-én megalakult, s a Harmadik Birodalom támogatását élvező Német Párt elnöke, Franz Karmasin a német népcsoport államtitkáráként a hatalom részesévé vált, a párt pedig a Hlinka Gárdához hasonló fegyveres testülettel – Freiwillige Schutzstaffel – is rendelkezhetett, addig a gróf Esterházy János által vezetett Egyesült Magyar Párt működését inkább csak megtűrték, a magyarság kisebbségi jogainak érvényesítését pedig a magyarországi szlovákság helyzetétől tették függővé.

⁶ Jörg K. Hoensch: Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939. Köln–Graz (Beiträge zur Geschichte Osteuropas, Band 4) 1965. 164.

⁷ Új Hírek, 1938. november 30. „Az új szlovák parlamentbe beviszem törhetetlen magyar élniakarásunk minden bizonyítékát”. 1.

amivel a ruszinság önálló választási részvételének lehetőségét is szertefoszlatták.⁸ A néppárti választási listára ugyan ruszin nemzetiségű jelölteket is felvettek, azok azonban a ruszinság körében kevésbé ismert, ráadásul nem a Nemzeti Tanács által jelölt személyek, hanem a Néppárt tagjai voltak, a későbbiekben ezért a ruszin politikai elit az egységes választási lista legádázabb bírálója és elutasítója lett.

A megállapított november 27-i, déli 12 órai határidőig így egyedül a néppárti jelölőlista leadására került sor. A 100 nevet tartalmazó jelölőlista összetételét több nap elteltével, december 3-án a Tartományi Hivatal *Krajinský vestník* c. hivatalos lapjának hasábjain hozták nyilvánosságra, majd a következő napokban a szlovákiai napilapok többsége is leköszölte.⁹ A száz képviselőjelölt háromnegyede a néppárt régi tagjai, a többi a néppárttal „egyesült” pártok és a nemzetiségek közül kerül ki.

A jelölőlista összetételéről annak közzétételéig gyakorlatilag semmit nem lehetett tudni. A megválaszolatlan kérdések közé tartozott többek között a listán szereplő nemzetiségi jelöltek száma és kiléte is. Az ugyan a néppárti választási lista benyújtásáról tudósító sajtóhírekből tudható volt, hogy a németek, magyarok és ruszinok is képviselőt kaptak rajta, konkrétumok azonban nem kerültek nyilvánosságra, így még az EMP-hez közel álló pozsonyi magyar sajtó is csak találgatásokba bocsátkozhatott a magyar (és német) jelöltek számával és kilétével kapcsolatban.

Mindössze a választási lista közzétételét követően derült ki, hogy a Jozef Tiso kormányfő által vezetett százfős listán 5 német, valamint 2–2 magyar és ruszin nemzetiségű jelölt kapott helyet. A Német Pártot a lista 16. helyén szereplő Franz Karmasinállamtitkár, a párt elnöke, Josef Steinhübl (46. hely) turócnémeti plébános, Sigmund Keil (68.), a nemzetgyűlés szenátora, Samuel Steberl (89.) limpaki szőlősgazda és Karl Hauskrecht (93.) pozsonyi tanár képviselte. Az EMP részéről Esterházy János (17. hely) pártelnökön kívül Szepesházy Bertalan eperjesi földbirtokos került fel a jelölőlistára. Magas választási részvétel esetén a németek akár három parlamenti mandátummal is számolhattak, a lista 77. helyén szereplő Szepesházynek azonban a legcsekélyebb esélye sem lehetett a parlamentbe jutásra, így várható volt, hogy az EMP-nek csak egy országgyűlési képviselője lesz. A két ruszin nemzetiségű jelölt, Anton Szimko (18.) homonnaolykai görög katolikus lelkész és Gejza Hornyak (58.) sztakcsinrosztokai tanító a Szlovák Néppárt tagja volt és néppárti képviselőjelöltnek számított.

Érdeemes megvizsgálni, hogy a nemzetiségek képviselője a jelölőlistán mennyire felelt meg a Szlovákia összlakosságán belüli részarányuknak. Az egyes nemzetiségek száma és Szlovákia összlakosságán belüli részaránya az 1938. októberi és novemberi határváltozások után eltért a korábbiaktól. Különösen a magyar lakosság száma és aránya csökkent, mivel lakóterületének nagy részét az első bécsi döntés visszajuttatta Magyarországnak.¹⁰ Az 1938 szilveszterén megtartott rendkívüli szlovákiai népszámlálás adatai szerint Szlovákia 2.709.553 lakosából

⁸ *Іван Ванат*: Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга друга (вересень 1938 р. – лютий 1948 р.). Пряшів 1985. 47-48.

⁹ *Krajinský vestník*, 1938. december 3. Ročník XI., číslo 43., 693-695.; *Slovák*, 1938. december 4. Koho bude voliť Slovensko? 1.; *Esti Újság*, 1938. december 4. 100 név az első szlovák parlament egyetlen jelölőlistáján. 5.; *Grenzbote*, 1938. december 4. Der Wahlvorschlag. 3.; *Slovenská pravda*, 1938. december 6. Aké bude složenie slovenského snemu? 3.

¹⁰ A Pozsony melletti Pozsonyligetfalut és Dévényt a Német Birodalomhoz, néhány észak-szlovákiai határ menti települést pedig Lengyelországhoz csatoltak.

2.291.203 (84,6%) vallotta magát szlovák, 128.419 (4,7%) német, 79.590 (2,9%) ruszin, 77.935 (2,9%) cseh, 67.502 (2,5%) magyar, 29.928 (1,1%) pedig zsidó nemzetiségűnek.¹¹ Ennek fényében a németek számára biztosított öt hely még meg is haladta a Szlovákia összlakosságán belüli részarányukat. Kevésbé mondható ez el a ruszinok és a magyarság képviselőinek adott két-két helyről, amelyek közül a magyarok esetében ráadásul csak az egyik számított „befutónak”. A szlovákság első számú ellenségének kikiáltott csehek és a zsidók ekkor már nemkívánatos elemnek számítottak Szlovákiában, az ő parlamenti képviseletüket ezért számításba sem vette a hatalom.

2. A nemzetiségek és a választási kampány

A korábbi választásokat megelőző agitációhoz hasonlítható kampányról természetesen szó sem lehetett. A választási kampány, mint ahogy az egész választási procedúra, semmiben sem különbözött a totalitárius vagy autoriter rendszerekben bevett eljárástól. A hatalmi monopóliumra szert tett néppárt kisajátította az utcát és a tömegtájékoztatási eszközöket, ellenvéleménynek nem volt helye sem a sajtóban, sem a rádióban, sem pedig a nyilvános tereken.

A választási hadjáratot szinte hisztérikus cseh- és zsidóellenes hadjárat kísérte. A *Slovák c.* napilap már a választások kiírása előtt egy héttel felvetette azt a gondolatot is, hogy a náci Németország példája nyomán, ahol a zsidókat már megfosztották választójoguktól, Szlovákiában is csak a szlovákiai illetőségű „árják” választójogát kellene elismerni, vagyis meg kellene fosztani választójoguktól a zsidókat és a szlovákiai illetőséggel nem rendelkező cseheket.¹² A csehek és zsidók választójogának megvonására ugyan nem került sor, a választási kampány során azonban a szlovák (és német) politikusok részéről alig hangzott el olyan választási beszéd, a sajtóban alig jelent meg olyan vezércikk, amely a szlovákság vélt vagy valós nemzeti sérelmeiért ne a cseheket és a zsidóságot tette volna felelőssé. A cseh- és zsidóellenes uszítás megtette a hatását, s a választási nagygyűléseknek a politikusok és a propaganda által felharcolt hallgatósága gyakran a „ki a csehekkal” és a „ki a zsidókkal” jelszavak skandalálásával reagált az elhangzottakra.¹³

Amíg a hatalom a zsidóságot és a cseheket a szlovákság első számú ellenségeként mutatta be és kezelte, a németnépcsoport kivételezett helyzete megmutatkozott a választási kampány több részletében is. A szlovák vezető politikusok gyakran fordultak német nyelvű beszédben a szlovákiai németiséghez. Gyakran ellátogattak a németlakta településekre is, sőt nem voltak ritkák ilyen esetekben a német és szlovák vezetők részvételével zajló közös nagygyűlések, vagy a Hlinka Gárda és a Freiwillige Schutzstaffel alakulatainak közös felvonulásai sem.

A választások előtti agitációból a Szlovák Néppárt mellett leginkább a Német Párt vette ki a részét. Franz Karmasin és a DP többi vezetője Pozsonytól a Szepességig igyekezett bejárni Szlovákia valamennyi német nyelvszigetét, s a Néppártéhoz hasonló nagygyűléseken hangsúlyozni a választásokon való részvétel és a német képviselőjelöltek szlovák országgyűlésbe való bejutásának fontosságát. A párt választási kampánya a december 15-i pozsonyi nagygyűléssel tetőzött. A német sajtó szerint 20.000 ember részvételével, impozáns külsőségek között

¹¹ Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár, továbbiakban SNA), Ministerstvo vnútra (Belügyminisztérium), 33. d., 379/1939. Štatistické data o národnostnom rozvrstvení.

¹² Slovák, 1938. november 19. Ako usporiadať volebné právo na Slovensku? 2.

¹³ Vö. *Eduard Nižňanský: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov 1999.187.

megtartott manifesztáció főszónoka Franz Karmasin volt, aki hallgatóságának elmagyarázta, milyen szerepet szán Hitler Pozsonynak a 80 milliós németiség életterében, s kijelentette, hogy a németek a választáson „igennel” szavaznak.¹⁴ Karmasin december 16-án a pozsonyi rádió hullámhosszán is szólt a német népcsoporthoz. Rádiószózatában többek között azzal biztatta a szavazásra a németeket, hogy „igen” szavazatukkal a Hitler akarata szerinti új Európa megteremtéséhez járulnak hozzá.¹⁵

Az EMP – a Szlovák Néppárt és a DP intenzív választási kampányával ellentétben – gyakorlatilag semmiféle agitációs tevékenységet nem folytatott. A párt egyetlen nagygyűlést sem szervezett, vezetői nem vettek részt a szlovák és német politikusok választási gyűlésein sem. Esterházy János egyetlen választási megnyilatkozása a pozsonyi rádióbanegy héttel a választások előtt, december 10-én elmondott beszéde volt. A pártvezető rádiószózatában annak ellenére, hogy a magyarság helyzete a bécsi döntés óta nem javult meg olyan mértékben, mint ahogy azt szeretne volna, arra kérte a magyar választókat, hogy a választásokon igennel szavazzanak. Elmondása szerint „nem láthatunk ebben a választásban olyan erőpróbát”, amely a magyarságot szembeállíthatná a szlovák nemzettel.¹⁶

Esterházy Jánoson kívül december 14-én az EMP nyitrai titkársága, december 16-án pedig az ötfős pártbizottság foglalt állást a választások ügyében, s Esterházyhoz hasonlóan arra kérték a magyar választókat, hogy a választások során igennel szavazzanak.¹⁷ A bizottság felhívásának utolsó mondatából, amely arra figyelmeztetett, hogy senki se hallgasson azokra a „felelőtlen elemekre”, akik a magyar választókat „más irányú állásfoglalásra” akarnák rávenni, arra következtethetünk, hogy bizonyos magyar körökben felmerülhetett a jelölőlista elutasításának lehetősége.

A ruszinságot képviselő eperjesi Orosz Nemzeti Tanács a választások kiírása előtt az önálló választási megmérettetés reményében még egy ruszin politikai párt létrehozását is megkísérelte. Az hatalomra jutott Szlovák Néppárt azonban, amely a szlovák pártok, a Német Párt és az EMP számára sem tette lehetővé önálló lista benyújtását, a választások váratlan kiírásával és a ruszin párt létrejöttének megakadályozásával a ruszinság önálló választási részvételét is lehetetlenné tette, ráadásul a ruszin kisebbség vezetőivel még csak tárgyalásokat sem folytatott a jelölőlistáról, illetve az azon szereplő ruszin nemzetiségű jelöltekről.

A reményeiben csalódott Orosz Nemzeti Tanács ezért november 28-án, azaz két nappal a választások kiírását követően tiltakozásra szánta el magát az eljárás ellen. A szlovák kormányhoz intézett december 2-i keltezésű levelében határozott tiltakozását fejezte ki a választások kiírásának a néppártin kívül bármilyen más jelölőlista leadását lehetetlenné tévő módja és a néppárti listára felvett ruszin nemzetiségű jelöltek alacsony száma miatt, akiket ráadásul a nélkül vettek fel a listára, hogy az Orosz Nemzeti Tanács előzetes véleményét kikérték és hozzájárulását megszerezték volna.¹⁸ A szervezés alatt álló ruszin párt nevében ugyanezen a

¹⁴ Grenzbote, 1938. december 16. Erhebendes Bekenntnis des Pressburger Deutschtums. 1-2.

¹⁵ Grenzbote, 1938. december 17. Rundfunkkundgebung des Staatssekretärs Karmasin. 2.

¹⁶ Esti Újság, 1938. december 11. Azt kérem a magyarságtól, hogy december 18-án igennel szavazzon. 6.; Új Hírek, 1938. december 13. Egyenlő kötelességek mellett egyenlő jogok illetik meg az embert. 2.

¹⁷ Új Hírek, 1938. december 18. A nyitrai vidéki magyar félsziget igennel szavaz a vasárnapi választáson. 6.; Esti Újság, 1938. december 18. A magyarok december 18-án igennel szavaznak! 4.

¹⁸ *Andrej Dudáš*: Rusínska otázka a jej úzadie. Buenos Airesé. n. [1971]. 32.

napon egy ruszin jelölőlistát is előterjesztettek, amelyet azonban az országos választási bizottság – annak megkésett leadására hivatkozva – visszautasított.¹⁹

Az Orosz Nemzeti Tanács mindezzel párhuzamosan erőteljes kampányba kezdett az országgyűlési választások és a néppárti jelölőlista ellen. A kampányt Petro Zsidovszkij és Ivan Pjescsak ruszin nemzetiségű nemzetgyűlési képviselők december 7-i felhívása nyitotta meg, amelyben „nem” szavazat leadására szólították fel a ruszin választókat. Ilyen értelmű vezércikkben szolt az olvasókhöz a *Prjasevszkaja Rusz* c. eperjesi hetilapban Teodor Rojkovics, az Orosz Nemzeti Tanács elnöke, s a kormánylista elutasítására szólította fel a ruszin választókat a lap választásoknak szentelt december 13-i rendkívüli különszáma is.²⁰

A néppárti jelölőlista ellen kampányoló ruszin vezetők megnyerését célozta Alexander Mach propagandafőnök december 11–12-i bártfai és eperjesi látogatása. Mach Eperjesen Pavel Gojdics görög katolikus püspök rezidenciáján az Orosz Nemzeti Tanács képviselőivel is találkozott, akiket arról biztosított, hogy az új Szlovákia kész megadni a ruszinoknak mindazokat a jogokat, „amelyek az isteni és természetjog alapján megilletik őket”. A találkozón résztvevő, korábban a ruszinlakta területek Kárpátaljához csatolását is szorgalmazó ruszin küldöttek cserébe hitet tettek Szlovákia területi integritása mellett és lojalitásukról biztosították a szlovák kormányt. A propagandafőnök kérésére Teodor Rojkovics december 14-én az eperjesi rádió hullámhosszán szöveget is intézett a ruszinokhoz, amelyben a Mach által tett ígéreteket ismertette a szlováksággal való együttműködésre és a „lelkiismeretük szerinti szavazásra” biztatta a ruszin választókat.²¹

Alexander Mach és a ruszin vezetők megállapodását Jozef Tiso kormányfőnek kellett volna megerősítenie, az Orosz Nemzeti Tanács ezért már a megállapodás másnapján egy négyfős delegációt küldött a Prágában tartózkodó szlovák miniszterelnökhöz. Tiso és a ruszin küldöttség december 14-i prágai tárgyalásai azonban eredménytelenül végződtek, a szlovák kormányfő ugyanis a többek között a teljes politikai szabadságra, a ruszinlakta területek körülhatárolására, a ruszin (orosz) iskolahálózat bővítésére, ruszin államtitkárság létrehozására és ruszin járásfőnökök kinevezésére vonatkozó ruszin igények egyikére sem volt hajlandó pozitív választ adni.²² A sikertelen tárgyalások a jelölőlistát elutasító propaganda ismételt felélénküléséhez vezettek. Az Orosz Nemzeti Tanács és a ruszin értelmiség tovább folytatta a néppárti jelölőlista elleni kampányt, s a választásokig hátralévő napokban következetesen „nem” szavazat leadására szólította fel a ruszinokat.²³

A Szlovákiában élő csehek a néppárti választási listán – a németekkel, magyarokkal és ruszinokkal ellentétben – nem kaptak képviselőt. Nem rendelkeztek sem politikai párttal, sem pedig az Orosz Nemzeti Tanácshoz hasonlítható érdekvédelmi szervezettel. Miután egy szlovákiai cseh politikai párt létrehozásának a prágai kormány részéről a választások kapcsán felmerült gondolata a szlovák kormány ellenállásán megbukott,²⁴ az érdekképviselő nélkül

¹⁹ SNA, Krajinský úrad – prezídium (Tartományi Hivatal – Elnökség, továbbiakban KÚ-prez.), 237. d., 78.961/1938. „Rusínska národná jednota“ – činnosť; vö. *Ванат*, I.:i. m. 48.

²⁰ *Dudáš*, A.: i. m. 32-34.; *Ванат*, I.:i. m. 48-49.

²¹ *Slovák*, 1938. december 16. Rusíni volajú: Nech žije slovenský národ. 2.

²² *Dudáš*, A.: i. m. 36-38.; *Ванат*, I.:i. m. 49-50.

²³ SNA, KÚ-prez., 237. d., 80.003/1938; 83.444/1938. Stanovisko Rusínov k otázke hraníc medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou; vö. *Ванат*, I.:i. m. 50.

²⁴ *JanRychlík*: K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. *Historický časopis* 37. (1989: 3. sz.) 405.

maradt szlovákiai csehek helyett legfeljebb a csehországi sajtó és politikusok nyilváníthatnak véleményt a szlovák választásokkal kapcsolatban.

A cseh sajtó, a nemzetgyűlésben pedig a baloldali cseh politikusok a választásokat megelőzően szóvá tették többek között az egyetlen választási listát, a csehek mellőzését a listáról, s kétségbe vonták a választások titkosságát és tisztaságát is.²⁵ A választásokkal szemben megfogalmazott kifogások és a szlovákiai csehekért sérelmek – többek között a Szlovákiából való tömeges kiutasításuk – ellenére azonban egyetlen felelős tényező sem biztatta a csehek a választásoktól való távolmaradásra és a néppárti lista elutasítására, már csak azért sem, mivel a cseh választók illetően magatartását az autonóm kormányzat kíméletlen retorziója követte volna. Erre engedett következtetni a *Slovenský deník* egyik írása is, amely a német Reichstagba kiírt december eleji szudétavidéki pótválasztásokra utalva, ahol a választók 99%-a – köztük a csehek is – megszavazta az egységes náci jelölőlistát, azt ajánlotta a cseheknek, hogy a szlovákiai választások során is igennel szavazzanak. Tegyük ezt már csak azért is, figyelmeztetett az írás, mivel a választásoknak manifesztációnak kell lenniük, s következményekkel járhatnak a kisebbségpolitikára is.²⁶

A csehekéhez hasonló megfontolások miatt döntöttek a néppárti jelölőlista megszavazása mellett a még a cseheknél is kiszolgáltatottabb helyzetben lévő, s a hatalom által elsősorú ellenségként kezelt zsidóság képviselői. A zsidó pártok novemberi betiltását követően a zsidóság képviselőjét felvállaló Zsidó Központi Hivatal a *Židovské noviny* zsidó hetilap hasábjain két alkalommal, december 9-én és 16-án is közzétett „Zsidók!” című felhívásában a választásokon való minél nagyobb arányú részvételre, a kormánylista, a szlovák nemzet, a szlovák országgyűlés és a szlovák államiság támogatására szólította fel a zsidó választókat.²⁷

A zsidóság választói magatartását vizsgáló Eduard Nižňanský szerint a zsidó közösség „a választásokra való készülődés során túlságosan is lojálisan viselkedett”, magatartása ugyanakkor az egyes nemzetiségek választói magatartásának ellenőrzését lehetővé tévő külön választóhelyiségek kialakításának fényében teljességgel érthető, hiszen nem akarta magát kitenni a már amúgy is lépten-nyomon hangoztatott „szlovákellenesség” vádjának.²⁸ A zsidóság azonban valójában így is csupán a „kisebbség rosszat” választotta. Amint azt a *Slovenský deník*nek a zsidók leendő szavazását firtató írása jelezte: „Nem kérjük a szavazataikat. Azt tesznek, amit akarnak, de döntésükért saját maguk fognak felelni. Ha kevésbé fájdalmas távozást akarnak, szavazzanak az egységes listára. Ha meg akarják ismerni a nép példás cselekvését, szavazzanak ellene.”²⁹

3. A választások eredménye és a nemzetiségek választói magatartása

A választásokat, legalábbis elméletben, az általános, közvetlen és titkos választójog alapján rendezték meg, a Hlinka-gárdisták jelenlétében és felügyelete alatt lebonyolított választások tisztasága és titkossága azonban sok kívánnivalót hagyott maga után. A választók nagy része nem élt azzal a lehetőséggel, hogy az elkülönített helyen tegye a szavazólapot a borítékba

²⁵ Vö. Eduard Nižňanský: Česká komunita na Slovenku a voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. *Moderní dějiny* 7. 1999. 238-240., 257-259.

²⁶ *Slovenský deník*, 1938. december 17. I pri našich voľbách 99 procent áno. 3.

²⁷ Nižňanský, E.: Židovská komunita i. m. 191-192.

²⁸ Uo.

²⁹ *Slovenský deník*, 1938. december 14. Židia sa pýtajú. 1.

vagy dobja a kosárba és üres borítékkal szavazzon, vagyis a kormánylistát elutasító szavazatot adjon le, hanem a választási bizottság szemé láttára tette a szavazólapot a borítékba és dobta azt az urnába. Noha a kormánypárti propaganda és a sajtó ezt a szlovák kormány politikájának támogatásával magyarázta, a választópolgárok jelentős részének magatartását az befolyásolta, hogy a választások titkosságához való ragaszkodásukkal nem kívánták magukat kitenni annak a gyanúnak, hogy a kormánylista ellen szavaznak.

A korábbi választásokon példátlan, a demokratikus játékszabályoknak ellentmondó lépés volt a külön választóhelyiségek létrehozása a nemzetiségek számára. Az intézkedés célja a nemzetiségek választói magatartásának megállapítása volt, figyelemre méltó azonban, hogy csak a német, magyar, cseh és zsidó nemzetiségűekre vonatkozott, a ruszinokra nem.³⁰ Noha a nemzetiségi választóhelyiségek kialakítását bizalmasan kellett volna kezelni, a terv mégis kiszivárgott, s nyilvánvalóan befolyásolta az egyes nemzetiségek választói magatartását is.

Az országgyűlés képviselőinek száma nem volt előre meghatározva, egy képviselő megválasztásához 20.000 szavazatra és legalább 15.000 töredékszavazatra volt szükség. A jelölőlístára leadott 1.263.678 „igen” szavazatot, ami a leadott szavazatok 98%-ának (néhány lapok szerint 97,5%-ának) felelt meg, azt jelentette, hogy a szlovák országgyűlésbe a lista első 63 helyén szereplő képviselőjelölt vonulhatott be.³¹

A megválasztott 63 képviselőből kettő a Német Párt, egy az Egyesült Magyar Párt, az összes többi a Szlovák Néppárt képviselőjének számított, köztük a két ruszin nemzetiségű képviselő, Anton Szimko és Gejza Hornyak is.³² A Német Párt számára csalódást jelentett, hogy a vártnál alacsonyabb választási részvétel miatt a remélt három helyett csupán két német képviselő, Franz Karmasin és Josef Steinhübl szerzett mandátumot. Az EMP egyetlen parlamentbe jutott képviselője Esterházy János volt. Ez ugyan nem felelt meg a magyarság Szlovákia összlakosságán belüli részarányának, mivel azonban Szepesházy Bertalan, a másik magyar jelölt eleve megválaszthatatlan helyen szerepelt, az eredmény nem okozott különösebb meglepetést.

A mandátumhoz jutott képviselők nemzetiségi megoszlása nem tükrözte hűen Szlovákia nemzetiségi összetételét. A Szlovákia összlakosságának 84,6%-át kitevő szlovákság 58 képviselői mandátumhoz jutott, ami a képviselői helyek 92,1%-ának felelt meg. A nemzetiségek közül egyedül az összlakosság 2,9%-át alkotó ruszinok jutottak a számarányukat meghaladó (3,2%) képviselőlethez. A németek két (3,2%) és a magyarok egy mandátuma (1,6%) ezzel szemben alulmúlta a németiség 4,7%-os és a magyarság 2,5%-os részarányát, az összlakosság 2,9%-át alkotó csehek és az 1,1%-ot kitevő zsidók pedig eleve ki voltak zárva a parlamenti képviselet lehetőségéből.

³⁰ SNA, KÚ-prez., 227. d., 7500/1938. Vol'by do snemu Slovenskej krajiny, zriadenie volebných obvodov (A Tartományi Hivatalnak a nemzetiségi választóhelyiségek kialakítását elrendelő 1938. december 2-i körlevelét közli *Eduard Nižňanský*: Vol'by do snemu Slovenskej krajiny. Studiahistorica Nitriensia VII. 1998. 193-194.)

³¹ Esti Újság, 1938. december 19. Az első szlovákiai népszavazás eredménye: 98%. 1.; Grenzbote, 1938. december 19. 97,5 v.H. für die Regierungliste. 1.; Slovák, 1938. december 20. 1.263.678 hlasov! 1.; Slovenská politika, 1938. december 20. 98% volilo „áno“. 1. (A szlovák országgyűlésbe bejutott képviselők listáját l. *Nižňanský, E.*: Vol'by do snemu i. m. 199-200.)

³² A két ruszin nemzetiségű képviselőről – vélhetően azért, mivel néppárti képviselők voltak – nem csak a korabeli sajtó hallgatott, hanem a szakirodalom is hajlamos megfeledkezni róluk. (L. pl. *Hoensch, Jörg K.*: i. m. 167.; *Nižňanský, E.*: Židovská komunita i. m. 197.; *Valerián Bystrický – Ladislav Deák*: Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska. In: Slovensko v Československu (1918 – 1939). Ed. Milan Zemko – Valerián Bystrický. Bratislava 2004. 225.)

A sajtóban közzétett választási eredmények meglehetősen hiányosak voltak. Országos szinten nem hozták nyilvánosságra sem a választásra jogosultak, sem a választásokon résztvevők, sem pedig az ellenszavazatot leadók számát, a jelölőlistát távolmaradással vagy „nem” szavazattal elutasítók összlétszámáról így semmiféle adattal nem rendelkezünk, a közzétett eredményeket ezért minimálisan fenntartással kell kezelniük. A hatalom számára összességében kedvező eredmények mindemellett nagy hírverést kaptak. A szlovák napilapok oldalakon keresztül közzétették nem csak a 63 szlovákiai járás és a városok, hanem a falvak választási eredményeit is, kényesen ügyelve természetesen arra, hogy a kedvező összképbe nem illő eredményekről az olvasók ne értesüljenek.³³

A szlovák sajtó a választások némely régióban kedvezőtlenebb eredményeit, az egyes nemzetiségek választói magatartását általában nem firtatta. Egyedül a *Slovák* vállalkozott rá, hogy egy csaknem egész oldalas vezércikkben elemezze és méltassa azt a „megértést, amelyet a szlovákiai kisebbségek tanúsítottak az uralkodó szlovák nemzettel szemben”. A Néppárt központi sajtóorgánuma meglelégedéssel nyugtázta mind a csehek, mind a zsidók „igen” szavazatait, akik „kis kivételtől eltekintve teljesítették a kötelességüket”. Nem tudta ugyanakkor megkerülni a lap a kedvezőtlen kelet-szlovákiai eredményeket, amelyeket a választási listáról lemaradt ruszin vezetők csalódottságának számlájára írt. A németekkel és a magyarokkal kapcsolatban végül azt tartotta fontosnak hangsúlyozni, hogy „a választások során megtalálták a pozitív viszonyt a szlovákokhoz, (...) mert a szlovák kormányban biztosítékát látják annak, hogy igazságosan és hátsó érdekek nélkül fog törődni politikai és kulturális jogaikkal”.³⁴

A társadalom valamennyi rétegének egységét hirdető és a szlovák kormány melletti kiállását elhithetően akaró propaganda tehát a 98%-os választási győzelemért – árnyalatnyi eltérésekkel ugyan, de – a nemzetiségeket is dicséretben részesítette. Az egyes nemzetiségek valós választói magatartását ugyanakkor a részletes eredmények, különösen a kormánylista számára kedvezőtlen járási és települési adatok hiányában nehéz feltérképezni. A sajtóban közzétett eredmények arra utalhatnak, hogy a választásokon résztvevő magyarok és németek túlnyomó többsége, sok esetben 98–99%-uk – politikai vezetőik ajánlásának megfelelően, s a szlovákokhoz hasonlóan – megszavazta a jelölőlistát, mivel azonban a sajtó csak a kedvező eredményeket tette közzé, nyilvánvalóan torzított képet nyújt a választási eredményekről.

A ruszinság jelentős része ezzel szemben, amint azt a kelet-szlovákiai járási eredmények is bizonyítják, elutasította a néppárti választási listát. A mindenütt kisebbségben élő csehek és zsidók választói magatartásáról nehezebb véleményt alkotni, ehhez egyedül a nemzetiségek számára létrehozott külön választóhelyiségek töredékes adatai nyújthatnak némi támpontot. A szlovák, magyar és német sajtóban közzétett, s a levéltárakból előkerült települési szintű eredmények segítségével a következőkben az egyes nemzetiségek választói magatartásának jellemzésére és árnyaltabb bemutatására teszünk kísérletet.

A szlovákiai magyarság választói magatartását a magyarlakta települések választási eredményeinek ismeretében tudnánk illusztrálni, ezek azonban a szlovák sajtóban csak elvéve jelen-

³³ A járási eredményeket a *Slovákra* hivatkozva közli *Vladimír Krivý – Milan Zemko: Vol'by do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920 – 2006. Bratislava 2008. 85-86.*

³⁴ *Slovák, 1938. december 20. Slovenský snem bude mať 63 poslancov. 1.*

tek meg. A magyar és a szlovák sajtó segítségével leginkább a zoboralji magyar falvak választási eredményeit sikerült rekonstruálnunk.³⁵

1. táblázat. A Nyitra vidéki magyar falvak választási eredményei

Község	Leadott szavazatok száma	Érvényes („igen”) szavazatok	%	Érvénytelen („nem”) szavazatok	%
Alsóbodok			100,0	-	-
Alsócsitár	304	304	100,0	-	-
Babindál	259	257	99,2	2	0,8
Béd	281	279	99,3	2	0,7
Berencs	1 035	1 027	99,2	8	0,8
Kalász	456	454	99,6	2	0,4
Lajos	85	85	100,0	-	-
Menyhe	323	320	99,1	3	0,9
Nagycétény ³⁶	855	853	99,8	2	0,2
Nagyhind			100,0	-	-
Nyitracsehi	289	285	98,6	4	1,4
Nyitraegerszeg	710	708	99,7	2	0,3
Nyitragerencsér	809	809	100,0	-	-
Nyitrageszte	228	228	100,0	-	-
Pográny	579	550	95,0	29	5,0
Vicsápapáti	970	966	99,6	4	0,4
Zsére			100,0	-	-

Az ismertett eredmények arra utalnak, hogy a magyar választók – Esterházy János és a pártvezetés előzetes kérésének megfelelően – valóban nagy többséggel, általában 98–99%-ban, nem egy esetben azonban 100%-ban is megszavazták a néppárti jelölőlistát. Mivel a sajtóban csupán a kormánylista számára kedvező eredmények jelentek meg, nem zárhatjuk ki ugyanakkor azt sem, hogy a magyarlakta települések egy részében, különösen azokban, amelyek közvetlenül az újonnan meghúzott (cseh)szlovák–magyar államhatár szlovák oldalán rekedtek, ennél jóval több ellenszavazatot adtak le. Erre enged következtetni többek között a jászói közjegyző december 17-én, tehát a választásokat megelőző napon kelt jelentése, amely szerint a község lakosai a választások során demonstrálni akarják, hogy Magyarországhoz kívánnak tartozni.³⁷ Ugyanezt a feltételezést erősíti végül a Jászóval szomszédos alsó-szepességi németlakta települések választási eredménye is, amelyek lakosságának jelentős része a határmegvonás elleni tiltakozásul elutasította a néppárti jelölőlista megszavazását.

A sajtóban közzétett települési szintű választási eredmények, különösen Pozsony környékén, valamint a körmöcbányai és a németprónai német nyelvsziget településein szintén a kormánylista nagyarányú támogatásáról tanúskodnak.³⁸ Ennél jóval ellentmondásosabb volt a kor-

³⁵ Új Hírek, 1938. december 22. A nyitrai vidéki magyarság 98-100 százalékban igennel szavazott. 6.; Slovák, 1938. december 20. Pod bielou zástavou... 3.

³⁶ A hivatkozott sajtócikk Nagycétény esetében ugyan csupán 553 érvényes szavazatot említ, ez az adat azonban – hacsak nem a Magyarországhoz való csatolásukra törekvő falubeliek „protesztszavazataival” magyarázható – a többi település választási eredményének ismeretében valószínűtlennek és inkább elírásnak tűnik.

³⁷ SNA, KÚ-prez., 237. d., 83.068/38prez. Volby do prvého snemu Slovenskej krajiny.

³⁸ Misérdén pl. a választók 100%-a, Szentgyörgyön 99,6%-a, Bazinban 99,2%-a, Főréven 98,6%-a, Nyitraabányán 98,1%-a, Németprónán 96%-a adta szavazatát a néppárti választási listára.

mánylista fogadtatása a Szepesség német lakossága körében. A hagyományosan magyarbarát érzelmű és a náci eszméket is elutasító szepességi némettség, eltérő mértékben és eltérő okokból, de jóval hajlamosabb volt a kormánylista elutasítására, mint ahogy azt a Pozsony környéki vagy a közép-szlovákiai németek megtették.³⁹ A „nem” szavazatok száma és aránya a Szepességen belül is elsősorban az alsó-szepességi németlaktatelepüléseken bizonyult magasnak, a kormánylista számára kedvezőtlen eredményeket azonban a sajtó a Szepesség esetében sem tette közzé.

Azt a DP 1938. december 11-i alsómecenzéfi választási nagygyűlésén történeteket kivizsgáló egyik jelentésből tudjuk, hogy Alsómecenzéf és több környező település lakosai, akik már a bécsi döntést megelőzően, majd azt követően is minden követ megmozgattak, hogy településeiket Magyarországhoz csatolják, törekvésük azonban nem járt sikerrel, többségükben elutasították a kormánylista megszavazását.⁴⁰ Alsómecenzéfen a választási lista mindössze 31%-os, Felsőmecenzéfen 75%-os, Stószon 24%-os eredményt ért el, de még a velük szomszédos szlovák lakosságú Ájfalucskán is csupán a választásokon résztvevők 20%-a adta szavazatát a néppárti listára.⁴¹

Már a választások járási eredményei is arról tanúskodnak, hogy az egységes kormánylista a legtöbb ellenszavazatot a jelentékeny ruszin lakossággal rendelkező kelet-szlovákiai járásokban kapta. A Mezőlaborci járásban pl. 62%, a Bártfaiban 18,0%, az Ólublóiban 16,9%, a Sztropkóiban 15,6%, a Giráltiban 6,9%, a Kisszebeniben 6,3% volt a „nem” szavazatok aránya.⁴² A ruszin lakosság választói magatartását az Ólubló járás települési szintű adataival tudjuk illusztrálni. Amíg a járás szlovák és német jellegű településeinek választói magas arányban, nem ritkán 100%-ban megszavazták a néppárti jelölőlistát,⁴³ addig a járás 14 ruszin településén a lista rendkívül sok ellenszavazatot kapott, olyannyira, hogy 6 községben a „nem” szavazatok többségbe is kerültek az „igen” szemben.⁴⁴

³⁹ A néppárti jelölőlista a szepességi Poprádon pl. 98,3%-os, Iglón 98%-os, Lócsén 97,6%-os, Késmárkon 96%-os, Svedlén 90,7%-os, Gölnicbányán 86,5%-os eredményt ért el.

⁴⁰ Abban, hogy Alsómecenzéf és a környező települések az újonnan megvont határ szlovák oldalán maradtak, jelentős szerepe volt Franz Karmasinnak, ezért a DP december 11-i alsómecenzéfi választási gyűlése alkalmával az összegyűlt ezerfős tömeg kövekkel támadt a „népcsoportvezetőre” és kíséretére, sőt még egy lövés is eldördült. Az Alsómecenzéfen történetekre l. *Michal Schvarc*: Gul'ka pre štátneho tajomníka (Pokus o atentát na Franza Karmasina v Nižnom Medzeve 11. decembra 1938). Pamäť národa 4 (2007: 4. sz.) 42-50.

⁴¹ SNA, Ministerstvo hospodárstva (Gazdasági Minisztérium), 234. d., I/546/1939. Nižný Medzev a okolie – hospodárske potreby

⁴² Krivý, V. – Zemko, M.: i. m. 85-86.; *Banam, I.*: i. m. 51.

⁴³ A kormánylista a járás 11 szlovák faluja közül 9-ben 100%-os, Lublőváralján 99,9%-os, Határhelyen pedig 94,1%-os támogatottságot kapott. A német jellegű települések közül Komlóskerten a választásokon résztvevők 100%-a, Kislomnicon 99,7%-a, Podolinban 98,4%-a adott le „igen” szavazatot.

⁴⁴ *Michal Murcko*: Okres Stará Ľubovňa v rokoch 1938 – 1945. Prešov 2001. 120.

2. táblázat. Az Ólublói járás jelölőlistát elutasító ruszin falvainak választási eredményei

Község	Leadott szavazatok száma	Érvényes („igen”) szavazatok	%	Érvénytelen („nem”) szavazatok	%
Feketekút	340	164	48,2	176	51,8
Hosszúvágás	267	34	12,7	233	87,3
Kishárs	298	116	38,9	182	61,1
Kövesfalva	504	173	34,3	331	65,7
Poprádófalva	204	10	4,9	194	95,1
Szepesjakabfalva	886	337	38,0	549	62,0

A ruszin választókra nagymértékben hatott a választások előtti ellenpropaganda, s ezen Alexander Mach december 11–12-i kelet-szlovákiai útja és tárgyalásai sem tudtak érdemben változtatni. A választási urnáktól távolmaradó, illetve nemmel szavazó ruszinok pontos számát nem ismerjük, az azonban a töredékes választási eredmények ismeretében is egyértelmű, hogy a szlovákiai nemzetiségekközülparadox módon éppen a számarányát meghaladó képviselőkhöz jutó ruszinság utasította el a legnagyobb mértékben a kormánylistát. Minden valószínűség szerint közel járhat a valósághoz Karol Sidor államminiszter becslése, aki szerint a néppárti jelölőlistára a ruszin választóknak mindössze 40–50%-a adta szavazatát.⁴⁵

Az egyes nemzetiségek választói magatartásáról a nemzetiségi választóhelyiségek adatai nyújthatnák a legmegbízhatóbb képet, azokat azonban még csak töredékesen sem hozták nyilvánosságra. A szakirodalom jóvoltából rendelkezésünkre álló 10 járás statisztikája szerint a választásoktól a cseh nemzetiségű választópolgárok 14,6%-a, a zsidók 10,0%-a, a magyarok 9,7%-a, a szlovákok 5,7%-a és a németek 4,3%-a maradt távol, „nemmel” pedig a választásokon résztvevő csehek 9,7%-a, a magyarok 4,6%-a, a szlovákok 0,8%-a, a németek 0,6%-a és a zsidók 0,3%-a szavazott.⁴⁶

Amennyiben a választásoktól való távolmaradást is a kormánylista elutasításának tekinthetjük, úgy a nemzetiségi választóhelyiségek statisztikája szerint – távolmaradással vagy „nem” szavazattal – leginkább a jelölőlistán helyet sem kapó csehek (22,8%) és a zsidók (10,3%), rajtuk kívül a magyarok (13,8%), legkevésbé pedig a szlovákok (6,5%) és a németek (4,9%) foglaltak állást a néppárti jelölőlistával szemben. Miután a ruszinok számára nem alakítottak ki külön választóhelyiségeket, az ő statisztikájukat nem ismerjük, az előzmények és a részleges választási eredmények ismeretében azonban nem lehet kétségünk a felől, hogy körükben volt a legmagasabb a kormánylistát elutasítók aránya.

SUMMARY

The election of the Slovak Parliament in December 1938 and the minorities in Slovakia

The study treats the aspects of the national minorities of the parliamentary elections in Slovakia on 18 December 1938. The candidates of the German, Hungarian and Rusyn minorities could run on the only election list, on the list of Hlinka's Slovak People's Party, while the Hungarian and German candidates were the representatives of their parties, the Rusyn candidates were subordinated to the decision of the People's Party. The election campaign was ac-

⁴⁵ Ванат, I.: i. m. 51.

⁴⁶ Nižňanský, E.: Vol'by do snemu i. m. 202. (A vizsgált 10 járás a következő: Báni, Iglói, Késmárki, Lőcsei, Nagytapolcsányi, Nyitrai, Pöstyéni, Puhói, Trencsényi és Újbányai)

accompanied by strong anti-Jewish and anti-Czech incitement and these two minorities were not given a place on the list. According to the official results, 98 per cent of the voters approved the election list of the People's Party. The minorities, who did not want to be accused of opposing the system and the Slovak nation, mostly also supported the unified election list. Most of the votes against were given by the Rusyn voters in East Slovakia who were dissatisfied with the election lists as well as the Germans in Lower Zips thus protesting against the fact that their settlements had not been reannexed to Hungary. In the Slovak Parliament with 63 members, both the Germans and the Rusyns were given two mandates and the Hungarians one.